Informazioni su questo libro

Si tratta della copia digitale di un libro che per generazioni è stato conservata negli scaffali di una biblioteca prima di essere digitalizzato da Google nell'ambito del progetto volto a rendere disponibili online i libri di tutto il mondo.

Ha sopravvissuto abbastanza per non essere più protetto dai diritti di copyright e diventare di pubblico dominio. Un libro di pubblico dominio è un libro che non è mai stato protetto dal copyright o i cui termini legali di copyright sono scaduti. La classificazione di un libro come di pubblico dominio può variare da paese a paese. I libri di pubblico dominio sono l'anello di congiunzione con il passato, rappresentano un patrimonio storico, culturale e di conoscenza spesso difficile da scoprire.

Commenti, note e altre annotazioni a margine presenti nel volume originale compariranno in questo file, come testimonianza del lungo viaggio percorso dal libro, dall'editore originale alla biblioteca, per giungere fino a te.

Linee guide per l'utilizzo

Google è orgoglioso di essere il partner delle biblioteche per digitalizzare i materiali di pubblico dominio e renderli universalmente disponibili. I libri di pubblico dominio appartengono al pubblico e noi ne siamo solamente i custodi. Tuttavia questo lavoro è oneroso, pertanto, per poter continuare ad offrire questo servizio abbiamo preso alcune iniziative per impedire l'utilizzo illecito da parte di soggetti commerciali, compresa l'imposizione di restrizioni sull'invio di query automatizzate.

Inoltre ti chiediamo di:

+ *Non fare un uso commerciale di questi file* Abbiamo concepito Google Ricerca Libri per l'uso da parte dei singoli utenti privati e ti chiediamo di utilizzare questi file per uso personale e non a fini commerciali.

+ *Non inviare query automatizzate* Non inviare a Google query automatizzate di alcun tipo. Se stai effettuando delle ricerche nel campo della traduzione automatica, del riconoscimento ottico dei caratteri (OCR) o in altri campi dove necessiti di utilizzare grandi quantità di testo, ti invitiamo a contattarci. Incoraggiamo l'uso dei materiali di pubblico dominio per questi scopi e potremmo esserti di aiuto.

+ *Conserva la filigrana* La "filigrana" (watermark) di Google che compare in ciascun file è essenziale per informare gli utenti su questo progetto e aiutarli a trovare materiali aggiuntivi tramite Google Ricerca Libri. Non rimuoverla.

+ *Fanne un uso legale* Indipendentemente dall'utilizzo che ne farai, ricordati che è tua responsabilità accertati di farne un uso legale. Non dare per scontato che, poiché un libro è di pubblico dominio per gli utenti degli Stati Uniti, sia di pubblico dominio anche per gli utenti di altri paesi. I criteri che stabiliscono se un libro è protetto da copyright variano da Paese a Paese e non possiamo offrire indicazioni se un determinato uso del libro è consentito. Non dare per scontato che poiché un libro compare in Google Ricerca Libri ciò significhi che può essere utilizzato in qualsiasi modo e in qualsiasi Paese del mondo. Le sanzioni per le violazioni del copyright possono essere molto severe.

Informazioni su Google Ricerca Libri

La missione di Google è organizzare le informazioni a livello mondiale e renderle universalmente accessibili e fruibili. Google Ricerca Libri aiuta i lettori a scoprire i libri di tutto il mondo e consente ad autori ed editori di raggiungere un pubblico più ampio. Puoi effettuare una ricerca sul Web nell'intero testo di questo libro da `http://books.google.com`

COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE
CU09414495

Digitized by Google

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

A

MAGYAR NYELV

SZELLEME.

ELSŐ KÖTET.

MÜVELT MAGYAR NYELVTAN.

PESTEN, 1843.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

Digitized by Google

MÜVELT

MAGYAR NYELVTAN

ELEMI RÉSZE.

MINDEN EDDIGI MAGYAR NYELVTANOK KIEGÉSZITÉSE- S MEGIGAZITÁSAUL, SZÜLETETT MAGYAROK S MÁS JÁRTASBAK SZÁMÁRA,

IRTA

ALSÓVISZTI

FOGARASI JÁNOS.

URALIC AND ALTAIC
LANGUAGE AND AREA CENTER
COLUMBIA UNIVERSITY

PESTEN, 1843.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

Digitized by Google

895.24
F681

La langue — la copie de l' intelligence.
(A nyelv — értelem mása).

LE MESL.

Die Sprache iſt der Abdruck der inneren Welt.
(A beszéd belvilág ábrázolata).

Schmitthenner.

Ein Volk hat keine Idee, zu der es kein Wort hat.
(Nincsa népnek arról eszméje, mire szava hiányzik).

Herder.

Der denkende Geiſt wird leiblich in der Sprache.
(A gondolkodó szellem a nyelvben testté lesz).

Becker.

Die Sprache — der Dollmetſcher des Gedankens.
(A nyelv — tolmácsa a gondolatnak).

Eichoff után Kaltschmidt.

A nyelv kimivelése a nemzetek pallérozásának következése.

Gr. Teleky László (1806).

Digitized by Google

OCT 11 1963 GS

A MAGYAR NYELV SZELLEME.

ELSÖ KÖTET.

MÜVELT MAGYAR NYELVTAN.

Digitized by Google

Digitized by Google

ELŐSZÓ.

Honi müveltség honi müvelt nyelvvel együtt jár. Melyik az ok, melyik az okozat, nem vitatom. Hanem valamint nyelvünknek roppant haladtát az utóbbi évtizedben teljességgel ki nem magyarázhatnók, ha müvelt közönségünkben annak elfogadására képesség nem létezik vala, úgy a honi müveltség, tudományokra, müvészetekre s finom társas életre alkalmazható müvelt nyelv nélkül általános soha sem lehet.

Magyar nyelvünk müveltetésének nem csekély befolyását a honi általánosb müveltségre már jókor érezve, átlátva, egyes erőmet minden alkalommal, mely csekély körömben ajálkozott, én is arra törekvém fordítani, hogy apáinkról maradt e legnagyobb kincsnek, melyben főleg rejlik jövendő nagyságunk, kiaknázá-

Digitized by Google

sához szinte járulhassak. Sjóllehet hasonló munkálatok egyes erőt, időben és térben és hatáskörben korlátolt erőt felülmulnak: mindazáltal elvégre is egyes részekből alakulván az egész, egyes ügyekezeteket ki nem zárnak sőt igénylenek.

Mintegy tíz évvel ez előtt már két nyelvészeti munkát nyujték a közönség elébe. Az egyik („Müszókönyv") kedvezőleg fogadtatott s első megjelenése óta több kiadást sőt utánnyomatásokat is ért; s hízelgek magamnak, nyelvünknek a törvénykezési gyakorlatba, és ez által, minthogy minden tudományos gyakorlatok közt ez jár az élethöz legközelebb, az életbe vezetésére is nem kis befolyással volt. A másik („Magyar nyelv metaphysicája") sem a közönségnél sem szakférfiaknál — egyes szózatok kivételével — nem igen pártoltatott; mit inkább önleges (subjectiv) gyönge erőmnek s hiányos előadásnak, mint a tárgy csekélységének kölletik felrónom. Azonban e körülmény további ügyekvésem s buzgalmam nem csökkenté. Következő években magyar-német szótárt adék, mely inkább a korszükség mint saját tökélyessége áital nyert kedvező fogadtatást. Szinte hat éve pedig egy teljes magyar nyelvtan kidolgozásához fogtam. Ámde munkálkodásimnak alig közepette mihamar észrevevém, hogy eddigi nyelvtanitóink egy része a magyar nyelv igazi szellemébe épen nem hatott, más részét pedig, kiknek egy némelyike mélyebb behatást és nagyobb szorgalmat fejthetett volna ki, részint tekintélyekhöz, részint

Digitized by Google

idegen nyelvek alakjaihozi kelletinél nagyobb ragaszkodás tespedésbe hozta, vagy épen tév-utakra vezette; úgy hogy mind e mai napig még csak azon fő- vagy alap-elveket sem tudák kifejteni, melyekhöz kelljen nyelvtani rendszerben mindenkor alkalmazkodnunk, s melyek czáfolhatlanúl megmondják minden lehető esetben: mi a jobb s miért jobb. Ily körülmények közt félretettem minden magyar nyelvtant, s fejemet egy újabb kidolgozásában törtem. A nyelvek egyetömi bölcseletét emlitett egyik korábbi munkám készitésekor már némileg sajátommá tevén, most szótárainket kutattam végig, s majd minden egyes magyar szót taglalás, elemzés, vizsgálat alá vevék. És csak ezen előkészületek után kezdettem a rendszeren — az előttem álló nagy tömeg rendszeritésén — újabb nyelvbölcselők olvasgatása mellett is gondolkozni. S e folytonos gondolkozás eredménye lőn több év legördültével e jelen munka.

Két főczélt kivántam e munkában különösen elérni, u. m.

1. a magyar nyelvet az eddigi nyelvtanok idegen formáiból, idegen nyelvek nyűgeiből kiszabadítani;

2. egy lehetőségi teljes elemi nyelvtant, mely a figyelmes olvasót minden előfordulható esetnél utba igazitsa, nem pedig, mint az eddigiek nagy részben tevék, többnyire az élő gyakorlatra utasitsa, adni a gondolkodni szeretők kezébe. Az elemi nyelvtanon—

Digitized by Google

formák tanján — túl egyebek is fordulnak elő e munkában, például némely szókötési szabályok, nyelvbuvárlati jegyzetek; de vagy igen nagy nevezetesség tekintetébül, vagy pedig azért, mivel eddigi nyelvtanainkban ösmeretlen szabályokat és vizsgálatokat érintenek. Mind ezeket csupán fölösleg- s figyelmeztetésképen kivánom nézetni.

Szolgáljanak a mondottak némi felvilágositásul a követelő czim ellenében s azon merészletem igazolására, hogy minden eddigi nyelvtanok s módszerek félretételével újat készitek, újat készitni szükségesnek hivém. De nagy részt vön ebben azon hő vonzalom is, melylyel hasonlíthatlan nyelvünk iránt, — azon nyelv iránt, melyet rajtunk kivül ‚e nagy világon' bár a külföld tudósai már a legtávolabb, s legrégibb nyelveket is kibuvárlották, senki sem ért, senki sem ösmér — nemcsak azért viseltetem, mert anyám tejével szivám magamba, hanem főképen mint nyelvbuvár, mint ki e nyelv szépségeit, tökélyeit csodálni nem győzöm s az egész világgal megösmertetni, megkedveltetni ohajtanám.

Igazitásokat találhatni leginkább a hajlitási, illetőleg ragozási tan nagy részében, kiegészitéseket ugyanezekben s a részletes szabályok kitünőbbjeiben, teljesen új dolgokat a vezér-elvekben, az egész mód- és rendszerben eleitől végig, a magyar verselésben, st.

Digitized by Google

Lehetnek egyes szók, melyek mióta e munka készült, nagyobb szabatosságot nyerének, p. o. ‚mü' hajlitása a 14. §-ban *ü*- vagy *i*-vel adatik elő minden további különböztetés nélkül, azonban némely iróink újabb korban a kettőt meg kezdik különböztetni, az *ü*-vel hajlitást inkább szellemi (*művész, művel*), az *i*-vel inkább anyagi (*míves, mivel*) jelentésben használván; mi ellen nemcsak semmi kifogásom, sőt az épen vezér-elveim értelmében történik. Én azonban még vegyest irám. De ily egyes szókbani tökélyesbitések élő nyelvben mindig lesznek; s ha még netalán e munkábul még mások is maradtak volna el, azokat a második kötetben (Nyelvtani szótár) kipótolni ügyekezendem, addig is tárgy-értő honfitársaimnak minél előbbi becses figyelmeztetését szivesen kikérvén.

Czáfolgatásokba ereszkedni nem akarék, mert akkor munkám 3—4 annyira is könnyen nevekedhetett volna.

A második kötet (Nyelvtani szótár vagyis a magyar nyelv alkatrészei ú. m. gyökök, ragok és képzők betűsorban) majdani megjelenését azon részvét fogja föltételezni, melylyel a közönség ezen első kötetet fogadandja. E második kötet nemcsak egészen egyetlen munka leend irodalmunkban, hanem az újabb korban egy Eichoff, egy Bopp, egy Kaltschmidt és más nyelvbuvárok által a hindu-európai st. nyelvek közt tétetett fölötte érdekes nyelvbuvárlatok nyomán, eddig meg nem kisértett ha-

Digitized by Google

sonlitásokat is, — például Kaltschmidtnak egyik újabb munkájában (Sprachvergleichendes Wörterbuch der deutschen Sprache. Leipzig. 1838. etc.) az egész német nyelv 40 családra osztatik föl; s ki hinné, a magyar nyelvben mind a 40 család tisztán s élő egyszerű gyökökben (természet szerént rokon jelentéssel) föltaláltatik — foglaland magában.

Digitized by Google

Bévezetés.

§. 1.

Nyelv. Nyelvtan. Népnyelv. Mivelt nyelv. Nyelvészet. Nyelvtudomány.

Mi emberek gondolatink- s képletinket egymással jelek által közölhetjük.

Ezen jelek közt legfontosbak a hallható jelek. Ezeknek előállitása szólás, vagy beszélés.

A hallható jeleket ismét láthatókkal érzékithetjük s ekképen gondolatinkat a távolnak (térben és időben), hová a hallhatók nem érnek, átadhatjuk. Ezen mesterség az irás (szélesb értelemben, t. i. a nyomtatást is ide értve).

A hallható és látható jelek öszfogalma nyelv (átvitt értelemben). És igy: nyelv a szólás és irás mestersége; s a helyesen szólni és irni tudás szabályainak rendezett előadása: nyelvtan (szólás- és irástan).

Valamely nyelvet, úgy a mint az a népnél miveletlenül létezik, ha szinte némelyek azt irás- és könyvekbe föl is vevék s szerkezetét az értők nyomozván, némi szabályokba fel is oldozák, népnyelvnek mondunk *).

---

*) Die Bücherſprache ward ſomit an Wörtern und Redensarten reicher; aber bei einzelnen Schriftſtellern ausgenommen, im Ganzen noch nicht genug ſcharf von der ‚Sprache des Lebens' geſchieden. Toldy's (Schedel's) Handb. der ungar. Poeſie.

Digitized by Google

De ha valamely nyelvet rendezni, szépitni és szabatosan meghatározni is törekvünk, s új elveket nem felállitni, hanem a létezőkbül ész szabályai szerént kifejteni, annak szógyüjtelékét helyes izléssel s tárgyösmerettel megválogatni, dúsabbitni ügyekszünk, s ekképen azt a tudományok- s müvészetekre és finom társas életre elökészitgetjük, alkalmassá teszszük s igy tökélyesbitjük, ez akkor mívelt nyelv. Következőleg

Valamint a mivelt ember a miveletlentől: úgy különbözik a mivelt nyelv a nép (köznép) nyelvétől *).

A nyelv visgálgatását, fejtegetését különösen nyelvészetnek, nyelvbuvárlatnak hivják; és csak szerkezete puszta előterjesztését nyelvtannak. Mindkettőt együtt értjük a nyelvtudomány alatt.

2. §.

A nyelvnek s nyelvtannak részei.

Minden emberi nyelv mondatokbul áll; a mondatok pedig állanak szókbul; a szók szótagokbul; s a szótagok egyes hangokbul, szóhangokbul (egyszerü hallható jelekből) a beszédben, vagy egyes betükből (egyszerü látható jelekből) az irásban.

Tehát minden nyelvtan a legegyszerübb elemeken kezdve négy czikkelyből áll, melyek 1. szóhang- s betütan, 2. szótagtan, 3. szótan, 4. mondattan. A három első az egyes szókrul, különösen azoknak elemzésérül tanit, s ezért nevök: szónyomozás vagy szóelemzési vagy

elemi nyelvtan;

*) „A nyelv mivelése, a nemzet mindennemü egyéb pallérozásával annyira egybe vagyon köttetve, hogy amazt e nélkül hiában kivánja az ember elömozditani.“ Gr. Teleky Lászlónak a magyar nyelv elömozditásáról buzgó esdeklései. Pesten, 1806.

Digitized by Google

az utolsó több szók egybekötésérül értekezik, innen az másképen szókötési vagy

fensőbb nyelvtan.

Jelen munka czélja a magyar elemi nyelvtan, két külön fórészben vagyis kötetben: I. értekezőleg (szoros értelembeni nyelvtan); II. betüsorban (a magyar nyelv alkatrészei, u. m. gyökök, rakok és képzők).

Fő czélom ugyan e munkában a mivelt magyar nyelvtan; de megérintem némileg a népnyelvet is, különösen pedig a főbb szójárásokat. Megérintem továbbá a régibb nyelvet némely érdekesb eltéréseiben. Megérintem végre a népnyelvben levő szabálytalanságokat, hogy tudja az olvasó, mikben és miért követ el némely népszokás nyelvtani hibát, s ovakodjék attól.

3. §.

Vezér-elvek a nyelvtanitás- és mivelésben.

Csaknem valamennyi nyelvtanitókra különbféle nyelvekben azon méltó panasz van, hogy sokszor önalkotta elveikre, akár helyesek akár helytelenek azok, erővel csigázzák a nyelvet, nem ügyelvén részint a köz szokásra, részint valamely fensőbb törvényekre.

Nagy kérdés: ki dönti el, ha állanak-e szabályaink a nyelvtanitásban s mivelésben, vagy sem?

Már régibb nyelvtanitóink megállapitának némi általánosb törvényt, mely egyik rész szerént: szokás; mások szerént: szóelemzés és hasonlóság.

A szokásnak(népszokásnak),mint főtörvénynek a nyelvben, régenten igen sok pártolói voltak; „Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi“szólánakHoráczczal, vagy „Consvetudo certissima loquendi magistra“ Quintiliánnal; s köztük nálunk kitünőleg Verseghy Ferencz, Pápay Sámuel st. Mások, szinte nálunk, Révay mesterök után a szoelemzést (etymologiát) és hasonlóságot (analogiát) mint

Digitized by Google

a határozatlan szokásnál biztosabbakat tüzék s tüzik ki vezérelvökül. „Etymologia, consvetudinis multo certior arbitra. — Analogia facem praefert etymologiae.“ etc. Révay. Azonban valamint Horácz és Quintilián sokban másképirtak mint a nép beszéle: úgy az utóbbi elvek vallói is a nyelvszerkezet nagy részét másképen tanitják s állitják öszve, mint a szóelemzés és hasonlóság hozzák vala magokkal, azaz igen sokban csak a szokáshoz ragaszkodnak; maga a Révay iskolája a régi (természetesen csak fenmaradt iratokban találtató) szokásnak igen buzgó követője, vagyis inkább válogatója.

Én a nyelvtanitás és nyelvmivelés főelveit egészen másutt keresem. Lássuk!

Vannak egyetömi s fensőbb törvények, — kell lenni olyanoknak *) — melyek minden kigondolható emberi nyelv alapelveit teszik.

Vannak továbbá külön saját törvények, melyek az egyedi, vagyis valamely egyes élő nyelvnek alapjául szolgálnak.

Fejtegessük!

Fő és legelső czélja a beszélőnek (s irónak): gondolatit másokkal közleni; vagyis képleteit, érzelmeit, vágyait mással vagy másokkal megértetni, megösmertetni. Innen ered a legelső törvény a nyelvben: érthetőség, vagyis világosság, azaz a kifejezéseknek bizonyos meghatározott, félre nem érthető jelentése, szabatossága.

Azonban az emberi ész minden müveiben, tetteiben, szüleményeiben, észképiségnek, eszmeiségnek, a puszta természet eszmeitésére, tökélyesbitésére törekvésnek egyszóval: szépségnek **) kell uralkodni; mi a beszédben

---

*) Nihil fit sine ratione sufficienti.

**) Schön iſt, was den Willen der Natur darſtellt. Kunſt iſt die Darſtellung des Willens der Natur. Wer die Natur nachmalt iſt mithin ein Pfuſcher, er iſt ideenlos, und ahmt nicht beſſer nach, als ein Vogel den Geſang, oder der Affe die Gebärden. — Oken. Natur-

Digitized by Google

annyival inkább lényeges kellékül tartandó, minthogy társalgásunkban, tehát beszédünkben is másokra kellemesen hatni, másoknak tetszeni vágyunk és kell vágynunk. Innen áll elő a második főtörvény a nyelvben: széphangzás vagy hangkellem.

Végre a mivel egyszerűbben, rövidebb úton s kevesebbel lehet valamit eszközleni, az mindig elsőséget érdemel a bonyolúltabb s hosszadalmasb helyett; mert az által az érthetőség is könnyebben eszközöltetik, másokra is kellemesebben hatunk, mint zavart s unalmas hosszaság által; de a lényeket is szükségen túl szaporítni nem kell. És imhol a harmadik főtörvény: egyszerűség vagy rövidség *).

S ezek észszerüleg minden lehető emberi nyelvben a legfőbb, az egyetömi törvények; u. m. szabatosság, hangkellem és rövidség *).

---

philesophie.—In der Natur finden wir keinen Rhythmus, außer etwa ganz zufälligen. Sie läßt ihre Wolken donnern, Stürm' und Ströme brausen, Winde fächeln, Quellen rieseln, die Vögel singen, das Wild des Waldes rufen; aber Rhythmus ist nicht in den Schällen, die sie verbindet. Wenn er sich dann auch in dem Hufbeschlag der galloppirenden Rosse findet; so ist er doch zufällig, und nicht für die Rosse da, sondern nur für den menschlichen Verstand. — Der Rhythmus hat also seinen Grund in der menschlichen Natur, und zwar in dem Vermögen derselben, welches überall nach Begriff, Proportion und Gleichung sucht. Schmitthenner. Ursprachlehre §. 167.

*) — — Esto brevis — —
Omne supervacuum pleno de pectore manat. Horat.
Czuczor jeles fordítása szerént:
Szólj — — — röviden — — —
A mi felesleg sok, kifoly a teli emlekezetből.

**) A külföldi nyelvészek érintik ugyan ezen elveknek hol egyikét, hol másikát, némelyike több s kevesebb eltéréssel mind is megemlíti, különösen: Jenisch, ‚philosophisch critische Vergleichung von vierzehn Sprachen'; továbbá LE MESL alább idézendő munkájában; de honi nyelvtanitóink majd semmit sem tudnak róluk. A hangkellemet ugyan több-

Digitized by Google

Lássuk most az egyes nyelvek saját törvényeit.

Miután valamely nyelv bizonyos néptömegben kifejlett s elterjedett, annak a mondott fensőbb törvények szerénti rendezése s további mivelése csak azon nyelv határain belől, s mindenek fölött csak azon népnyelvben uralkodó szók s formák megválogatása által lehető. Ezen elmélkedés szüli az egyes nyelv rendezése- s mivelésében a legelső alapot t. i. a szokást. S ez alatt a nyelvben nemcsak a közönséges szokás — mely minden tekintetben főfigyelmet érdemel — hanem a különös szójárások, sőt elavult szók és formák is értendők, mert mind ezek sajátjai a népnek s népszokásnak.

Minthogy pedig a visgáló ész, miként mindenben, úgy a nyelvben is szeret mindent elemeire felosztani, s ekkép a tárgyakkal alaposabban megösmerkedni: így áll elő a nyelvben a kifejezéseknek, a szóknak kisebb részekre taglalása: a szónyomozás, vagy szóelemzés; s ez valamely egyes nyelvtanban a második alap.

Végre az ember, mint szokás rabja, sőt mint korlátolt véges lény, mindig új alakok s változatok felfogására képes nem is levén, a nyelvben is a már egyszer megszokott formáknak s ösmereteknek rajta olly zsarnoki hatalmok van, hogy azoktul nem egy könnyen tér el s ha talán új tárgyak, új eszmék végett új nevekre, új szókra s formákra van is szüksége, ezeket is a régiekhöz szereti mérni s alkalmazni, hogy igy az ösmeretlen új tárgyat mintegy ösmert segitségével sajátithassa el *), tehát új

---

nyire fölveszik, de nem tudják: mellé vagy alárendeljék-e az egyes nyelvek saját alapjainak, a fölibök rendelésről szó is alig van.

*) Így a magyar nyelv idegen szókat s neveket saját hajlitási rendszere után ragoz, p. o. Cicerónak, Cicerót, Cicerótól. Maga Horácz is mondja: Et nova habebunt verba fidem, si graeco fonte cadant, parce detorta. A köznép pedig magokat az idegen neveket is sokszor saját ösmeretes hasonló szavai- s neveivel cseréli föl; így csinál nálunk e következőkbül: Grassalkovich, Plankenstein, Bretzenheim, Bruckenthal, szokott nyelvjárásához hasonlóbbakat: Garas Kovács, Palánk

Digitized by Google

szókat szokott hangok, ó formák szerént alkot, új hajlitásokat, s alakitásokat régi jelentéseikben fogad el, azaz újat mindig régihez mér, régihez hasonlít. Innen ered a harmadik alap: a hasonlóság.

Tehát minden egyes élő (Schmitthenner kifejezése szerént: véges) nyelvnek alapjai: szokás, szóelemzés és hasonlóság. S ezek azon határok, melyeken túl valamely adott nyelvet többé nem vihetünk, nem mivelhetünk; ezen határokon kivül már más, egészen új nyelvet alkotandvánk. Ezekből kell okvetetlenül merítnie, ki valamely népnyelvet kellőleg rendezni, a tudományok- s mivészetekkel megbarátkoztatni, egyszóval mivelni akar; ezek teszik valamely nyelvszerkezet anyagát, mint épületét a kő, fa, vas st. de amaz egyetömi törvények lehelik abba a szellemet, az épület czélszerüségét és stiljét; tehát amazok a fensőbb törvények minden egyes nyelv sajátságainak elrendezésében, tudományokra s müvészetekre és kellemes társalgásra alkalmazásában, vagyis kivánt tökélyre emelésében, azokat kell szüntelen valamely egyes nyelv tanitója- s mivelőjének szeme előtt tartania; még pedig úgy, hogy az egyes nyelv saját alapjai közül egynek se adjon általános elsőséget a másik fölött, hanem a czélhoz képest hol egyiket, hol másikat válaszsza, alkalmazza.

Igy lön s lesz a népnyelvből mivelt s ha elég bensö képezhetőséggel bir, végtelenül mivelhető nyelv. Igy lön nálunk is, miszerént szellemdús iróink, ámbár csak érezve, ihleltetve, minden szinü grammaticusok ellenére, ama fensőbb elvek után teremtének müveket, teremtének nyelvet. Hol maradt volna, bár végtelenül mivelhető nyelvünk, ha akár a szokás, akár a szóelemzés és hasonlóság mellett maradunk, vagy épen mind a hármat fensőbb tör-

---

István, Perecz Mihály, Bruck Antal; úgy hogy én többször próbáltam, s lehetlen vala a köznépbeli emberrel, ki ez utóbbi rontott neveket megtanulta, a helyes kimondást eszközölni.

Digitized by Google

vények ihlelte nélkül összezavarjuk vala? Ámde a nyelv s nyelvek szelleme, a lángész által, bár ez róla mit sem tudott*), győze a grammaticák nyügein. Csupán a szokás védője, ott hol különböző szokás uralkodik, fensöbb törvények nélkül, soha szabályaival tisztába nem jöhetne; de a szóelemzés s hasonlóság barátja is, minden tudomány és szorgalom mellett legfölebb rendezheti **) némileg a nyelvet, tökélyesbítni ezt egyedül a mondott három fensöbb törvény képes; söt a mit amaz elvek pártolói egy vagy más tekintetben helyesen határoznak is meg, az inkább csak belső ösztön s érzelem, mint öntudat eredménye.

Menjünk az elméletből egy kissé az életbe, s fejtsük ki gyakorlatilag röviden a mondott egyetömi fensö törvényeket, alkalmazván ezeket némely példákban magyar nyelvünkre és ennek sajátlagos alapjait amazoknak alárendelvén.

Szabatosság törvénye lenne: Minden szó, minden kitétel határozott értelmü, s ennélfogva világos, egyszerre érthető legyen. Micsoda beszéd volna ez: összeütödött az ellenség; a hang fülembe üttetett; a bárány megragadtatván a farkas által földhöz ütközött? Pedig nem ezen szókat ugyan, de ezen formákat tömérdekszer összezavarja a szokás ***).

Innen szabatosság törvénye szerént — szóelemzés

---

*) Ha jól emlékezem, a Musarion valamelyik kötetében Kazinczy Ferencz kérdi Sontaghghal vitatkoztában: úgy de mi hát az a nyelv szelleme, geniusa?

**) Csak egyetlen például: mily szörnyü sokat vesztene nyelvünk, ha a különben jeles elemző Révay szerént egyedül helyes „szomorúaknak vigasztalójok" forma állapittatik vala meg, a népszokásban élő „szomorúak vigasztalója" helyett. Késértse meg valaki jelesb iróink mostani munkáinak valamelyikét fölnyitni, s néhány lapot a Révay mondott formája szerént kiigazitni!

***) Még irói nyelven is csak kevéssel ezelőtt Debreczenben a könyvek *iródtak* és nyomtat*ódtak*.

Digitized by Google

alapján különbség van, ‚csend' és ‚csendesség', ‚vál, és ‚válik', ‚hajol' és ‚hajlik' között. Igy különböztetjük meg ezeket is: érzés, érzet, érzék, érzemény, érzékenység, érzelgés, érzelem.

Szokás alapján különbség van ‚al' (melléknév) és ‚aly' (főnév), ‚egyenes' és ‚igenyes', ‚szavak' és ‚szók', számitás (calculatio) és számolás (liquidatio) st. között.

Hasonlóság alapján különbség van ‚iródik' és ‚iratik', ‚adódik' és ‚adatik' között; mint különbözők magában a szokásban is: ‚ütödik' és ‚üttetik', ‚záródik' és ‚záratik', ‚győződik' és ‚győzetik'.

Széphangzás törvénye: Minden szóban minden kitételben egység változatossággal párosuljon, a mellett hogy a kimondás könnyü legyen. Leginkább ellenkezik ezen törvénynyel:

1. ha azon egy szóban vagy mondatban egymás után vagy mind hosszú vagy mind rövid szótagok vannak, például: ‚kárpótlás', ‚szeretet'; még szembetünőbb a roszhangzás, ha ragok jönek hozzájok, p. o. ‚szereteteteket', ‚kárpótlásából'.

2. Ha egymás után ugyanazon betük (ugyanazon ön- vagy mássalhangzók) jönek, p. o. elölülő (három l), titoknokoknak (négy k), örökösödés (négy ö).

3. Ha egymás után jövő szók vagy mondatok végén ugyanazon hangok avagy szók, s helyén kivül rímek fordulnak elő, p. o. szomorúak*nak* vigasztalój*ok;* állat*ok* hús*ok;* nemesek*nek* tekintet*nek;* tanitmányok *tára* tanulók szám*ára;* ha pénzem volt *volna* könyvem is lett *volna;* ha a közönség részvéttel *leend*, többi munkám is csak hamar *kijövend* *).

4. Ha egymás után több mássalhangzó állana önhangzó nélkül, p. o. ptrücsök; vagy

*) E három első hibát nevezi Schmitthenner (Urſprachlehre §. 156.) ‚egyhanguság'-nak (Einlautigkeit, Monosonie); a negyediket ‚keményhanguság'-nak (Lauthärte); az ötödiket ‚lágyhanguság'-nak (Lautweiche).

Digitized by Google

5. több önhangzó mássalhangzó nélkül, például míly rettentő szó volna ez: aiauoe. Ezekre alig vannak a magyarban példák; ama szót is némi szokás után most rendesen így irjuk :tücsök.

Mind ezeken s másokon a nyelvmivelő az egyes élő nyelv alapjai szerént a hangkellemhez mint fensőbb törvényhez alkalmazkodva változtatni köteles. Például a magyarban

szónyomozás alapján: ‚elölülő' helyett lön: ‚elnök'; ‚titoknok' helyett ‚titkár.'

Szokás alapján: ‚állatok húsok' helyett ‚állatok húsa'; ‚barátságáért' helyett ‚barátságaért'; ‚nemeseknek tekintetnek' helyett ‚nemesekül tekintetnek.'

Hasonlóság alapján: ‚ha pénzem van vala, könyvem is lett volna' st. st.

Rövidség törvénye: Mind idő- és költségkiméletből, mind erőteljesség tekintetéből rövidebb szóval s kitételekkel éljünk hosszú s ekképen költséges, unodalmas és erővesztett szó s kitétel helyett.

Így támadtak

Szóelemzés alapján: idv, rag, remény, rom, béke, gyök, árny, dicsvágy, ezek helyett: idvesség, ragaszték, reménység, romladék, békeség, gyökér, árnyék, dicsőségre vágyás.

Hasonlóság alapján: tökély, botrány, beszély, ezek helyett: tökéletesség, botránkoztatás, elbeszélés. Ekkép alakult több újabb szó is p. o. elv (ebből: elő, mint ‚nyelő' ből*) nyelv), principium vagy alaptétel kifejezésére; egyed, individuum kifejezésére; terv, planum kifejezésére és számtalanok.

Szokás alapján: iratik, adatik, miután; ezek helyett: irattatik, adattatik, minekutána st. st.

Hogy mind ezen törvényekre az újabb szükséges szók

*) A bécsi codexben (Nyelvemlékek 1. kötet) most is olvasható: ‚nyelő' ‚nyelv' helyett.

Digitized by Google

alakitásában különösebben kell figyelnünk, magától értetik; mert különben hasztalan gyártunk új szókat, a többi (iró és olvasó) közönség nyelv-érzete, azokat soha el nem fogadandja. Innen magyarázható azon csaknem hihetetlen gyorsaság, melylyel a szerencsésben alakult szók — például az éleselmü Szemere Pál ‚jellem'e — elterjedének*).

Mind ezeknek rövid veleje:

Legfensöbb törvények a nyelvszabályok megalapitásában és nyelvmivelésben: szabatosság, széphangzás és rödvidség; alapok vagy kutfők: szokás, szóelemzés és hasonlóság.

Úgy látszik, eddigi nyelvtanitó- s visgálóink tévedései avagy fogyatkozásai ezen bövebben felvilágositottam elv nem tudása- s ki nem fejtésébül származtak és származnak. A nyelvtanitónak s mivelönek akár szokásra, akár szóelemzésre, akár hasonlóságra lehet, sőt csupán ezekre kell figyelnie, ha czélhoz jutni, azaz megértetni és valamely egyes népnyelvet elöbbre vinni akar. De akármelyiket választá egyik vagy másik szabály megalapitásában elvül, ezt csak az egyetömi vagy nyelvphilosophiai fenső törvények érdekébül kell tennie. Innen igazithatunk útba sok tévedést is, p. o midőn a' különben jeles Szász Károly kétes esetben az erdélyi szójárásnak eldöntő erőt tulajdonit (Magyar nyelvtudomány 151. lap.), erre azt feleljük: sem egyik sem másik szójárás nem bir eldöntő erővel; a mondott fensöbb nyelvtörvények határozzák el. több szójárás közül, a mivelt nyelvben melyik választassék, vagy talán mindenik micsoda esetben s értelemben használtassék.

---

*) Mind e mellett is oly tudományban, melynek közönsége nagyobb, például a törvényiben, újabb alaku szók használata csak nagy ovakodással lehető; az orvosiban, melyet többnyire szakférfiak olvasnak, nagyobb merészség nem árt.

Digitized by Google

Digitized by Google

ELEMI NYELVTAN.

ELSŐ RÉSZ.

SZÓLÁSTAN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Elsö czikkely.

A szóhangok- s betükről.

4. §.

Valamennyi magyar betük alakja, neve s kimondása.

I.

Nyomtatási kerek (vagy álló) betük mint a mai köz divat szerénti egyszerü hangok jegyei.

nagyok	kicsinyek	kimondásuk	nevök
A	**a**	angol *o* ebben: *not*	a
Á	**á**	német aː	á
B	**b**	német (szelid) b	bé
C	**c**	német ʒ	czé
Cz	**cz**		
Cs	**cs**	német tʃ	csé
D	**d**	német (szelid) d	dé
Ds	**ds**	angol *j* ebben: *James*	dsé
Dz	**dz**	olasz *z* ebben: *influenza*	dzé
E	**e**	német rövid ɛ	e
É	**é**	német ɛː	é
F	**f**	német f vagy v	eff
G	**g**	német (szelid) g	gé
Gy	**gy**	franczia *di* ebben: *mon dieu*	gyé

Digitized by Google

nagyok	kicsinyek	kimondásuk	nevök
H	**h**	német h	há
I	**i**	német rövid i	i
Í	**í**	német ie	í
J	**j**	német j	jé
K	**k**	német (kemény) k	ká
L	**l**	német l	ell
Ly	**ly**	franczia *ille* ebben: *bataille*	elyly
M	**m**	német m	emm
N	**n**	német n	enn
Ny	**ny**	franczia *gn*	enyny
O	**o**	német rövid o	o
Ó	**ó**	német oh	ó
Ö	**ö**	német rövid ö	ö
Ő	**ő**	német öh	ő
P	**p**	német (kemény) p	pé
R	**r**	német r	err
S	**s**	német sch	ess
Sz	**sz**	német ß	eszsz
T	**t**	német (kemény) t	té
Ty	**ty**	franczia *ti* ebben: *amitié*	tyé
U	**u**	német rövid u	u
Ú	**ú**	német uh	ú
Ü	**ü**	német rövid ü	ü
Ű	**ű**	német üh	ű
V	**v**	német w	vé
Z	**z**	német s ebben: Weſen	zé
Zs	**zs**	franczia *j* ebben: *bon jour*	zsé

öszvesen 40 betü, mind egyszerü hangok.

II.

Dölt betük.

A. Á. B. C. Cz. Cs. D. Ds. Dz. E. É. F. G. Gy. H. I. Í. J.
a. á. b. c. cz. cs. d. ds. dz. e. é. f. g. gy. h. i. í. j.

Digitized by Google

K. L. Ly. M. N. Ny. O. Ó. Ö. Ő. P. R. S. Sz. T. Ty. U.
k. l. ly. m. n. ny. o. ó. ö. ő. p. r. s. sz. t. ty. u.
Ú. Ü. Ű. V. Z. Zs.
ú. ü. ű. v. z. zs.

III.

Közönséges irási betük.

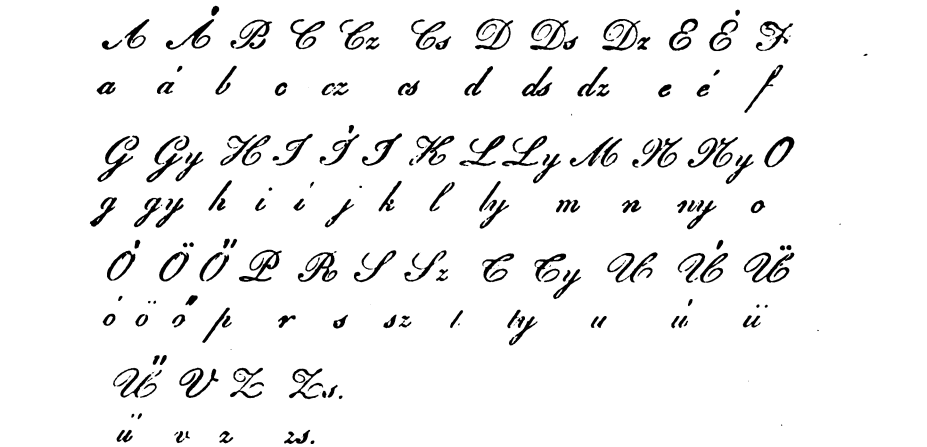

IV.

Tájszólási némely hangok és betük.

A különböző szóejtésekben (melyekről alább) előjönek még e következők:

â, hasonló a terpedt tompa német a-hoz ezen szókban: am, an, vagy az angol: *water* szóbanihoz.

à, nyilt és rövid mint a német Gatte szóban.

ê, terpedt s hosszú mint a német nyujtott â.

ė, rövid és zárt, jobban: félzárt, mint a franczia *é* (é fermè) ebben: *vérité.*

Ide számlálandók a kettőshangok is u. m. aû, uâ, ëü, üē, aō, oā, ēö, iē. Alább bővebben láthatni *).

*) Ezek szerént öszvesen 52 szóhang van a magyar nyelvben, s ha ch és th ki nem vesznek vala, 54.

Digitized by Google

V.

Régibb könyvek- s irásokban másként is fordulnak elő.

a mint o.
á — a, ā, aa.
cz — c, ċ, ć, c', ch, chi, chy, z, tz.
cs — c, ſ, ſc, ∟, cz, cʒ, ch, chi, chy, th, ts.
ds — dzs, d's.
e — è.
é — e, ė, e̥, ee.
ė — e, ë.
g — ǵ, gh.
gy — g, ġ, ǵ, ġ, ġ, gi, gh, d, di, dj.
h — ch,
i — ɪ, ė, j, y, ÿ.
j — ɪ, i, y, ÿ.
ji, jj — ÿ.
k — c, ch *).
kk — ck.
ly — l, ɪ, ɪ, ɪ, l', lⁱ, lⁱ, lj, yl.
m — ɱ.
n — ŋ.
ny — n, ṅ, ń, ṅ, ṅ, ni, nj, ŋ́.
o — u.
ó — o, oo, ov, ow.
ö, ŏ — e, o, u, v, w, ǫ, ǫ, ǫ, ó, ò, o', ô, ô, ō, ȯ, v̇, ẇ, ú, ŭ, ow, ė, eo, eu, ev, ew, eyv, eiv, oe, œ, ẘ, eo̥, o̥, eö.

---

*) ‚Halotti beszéd' czimü, egyik legrégibb nyelv - emlékünk nyilván megkülönbözteti a (törzsökbeli) *ch*-t a (többes) *k*-játul ezen szóban: tor*ch*u*k*at. Magyar nyelvemlékek. Első kötet. Ezen *ch*-t a későbbi kor kihagyá veszni nyelvünkből s elárasztá ezt a sok *k*-val. Lehetne-e a halotti beszéd nyomán javaslatot tenni ezen *ch*-nak (*kh*-nak) régi jogába helyezésére? — mi által, irói nyelvünk mind szabatosságban, mind hangkellemben sokat nyerendene — igen nagy kérdés.

Digitized by Google

ŏ mint hw, ue, uv, ǫǫ, ő; lásd: ö.
sz — z, ź, ʒ, s, sc, ſ·, ſc, ſz, ſt.
t, tt — th *).
ts — cʒ.
ty — t, ṫ, t̂, ṫ, ṫ, ti, tj, th, thy, thÿ.
u — v, w.
ú — u, uu, v, w.
ü — u, v̇, y, ÿ, w.
ű — ue, uv, ű; lásd: ü
v — u.
z — ʒ.
zs — s, ſ', ſ, ż, ź, z', s', 's **).

Némely tulajdon neveknél ma is előfordulnak:

aa (mint á) p. o. Gaal.
ch (— cs), p. o. Zichy, Széchenyi
ew, eo (— ő), p. o. Dessewffy, Georch.
gh (mint g), p. o. Balogh.
oo (— ó), p. o. Soos
th (— t), p. o. Németh, Tóth.
w (— v), p. o. Warga.
y (— i).

VI.

Idegen szóknál és neveknél megtartatnak:

ae mint e, p. o. Caesar.
c { — cz, p o Cicero.
c { — k, p. o. catholicus.
ch, p. o. chronica.
oe mint e, p. o. oeconomia.
ph, p. o. philosophia.

*) A *th* is ‚Benigna asszony imádságos könyvé'-ben (lásd: Magyar nyelvemlékek II. kötet) többnyire megkülönböztetve íratik, például, egészen történetesen nyitván fel az érintet könyvet, a 70-dik lapon ezeket olvasom: malasztjá*th*, akara*t*já*h*, *testeth*, fejeme*th*, Jézus*th*, inné*th*, szerén*th*, Ádám fiá*th*, (tehát úgy látszik a szenvedő esetben), bár ugyan ott egyszerü *t*-t szinte találunk, például: tégedet, fiadat, világot, teremtetted, szent st. Nyelvünk egyik jeles buvára: Vajda Péter, mind *th*-t mind *ch*- (*kh*)-t jegyze föl egyik nyelvtana ábéczéjében. — A *t* azon másik betűnk, mely nyelvünket hasonlókép szerfölött elözönlé.

**) Ki a régibb betűk alakjával némileg megösmerkedni kivánna, utasittatik Schwartner Márton e munkájára: Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue hungaricam. Editio 2-da 1802. Magyarúl Perger Jánostól.

Digitized by Google

q, p. o. quietantia.
th, p. o. thema.
w, p. o Walter Scott.
x, p. o. Xerxes.
y { mint i, p. o. physica.
  — j, p. o. York st.

VII.

Mennyit veszödtek eleink, hogy a magyar szóhangokat az alig felényi számu latin betükkel megjelölhessék, láthatni föntebb az V. alatt, míg nem az utóbbi idökben az I. II. III. jegyek lettek uralkodókká. Minthogy pedig itten az egyszerü magyar hangok sok helyütt összetettekkel jelölvék: részint ezen visszásság elháritása végett, részint az egyszerüség elvének, talán csak ösztönszerü hódolatból, újabban is megkésértették némely jelesb nyelvtudósaink azon összetett betüknek egyszeritését. Lásd: Gyarmathy Sámuel: Okoskodva tanitó magyar nyelvmester (Kolosvárt 1794) 385—396 lapokon; Révay Miklós: Elaboratior grammatica hungarica. (Pest 1806.) 142 — 144 lapokon. Legújabban ismét többféle javaslatok történtek: Kerekes Ferencz: Értekezés és kitérések (Debreczen 1836.); Vörösmarty Mihály: Magyar tudós társaság Évkönyvei. II. kötet; hol több késérlök is számláltatnak elö.

Véleményemmel, a megrögzött szokásnak oly zsarnoki hatalma lévén az emberi természeten, kivált a nagy tömegen, hogy annak más, bár jobbfelé irányzására századok kellenek, minden más módot kivihetlennek tartok azon egyen kivül, mely a szokott két összetett betüt egygyéolvasztja, hogy abban az olvasó szeme mindkettöt mintegy benne találja. Tudjuk, csak az egyszerü c-t mily nagy ellenzéssel fogadja az olvasó közönség. Az ide mellékelt táblán két kitünöbb javaslatot terjesztek elö, megtoldván egy harmadikkal, mint a II-diknak módositójával, melyet iménti elvem szerént — a szépirás és betüöntés szabályaihoz alkalmazottan — legczélszerübbnek tartok *).

*) Bél Mátyás, Gyarmathy Sámuel st. régi magyar keleti betükről is értekeznek. De a valóság teljes bebizonyithatására mind e mai napig egyetlen egy kétségtelen emlékkel sem birunk.

Digitized by Google

I. Vörösmarty-tól.

Cz	helyett	C c	C c,
cs	„	Ć ć	Ć ć,
gy	„	Ǵ ǵ	Ǵ ǵ,
ly	„	Ł ł	Ł ł,
ny	„	Ń ń	Ń ń,
sz	„	S s	S s,
ty	„	T t	T ť,
zs	„	Ż ż	Ż ż.

II. Bencsik Jánostul.

Cs	„	Ć ć v. ç	Ć ć v. Ç
Gy	„	Ǵ ǵ	Ǵ ǵ
Ly	„	Ľ ľ v. Λ	Ľ ľ
Ny	„	Ń ń v. ŋ	Ń ń
Sz	„	Ś ś	Ś ś
Ty	„	Ť ť	Ť ť
Zs	„	Ź ź	Ź ź

Digitized by Google

III.

Cs helyett	CCCC	C C,
cs „	c c c	c c,
Cz „	CG	C C C,
cz „	c g	c c c,
Gy „	GG	G,
gy „	g	g,
Ly „	L	L L L,
ly „	l ł	l ł ł,
Ny „	NNN	N N N N,
ny „	n ń	n n n,
Ty „	TY	T T T T,
ty „	t ţ ţ	t ţ,
Sz „	SSS	S,
sz „	s s s s	s s,
Zs „	ZZ	Z
zs „	z z	z z,

Digitized by Google

5. §.

A mai köz divatban lévő 40 betü *) helyes kimondásárul bővebben.

a (ékjel nélkül) zártabb és mélyebb, azaz a belső szájnak nagyobb öblözésével, s az ajkaknak külső

---

*) Csak a szóhangok s betük elszámlálásában is mennyire tétovázunk, lássuk a jelesebb nyelvtanitókat.

Kalmár György (Prodromus idiomatis scythico- mogorico-chuno- [sen hunno-] avarici. Posonii 1770.) egészen szerintem 40 betüt ír az ábéczében. Külön többet is ajánl.

Gyarmathy Sámuel (Kolosvárott 1797.) szinte 40 betüt számlál ugyan, de nála külön van a *c* és *tz*; továbbá fölveszi az *y*-t is; végre a *d*-t *ss*-vel egynek tekinti. Hiányzanak nála az igazi *ds* és *dz*.

Révay Miklós (Pestini 1806.) csak 31 betüt tanit. A 7 hosszu önhangzókat nem adja külön az abéczében. Elveti a *ds*- és *dz*-t.

Pápay Sámuel (A magyar literatura esmérete. Veszprémben 1808. Magyar Minerva IV. kötete. Külön is van.) az *é*- (*ë*-)vel együtt 39 szóhangot említ. Szinte elveti a *ds*- és *dz*-t.

Verseghy Ferencz (Ungariſche Sprachlehre. Ofen 1817 st.) 34 betüről értekezik, köztük az *é*- (*ë*-)ről is. Hiányzanak nála a hosszú *í*, *ó*, *ő*, *ú*, *ű*, önhangzók, valamint a *ds* és *dz* is.

Márton József (Praktiſche ungariſche Sprachlehre. Wien 1820.) 33 betüt számlál. Nála mind *ts* és *tz*, mind *cs* és *cz* vagyon, különben mint Révaynál.

Nagy János (Grammatica lingvae hungaricae. Pestini 1832.) mint Révay. Nyelvtudományi pályamunkájában már 38 betüt tanit.

Digitized by Google

szájnak) összébb huzásával alakúl mint a németben, mintegy középhang a német *o* (ebben: Gott) és *a*

Ürü (Le Mouton) János (Neueſte und vollſtändigſte ungariſche Sprachlehre. Peſth 1837.) *cs*, *ds* és *dz* nélkül, de y-nal 39 betüt hoz elő.

Töpler Gottlib Edvárd (Theoretiſch-praktiſche Grammatik der ung. Sprache. Több kiadás.) *ds*- és *dz*-vel 33 betüt ad elő. A hosszú önhangzókat nem adja külön.

Vajda Péter (Magyar nyelvtudomány. Több kiadás.) az *é*-, (*ő*-)vel 41 betüt láttat. *Ds* és *dz* zárjelek közt.

Bitnicz Lajos (Magyar nyelvtudomány. Pesten 1837.) *ä* és *ë* (= *é*) önhangzókkal együtt 40 betüt ír. Nincs nála *ds* és *dz*.

A magyar tudós társaság (Magyar helyes irás st. Több kiadás.) 38 betüt közöl. A *ds*- és *dz*-t kettős (két) hangnak tekinti.

Én, megvallom, nem tartom két hangnak Tűdzni, kérődzni, bimbódzni, hallgatódzni st. világosan mutatják, hogy nem két hang a *dz*, különben inkább hallgatódz*a*ni st. volna. Ezekben: edzeni, bodza, kettőnek hallatszik ugyan (már ebben: bodzfa, nem); de nem hallatszik-e kettőnek a gy ezekben: egy, egyes, egyetlen; az s ezekben: bölcseség, szüzeség, békeség; az ly ezekben: suly, sülyed, aly st. mégis közönségesen nem két hangnak tartjuk. Némelyek ugyan azzal akarnak a dolgon segíteni; hogy *ds* helyett csak *z*-t írnak; azonban ez nem kivihető, például más „levelezni" és „levele*dz*ni." A *ds*-ről még kevésb okunk van hinni, hogy két hang volna, különben ‚idsida'-t mondana a magyar, mint ‚iskola'-t ‚schola' helyett; vagy ‚dizsida'-t, mint ‚firis'-t ‚fris, helyett. A *ds*-ről az is állittatik hogy idegen hang, azonban ha ezt megengedném is, azon szók, melyekben használjuk, már honositva lévén, (dsida, findsa, bandsal, dsindsa), a hang is honosíttatott, s teljes magyar abéczéből sem ez sem amaz ki nem maradhat.

Vörösmarty Mihál (Kurzgefaßte ungariſche Sprachlehre für Deutſche. Peſth 1832.) — továbbá

Császár Ferencz (Grammatica ungherese. Pestino 1833.) — és

Digitized by Google

(ebben: ſatt) között, s igen hasonlít az angel *o*-hoz ezekben: God, not.

Példák:

ſa (Baum); ma (heute); alma (Apfel); szalma (Stroh); haj (Kopfhaar; Rinde); vaj (Butter); kar (Arm; Lehne) st.

á tisztán és nyujtva mint a német ah, ebben: ſah.

Példák:

száj (Mund); báj (Zauber); kár (Schaden); jár (geht herum); láng (Flamme); tál (Schüßel).

b Ennek, valamint a többi szelíd és lágy hangoknak a keményektöli igen szoros megkülönböztetése, különösen a német ajkúakra nézve, kik azokat többnyire összezavarják, igen nehéz; szabatos kimondásukat

---

Gróf Majláth János (Praktiſch-ungriſche Sprachlehre. Peſth 1838.) — kikhez járulnak az újabb jelesek közül: Széchy Agoston s Bloch Móricz, — mint a tudóstársaság.

Kecskeméti Csapó Dániel (Kérdezősködő magyar nyelvmester. Pest 1833.); továbbá

Szalay Imre (Magyarul és németül többször megjelent.) egészen szerintem 40 betüt irnak.

Szász Károly (Magyar nyelvtudomány. Parthenon 1-sö kötete Nagy-Enyed 1839.) 35 betüt tanit ugyan, de ha a följegyzette némely hosszúhangokat is (í, ó, ő, ú, ű) mind külön számláljuk, szinte 40 betüje van. A *ds*- (szerinte: *dzs*) és *dz*-t szinte tanitja. Tehát e három utóbbi s még Vajda Péter az újabbak közül, továbbá a legelöl említettem Kolmár e részben velem egyértelmüek; de említést érdemel még a régiebbek közül: Beregszászi Pál (Verſuch einer magyariſchen Sprachlehre. Erlangen 1797.), az újabbak közül: Kerekes Ferencz (Értekezés és kitérések. Debreczen 1836.) kik szinte tanitják a *ds* és *dz* betüket. Mind jeles tekintélyek.

E kötet végén egy magyar nyelvtani irodalmat is adok, hol minden magyar nyelvtan, mely tudomásomra jutott, följegyezve van.

Digitized by Google

német ajkúak leginkább csak élő szóbul tanulhatják meg. Némi szabályt alább adandok.

c vagy **cz** a német ʒ.

Példák:

czukor (Zucker); aczél (Stahl); tárcza (Portfeuille).

cs úgy hangzik mint a német tſch.

Példák:

kocsi (Kutſche); kulcs (Schlüſſel); csak (nur); csók (Kuß); ács (Zimmermann).

ds annyi mint dſch a németben, vagy *j* az angol ‚James' szóban.

Példák:

bandsal (ſchielend); findsa (Schale, Taſſe); dsida (Picke).

dz lágyabb mint az olasz z is ezekben: prudenza, zechino.

Példák:

fogódzni (ſich anhalten); fiadzni (Junge werfen); leveledzni (Blätter treiben).

e mint a német rövid e ebben: Welt.

Példák:

el (weg, ab); le (herab); fekete (ſchwarz); kert (Garten); meleg (warm).

é mint a német eh, ebben: geht, ſteht.

Példák:

ép (ganz, unverſehrt); él (lebt); éljen (es lebe); kép (Bild); erény (Tugend).

f mint a németben,

Példák:

fiú (Sohn); fő (Kopf, kocht); fú (weht, bläßt); föld (Erde).

g lásd: alább a szelíd mássalhangzókat.

gy mint a franczia *d* némely köznépi kiejtéseknél ezekben: mon dieu, adieu.

Példák:

angyal (Engel); magyar (Ungar, ungariſch); gyár (Fabrik); lágy (weich); völgy (Thal); lengyel (Pohle, polniſch).

Digitized by Google

ggy=gygy, p. o. meggy (Weichſel).

h mint a német nyelvben, például ezekben: Haus; Ehe.

Példák:

hó (Schnee); halál (Tod); hütlen (untreu); hölgy (Dame, Frauenzimmer); hold (Mond); éhes (hungrig).

i mint a német nyelvben a rövid *i*, például ebben: friſch.

Példák:

is (auch); isten (Gott); ideg (Nerve); hit (Glaube); illő (billig, ſchicklich); igen (ja); kis (klein).

í mint a német *ie*, ezekben: hier, diesz.

Példák:

ír (ſchreibt); ív (Bogen); sír (weint, Grab); hír (Gerücht).

j mint a német nyelvben, például ebben: ja.

Példák:

jer (komm); jó (gut); játék (Spiel).

k lásd: alább a kemény mássalhangzókat.

l mint a német l.

Példák:

ló (Roß); lesz (wird); lélek (Seele); ülni (ſitzen); tele (voll); lép (tritt); láb (Fuß).

ly* mint a franczia: *ille*, ezen szókban: bataille, merveille.

---

*) Legtöbb szójárásokban vagy csupán l-nek vagy csupán j-nek hallatszik. Mívelt magyar igyekezzék szert tenni a szabados kimondásra, ily módon: minthogy külön az l kiejtésében nyelvünket csak a felső inyhez értetjük, külön a j kimondásában pedig csak az alsó inyhez: tehát úgy intézzük az ly kimondását, hogy ez mind az l mind a j kimondásában egyszerre részesüljön, azaz nyelvünk kidomborodván mind az alsó mind a felső inyhez egyszerre érjen. Ezen kimondásra, mely különben igen könyü, a franczia nyelv tanulásában figyelmeztetém. Élő szóval mutatni s utánozni ugyan mindent sokkal könnyebb, mint magánosan könyvbül tanulgatni, de figyelmes olvasó a mondottaknak mégis hasznát vehetendi.

Digitized by Google

Példák:

hely (Ort, Platz, Raum); kiraly (König); lyuk (Loch); foly (fließt).

lly=lyly, például: melly (Bruſt).

m mint a német s más nyelvekben.

Példák:

ma (heute); menj (geh); mi (was); morog (brummt); művész (Künſtler).

n mint a német nyelvben.

Példák:

nincs (iſt nicht); nógat (ermuntert); narancs (Pomeranz); negyed (Viertel).

ny mint a franczia *gn* ‚compagnie' ‚magnifique' szókban.

Példák:

nyom (drückt, Fußtritt); nyájas (freundlich); nyilt (offen); nyög (ächzt); nyúlbör (Haſenbalg).

nny=nyny, például: annyi (ſoviel).

o mint a német rövid o, ebben: Gott.

Példák:

kor (Alter); hol (wo); noha (obwohl); ok (Urſache); hoz (bringt, holt).

ó mint a német oh, ebben: Bohne.

Példák:

ól (Stall); óra (Uhr); ón (Zinn); lóg (ſchwingt wie der Pendel).

ö kissé rövidebb mint a német ‚Körper'-ben, de ennél gömbölyübb is. Lásd alább.

ö hosszú mint a német öh, ebben: öhlicht, de ennél gömbölyübben kell kiejteni. Lásd alább.

p lásd alább a kemény mássalhangzókat.

r mint más nyelvekben.

Példák:

rák (Krebs); rest (träge); röf (Elle); ruha (Kleid); erö (Kraft).

s mint a német ſch ezekben: Schiff, Kirſche.

Digitized by Google

Példák:

sok (viel); süt (ſcheint; brennt, bratet, backt); sipka (Kappe); sugár (Strahl); eső (Regen).

sz mint a német ß ezekben: groß, weiß.

Példák:

szó (Wort); ész (Vernunft); liszt (Mehl); szekér (Wagen); szabad (frei).

ssz=szsz, például: asszony (Weib); másszor (einandersmal).

t lásd alább: a kemény mássalhangzókat.

ty mint a franczia *t* ezen szókban: metier, tabatier.

Példák:

atya (Vater); kutya (Hund); csengetyű (Glöckchen); tyúk (Henne); szivatyú (Pumpe).

tty=tyty, p. o. hattyú (Schwan).

u mint a német rövid u, ebben: unendlich.

Példák:

udvar (Hof); ugorka (Gurke); fut (lauft); fukar (geizig, Wucherer).

ú mint a német uh ebben: Uhr.

Példák:

úr (Herr); út (Weg, Straße); kút (Brunnen); fúr (bohrt); szúr (ſticht).

ü mint a franczia rövid *u* ebben: une.

Példák:

ür (Raum); ül (ſitzt); kürt (Blashorn); ünnep (Feiertag); üt (ſchlägt); fül (Ohr).

ű mint a német üh ebben: kühn.

Példák:

tür (duldet, leidet); fü (Gras); hü (treu); tü (Nadel); üz (verfolgt).

v mint a német w ebben: Wirrwarr.

Példák:

vár (Feſtung, erwartet); viasz (Wachs); völgy (Thal); vonal (Linie); tova (weithin); világ (Licht, Welt).

z annyi mint a német ſ ezen szóban: Weſen.

Digitized by Google

Példák:

ez (dieſer); kéz (Hand); zaj (Geräuſch); zene (Muſik); víz (Waſſer); zöld (grün); gőz (Dampf).

zs*) annyi mint a franczia *j* ebben: bon jour.

Példák:

zsidó (Jude, jüdiſch); rózsa (Roſe); József (Joſeph); zseb (Taſche).

6. §.

Az önhangzóknak felosztásai, további szabályok a kimondásban, különösen a hangsulyról.

Minden elszámlált betük, mint más nyelvekben is, részint **magánhangzók** (önhangzók, hangzók), részint **mássalhangzók** (társashangzók, társhangúak).

Az önhangzók, t. i. önmagokban is tisztán hallhatók, ismét többféleképen osztatnak fel, ú. m.

1. A hang rövidebb vagy hosszabb tartósságára nézve: némelyek **ékezetlenek** vagy **rövidek**: *a, e, i, o, u, ö, ü*; mások **ékezettek** vagy **hosszak**: *á, é, í, ó, ú, ő, ű*. Ezen három hosszú: *í, ú, ű* ingatagoknak (anceps) is nevezhetők; mert, ha bár ékjellel bírnak is, mind

---

*) Az elszámlált összetett betükön kivül a nép szájában néha más két betü is összeolvad, vagy összeolvadtnak hallatszik, p. o. *láttya*, e helyett: *látja*; *egésség*, e helyett: *egésszség*. De mivelt magyar őrizkedjék ezen restes kimondástul, melyet sem a szónyomozás sem a finomabb hangzat nem javal. De szinte őrizkedjék az erőltetett elkülönitéstől is. A kimondás tiszta, de könnyü legyen. Hasonlón összeolvadnak a mondottakon kivül *dj*, p. o. *adja* (nem: *adgya*); *lj*, p. o. *hallja* (nem: *hallya*); *nj*, p. o. *vonja* (nem: *vonja*). A *t* is az *s* és *sz* betükkel azon egy szótagban úgy hallatszik, mintha ezekkel egészen egybe olvadna, úgy hogy p. o. *épits*, *költség*, ekként hallatszanak: *épicscs*, *kölcség*; és *metsz*, ekként: *meczcz*; hanem, kivált külön szótagban mindkettőt tisztán de könnyedén kell kiejteni, igy: *költ-ség*, *lát-szik*.

Digitized by Google

verselésben mind kötetlen beszédben, főleg ha többtagú szókban fordulnak elő, rövidekül is használtatnak.

A rövidekhöz számlálandók még a tájszólásiakból a pontozott á és ė; a hosszakhoz a terpedt â s ê és valamennyi kettőshanguak ú. m. aū, uā, ēü, üē, aō, oā, ēö, iē.

2. A külső szájnak (ajkaknak) a hanghoz képesti kisebb vagy nagyobb nyilására nézve, némelyek zártak vagy tompák (gömbölyük): *o, u, ö, ü, ó, ú, ő, ű;* mások nyiltak vagy világosak: *(à), e, á, é.* Továbbá némelyek félzártak: *a,* (és: ė); mások félnyiltak: *i, í* *). A terpedt *â, ê* önhangzókat se feledjük el; amazt a félzártakhoz, ezt a nyiltakhoz sorozhatjuk **).

---

*) Az önhangzók kiejtésében két beszédszer veszen részt: ajkak és nyelv (külső és belső száj). Minél kisebb az ajkak (külső száj) nyilása, annál zártabb vagy tompább valamely hang; ellenkezőleg annál világosb. A főbb önhangzók ehez képest igy következnek:

á, é, í, ó, ú.

Legnyiltabb az á, legzártabb az ú.

A belső szájnak (Kempelen szerént: nyelvcsatornának) nagyobb vagy kisebb nyilásától pedig a hangnak mélysége, avagy magassága függ. E tekintetben a főbb önhangzók ily renddel jőnek:

ú, ó, á, é, í.

Legmélyebb az ú, legmagasb az i. — Kempelen's Mechanismus der menſchlichen Sprache, nebſt der Beſchreibung ſeiner ſprechenden Maſchine. Wien 1791.

**) Ha a rövid önhangzókat a nekik megfelelő hosszakkal ezen felosztás szerént akarjuk egybeállitni, következő rend áll elő:

rövid	a	- nak megfelel hosszú	á
—	á	- — —	á
—	e	- nek —	ê
—	é	- — —	é
—	i	- — —	í
—	o	- nak —	ó
—	u	- — —	ú
—	ö	- nek —	ő
—	ü	- — —	ű

Digitized by Google

3. A belsőszájnak a hanghozképesti nagyobb vagy kisebb öblösségére nézve, némelyek mély- vagy alhangúak: *u, o, a, ú, ó, á;* mások magas- vagy fenhangúak: *ü, ö, e, ű, ő* (*ê*); mások végre legfensőbb, legmagasb hangúak (némelyek szerént élesek): *é, i, í.* E három utolsót nyelvtanitóink hibásan középhangúaknak nevezik; de köz- (közös-) hangúaknak nem helytelenül hívjuk *).

A ket szélsőség: *u* (gyöngébben s magasabban: *ü*) és *i* lévén, innen magyarázható ezeknek (föntebb érintett) ingatagsága, ha különben hosszak volnának is.

Ezen utólsó (3) felosztás szerént egész szótagokat sőt szókat is, mélyeknek, vagy magasaknak, vagy legmagasbaknak nevezünk, a szerént a mint azokban, az önhangzó vagy önhangzók mélyek, vagy magasok, vagy legmagasbak.

---

*) Tulajdonképen három alaphangzó van: *u, a, i*; gyöngébben *s* magosabbán: *ü, ä,* (csaknem *e*) *s i.* Innen a régi nyelvekben is eredetileg csak ama három alap-önhangzóra használtattak jegyek vagyis betük, p.o. a héberben: ℵ, ℶ, ℷ. Az *o* hangzó van *u* és *a* között (igy a magyar nyelvben is e kettő: *au* vagy *ua*, egygyé, azaz *ó*-vá olvad, és viszont az *ó* némely szójárásokban *au-* vagy *ua*-vá szeret átváltozni) — Így *a* és *i* között van *e* (*ê*), szinte a magasbaknál is *ü* és *ä* között van *ö*, (nálunk is hallhatók: *äü* vagy *eü* és *üe*) és *ä s i* között *é* és *é* (nálunk is: *ie* - *iä*), s néha az elsőbbek az utóbbiakká olvadnak; egybeolvadás nélkül közönségesen kettőshang (diphtongus) névvel hivatnak. Lásd: Schmitthenner. Urſprachlehre §. 25. st. Kempelen idézett munkája §§. 104—109. st.

Ezek szerént (csak a rövideket érintvén):

mélyebbek: *u*, o, *a*, e, *i*

magasbak: *ü*, ö, *ä*, *é*, *i*

Tehát az *i s* megnyujtva *i* (és a magyar hosszú *é*, mely a hosszú *i*-hez igen közel áll), mind kétrendbelieknél mint legmagasbak, előfordulván, közösek, és igy köz- (nem közép-) hanguaknak is helyesen nevezhetők.

Digitized by Google

Közönséges szabályok az önhangzók kiejtéséről.

1. A hosszú önhangzókat szabatosan kell hangoztatni (kissé szabatosabban mint a német nyelvbelieket), a rövideket pedig sebesen lökni ki, de egyet sem szabad elharapni.

2. A zárt önhangzóknak, főleg *ö* és *ü*-nek szabatos kiejtése végett jobban meg kell ajkainkat gömbölyítni, mint a németben. Példákul álljanak szoros megkülönböztetés végett: bír (hat, kann); bőr (Haut); bér (Lohn).

kör (Cirkel), kér (bittet).

derék (Rumpf, brav), törik (bricht ſich, bricht).

tüz (Feuer), tíz (zehn).

egy (ein), itt (hier), öt (fünf), üt (ſchlägt).

Mind ezeket szabatosan ügyekezzünk kimondani; egy szót sem szabad ezek közül a másikkal fölcserélni.

3. Ha a hosszú önhangzóra ugyanazon szóban egynél több mássalhangzó következik, a hosszú önhangzó kimondáskor a neki megfelelő röviddé változik át, p. o. féltékeny mond: feltékeny (nem: féltékeny); áldás mond: áldás (nem: aldás); szóltam mond: szoltam; föld mond: föld; utólso mond: utolsó; erőlködik mond: erölködik. Az utóbbi példákat (*o*–, *ö*–vel) gondosb iróink már röviden is irják; de az elsőbbek behozása, minthogy a nyilt és zárt *a* s *e* közti finom különbséget nem mindenki érti, nagy nehézségekkel járna. Alább bővebben értekezem ezekről.

4. Jóllehet nyelvünk az úgy nevezett mennyiségi (tartós mértékü) nyelvek sorába tartozik: mindazáltal a hangsuly *) ebben is megvan, azaz ebben is egyik szótag

---

*) Minden szótag bír a kimondásban kisebb nagyobb mértékü erővel, kinyomással, kifejezéssel. Ezen mértéket gyakoroljuk kül- és belterjedség szerént. A külterjedség ismét vagy mennyis (tartós), vagy lebegő (fel- és alászálló).

I. Mennyiség (tartósság) szerént a szótagok rövidek vagy hosszak. Rövidek rendszerént a rövid önhangzósok. Ezek pedig hosszakká válnak:

Digitized by Google

(önhangzó) erősebb, s jobban kiemeltetik a másiknál. Minden magyar máskép ejti ki, bár ugyanazon betükből állanak, e két szót: a kōr (=ak-kōr, das Alter), és ākkor (damals). A hangsuly a magyar szóban is a gyöktagra, — s minthogy ez itt legelöl szokott lenni, a legelső szótagra — esik; azonban közvetlenül hosszú, még pedig akár ékezet, akár positio által hosszú szótag mellett rendszerént elenyész vagy ezzel összeolvad, és csupán rövid önhangzóu szókban, vagy legfölebb, ha két vagy több rövid szótag áll egymás után, vehető észre, például: szērelem, szērelemnek, kātona, kātonát, māgyar; s ilyeneknél szabadabb verselésben (jambus vagy trochaeus lábuaknál) erős

---

1. ugyan azon rövid önhangzó kettőztetésa által, p. o. *fa-ak* lesz: *fák*, kérne-*e* lesz: kérné.

2. más rövid önhangzó hozzájok járultával, p. o. kérne-*ük* lesz: kérnők.

3. két vagy több (akár ugyanazon, akár külön) mássalhangzónak összejövetele, ösztétele (úgy nevezett positio) által; ezen ösztétel pedig vagy természeti — ugyan szóban, p. o. *emb*er, vagy mesterséges — két szóban, p. o. ha*l f*eje.

II. A lebegés, magasság- s mélységre terjedés, vagyis a hangnak fölemelkedése avagy alászállása; legszembetünőbb a zenében; de használtatik a szavalásban sőt közbeszédben is minden emberi nyelvben.

III. A belterjedség vagyis hangsuly az erőnek azon foka, melylyel valamely szótagot (vagy szót vagy szókat) sulyosban vagy gyöngébben ejtünk ki (épen az, mi a zenében a forte és piano). Schmitthener. Urſprachlehre.—Nyelvünkben mind a három kifejezés megvan; s úgy hiszem, más nyelvekben is, mert például a németben is, mely különben csak hangsulyos nyelvnek tartatik, két vagy több mássalhangzó, lehetlen hogy meg ne lassítsa — tartósbá ne tegye — a szótagot; ebben Sprößl*ing der Myrthe*, a ‚ling' észrevehelőleg hosszú, legalább hosszabb mintha ‚li' volna. Amde a németben annyi mássalhangzó van, hogy ha a hasonló szótagokat hosszaknak vennék,akkor kimondhatlan nehéz volna mértékes verset írniok. Innen megengedik verselőiknek azon szabadságot, hogy positióra ne ügyeljenek. A magyarban positióra a legnagyobb gond fordittathatik és fordittatik, s így természet elleni szabadságra szükségünk nincsen. Maga Schmitthenner is megvallja: Quantitirende Sprachen — ſind unendlich viel wohllautender, muſikaliſcher als die accentuirenden. (Id. m. §. 176).

Digitized by Google

azaz hosszu szótagnak ‚is' szokott vétetni; de ha a mondott szótagra követlenül hosszu szótag következik, elenyész a hangsuly, p. o. szĕre*lmet* *).

Példák a hangsulyra, különböztetés végett:
a pād (die Bank), āpad (nimmt ab);
a kār (der Arm), ākar (will);
ēset (Fall), esētt (iſt gefallen);
āzok (jene), az ōk (die Urſache);
jāval (heißt gut), javúl (beſſert ſich).

7. §.

A mássalhangzók felosztásai, és közös szabályok azoknak kiejtésében.

A mássalhangzók, t. i. melyek csak önhangzó segitségével hallathatók, szinte többfélék, u. m.

I. Egyszerük és összetettek.

Összetettek vagy elegyültek:

1) *s*-sel: *cs, ds, zs.*
2) *z*-vel: *cz, dz, sz.*
3) *y*-nal (*j*-vel): *gy, ly, ny, ty.*

Egyszerük a többiek mind.

II. Félhangzók és némák.

A félhangzók arról ösmerszenek meg, hogy már az ábéczében, a kiejtéskor mindig elöláll (a *z*- és *zs*-n kivül**) a velök együtt járó önhangzó, igy: *el,em,en, er,es* st.

---

*) Vig pohár közt édesebb a
Szĕrelem
A mi benne kĕserü van
Elnyelem. — Vörösmarty.
— — — vagy szĕrelmet
vagy bucsút. — Vörösmarty.
A legelső mãgyar ember
A király. st. st. — Vörösmarty.

*) Tehát helyesebben: *ez*, és *ezs*-nek kellene mondani.

Digitized by Google

Ezen félhangzók, melyekre eddigi nyelvtanitóik nem ügyeltek, fölötte fontos szerepet játszanak a magyar nyelvben.

Kétfélék pedig ezek, u. m.

1) Folyékonyak, még pedig tisztán folyékonyak: *l, m, n, r;* és elegyültek: *ly, ny.*

2) Sziszegők: *s, z;* és összetétetve: *sz, zs* *).

A némáknál ellenben az együttjáró hangzó mindig utól tétetik (az *f*-en kivül).

Ezek négyfélék:

1) kemények **): *k, p, t;* (ezen magyar szóban: patak).

Ezek némely nyelvekben hehentést (*h*–t) is kapnak: kh (ch), ph (f), th.

Ide tartozik a magyarban az *f.*

2) Szelidek: *b, d, g;* (ezen szóban: dobog).

3) Lágyak: *j, v, h****); (ezen szóban: vajha).

4) Elegyülés által lágyultak:

a) kemény *t*-vel elegyültek: *cs* (= *ts*); *cz* (= *tz*), *ty* (= *tj*);

b) szelid *d*-vel elegyültek: *ds, dz, gy* (= *dj*).

---

*) Mind ezek azért neveztetnek félhangzóknak (semivocales— különösen a görög nyelvtanokban találjuk ezen nevezetet, de az újabb nyelvbuvároknál is följegyezve találjuk —) mert bár önhangzó nélkül ezeket sem lehet kimondani; de mégis megnyujthatjuk, mint az önhangzókat, azaz tartósan ejthetjük ki p. o. *el–l, em–m, en–n, es–s, ess–ss, ez–z.* Ezért tanuljuk mindjárt az ábéczében kettősen igy: *ell, emm* st. Igen helyesen hivja azért jeles Szászunk azokat, s különösebben a sziszegőket: „folytonos"-aknak. Innen látszik az is, hogy nem ok nélkül tétetnek a nyugoti nyelvekben az önhangzók ezeknek elébe a kimondáskor; csakhogy, mint mondottam, még a *s–, ss*-t is *es–, ess*-nek kellene hívnunk.

**) Némelyek szerint: pattanók.

***) E három lágyat ugy lehet tekinteni, mint lánczszemet az ön- és mással-

Digitized by Google

Jegyzetek:

1) A sziszegők között is *s* és *sz* kissé keményebbek, *z*, *zs* szelidebbek.

2) A *h* lehelőnek is hivatik; s a *v*, mint az *f*, fuvónak; de az *f* is keményebb a *v*-nél.

3) A *j* is valamivel keményebb a *v*-nél.

4) Mind ezen mind a mégkövetkező felosztásait a szóhangoknak, az olvasó különös figyelmébe ajánlom, mert csaknem valamennyi szabályaim ezeken fordulnak meg.

Közönséges szabályok a kiejtésben.

1) A kemény és szelid betük, a mennyire lehető, szükségen kivül soha sem cseréltetnek föl a magyar nyelvben azért szükséges, hogy, kivált a német-ajkuak ezeket a legnagyobb figyelemmel és szabatossággal tanulják megkülönböztetni, azon fontos jegyzéssel: hogy a kemények kimondásában a levegőt a szájból kilökjék, s a szelidek-, és lágyakban a mellből kinyomják vagy kileheljék. Példák: bor (Wein), por (Staub, Pulver).

pap (Prieſter): bab (Bohne).

fagy (Froſt), vagy (oder), vad (Wild), vágy (Wunſch), vád (Anklage).

tudás (Wiſſen), dudás (Dudelſackpfeifer).

tanu (Zeuge), gyanu (Verdacht).

tanul (lernt), danol (ſingt).

fa-ló (hölzernes Pferd), való (wahr, wirklich, freilich, etwas Reales).

törik (bricht ſich, bricht), derék (Rumpf, brav), dörék (thörichte).

2) Ha kemény szóhangok után közvetlenül szelidek vagy lágyak következnek s megforditva: akkor csaknem

---

hangzók között, sőt azok igen közel rokonok a három alap-önhangzóval, *v* az *u*-val, *j* az *i*-vel, *h* az *a*-val. Innen az *u* ajak-önhangzónak, az *i* íny-önhangzónak is hivatik némely nyelvbuvároktúl.

Digitized by Google

lehetlen mind kettőt a sebes kiejtésben szabatosan mondani ki p. o. kala*pb*an, lyu*kg*at, hara*gszik*, esküdt, a*ddsz*a st. Itt tehát a szóelemzés fensőbb törvénynek kénytelen a szólásban engedni. A nyelvszokás ezen egyszerü szabályt hozá itt be: a kimondás az utóbbi szóhanghoz illezkedjék; tehát a föntebbi szók igy ejtetnek: kala*b*an, lyu*gg*at, hara*kszik*, eskütt, a*ttsz*a. De helyes-irásban a szóelemzést követjük.

III. A beszédszereknél fogva:

1) fogbetük magok a sziszegők: *s, z, sz, zs.*

2) inybetük: *k, g, j* (egy kemény: *k*, egy szelid: *d*, egy lágy: *j*.).

3) ajakbetük: *b, p, f, v, m* (egy kemény: *p*; egy szelid: *b*; két fuvó: *f, v*; egy folyékony félhangzó: *m*). Az *m* (és *n*) némelyek szerént orrbetü *).

4) nyelvbetük: *d, t, l, n, r* (egy kemény: *t*; egy szelid: *d*; és három folyékony: *l, n, r*); némelyek a *j*-t is ide számitják.

5) torokbetü: *h*; némelyek szerint: *k* és *g* is **).

---

*) Például: Kempelen föntebb idézett munkájában: Mechanismus der menſchlichen Sprache.

**) Kaltschmidt Henrik Jakab, ily czimü munkájában: Sprachvergleichendes Wörterbuch der deutſchen Sprache. Leipzig 1838. igy osztja fel a mássalhangzókat:

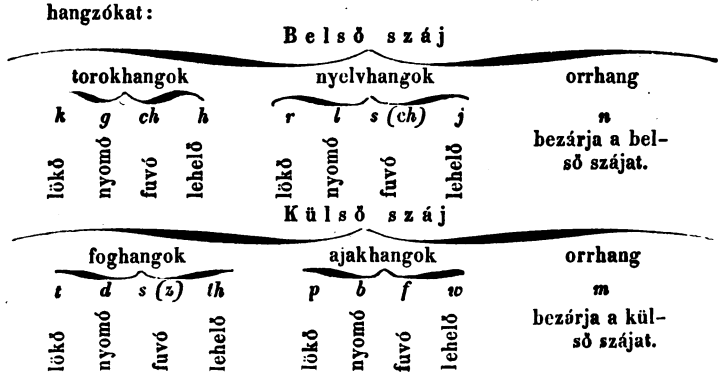

Digitized by Google

Az elegyültek több beszédszerekben vesznek részt, p. o. *ty* (= *tj*) nyelv- és inybetü, *cs* (= *ts*) nyelv- és fogbetü. Nevezetes, hogy a fog- és nyelvbetük képesbek az elegyülésre (mert *gy* is *dj*); az iny- és ajakbetük pedig nem annyira.

8. §.

Szójárások.

A magyar szójárások, szóejtések vagy tájszólások leginkább az önhangzók változásaiban jelenkeznek, és igy is csekély különbséget tesznek a beszédben; úgy hogy, egyes szókat kivévén, mindenik magyar könnyü szerrel megérti a másikat.

Az egyes szójárások többfélék lehetnek, de mindnyáját két fő osztály alá vonhatjuk. Némelyike t. i. a nyilthangzókat szereti, másika pedig ellenkezőleg a zártakat*).

Nevezetesbek:

A palócz-szójárás hosszú hangzókban igen kedveli a félnyiltakat, és félzártakat, a honnan azok sokszor kettős hangokká is válnak; igy lesz világos *é*-ből terpedt ê, vagy

---

Továbbá igy szól: Wie ſich die vier Töne jeder der vier Mundtheile zu einander verhalten, d. h. wie in jedem dieſer Organe Stoß, Druck, Blaſen und Hauch von innen nach außen auf einander folgen, eben ſo verhalten ſich die vier Organe ſelbſt zu einander; die Kehle bildet den Stoß, die Zunge den Druck, die Zähne das Blaſen und die Lippen den Hauch des ganzen Mundes.

*) A két haza nagyobb részében divatos szójárás igen megegyezik könyvbeli nyelvünkel. Az itt ott tapasztaltatni szokott eltérések az egyes szókban s ragozásokban grammaticusnak megbecsülhetlenek. Mert az ezekből válogathatás teszi őt képessé, hogy a nyelvnek legfensőbb három törvényeit: szabatosságot, rövidséget és hangkellemet minél jobban válósithassa.

Ezen 8-dik szakban nem az ily esetekről, hanem egyes betüket illető némely különösb szójárásokrul; ezeknek is csak főbb vonatairól van szó.

Digitized by Google

ee vagy ie, p. o. ebből: szép lesz: szêp vagy szeep vagy sziep; továbbá világos *á*-ból épen úgy mint egész zárt *ó*-ból lesz félzárt s terpedt *å*, vagy aa, vagy ua, p. o. ebből: b*á*tya lesz: bâtya, vagy baatya, vagy buatya; igy lesz: *ő*-ből: eö, eü, üe; u-bol: au, ua, p. o. feő, e helyett: f*ő*; augy, e helyett: úgy st. A szótag végén az *l*-et is elszeretí hagyni, p. o. menybeü, e helyett: meny*ből*; óma vagy auma, e helyett: *a*lma. — Láss két palócz ‚Miatyánk'-ot a Nyelv-emlékek első füzetében 24—26 lapokon.

A közönséges erdélyi szójárás, leginkább a mássalhangzóval végződő szótagban, nehezen türi a zárt rövid önhangzókat, innen az *o, ö* szóhangokat *a*-, *e*-re változtatja, magát az *a*-t pedig *å*-ra, p. o. *å*ssz*a*ny *), e helyett: *a*sszony; ütek, e helyett: ütök; írak, e helyett: írok; m*a*nd*a*m, e helyett: m*o*nd*o*m.

A siksági lakosok, főleg tiszai némely vidékek szeretik a hosszú zártak helyett részint a nyiltabb és sebesebb kettősöket, részint az ingatag szélsőségeket, innen lesz az *é*-ből *i* vagy *i*, az *ó*-bul *au*, vagy *ú*. s *ő*-bül *eü*, vagy *ü* p. o. szeg*i*ny, sz*i*p lau (vagy l*ú*) ezek helyett: szegény, szép ló; feü, vagy fü, e helyett: fő st. A legelső (Sylvester-féle) grammatica nagy részben ily nyelvet tanít, azaz Sylvester ily nyelven beszélő vidéken (Szathmár megyében) született.

A hegyköz lakói, dunántúli némely vidékek és némi részben a székelyek amazokkal ellenkezőleg a gömbölyük-, vagyis zártakhoz szítanak, p. o. mög, embör, lelköm, tégöd,

*) Innen magyarázható, hogy midőn a „Vasárnapi ujság" szerkeztője ilyest ír: „Fránklin", nem hosszú *á*-t ért ő az *á* alatt, hanem a nyilt de rövid á-t, mert bizonyos, hogy az *a* betü azon szóban nem a magyar zárt *a*, hanem a hosszú *á*-val rokonabb nyilt rövid á. Sőt Szász Károly világosan mondja (101. lap) hogy ezekben: ‚csal' és ‚csak' különböző *a*-k vannak az erdélyi szójárások szerént.

Digitized by Google

ezek helyett: meg, ember, lelkem, téged *). Kinizsy Pálné, Magyar Benigna asszony imádságos könyve 1513. évből (Lásd: Nyelvemlékek III. füzete 1—73 lapokon.) egészen ily nyelven van írva.

Helyenkint csaknem minden tájakon divatos némely nyilt *e* helyett a zártabb é (mely a szájnak összébhúzásával alakul), és épen ott, hol az imént mondott dunántúli szójárás *ö*-vel él, p. o. még, embér, lelkém, tégéd st. Ezen é nem csak kellemesen változatositja a beszédet, hanem a ragozásoknál fő szerepet is játszik. Ez okbul ezen nyelvtanban az illető helyeken mindenütt föl van jegyezve; különben semmi tekintettel nem vagyuk reá az irásban; mit ha tennénk, nem volna ugyan czélszerűtlen **), hanem irásunk már most is el van ékjelekkel árasztva.

§. 9.

Végjegyzetek a magyar szóhangokrul.

1. A magyarban 40 egyszerü szóhang s a különbféle szójárásbeliekkel több is (52) levén, egy a hangokban legdúsabb nyelvek közül. Ezért tapasztalás szerént a született magyar, vagy oly idegen ajkú, ki a magyar nyelvet sajátjává tevé, jó vezető mellett más nyelvek tanulására igen alkalmas; mit a külföld is vall ***).

---

*) Figyelemre méltó, hogy ezen szójárások a helyek természeti fekvésével különös viszonyban látszanak állani. A palócz leginkább dombos völgyes helyeken lakik; és szójárása félzárt, félnyilt s e mellett lassúkás; a síksági magyar oly terjedten szól (*szaol*) vagy beszél (*beszil*) mint telke, s elláthatlan térségei (*tirsígei*); a hegyek közé szorultak pedig majdnem csupa zárt (*ő* és *ó*) hangzókon beszélnek (böszélnek).

**) Följegyezve találtató ezen félzárt *e* a bécsi codexben (Nyelvemlékek első füzete); továbbá Kalmár Prodromus-ában, s Verseghy grammaticáiban az ábéczén kivül is.

A különböző szóejtésekről szinte láthatni Pápay Sámuel ‚Magyar literatura'-jában 78—82 lapokon.

***) Gróf Teleky László: „A magyar nyelv elémozditásáról." §. 65.

Digitized by Google

2. Minthogy a szóhangok legkisebb árnyéklatai is a magyar beszédben mindenütt szabatosan kijelölvék s megkülönböztetvék: innen a magyar beszéd nem csak könnyü kiejtésü, hanem erőben s hathatóságban is igen gazdag.

3. Elegendő lágysággal is bír, mert részint tudjuk, hogy az elegyült betük (számra tíz) mint lágyítottak, részint alább megtanulandjuk, hogy az önhangzók mint lágyitók a legszebb arányban vannak mindenütt, a keményebb természetü mássalhangzókkal.

4. Kellemetlen hangzatú sajátlagi orr- és torokbetüi nincsenek *).

5. Minthogy a magyar minden hangot tisztán, szabatosan szokott és szeret kimondani: innen sem a sok önhangzót (hanemha különböző természetüeket, azaz szélsőket a közepsőkkel, p. o. *a–i, e–i, ü–e, u–a, i–e*), sem a sok mássalhangzót közvetlenül egymás mellett nem türi**), s ezen bajokon, ha elöfordulnak, közbeszuratokkal, kilökésekkel, összehuzásokkal st. segít, mint alább több helyütt fogjuk látni. Így honosítja az idegen szókat is, p. o. schola lett *i*skola, frater lett b*a*rát, claustrum, kolostor st. De épen ezen tulajdonság a legszebb s legteljebb hanguságot adja a beszédnek, sőt ez alapja, hogy a hangmértékre (t. i. az úgy nevezett positionál fogva) a verselésben ép oly alkalmas és szépenhangzó mint a hellen s a latinnál***)

---

*) Toutes les combinaisons trop nasales ou trop gutturales produisent des sons désagréables. LE MESL. Considerations philosophiques sur la langue francaise, suivies de l'esquisse d'une langue bien faite. 162.lap.

**) A tapasztalás mutatja, hogy éjszaki népek nyelve mássalhangzókban, délieké pedig önhangzókban bővölködik; innen úgy látszik, a magyart sem egészen éjszaki sem egészen déli származatúnak tartani nem lehetne.

***) Mily erőszakat tőnek sokban a római költők a latin nyelven, hellenek példájára epost s általában hexameteres és dactylus lábu költeményt alkothatniok, lásd: Ueber die Sprache der römischen Epiker. Von Dr. J. R. Köhne. — Ha jelesb magyar költőink hexametereit olvassuk vagy hall-

Digitized by Google

sokkal alkalmasb; és hogy az énekelhetőségben sem mulja egy nyelv sem felül *). Ugyan a mondott okbul:

---

juk, oly szabályszerüeknek találjuk a kifejezéseket, a szórendet oly eröltetésnélkülinek, s — a formától s válogatottabb szóktul elvontan — az egészet oly természetes folyamatúnak, mintha csak gondos kötetlen beszédet hallanánk, úgy hogy már önkénytelen is azon gondolat ragad meg: a legméltóságosb versnem— a hexameter — (der ſchönſte Sohn des Geiſtes der epiſchen Dichtkunſt, und ein ſonderlich vornehmer Vers — Schmitthener —) magyar nyelvért s magyar nyelvre teremteték a dalszüzek — a musák — által. Halljunk egy két példát:

Néma borongással megy az ôskor lelke fölötted
Cserhalom! és nem kér emlékül oszlopot érczből:
Oszlop vagy magad, oh diadalnak halma, meződdel.
Ők, kiket annyi halál meg nem fáraszthata, kikkel
Nem birt a hadi vész, az idő mélyébe merültek
S hamvaikat már a szellő sem lelheti többé.
Még maga áll a hegy, tetején sok század után is
Véren nőtt füvel koszorúzva uralkodik a hir.
Cserhalom, a te tetőd diadalnak büszke tetője! Vörösmarty.

Millyen titkos erő, s mi okért tüzesíti velőmet?
Képzelet ez: mely visszateremt elmultakat; alkot
Mennyeket és poklot, s nincsen ki elállja futását.
— — — — párduczos Arpád
Hunnia négy sarkát sebesen megfutja szemével,
Látja: mikép rongálja magát ivadéka, fiúra
A testvéri viták mint szállanak által atyárol,
Miglen magva szakad s hozzá már senki hasonló
Nem születik többé, ki nevét hordozza nemének. Czuczor.

Pentameterrel.

NAPOLEONHOZ.

Nem te valál győző, hanem a kor lelke: szabadság,
Melynek zászlóit hordta dicső sereged.
A népek fényes csalatásba merülve imádtak,
S a szent emberiség sorsa kezedbe került.
Ám de te ezt tündér kényednek alája vetetted,

*) Lásd a 6. §. végen álló jegyzetet.

Digitized by Google

6. A magyar nyelv, mint későbben eléggé fogjuk tapasztalni, nem csak a szép s könnyü hangzásra és szép mozgásra vagyis hangidomra (rhythmusra) ügyel mindenütt *), hanem igen sokat hagy a beszélő s iró önkényére is mind a ragozásban, mind a szóhelyezésben, úgy hogy müvészi képességet s izlést jobban alig lehet valakinek kitüntetnie más nyelvben mint a magyarban **).

S isteni pálmádat váltja tövis koszorú.
A mely kéz fölemelt, az vert most porba viszontag:
Benned az emberiség ügye boszúlva vagyon. Berzsenyi.

Jegyzet. Hogy a hexameter valóban a magyar népdaloknak — melyek zenéjét még épen nem méltatánk kellő figyelemre — szellemében alapszik, alább mutatandom meg.

*) Mind ezekre mily szépen illik! a mitLE MESL az általa javaslott philosophiai nyelvről mond: „Une langue bien faite sera d' une emission facile; elle sera sonore et harmonieuse, poëtique et musicale.“ 168. lap. Ezért mondja a jeles Schwartner: Lingvam hungaricam numero, svavitate, nec non verborum pondere et flexionis facilitate multis Europae lingvis anteponendam. Introductio in rem diplomaticam 2-dik kiadás. §. 29.

**) A ‚Sammler‘ czimü bécsi német hirlap 1817-ben egy, eredetileg arab (20 szóbul álló) gnomát, szinte 20 szóban németre áttéve a végett hirdetett ki, hogy minden más ajkú irók s költészek a német nyelv rövidségé- és szabatosságával megvíjanak.

A német forditás igy hangzik:
Sohn! du weinteſt am Tag der Geburt, es lachten die Freunde;
Trachť daß am Todes Tag', während ſie weinen, du lachſt.

Gr. Dessewffy József 13 szóval igy adá:
Sirtál, hogy születél, nevetének rendre barátid;
Élj, hogy haltodkor, sirjanak, és te nevess.

Vályi Nagy Ferencz 14 szóval igy:
Hogy születél, sirtál, nézöid örültenek; úgy élj,
Hogy haltodkor azok sírjanak, és te örülj.

Kazinczy Ferencz 11 szóval:
Sirál, midön levél, azok nevettenek
Élj, hogy vigan halhass, ök keseregjenek.

Szinte Kazinczy Ferencz csupán 7 szóval:
Sirva letlél, vígadtanak
Halj meg vígan, búsuljanak.

1842. Literaturai lapok 45. szám.

Digitized by Google

Második czikkely.

A szótagokrul vagyis a hajlitás és ragozás szabályairól általában *).

10. §.

Szótag. Hajlitás. Ragozás.

Több szóhangoknak összetételébül előállnak a szótagok, szórészek.

Minden egyes szótag egy önhangzóbul (mint magában is hallható hangból) áll, akár magánosan legyen ez, akár egy vagy több mássalhangzótul is környeztessék, p. o. *á–mi–tás, hal–hat–lan–ság.*

A szótagok magyar szókban kétfélék u. m. gyökök és ragok.

A gyök valamely szónak lényeges része s a magyarban az egyszerü (nem összetett) szónál mindig legelöl áll, p. o. a föntebbi példákban: *á, hal.*

A gyököknek némely módosításai, úgy nevezett hajlitásai (— flexiones —) által ujabb viszonyok, újabb képletek kifejezésére újabb szók képeztetnek, alakittatnak.

---

*) Ezen egész czikkelyről majd semmit sem tudnak eddigi nyelvtanitóink, holott ez alapja nemcsak egykét, hanem az egész hajlitás- és ragozásnak. Találtatik ugyan valamicske nálok is itt ott, p. o. többes számnál, szenvedő esetnél; de az is mind csonkán és rendetlenül.

Digitized by Google

Ezen módositás vagy hajlitás kétféle: külsö és belsö. Külsö, midön a képlet viszonyai nem magán a gyökön, hanem különszó hozzájárultával ábrázoltatnak, p. o. a németben: er iſt gekommen; belsö, midön a gyök maga kap módositást, s ez ismét kétféle: erös, midön a hajlitás alapja és ereje maga a gyök hangját vagy hangjait is változás alá veti*), p.o. a magyarban: *jö* vagy *jön*(er kommt), *jött* (er iſt gekommen), a németben: *komm*-en, *kam*; gyönge, midön a gyök (törzs) változatlanul marad, hanem új szóhang vagy szóhangok ragasztatnak hozzá, p. o. jött-*em* (ich bin gekommen), a németben: kommen, *ge*-kommen.

A magyar nyelvben legnagyobb részint csak belsö hajlitás uralkodik; még pedig mind erös mind gyönge s többnyire egyszerre. Az eröst nevezem én különösen s kitünöleg hajlitásnak. A gyöngét — minthogy bizonyos utótagok vagy ragok által áll elö, mely ragokat t. i. a gyökhöz (utól) függesztünk, — közönségesen ragasztásnak, ragozásnak hivjuk; s magokat a gyökhöz függesztett szótagok- vagy szóhangokat ragoknak s illetöleg (mint alább megmagyaráztatik) képzöknek. Még az utószók vagy utoljárók is (más nyelvekben többnyire elöljárók) nagy részben a ragozás szabályai alatt állanak, és különben semmi úgy nevezett ejtést nem kivánnak.

Ezen hajlitások által tehát mind magok a gyökök, mind a ragok némi változásokon szoktak szabályszerüleg keresztülmenni. Innen

Ezen második czikkelyben föképen szó lesz 1) a hajlitás (belsö erös hajlitás) és 2) a ragozás (belsö gyönge hajlitás) szabályairól általában, t. i. azon általános törvényekről, melyeket hajlitásnál kell szem elött tartani; 1) magokra a gyökökre, 2) a ragokra nézve.

---

*) A hajlitás e neme tartatik a legtökélyesbnek. Schmitthenner idézett m. §. 62.

Digitized by Google

Első Szakasz.

A gyökök- és törzsekről.

11. §.

A gyökök ismeretének fontossága.

A gyökök ismerete kezdőnek a magyar nyelvben fölötte fontos, sőt nélkülezhetlen. Nem csak azért pedig, hogy itt majd minden szó a legegyszerűbb elemekre, u. m. három, két, sőt egyetlen egy jelentős *) szóhangra is

---

*) Nyelvbuvárinknak — a keveseknek — előizletül ajánlom a többek között Hurtel bécsi professornak eme jegyzékét (Grundlehren der deutschen Sprache. — Wien 1830. 14. lap).

„Schon die einzelnen Laute sind, keineswegs ohne eigenthümliche Bedeutung. Da die Gegenstände im Menschen allerlei Empfindungen erwecken, so ist es eine natürliche Folge, daß er diese mit Lauten bezeichnet, welchen seine Empfindungen ähnlich sind. Das Leise, Leichte, Lichte und Liebliche bewirkt Sanfte, (csend, csep, könyü, kies, kéj, kény, kellem, szép, szelid, szende st.) — das Rauhe, Rasche, Starke dagegen kraftvolle, mehr Anstrengung kostende Laute, (erő, zord, gyors, harag, hamar, tör, akar, bátor, rohan, rombol). Die Vorstellungen sind nichts als ursprünglich zu Bildern gewordene Empfindungen; sie haben also zur Folge, daß auch sie mit verwandten Lauten bezeichnet werden. Für die meisten Gattungen der Laute läßt sich ihre Bedeutung nachweisen. Jeder insbesondere tönt gleiche, geichschallende, rauschende, klingende, rollende oder murrende Naturklänge nach. Unter den Stimmlauten ist *u* der unterste Ton, es mahlt das Tiefe, das innerste Gefühl des Schmerzes (bú, ún, rút, csúnya, csuda) und der Freude, die aber dann auch bis ins *ei* und *i* hinaufjubelt (vig, vigan, vidor, vidám, dicső, kies st.). Das *a* der leichteste Laut hingegen bezeichnet das Anhaltende (áll, tart, tartós st.), das Gefühl für gefallende, erhabene Gegenstände (magas, magasztal, nagy st.), das *o* (*ö*) das Mittel zwischen *a* und *u* (*ü*) theilt mit beiden die Bedeutung (komor, szomorú,

URALIC AND
LANGUAGE AND AREA CENTER
COLUMBIA UNIVERSITY
Google

taglalható, hanem főleg azért is, mert a gyökök többnyire önállólag használtató egész szók (nálunk a beszédnek

---

ellentétben ezekkel: öröm, gyönyörü); das *e* kennzeichnet das Bewegliche (megyen, terjed, szerte st.), das Helle (derü, derít, ellenkezőleg ezekkel: boru, borit), und Schnelle (sebes, ered st.); und das *i* stellt die höchste Höhe des Gefühls (víg, kin st), das Spitze (nyil, csíp, szirt), das Winzige (piczi, pirinyó), Liebliche (kies), Kindliche (kicsiny, kis, kisded) dar. Unter den Mitlauten sind die Hauchenden, bezeichnend für das Streben in die Höhe (haj, héj, hiú, hús, hegy, halom, ház, hát st.); das *v* und *f* für das Wehen (vihar, vész, visz, vitel, fú, fáj, fohász) und die Vorstellungsweise des Fragenden: w=er, w=ie, w=ann, w=o a magyarban a fuvó *v*-vel rokon *h*-val történnek hasonló kérdések, igy: h-ol, ho-vá, h-onnan, h-ogyan); die andern Lippenlaute sind für das Hervorbrechende (fü, fa, fül, föl, föld, föd, feszit, feszül, percz, puffan, peng, pattan, ma, már, mozog st.); die Zungenlaute für die Vorstellungen des Deutens, Hinzeigens: d=en, d=er, d=ort (itt, ide, ott, oda, tol, tesz, tova, túl, indul, indít, mozdit, mutat, könyv-*em*, könyv-*ed*, lak, lik, lök, lél, talál, lát st); das *n* für das Nicht und Nein (ne, nem, nincs); das *r* gehört für die gebrochene Bewegung oder den gebrochenen Schall in: rinnen, rennen, rasseln, rollen (csorog, csordul, irámlik, rohan, gördül, dörög, dördül, ropog, robog st). Die Blase- und Zischlaute sind Ausbrüche des Entfernenden, Fliehenden, Fortschaffenden (messze, hosszú, siet, sebes, szalad, szökik, surran, sugár, száll, szél, űz, vesz, hoz st.); des Fürchtenden, Scheuenden, Schreckenden (fél, iszony, szörny st.)." — Schmitthennert még elébb s főleg kell vala emlitenem „Von der Bedeutung der Laute" többször idézett munkája 89. s következő lapjain, mert tulajdonképen innen vonatott ki röviden, a mit imént láttunk. Schmitthener mindjárt legelől kimondja „daß jedem Sprachlaute eine ständige begränzte Bedeutung innwohne; eine Wahrheit, die sich nicht nur bei der Betrachtung des Menschen, und des Wesen der Sprache ergibt, sondern — ohne sie nicht zu begreifen ist, wie die Sprache bestehen und leben könnte. Reménylem, nyujtand még időt az ég, Schmitthenner munkáját különösebben is nemcsak megösmértethetnem, de a magyar nyelvvel is pótolhatnom.

Ime a gondos németek a mi kis előlegest tapogathatnak nyelvökben, azt, mint kincset tekintik. Mit csinálnának ők magyar nyelvünkkel, ha övék volna! Nálunk csekély ügyekezetem — csak kimondom — nem hogy méltánylást (az egyetlen Mahovszkyt kivévén. Tudománytár. XI. kötet. 35. lap.) de még figyelmet sem nyert, sőt ábrándozónak kiáltatám

Digitized by Google

minden részeiből vannak önálló gyökszók), da a többiek is, ragaikkal egybeolvadásukban szabályszerű változás alá jönek, úgy hogy valamennyit könnyedén kimutathatni s elválaszhatni. S a ki azon ezernyi és néhány száz gyököt megtanulandotta, nagy részben ösmeretes a nyelvvel; söt majd a hajlitás, ragozás- és szóképzésnek is megértése s tanulása után kész magyar, jóllehet a magyar nyelvbeli szók száma, mint alább ki fog fejtetni, milliókra megyen. De a hajlitás és szóképzés igen rendszeres lévén, a leghosszabb- és legnehezebbnek látszó szó megértése, megtanulása is az imént mondottakon túl igen könnyü leend. Például taglaljuk fel ezen szót: halhatlanitand.

---

ki. A fölebbi idézetek, melyek „Magyar nyelv metaphysicája" czimü munkámban bővebben előadott elveimmel fölötte sokban egybevágnak, ezennel szolgáljanak rövid feleletül ellenfeleimnek s azoknak, kiknél elveim még eddig hitelt nem találhattak; azon kivánságom kifejezésével, bár valamely jeles német nyelvbuvár nyelvünket is teljesen sajátjává, s buvárkodása tárgyává tenné! akkor ugy hiszem más eredményeket látnánk, mint láttunk eddig, kik kétleni vagy nem tudni látszunk, hogy „La science du langage n'est autre que celle de l'intelligence humaine." (LE MESL 89. lapon); vagy: „Zwiſchen Sprache und Denken, findet ein ſo unzertrennlicher Zuſammenhang Statt, daß es unmöglich iſt, die eine ohne das andere auszubilden." (Schmitthenner a 65. lapon); továbbá: „Die Sprache iſt ihrem Begriffe nach, Darſtellung unſerer Gedanken; der Trieb des Menſchen, ſein Inneres zu äußern, hat ſie geſchaffen!! (Ugyanaz. 107. lapon.)

Vannak, kik „A magyar nyelv metaphysicájá"-nak nevével sem tudnak megbarátkozni, ezeket utasitom Rammstein ily czimü munkájára: Ideologie grammaticale ou métaphysique du langage des Francais. Vienne 1827. Ez ugyan nem az egyes betük jelentéseiről beszél, de eszméi igen sokban megegyeznek enyéimmel. Nevezetes, mit elöbeszédében mond: Ce que nous craignons, ce n'est point d'être censuré par les grammairiens philosophiques, on par les philologues dans toute la force du terme; mai nous craignons les clameurs des rudimentaires, qui ne veulent par sortir des étroites bornes de leurs abrégés, et qui continueront a faire depérir la jeunesse, faute d'alimens."

Digitized by Google

hal-

önálló gyök, annyi mint: megszünik élni. Ezen gyökön túl a többi szótag mind ragaszték: u. m.

hat

jelent lehetőséget, lehetséget; együtt: halhat, annyi mint: lehető hogy meghal.

lan

jelent tagadást; az iméntivel együtt: hatlan jelenti a lehetségnek (= hat) tagadását, és igy „halhatlan“ annyi mint: a kinek vagy minek nem lehet meghalnia.

ít

ígeképző, ígealkotó rag: annyit jelent: tesz; tehát halhatlanít annyi mint: halhatlanná, meg nem halhatóvá tesz.

and

jövő idő alkotó raga s mutatja különösen az egyes harmadik mint a magyarban törzsökszemélyt és így az egész szó: halhatlanítand, annyi mint: meg nem halhatóvá tesz jövendőben.

Így lesz ezen egy betűjü szócskából: á (mely ámulást, csudálkozást jelent): ám; ebből: ámit; ebből: ámítgat st.; továbbá ugyan abból: áld; ebből: áldoz; ebből: áldozat st. *),

12. §.

A gyökök önállók és raggaljárók.

A magyar gyökök kétfélék, u. m. önállók és raggaljárók. Önállók (függetlenek), melyek magokban is hasz-

*) Ezekből könnyü átlátni, miért közlém én főképen mind a gyököket mind a ragokat és képzőket egy külön kötetben, betürendileg; hogy t. i. minden nyelvtanuló, miután a nyelvtan főbb elveit sajátjává teendette, valamennyi előforduló szónál forgathassa, használhassa azokat, és egy szót se hagyjon el míg annak egész alkatjával meg nem ösmerkedendék.

Digitized by Google

náltatnak, p. o. *ér*, innen származnak: *ért*, *érint*, *érez*, *érdek*, *érték* st. Raggaljárók (függők *), melyek csak ragok segitségével vannak szokásban, p. o. *remeg*, *remény*, *remél*; ezekben a „*rem*“ raggal jaró gyök, mert magában nem használjuk.

Azonban, mióta némely lelkes irók a nyelvet mivelni kezdék, már sok ragos gyök lett önállóvá, p. o. kegy, ür, csend, lob, éd, béke, csáb, árny, rom, kör st. S remélhető, meg több is leend.

A magyarban csupán egyetlen egy hangú gyökeink is vannak; egy ön- s egy mássalhangzóúk pedig majd másfél száz; és ezeken kivül hasonlókép egytaguak, de több mássalhangzóúk, félezernél több, mint a második kötetben láthatni.

A gyököt megkell a törzstül különböztetni. Gyök csupán a lényeges és elemi szó; törzsök vagy törzs lehet már (az egyszer s többször) ragozott szó is, p. o. ezekben: *ért*, *érint*, *érez*, *érdek*, gyök az *ér*, és ezen szókbeli tagokra nézve ugyanaz egyszersmind törzs; hanem ha a már ragozott szót ragozzuk újra (akár egyszer akár még többször is), p. o. érdek-*el* ekkor: „érdek“ mint a végső *el* rag előtti egész szó törzsök, de már többé nem gyök; ebben: érdekel*ni*, már „érdekel“ is törzs, t. i. a „*ni*“ ragra nézve. Tehát a származék is lehet törzs t. i. utóbbi származékra nézve. Ezeket csak nevöket illetőleg érintem, mert a hajlitás szabályai mindkettőre nézve ugyanazok.

13. §.

Legáltalánosb szabályok az erős hajlitásrul azaz a gyökök és törzsek változásairól.

I. A mi változás a gyökök- és törzseken hajlitáskor

*) Némelyek az önállókat ‚élők‘-nek, a raggaljárokat pedig ‚holt‘-aknak nevezik, de e nevezetek nem szabatosak.

Digitized by Google

tapasztaltatik, az rendszerént a végbetükön, legfölebb a végszótagon s illetőleg hangzóikon (16, 17. §.) történik.

II. A vég-mássalhangzók ritkábban esnek változás alá.

III. A hosszú vég-önhangzók rendszerént változatlanul maradnak.

IV. De a rövidek rendszerént ékjelet kapnak, vagyis hosszakká válnak, p. o. f*a*, f*á*k, f*á*t, f*á*ban, f*á*bul.

Itt sem válnak hosszakká:

1) a legszélső önhangzók (u, ü, i) melyek t. i. ékjellel is csak ingatagok (*ú, ű, í*) lennének, p. o. fal*u*, fal*u*k, fal*u*ban; föld*i*, föld*i*m; göz*ü*, göz*ü*t.

2) Némely változhatlan ragok előtt (20. §.), u. m. képen (vagy kép), ként, kor, p. o. példa*a*képen, példa*a*ként, egy óra*a*kor.

3) Továbbá *ság, ség* és *i* képzők előtt, p. o. ritka-ság, buda*i*.

4) De legmagasb önhangzón kezdődő némely ragok előtt: *é, ért, ig,* tetszés szerént megnyujtathatnak, vagy rövidek maradnak, p. o. diófa*ig*, almafa*ig*; a szerént mint a hangidom vagyis szépmozgás azaz a hosszú s rövid önhangzók váltakozása (rhythmus) hozza magával; innen „barátság*a*ért“ helyesb mint „barátság*á*ért“ *).

Jegyzet.

Mielőtt majd a beszédrészek hajlitásairol szólanánk, jó lesz nehány ragoknak, főleg névieknek jelentéseit emlékezetben följegyezni, hogy annál nagyobb haszonnal olvastathassanak a felhozandó példák. Ily ragok:

---

*) Megfoghatatlan, kivált újabb nyelvtanitóinkról, hogy ezek többnyire mit, sem akarnak tudni a hajlitásrul, hanem csupán ragozásrul beszélnek. A jelen s következő §-ok eléggé mutatják mennyire otthonos nyelvünkben a (belső erős) hajlitás.

Digitized by Google

m (am, em, om, öm); mein.
d (ad, ed, od, öd); dein.
nk (unk, ünk); unſer.
t–k (tok, tek, tök); euer.
t (at, et, ot, öt) szenvedő eset (Accuſativ).
k (ak, ek, ok, ök) többes szám (Mehrzahl).
ba, be; in (auf die Frage: wohin).
ban, ben; in (auf die Frage: wo).
nak, nek (Genitiv und Dativ).
Mind utól függesztetnek a szóhoz.

Különösb szabályok.

14. §.

A). ‚v' közbeszúrat.

Legtöbb egytagú gyökszók, melyek hosszú zárt önhangzón (*ó, ő, ú*) végződnek, a hajlitásnál ‚v' szóhangot vesznek közbe *) akkor, ha a rag önhangzóval (de nem legmagasbbal kezdődik, p. o. bő, bővet, bővek st. ezek helyett bőet: bőek, de: bőért (nem bővért mert „ért" legmagasb önhangzón kezdődik) s bőnek (nem bővnek, mert „nek" mássalhangzón kezdődik).

Ez alkalommal az ó, ő, ű többnyire meg is rövidül, p. o. ló, lovak, lovam; vagy más betűvé változik, p. o. hó, havak, havat.

---

*) Hogy a magyar nyugvó *v*-röli beszéd csak ábrándozás, megmutattam másutt (Magyar nyelv metaphysicája 9-dik lap, és 1839-diki Figyelmező 636, 637. lapjain) És hogy azon *v* csak közbeszúrat már nem csak magam tartom, hanem jeles Szászunk tekintélye is szól mellettem, fönebb idézett munkája 76—79 lapjain.

Nevezetes, a mit ez utolsó lapon mond: „még ma is lehet némely szónokot hallani, ki a buzgóság egy részét fuvóhangokba helyezvén, efféléket mond: Feleséges és jirgalmas Jisten! jov és vimádandóh Vurunk hés hatyánk! st."

Digitized by Google

Ide tartoznak e következő gyökszók:

bő (melléknév), bőven (határozó); weit, reichlich.

bű (büv), Zauber.

büvöl, zaubert; ebben: büvész, (Zauberer) szinte közbeszúratik a *v*.

csö (csü), Röhre.

csövek, csüvek; csövet, csüvet.

(rendesen is: csök, csük; csőt, csüt).

fü, Gras, Pflanze.

füvek (vagy füvek); füvet (vagy füvet).

hó, Schnee; Monath.

*hav*ak, *hav*at.

hő, hé, Hitze.

*hev*ek, *hev*em;

*hev*es, hitzig.

hü, hív, treu.

hük (vagy hívek, vagy *hiv*ek); hübb, hívebb, *hiv*ebb.

jó, Wohl.

*jav*am, mein Wohl; *jav*ak, Güter.

(Mint melléknév rendesen ragoztatik: jót, jók, jócska; de: *javít*, beffert; *javúl*, beffert ſich.)

kő, Stein.

kövek, követ, kövem; kövez.

ló, Pferd, Roß.

*lov*ak, *lov*at, *lov*am.

mű, mív, Werk, Kunſt.

*műv*ek, *miv*ek (vagy *műv*ek, *mív*ek, vagy mük).

nyü, Made.

nyüvek (vagy ny*üv*ek, vagy ny*iv*ek).

ó, alt.

csak képzőkkel: avas; avul.

só, Salz.

tulajdon értelemben: sót, sók, sóm; de nem talajdonképeniben közbeszurattal, p. o. beszéd *sav*a. (Sav ‚Säure' értelemben rendesen használtatik.)

szó, Wort.

*szav*am, mein Wort.

Digitized by Google

szóm, ein Wort von mir.
szavak, Worte.
szók, Wörter *).
tó, Teich, See.
tavak (vagy tók), tavacska (vagy tócska).
tő, Stamm, Stock.
tövek, tövet, tövecske.
(tü, Nabel; rendesen **) hajlittatik: tük, tüt st.)

Jegyzetek.

1) Ezen legmagasb hangu szó is „lé“ a föntebbiekhöz hasonló módon hajlittatik: levek, levet, leves; de: lének st.

2) Némely szinte egytagú s zárt önhangzón végződő igékrül, p. o. lő, lövök, lövék, — hasonlókép némely más betüjü közbeszúratokrul, nehogy sokat összehalmozzak, — illetőbb helyén leend szó.

15. §.

B.) Az ü, ű átváltozása- s kilöketésérül.

Némely *u*– *ü*–ben végződő törzsek, azon *u*, *ü* betüjöket rokon *v*–vel cserélik el; mások pedig ugyanazokat egészen elvetik, mindkét esetben szinte akkor midőn a ragok önhangzóval (de nem legmagasbbal) kezdődnek, mint az iménti szakban.

---

*) Ezen megkülönböztetés és szabatosság ellen legjobb iróink is hibáznak; pedig a köz beszéd szigorún megkülönbözteti: egy szóm van veled (nem mondja: egy szavam van veled), és: szavadat azaz beszédedet (nem mondja: szódat) nehezen érteni.

**) Fönebbi elveim (sőt a jegjelesb nyelvbuvárok elvei) szerént (10.§.)a benső erős hajlitás levén a legtökélyesb, tehát legrendesb: ide a ‚rendesen‘ kifejezés teljességgel nem illenék, hanem inkább ‚gyöngén‘ kifejezés volna használandó; azonban valamint itt, úgy több más kitételekben is nem akartam nyelvtanaink eddigi műnyelvétül egészen eltérni, nehogy munkámat, mielőtt talán a jövő kor rend- és módszerembe jobban belejönne, homályossá tegyem.

Digitized by Google

1) Az elsőkhöz tartoznak:

daru, Kranich.

darvak, darvat, darvam (de: darué, darunak).

enyü (enyv).

enyvek, enyvet, enyvez.

falu, Dorf.

Ábrahámfalva, Abrahamsdorf.

fenyü, Tanne.

fenyvek, fenyvet, fenyves.

hamu (hamv), Asche *).

hamvak, hamvat, hamvas.

odu, (udu), Hölle.

odvak, odvat, odvas.

szaru (szarv), Horn *).

szarvak, szarvat, szarvas.

tetü, Laus.

tetvek, tetvet, tetves.

Némelykor más szóképzéseknél is megtörténik, hogy *v*-vé lesz az *u*, p. o. hivalkodik, e helyett hiualkodik.

2) Egészen elvesztik *v*-jöket e következők:

borjú, Kalb.

borjak, borjat, borjam (de: borjué, borjúnak).

fattyú, uneheliches Kind; falsch, unächt.

fattyak, fattyat.

fiú, Sohn.

fiak, fiam, fiat ***).

gyapjú, Wolle.

gyapjak, gyapjat, gyapjas.

hosszú, lang.

hosszak, hosszat.

---

*) ‚hamu' jobb értelme: Holzasche; s rendesen ragoztatik; hamv Licht-, Papier-, Todtenasche &c..

**) szarv (Horn), nyers állapotban s nem-tulajdon értelemben, p. o. ekeszarv, Pflugsterze; szaru (Horn), mesterséges állapotban.

***) Ha fiú ‚Bursch'-ot jelent, akkor az ‚ú' mindig megtartatik.

Digitized by Google

ifjú, Jüngling, jung.
ifjak, ifjat.
könyű vagy könny.
könyük vagy könnyek, könyűt vagy könnyet.
varjú.
varjak, varjat.

Jegyzet.

Valamennyin az ű, ú elváltozása s kilökése nélkül is az általános szabályok szerént (13. §.) hajlithatók, p. o. daruk, fenyűk, borjúk, varjúk st.

16. §.

C.) Hosszú önhangzók megrövidülése (ékvesztés).

Némely mássalhangzón végződő szók a végtag ékezetét elvesztik s ekként a hosszú önhangzó megrövidül, ismét a föntebb mondott esetben, ha t. i. a ragok önhangzóval (de nem legmagasbbal) kezdődnek, p. o. födél, födelek, födelez st. (de: födélé, födélnek st.).

Ide tartoznak e következő szók:

agár, Windſpiel.
bogár, Käfer.
bél, Eingeweide; Kern; Docht.
cserép, Scherbe; Topf, Geſchirr; Dachziegel.
dél, Mittag.
derék †), Rumpf; brav.
ég, Himmel.
egér, Maus.
egyéb, ein anderre ꝛc.
ér, Ader.
ész, Vernunft.
fazék, Topf, Hafen.

†) Midőn a szabály szerént éket veszt, a-val; különben e-vel ragoztatik, p. o. derekak, derekat; deréknek, derékben.

Digitized by Google

fedél vagy födél, Dach
fél, halb; Hälfte; Parthei.
fenék, Grund, Boden.
fonál, fonal, Faden.
fövény v. föveny, Sand.
* füz, Weidenbaum.
gunár, Gänserich
gyökér, Wurzel.
hét †), sieben.
hév, hé, Hitze.
* húsz, zwanzig.
jég, Eis.
kenyér, Brod
kettő, zwei (ketted, ketten; de: kétes, kételkedik.)
kevés, wenig
kéz, Hand.
kötél, Seil; Strick.
* közép, Mitte.
* kút, Brunnen.
lév, lé, Brühe.
lécz, Latte.
légy, Fliege
levél, Blatt; Brief.
lúd, Gans.
madár, Vogel.
mész, Kalch.
mozsár, Mörser.
nehéz, schwer.
név, Name.
nyár, Sommer.
nyél, Griff; Stiel.
pohár, Becher.
réz, Kupfer.
rúd, Stange.

†) ‚Woche' értelemben nem mindig veszt éket, u. m. héti vagy heti, héten, hetenként.

Digitized by Google

sár, Koth; Moraſt.
sugár, Strahl.
szamár, Eſel
szekér, Wagen.
szél †), Wind.
szemét, szemet, Kehricht; Miſt.
* szük, eng.
* szüz, keuſch; Jungfer.
tehén, Kuh.
téj vagy tej, Milch.
tél, Winter.
tenyér, (die) flache Hand.
tíz, zehn.
(tized, tizen-egy, tizenkettő; de: tízet, tízen.)
tüz, Feuer.
úr, Herr.
* út, Weg.
veréb, Spatz, Sperling.
víz, Waſſer.

Jegyzetek.

1) A csillagosak (*) meg is tarthatják a kérdéses önhangzó ékezetét.

2) Két szóban: csalán és kalán, az ily ragozáskor az *l* és *n* betük néha helyöket föl is cserélik, így: csa*na*-*la*k, ka*nal*ak ††). Midőn föl nem cserélik, nem szenvednek kurtitást, hanem maradnak: ka*lán*ok, csa*lán*ok.

3) Némely elszámlált szók szenvedő esetérül a maga helyén szólunk.

4) Hátra van még a leggyakoribb s véleményemmel

†) szél ‚Rand' értelemben nem rövidül meg.

††) Hasonló helycsere által lettek: kenyér és tenyér, kerény- és terényből.

Digitized by Google

legnevezetesb ékvesztés (és ezen alapuló erős hajlitás), de megvallom, félve fogok ismertetéséhöz.

Tudjuk (6. §.) hogy a mássalhangzók ösztétele (positio) már a magában rövid önhangzót is meghosszítja; ha tehát ékezett önhangzóra következvén azon ösztétel, az ékezet a kimondásban tovább is megtartatnék, ezen ékezetes és egyszersmind ösztételes önhangzó kétszeresen hosszú, következöleg az ily mászó beszéd egyszerüséget sértö s kellemetlen hangzatu is lenne. A magyar nyelvről, mely, mint láttuk, s még többször is látandjuk, mindenütt figyelemmel van a hangkellemre, elöleg is föltehetjük, miszerént ily mászó beszédet, ha bár egy két tájszólásban léteznék is, türni nem fog. És valósággal a gondosb irók, kivált újabb korban, számos szóknál az ösztételes önhangzókat, bár másként némely tájakon ékezve divatoznak, rövidekül irják s használják. Példák: föld (e helyett: föld), hold (hóld), volt (vólt), volna (vólna), bölcs (bőlcs), tölt (tőlt), költ (kőlt), bolt (bólt), nyolcz (nyólcz), utolsó (utólsó), eröltet (erőltet), gyüjt (gyűjt), hull (húll), nyujt (nyújt), szoltam (szóltam), hirnök (hírnök) st. Némely szókban a hosszú önhangzó ösztétel után köz divat szerént is rövidnek használtatik, p. o. szük, szükség; bír, birtok; szúr, szurkál; bün, büntet; szün, szüntet, szüntelen; tünik, tüntet; hír, hirtelen.

Az olvasó észre fogta venni, hogy az elöhozott példák csak zárt és szélsö önhangzókat mutatnak. Miért nincsenek pedig irásainkban példák az *á* s *é* (*ä* s *ë*-vé) rövidülésére, könnyen magyarázható, ha figyelembe veszszük, hogy az *á* s *é*-nek megfelelö *ä* s *ë* szóhangokat az irásban különjegyekkel megkülönböztetni elödeink elhanyagolták. Ha ezen betüket elfogadnók, egyszerre rendben lennénk e tekintetben nyelvünkkel, s akkor teljes következetességgel közönséges irásunkká válnának: kér, kérdés; fél, féltékeny; ár, ártalom; barát, barátság; él, éltem; s így tovább: áldás, Árpád, érdem, vénség, táplál, ábránd, reménység, méltó, áll, száll st.

Digitized by Google

Minthogy pedig épen semmi reménységem, hogy iróink s könyvnyomtatóink az á é önhangzókat fölvegyék: ez okból állitám fel föntebb (6. §.) azon kimondási vagyis olvasási szabályt, miszerént az ösztételben levő ékezettel jelelt önhangzó a neki megfelelő rövid önhangzóval ejtessék ki.

17. §.

D.) Rövid önhangzó kilöketése (hangvesztés).

Mássalhangzón végződő több szók az utótagban levő rövid önhangzót kilökik, szinte a többször érintett ragozáskor, azaz ha önhangzón (de nem legmagasban) kezdődő rag járul hozzájok, p. o. álom, álmok, álmot, ezek helyett: álomok, álomot. De álomé, álomnak st.

Ide tartoznak:

1) a melyek *alom*, *elem* végüek, tehát *l* és *m* (*lm*) jő össze, p. o. ha*lom*, ha*lm*ok, ha*lm*ot; fejede*lem*, fejede*lm*ek, fejede*lm*et.

Kivétetik; elem (elemek, elemet).

Jegyzet.

A kettőnél többtagúak még legmagasb *i* önhangzón kezdődő rag előtt is kilökik a mondott önhangzót, p. o. fejde*lmi*tek, foga*lmi*nk, szere*lmi* st. Sőt ez magában a törzsben is megtörténhetik kivált vers kedveért, p. o. szerelm *).

2) Minden más szók is, ha azon kurtulás által *lm*, *lym*, *rm* jönek össze, p. o. *ólom*, *ólmok*, *ólmot*; se*lym*, se*lym*ek, se*lym*et; kö*röm*, kör*m*ök, kör*m*öt, kör*m*öl.

Kivétetik: öröm (örömek, örömet).

---

*) Régibb iratainkban folyó beszédben is sokszor találjuk ekképen: szerelm, hatalm.

Digitized by Google

3) Ha ugyanazon *l, ly, r* a' *k*-val jönek össze (*lk, lyk, rk*); p. o. gyi*lok*, gyi*lk*ok, gyi*lk*os; vá*lyok*, vá*lyk*ok; á*rok*, á*rk*ok.

Kivétetik: alak.

4. Vagy megfordítva jönek ugyanazok öszve (*kl, kly, kr*), p. o. a*kol*, a*kl*ok; tü*kör*, tü*kr*ök.

5. Ha ugyancsak a mondott félhangzók *k* helyett *g*-vel jönek össze (*lg, lyg, rg*, vagy megfordítva: *gl, gly, gr*), p. o. do*log*, do*lg*ok, do*lg*ot; nye*reg*, nye*rg*ek; fo*goly*, fo*gly*ok.

„Sereg, sógor" az önhangzót meg is tarthatják, így: sergek vagy seregek, sógrok vagy sógorok.

E következők: harag, öreg, általag, zálog, tályog, hólyag, hályog, bélyeg nem vesztik el az önhangzót.

Jegyzetek.

a) A 3. 4. 5. pontok alatti szabályokat egybe is vonhatni, így: ha a legfolyékonyabb félhangzók (*l, ly, r*) inybetükkel (*g, k*) jönek össze.

b) Három mássalhangzó a könnyü kimondást sértené, tehát csillag-, ablak-, homlok-túl marad: ablakok, csillagok, homlokok (nem: ablkok st.).

6. Ha *tk* és *tyk* jönek összve, p. o. á*tok*, á*tk*ok; vé*tek*, vé*tk*ek; bü*työk*, bü*tyk*ök.

7. E következő szók

* ajak,	Lippe.
* ászok,	Ganter.
bátor,	kühn, muthig.
cseber, csöbör,	Zuber.
csupor,	Töpfchen.
éber,	wachſam.
eper,	Erd- und Maulbeere.
* ezer,	tauſend.
* fátyol,	Flor, Schleier.

Digitized by Google

fészek,	Neſt.
gödör,	Grube.
gyomor,	Magen.
haszon,	Nutzen, Vortheil.
* izom,	Muskel.
jászol,	Krippe.
kaczor,	Rebenmeſſer.
kapocs,	Heft, Klammer.
kapor,	Dill.
kazal,	Triſte, Fehm, Schober.
* kebel,	Buſen.
koboz,	Laute, Leier.
köböl,	Kübel.
lator,	Buhle, Schelm.
lepel,	Decke, Schleier.
lucsok,	Koth, Moraſt.
majom,	Affe.
meder,	Flußbett.
mocsok,	Schmutz.
öböl,	Buſen; Meerbuſen.
peczek,	Speiler.
* sátor,	Zelt
szatyor,	Marktkorb.
szeder,	ſaure Maulbeere; Brombeere.
szobor,	Statüe, Säule.
takony,	Rotz.
tegez,	Köcher,
torony,	Thurm.
tücsök,	Grille.
üszök,	brennendes Stückholz.
vaczok,	Lager der Thiere.
vászon,	Leinwand.
veder,	Eimer.
* vékony,	dünn; Flanke, Lende.

Ezen szó: *lélek* (Seele) első tagjában ék-, a másodikban hangvesztéssel ragoztatik a szabály esetében, p. o. l*elk*et, l*elk*ek, l*elk*em, l*elk*ed, azonban: léleknek, lélekért;

Digitized by Google

de: ‚lelki' melléknév éket veszt; így ‚három'-nak e két származéka: harmad és harmincz.

Négy szó nem csak rövid önhangzóját veszti el, hanem a mássalhangzókat is átcseréli az utótagban, mit átételnek, helycserének mondhatunk; u. m.

kehely, Kelch.
kelyhet, kelyhek, kelyhem.
pehely, Flaum.
pelyhet, pelyhek, pelyhem.
teher, Laſt.
terhet, terhek, terhem.
vehem, Füllen.
vemhet, vemhek.

De: kehelynek, teherért st.

Jegyzet.

A csillagos (*) szók meg is tarthatják mindenütt a mondott önhangzót.

Figyelmet érdemlenek még szóképzésnél némely önhangzókon végződő szók; mikor t. i. ezekhez *úl, ül, ít* képzők járulnak, véghangzójokat elvesztik, p. o. tarka, tark-ít; barna, barn-úl; fekete, feket-ít; gyenge, gyeng-ül *).

18. §.

E.) Végmássalhangzók és szótagok némely változásai hangcsere, kilökés, közbeszúrat és hasonitás által.

Mássalhangzói:

1. Hangcserék. a) Az *n* betü az ajakbetük előtt (*b, p, f, v* és *m* előtt) a kimondásban könnyen rokon *m*-mé válik, p. o. azomban, különmb, emmber; ezek helyett: azonban, különb, enber (= énber). Ellenkező okbul az *m* betü a nem-ajakbetük előtt *n*-né lesz, p. o. ront, int,

*) A szenvedő esetről különösen, valamint még több igeszókrúl is (p. o. jegyez, notirt; jegyző, Notär) illetőbb helyén szólok.

Digitized by Google

se*n*ki, ezek helyett: ro*m*t, i*m*t, se*m*ki. Ez utóbbi mint szószármaztatási eseteket az irásban is állandóul megtartjuk (ro*n*t, se*n*ki st.); de az elsőbbeket a ragozás rende szerént írjuk (külö*n–b*, azo*n–b*an st.).

b) Ha pedig kemény és szelid avagy lágy mássalhangzók jönek össze, p. o. a*kg*at, fa*kg*at, i*gt*at *), i*vj*ú (ettől: ívik) st. könnyebb kimondás végett az elsőbb tagok (7. §.) szinte hangot cserélnek, így: a*gg*at, fa*gg*at, i*kt*at, i*fj*ú. Mind ezt hangcserének hívjuk, s ezen utolsó hangcserét is némely kétesebb származatú vagy raggaljáró gyököknél az irásban is gyakran megtartjuk, így: aggat ifjú.

2. Kilökésnek leginkább *t* betünél (az igékben) vagyon helye; u. m. ha az *nt, szt* többtagú (ige–) szókhoz *g, k, j* (iny–) betükön kezdődő ragok járulnak: a *t* könnyebb kimondás végett kiesik, p. o. cseppe*ng*et, ere*sz*get, teki*ng*et, illes*z*kedik, puffa*sz*kodik; ezek helyett: csepp*entj*get, teki*ntj*et, ille*sztk*edik. Hasonló kilökés ‚hala*sz-szam*', e helyett: hala*sztj*am vagy szerintem: hala*sztsz*am.

3. Közbeszúrat. Hogy *v, j* mássalhangzók, s majd valamennyi rövid önhangzók közbeszúratként igen sokszor használtatnak, ezek a keményhanguságnak lágyitására azaz több mássalhangzók összejövetelének elháritására; p. o. mond*o*tok, mand*a*nak, elv*e*tek, ezek helyett: mondtok, mondnak, elvtek st.; amazok viszont a lágyhanguság mérséklésére vagyis az egymás után közvetlenül jövő önhangzóknak egymáshoz illesztésére, kapcsolására, p. o. munk*á*ja, ep*é*je, ezek helyett: munká-a, epé-e (— a *v*-t már föntebb is láttuk —) illető helyeken többször látandjuk.

---

*) Hogy igtat annyi mint jogtat, tehát *g* nem *k* (iktat) a helyesb irás, legnagyobb bizonyságom a halotti könyörgés (Szerelmes barátim. Lásd: Nyelvemlékek első kötet), melyben ez: jobb felöl ‚jogtatnia', valamennyi nyelvész szerént annyi mint: ‚igtatnia.'

Digitized by Google

Szinte többször elő fog fordulni a *j* hasonitása, azaz előtte álló hanghoz hasonlóvá tétele is (a sziszegők után) mint ebben: mossuk, e helyett: mosjuk.

Említést érdemel még, hogy a *h* nem türi a kettőztetést; innen: ahoz, ehez, ezek helyett: ahhoz, ehhez.

Második Szakasz.

A ragok- és képzőkrül.

19. §.

Mi a rag s mi a képző?

Föntebb érintők, hogy a magyarban minden módositás, hajlitás, származtatás egy vagy több betünek vagy szótagnak a gyök- és törzshöz ragasztásából, függesztéséből ered, a midőn ezen betük és szótagok neve: utóragok, ragok.

Nyelvtanitóink, föleg az újabbak, a ragokat szorosabb értelemben, megkülönböztetik a képzőktül. Amazok a hajlitások mellett a többféle grammaticai formákat vagy módosúlatokat adják, ezek pedig szószármaztatások vagy szóképzések által új, önálló (szótári) szókat alkotnak: amazok hajlitási, ezek képzési ragok.

Ezen megkülönböztetés alapos és szükséges ugyan*): egyébiránt, általában szólván, minden rag képző, és viszont; mert minden rag újabb (nyelvtani avagy szótári) szót képez, és mindenik szóképzés rag által is történik. A szabályokra nézve sincs a kettő közt lényeges különbség. A mely közönséges szabály a nyelvtani ragozást tárgyazza, ugyan az áll rendszerént a képzésrül is.

---

*) Grammaticai szók alakitásához minden nyelvtanulónak kell értenie, de szótári képzés nem minden ember dolga. Vesd össze a 4. §-t.

Digitized by Google

Az úgy nevezett igerészecskék (p. o. be, el, ki, meg st.), melyek előragoknak is hivatnak, a magyarban mind elválható önálló szók s tulajdonképen csak összetételek. Némely nyelvtanitók nem helytelenül határozóknak nevezik, s én is ezekkel együtt adandom elő.

20. §.

Legáltalánosb szabályok a gyönge hajlitásrul vagyis a ragozásrul (azaz a ragok és illetőleg képzők változásairól).

I. Alhangú törzsekhez alhangú ragok járulnak (21.§.) p. o. ház, házak, házat (nem: házek, házet).

II. Fenhangú törzsekhez fenhangú ragok járulnak (p. o.), p. o. kert, kertek, kertet (nem: kertak vagy kertok).

Mindazáltal nincs példa nélkül, hogy al- és fenhangok váltják egymást a ragozásban, p. o. derek-ak, derek-at, herv-ad, herv-aszt, re-á (vagy: rá), re-ád (vagy: rád) st. Ez utóbbi szókat: „reá, reád" szabály-elleninek tartják némelyek, de akkor kár herveszt- vagy harvasztot is st. nem irniok; bár több ily szavaink volnának! *).

III. Legmagasb hangúakhoz majd al- majd fenhangúak (23. §.).

IV. Ha több önhangzó jön össze, azaz mind a törzs önhangzón végződik, mind a rag önhangzón kezdődik; akkor vagy:

1) a rag önhangzója, (ha nem legmagasb), kiesik; p. o. fa, f*á*k, e helyett: f*aa*k (de: f*aé*rt vagy f*áé*rt, f*áig*), vagy

2) valamely lágyitó betü (j, v) közbeszúratik, p. o. bő, bő*v*en, e helyett: bően (14. §.), munká*ja*, e helyett: munkáa; vagy

*) Régi iratainkban több példa is fordul elő, p. o. halál-nek; irás-ben, de ezek inkább ma is, bár gyéren mutatkozó tájszólások; a minthogy valamennyi régi irataink tájszólások bélyegét viselik.

Digitized by Google

3) a két hangzó egybeolvad, p. o. kérnők, e helyett: kérneük; várnád, e helyett: várnaa.

Mely ragok kezdődnek ön- avagy mássalhangzóval előadatik a maga helyén.

V. Ha pedig kettőnél több mássalhangzó jőne össze, azaz a törzsök több mássalhangzón végződik: önhangzó szúratik közbe, p. o. mondani, e helyett: mondni, értesz. e helyett; értsz st.

VI. Ha a ragok legmagasb hangúak: akkor bárminő törzsök után változatlan maradnak, ilyenek: ként, kép (vagy: képen), ért, i, ig st.; p. o. angyalként, angyali, emberi, másképp st.

Változatlanok még ezek is: kor, szaka és beli (melyek inkább összetétel mint ragozás alá esők, mert kor, szak és bel önálló szók), p. o. ebédkor, vacsorakor, házbeli, törvénybeli, éjtszaka, teletszaka.

Jegyzetek.

1. Al- és fenhangúságban egymásnak megfelelő betük ezek:

alhangú szókban	fenhangú szókban
a	e
á	é
o	ö (ė)
ó	ő
u	ü
ú	ű

azaz: ha p. o. valamely különös alragban *a* vagyon, például a birtokos esetben: *nak* (fa, fának), ugyanazon ragozás fenhangú szó után *e* betüt kap, p. o. könek (nem: könök vagy könük st), így; királyunk, fejedelmünk st.

2. A rövid *o*-nak megfelelő *ö* helyett a szokás igen sok esetekben *ė*-t (nem: *e*-t — 8. §.) használ, p. o. állok, kérėk (nem mondjuk: kérök). Azon *ė* helyesirásunkban az *e*-től nem különböztettetik meg, de nyelvtanban a rend-

Digitized by Google

szerre és tanuló könnyebbségére nézve a különböztetés mellőzhetlen, azért ezt minden ily ragnak első előfordulásakor följegyzém *).

3. De közvetlenül a zárt fenhangú (*ö–, ü–, jű*) szótag után az újabb rag is *ö*–t vesz föl akkor, ha a megfelelő alhangú ragozásban *o* vagyon, p. o. ülök (nem: ülek, mert alhangú ragozás *o*, p. o. állok); de: ülendek, nem ülendök, mert a közvetlen megelőző szótag: *end* nem zárt; (mely szótag az alhangban *and*, p. o. állandok).

4. Figyelemre méltó a névszókra nézve, hogy ha ugyanazon mondatban több névszók jönek egymás után elő ugyanazon (bár váltva fen- s alhangú) ragozással: csak a végső szó ragoztatik, s a megelőzök kötjelet (-) kapnak, p. o. Péter erény–, becsület–, kötelesség- s mindenről megfeledkezett, e helyett: erényről, becsületről, kötelességről s mindenről; még pedig, ha bár egyik szó mély, s másik magas volna is, p. o. szép völgy! te kinom- s örömimbe szövött. *Kisfaludy K.* A végső ragozásnál fogva a világosságrul eléggé gondoskodánk, a többi fölösleg és nehézkes volna, sőt a beszédkellemet is sértené. Úgy látszik, innét magyarázható némileg, miért nem ragoztatnak a melléknevek a főnevek előtt, s a névmutató a névszók előtt **).

---

*) Ha a nyelvtani minden formákban nem is, de a származtatásokban, sőt terjed lmesebb ragozásokban is bátran fölvehetnők az *ö* betűt illető helyén. Igy p. o. valamint ezekben: adogat, adakozik, állapodik st. *o*-val történik a ragozás: úgy a megfelelő fenhangú ragozásban is, p. o. rejtöget, rejteközik, telepödik, nemcsak szabályszerűbb volna az *ö* használása, hanem változatosb, tehát szebb is ezek helyett: rejteget, rejtekezik, telepedik. Igy fogadtatott már el csaknem közönségesen *nök* (*nek* helyett), p. o. fegyvernök (mert: asztalnok); így kezd a *höz* is divatba jöni *hez* helyett, p o. helyhöz (mert: asztalhoz).

**) Egyébiránt hogy azoknak hajlitása nem is fekszik a dolog természetében több nyelvbuvárok, jelesen: Rammstein, Le Mesl megvallják. Lásd a 47. §-t.

Digitized by Google

Különösb szabályok.

21. §.

A.) Alhangú szók ragai- s képzőinek változásai.

Az alhangú ragok önhangzói sem mindig állandók; p. o. a többes szám alraga néha *ok*, néha *ak*. Innét

Az alhangú szók s leginkább névszók a ragok változásai miatt háromfélék. Némelyek t. i. *a*-val veszik föl a változó alragot, p. o. ágy*a*k, ágy*a*t, ágy*a*m, ágy*a*d, ágy*a*z, ágy*a*cska st.; mások pedig *o*-val, p. o. asztal, asztal*o*k, asztal*o*s, asztal*o*cska st.; mások végre hol *a*-val, hol *o*-val, p. o. gyanús*a*k vagy gyanús*o*k st.

Jegyzet.

A mely ragoknál állandóul csupán *a* vagy csupán *o* van, azok nem tartoznak ezen osztályba, p. o. ezen utoljáró: *on* soha sem fordúl *a*-val elő, tehát: ágy*o*n, soha sem: ágy*a*n. Melyek azon változó ragok, s melyek ezen állandóbbak, mindenütt látandjuk a maga helyén.

Legtöbb alhangú névszók *o*-val ragoztatnak.

Lássuk tehát a többi két esetet.

Elsőben: *a*-val ragoztatnak.

1. Mind azon alhangú nevek, melyek önhangzójuk kurtitása alá vettetvék (16. §.).

2. A *v* közbeszúratot (14. §.) kapottak, és *v* hangcserét avagy kilökést (15. §.) szenvedettek.

3. Minden melléknevek a másod és legfőbb fokban p.o.nagyobb*a*k, nagyobb*a*t, nagyobb*a*cska, legnagyobb*a*k st.

‚Jobb' mint főnév (jobb kéz helyett) nem tartozik ide; tehát: jobbom, jobbod st.

4. Minden melléknévi mult részesülők, bár főnevekké lettek; p. o. áldott*a*k, holt*a*k s.

Digitized by Google

5. Minden *alom* végzetü többtagú szók, p. o. hatalom, hatalm*ak*.

Ugyanezek hangkilökést is szenvedvén (17. §.) ha e miatt egytagúakká lőnek, e szabály alá nem tartoznak, p. o. halm-*o*k, malm-*o*k, álm-*o*k st.

6. A számnevek, p. o. szá*z*at, szá*z*ak, szá*z*ad.

Kivétetnek: hat, p. o. hat*o*t, és: milliom, p. o. milliom*o*k.

7. E következő szók:

ág,	Zweig, Aſt.
agy,	Schedel.
ágy,	Bett.
agyar,	Hauzahn.
ajak,	Lippe.
áll,	Kinn.
aly, alj,	(der) untere Theil.
ár,	Preis; Fluth.
arany,	Gold.
(képzői *o*-val,	p. o. aranyos, aranyoz.)
árny,	Schatten.
árr,	Ahle.
bátor,	muthig.
bús,	traurig.
* czudar,	niederträchtig, häßlich.
fal,	Wand.
fark,	Schweif.
* finom,	fein.
fog,	Zahn.
fonál,	Faden.
galy,	Aſt.
gát,	Damm.
(képzői *o*-val,	p. o. gátol.)
gyors,	Schnell.
had,	Krieg, Fehde; Armee; Familie.
haj,	Kopfhaar; Kruſte.

Digitized by Google

háj,	Schmeer.
hal,	Fiſch.
hamis,	falſch, ſchlimm.
hány,	wie viel
hárs,	Linde.
has,	Bauch.
hát,	Rücken.
ház,	Haus.
hód, hold,	Mond; Joch oder Morgen (von Aeckern ꝛc.).
igaz,	wahr; recht; Recht.
kád,	Wanne.
kazal,	Schober.
* láb,	Fuß.
lábal, ellábal,	macht ſich auf die Beine.
lábol, meglábol,	durchwatet.
lágy,	weich.
láz,	Fieber.
lyuk, lik,	Loch.
máj,	Leber.
mohar,	Hirſengras.
mony,	Hode.
nád,	Schilf.
nádal,	rohrt, deckt mit Rohr.
nádol,	ſtählt (das Eiſen.)
nyak,	Genick.
nyál,	Speichel.
nyárs,	Spieß.
nyúl,	Haſe.
ól,	Stall.
olaj,	Oehl.
(képzői *o*–val,	p. o. olajos, olajoz.)
oldal,	Seite.
oly,	ſolcher, e, es (dort).
rosz,	ſchlecht.
rút,	häßlich.
sarj,	Sproß.

Digitized by Google

sark, Ferſe, Angel; Pol.
* sódar, Schunke.
sok, viel.
sudar, ſchlank.
száj, Mund.
szakál, szakáll, Bart.
szál, Faden; Faſer; Halm; Floß.
szán, Schlitten.
szár, Stängel.
száraz, trocken.
szárny, Flügel.
tág, weit; geräumig; locker.
táj, Gegend.
tál, Schüſſel.
talp, Sohle.
tár, offen; Magazin.
tárgy, Gegenſtand.
társ, Gefährte; Compagnon.
toll, Feder.
új, neu; anderweitig.
ujj, Finger.
vad, wild; Wild.
vád, Anklage.
vágy, Begierde; Luſt.
vaj, Butter.
váll, Schulter; Mieder.
var, Schorf; Grind.
vár, Feſtung, Burg.
e származéka: város *), (Stadt) *o*-val.
vas, Eiſen.
vászon, Leinwand.
váz, Gerippe.

---

*) Némely iróink köz szokásbeli és jobb hangzatú ‚város'-ból, erővel vá-ras-t csinálnak. Csupa következetességből, tanácslanám nekik, irjanak ‚aranyas-, aranyaz-, gútal- s olajas-t' is.

Digitized by Google

vékony,	dünn; ſchlank; Lende.
vonal,	Linie.
zár,	Schloß; Riegel.

A csillaggal (*) jelöltek *o*-val is elfogadják a ragozást.

Másodszor: tetszés szerént, hol *a*-, hol *o*-val ragoztatnak minden *s* (*os, as, ús*) és *kony* végzetü melléknevek, p. o. tollasok vagy tollasak, okosok vagy okosak, hajlékonyok vagy hajlékonyak. Itt a változatosság határoz, így: toll*a*sok, oko*s*ak.

De ha főnevekké válnak, mindig *o*-val jár a rag, g. o. tudósok, városok.

22. §.

B.) Fenhangú szók ragainak változásai.

A nyilt fenhangú tagon végződő szók mindig *e*-vel ragoztatnak, p. o. czinóberek, korhelyek, tölgyesek; annyival inkább ha az egész szó nyilt fenhangú, p. o. ember, emberek.

A zárt fenhangú tagon végződő, vagy egészen ily szók közül némelyek *e*-vel, mások e- vagy *ö*-vel, legtöbben *ö*-vel veszik föl a ragot.

1. Az elsőbb módon azaz *e*-vel (az *a* hasonlóságára. 21. §.):

a) melyek kurtitást szenvednek (16. §.), p. o tüz, tüzek; szüz, szüzek vagy szüzek.

b) Melyek *v* közbeszúratot kaptak (14. §.), és *v* kilökést vagy hangcserét szenvedtek (15. §.).

c) Minden másod és harmad fokú melléknevek, p. o. különbek.

d) Minden melléknévi mult részesülők bár főnevekké váltak, p. o. sültek, esküdtek.

Digitized by Google

e) A következő szók:

fül,	Ohr.
fürj,	Wachtel.
hölgy,	junges Weib; Dame.
köny,	Thräne.
könyv,	Buch.
körny,	Umgebung.
öl,	Schoos; Klafter.
öröm,	Freude.
örv,	Ringel; Vorwand.
* ös,	Ahn; ur=
öv,	Gürtel.
öz,	Reh.
rög,	Erdkloß.
rügy,	Blätterknospe, Auge.
szög,	Winkel, Ecke.
szörny,	Ungeheuer.
szügy,	Brust (eines Ochsen ꝛc.).
tölgy, tögy,	Elche; Euter.
ügy,	Sache, Angelegenheit.
ür,	leerer Raum.
ürügy,	Vorwand.

2. Tetszés szerént hol *ö*–, hol *e*–vel ragoztatnak minden *s*, (*ös, üs*) és köny végzetü melléknevek, p. o. dühösök vagy dühösek, gőzösök vagy gőzösek, hiszékönyök vagy hiszékönyek. De ha főnevekké válnak, mindig *ö*–sök, p. o. gőzös(ök), ‚gőzgépely' helyett; hegedüs(ök), ‚hegedüjátszó' helyett.

3) A többi zárt fenhangú szók mind *ö*–vel kapják ragaikat.

23. §.

C. Legfensőbb hangú szók ragainak változásai.

Az éles vagy legfensőbb hangú szókat kétfelé osztjuk: az első osztályba jönek az egytagúak, a másodikba

Digitized by Google

az oly többtagú szók, melyeknek némelyik tagja éleshangú, némelyike pedig al- vagy fenhangú.

A. Az egytagúak közül

1) *a*-val kapnak ragokat ezek:

díj (p. o. díjak, díjam, díjad st. Lohn, Preis; Taxe.
fi, (der und das) Junge.
héj, Hülse; Decke.
híd, Brücke.
híg, flüßig.
híj, Mangel; leerer Raum.
íj, Pfeilbogen.
in, Sehne; Flechte.
lik, Loch.
nyil, Pfeil.
szíj, Riemen.
szil, Ulme.
víg, luftig.

2) *o*-val.

csík, Streif; Schlambeißer.
csín, Eleganz.
(csiny, Erces; *e*-vel.)
czél, Zweck.
gyík, Eidechse.
kín, Marter.
pír, Röthe.
sík, glatt; eben; Ebene.
síp, Pfeife.
sír, Grabmahl.
szirt, Genick.
(szirt, Fels, Klippe, *e*-vel.)
zsír, Fett.

3) A többiek *e*-vel, hová minden idegen szók s nevek is számlálandók, p. o. Hild, Hildet; Bécs, Bécsnek st.

Digitized by Google

Az igék közül az *é*-sek mind fenhangúlag ragoztatnak, p. o. élek, védünk st.; az *i*-sekből kettő, u. m. ‚int' és ‚hint' fenhangú ragokat kapnak, a többiek alhangúakat.

B. A mi a többtagú szókat illeti:

1) Ha az éles önhangzók a végtagokban vannak: a ragok az éles szótagokat megelőző önhangzókhoz tartják magokat, p. o. h*a*jlék-*o*k, környék-*e*k.

Kivétetik: derék, p. o. derekak st. lásd a 16. §-ot.

2. Ha az éles önhangzók az első tagokban vannak, a ragozás a végtagban lévő al- vagy fenhangok szerént történik, p. o. méláz, mél*á*zok, mél*á*zás.

3) Ha pedig minden szótagok élesek, a gyök természetét kell követni, p o. fél-énk, f*é*lénk*e*n; in-dít, *i*ndítok st.

24. §.

D.) A v hasonítása.

Némely *v* betűn kezdődő ragok, ha mássalhangzóhoz függesztetnek, *v*-jöket hasonló mássalhangzóvá változtatják, mit hasonitásnak mondunk, p. o. kenyérrel, kala*p*pal, ezek helyett: kenyérvel, kala*pv*al. Azon ragok e következők:

vá, vé; in (etwas verwandelt).
val, vel; (mit sammt).

van, ven
vant, vent } a szóképzésnél fognak elöjönni.

Digitized by Google

Harmadik czikkely.

A szókrul.

25. §.

Mi a szó s hányféle.

Több szótag (gyök és rag) szót képez. (De mint láttuk, már egyes szótagok is mint gyökök a magyarban nagy részint önálló szók.) S minthogy a beszédnek közelebbi elemeit, részeit a szók teszik, innen a szók beszédrészeknek is hívatnak.

Mi emberek bennünk létező tehetségeinknél fogva, melyeknek summája vagy összes lényege észnek hívatik, észreveszünk vagy *észlelünk valamit* mind minmagunkon s magunkban, mind magunkon kivül. Ezen észrevevés vagy észlelés két módon történik: vagy épen *most érzünk* (azaz látunk, hallunk, tapintunk st.) valamely tárgyat, vagy pedig az érzett tárgynak csak *képét idézzük*, terjesztjük elönkbe, azaz képleljük azt.

Az ember *észlelete*, észrevétele tehát kétféle, u. m. 1) *érzet*, 2) *képlet*. Innen azon hallható jelek is, melyeknél fogva azon észleleteit másokkal akarja közleni, azaz a szók kétfélék t. i. érzeti- és képletiek.

Az érzeti szók részint az érzés kitörései, az úgy nevezett *indulatszók*, p. o. a magyarban: ah, á, beh,

Digitized by Google

hajh, jaj, óh, vajha st.; részint hang-utánzások, melyek a magyarban számtalanok, úgy hogy a gyökök, kivált a raggaljárók nagyrészint ily hang-utánzó szók, p. o. csep, dob, döb, es, röp, rop, lob, top, tip, nyög, sü, su, zuh st.

A képleti szók jelentik:

1. Magát a képlelőt vagy több képlelőket, azaz személyeket: én, te, ő. Innen a személyszók.

2. A képlelt dolgot vagy tárgyat, még pedig vagy mutatott, határozott tárgyat, p. o. ez a fa, ez a kő, Péter, Duna, a madár; vagy valamely tárgyat általában, p. o. fa, kő, ember, víz, madár. Ezek tárgyszók, tárgynevek.

3. A személyen vagy tárgyon észrevett valamit, azoknak valamely jegyét, határzatát, p. o. én irók, a madár repül, a fa zöld, a víz foly. Innen a jegyszók.

A tárgyszók neveknek is hívatnak, különösen önálló vagy főneveknek, állványszóknak. A jegyszók pedig jelentik vagy a minőségi jegyet, minőséget, még pedig pusztán a minőséget minden mellékjegy nélkül, s minőségi nevek, mellékneveknek mondjuk, p. o. zöld fa; vagy továbbá a mennyiségi jegyet, mennyiséget, és számneveknek hívatnak, p. o. egy, két, több fa; vagy végre a jegyben egyszersmind létezés és munkásság is foglaltatik, sőt ezekkel együtt még más körülmény is, mint jelen, mult idő st.; példák: a fa kizöldült, a fák zöldlenek, több fa gyümölcsöz, vagy gyümölcsöt terem; az ily jegyszók összetett jegyszók, s különös névvel: igék.

A jegyek pedig mindig együtt vannak ugyan a tárgyakkal s ezekhez tapadnak, p. o. zöld fa, gazdag Péter, iró ember, főbb ember; s ily együttes állapotban ezek az igazi jegyszók, de igen sokszor az értelem elgondolja, elvonja a jegyeket a tárgyaktól,

Digitized by Google

p. o. zöldség, tulajdonság, gazdagság, birtok, irás, többség; melyek valóságban nem léteznek, hanem csak az értelemben, mint értelmi elvont tárgyak; tehát ekkor az ily szók is tárgyszók, fönevek, de csak a gondolatban elvont tárgyszók, elvont fönevek *). S ily elgondolt állapotban legelvontabbak, legbonyolodottabbak az igeszók, mert több mellékes jegyeket is foglalván magokban, mind ezek elvontsága igen bonyolodottá teszi az eszmét.

A képleti szó jelent:

4. Ismét a jegyen észrevett valamit, a jegynek jegyét, körülményt, p. o. a városba megyek; továbbá: roszúl írok, a madár magosan repül; a fa vagy több fa most zöldül; végre: a víz nem foly ha megfagy st. Innen származnak a körülményszók (útoljárók, határozók, kötszók).

Ezeken kivül lehetnek még némely szók, melyek a fő- és melléknevek képeit viselik, azoknak képmásai, s ezért névmásoknak hivatnak.

---

*) Ily elvont fönevek a faj- vagy közös nevek is. Mert midőn több dolgokon ugyanazon jegyet veszem észre, p. o. látom, hogy Péter, Pál, József mind olyan *bel-erővel* ékesitvék, olyannal *bírók*, mint *én*; akkor ezen közös jegyeket egybe foglalom s mondom: Péter, Pál, József énnel bír, *én-bir* (=*enber*=*ember*), tehát Péter, Pál, József mind „ember.“ S az „ember“ külön nem létezik hanem csak Péterben, Pálban st. Hasonló *bel-erőt* (= *bir*, *ber*, *bar*) tapasztalunk más lényekben is, de már nem egészen olyat mint az ‚én-‘ esben (emberben), p. o. a különbféle állatokban, tehát ezek közös jegye is ‚bir‘, de nem ‚én-bir‘, hanem csupán: bír-mi = bírómi = belerővel fölékesitett valami (= barom) hanem én nélküli, éntelen, oktalan bar, oktalan állat st.

Nem ösmeretlen előttem az ‚ember‘ származtatása ettől: em, eme, mely szerént ember annyi mint emes vagy emlős állat, de akkor minden emlős állat ember volna — vagy talán az ember kitünőleg emlős állat? Ám lássa, kinek e származtatás tetszik, én a magaménál maradok. Helyesbnek tartanám az em-től származtatást, ha az ‚em‘ ‚emelt‘ (elevatus, erectus) értelemben vétetik; mert: *Os homini sublime dedit coelumque tueri Jussit et erectos ad sidere tollere vultus.*

Digitized by Google

Ezen fejtegetés szerént a nyelvben a szóknak vagy beszédrészeknek tizenkét faja találtatik.

A beszédrésznek tizenkét faja:

1) személyszók, más nyelvekben s más nyelvtanitóknál személyes névmások.

2) névmutató;

tárgyszók { 3) főnevek; 4) főnévi névmások;

jegyszók { 5) melléknevek; 6) melléknévi névmások; 7) számnevek; 8) igék;

körülmények { 9) viszonyszók vagy utóljárók; 10) határozók; 11) kötszók;

12) indulatszók.

Ezek közül a nyolcz első (sőt a magyarban némileg a 9 és 10 számuak is) állandó törvények szerént módosíttathatik hajlitás és ragozás által. De mind ezekből mind a két utolsóbul is már nem annyira állandó hajlitás, hanem úgy nevezett származtatás és összetétel által újabb szók képezhetők, mely módot szóképzésnek hivunk. Innen a szótan két szakaszból áll, melyek: 1. szóhajlitás, 2. szóképzés. — A hajlitás vagy 1. neveket tárgyaz (névhajlitás, melynek csak egy része az ejtegetés), vagy 2. igéket (névhajlitás vagy hajtogatás). A szóképzés áll ismét két alszakaszból, melyek 1) származtatás, 2) összetétel.

URALIC AND ALTAIC
LANGUAGE AND AREA CENTER
COLUMBIA UNIVERSITY

Első szakasz.

Hajlitás.

Első alszakasz.

Belső hajlitás neveknél.

Első fejezet.

A személyszókrul *) s müködéseikről.

26. §.

Személyszók nevezete s a magyar nyelvbeni fontossága.

A személyszók, mint tudjuk (25. §.) magokat a képlelőket jelentvén, véleményemmel nem helyesen soroztatnak más nyelvtanitóktul a névmások azaz nevek képviselői közé †). Az ős emberi elménck elébb volt tudalma magárul vagyis öntudalma, mi előtt idegen tárgyakkal,

---

*) A rendre nézve legelsőbben fognak ugyan a személyszók itt előadatni, mert ezek csaknem az egész hajlitásruli tannak alapját teszik; de a többit illetőleg a sorban némely változások jönek elő. Nevezetesen a birtokos névmásokat s innen származtatott birtokragokat a nevek ejtegetésének elébe kelle bocsátanom, mert különben a birtokos ejtést, mely után mindig birtokragos szó jár, meg sem érthetni. Az igéket pedig, melyeknek hajlitása legbonyolúltabb s legnehezebb, végül hagytam.

†) Igen elmésen mutatja meg Rammstein Ideologiája vagy Metaphysicája 9, 10. lapjain, hogy a „névmás" nevezet egészen helytelen. Ő a személyszókat viszonyos főneveknek (substantifs relatifs) hívja, mert a szólássali viszony eszméjét ábrázolják, (ils peignent une idée de relation avec l'acte de parole) a mit még elébb ekkép magyaráz: „Dans cette phrase: ‚Paul ecrira à Luc par Jean' — j'ignore lequel des trois, Paul, Luc ou Jean prononce cette phrase — la propriété de marquer les personnes appertient donc exclusivement aux substantifs relatifs.

Digitized by Google

kivülei dolgokkal foglalkodott volna, legalább mind magárul mind a küldolgokrul csaknem egyszerre kellett némi öntudalmának lennie, hogy valamit képlelhessen s főleg képletét szükség esetén szóval kifejezhesse. Öntudat nélkül semmi emberi tudalom, semmi képlet nem gondolható. Tehát nekem úgy látszik, hogy a személyszók legelső, ős szavai közül voltak légyen az emberi nyelvnek; s innen ősneveknek is hívathatók. De hihatnók egyetömös neveknek is, (mint némely keleti nyelvtanokban), mert az egyetömös emberi nemnek minden egyes személyeire illenek. Ezekből magyarázhatni a magyar nyelvre alkalmazottan azt hogy

Ezen személyszók majd minden hajlitásoknak alapját teszik; s ezeknek ösmerete és szellemök értése nélkül a magyar nyelvnek megtanulása hasonlíthatlanúl több munkába s időbe kerül. Ugyanis ezekből vonatnak el az annyira fontos és különben nehezen tanulható személy- és birtokragok*), továbbá a birtokos névmások, végre maga az ejtegetés és némi részben a hajtogatás is.

27. §.

A személyszók hajlitása.

I.

1. én, ich.	mi**) mink	wir.

*) Ezeket idegen ajkúaknak elvontan tanítni, mint eddigi nyelvtanitóink tevék, nincs szerencsétlenebb módszer; a mi el is ijeszte sokakat a magyar nyelv tanulásától. Helyesen mondja Rammstein „Metaphysique de langage des Français“ czimü munkája bevezetésében: Dans la methode des faits on n' apprend rien par coeur. On n' a besoin, que de lire et de relire, et l' on a plus tôt parcouru trois fois un volume plein des choses, qu' apris par coeur un abrégé sec et vide d' idées.

**) Igen érdekes, kivált a magyar nyelvre alkalmazottan Rammsteinnak azon észrevétele, hogy ‚én‘-nek nincs s nem lehet többese, és „mi“nem többese

Digitized by Google

2.	engėm engėmet } mích.	minket bennünket } uns.
3.	(én–) nekėm nékėm } mír.	(mi–)nekünk nékünk } uns.

II.

1.	te tė } tu	ti tik } ihr.
2.	tégėd tégėdet } dích.	titėket tiktėket bennetėket } euch.
3.	(te–)nekėd nékėd } dir.	(ti–)nektėk néktėk } euch.

III.

1.	ő, er, ſie.	ők, ſie.
2.	őt ötet } ihn, ſie.	őket, ſie.
3.	neki (ő) néki nékie } ihm, ihr.	nekik nékik (ő)nekiek nékiek nékiök } ihnen.

Jegyzetek.

1. A harmadik esetben a zárjel közé tett szókat tetszés szerént lehet ugyan használni vagy elhagyni, mindazáltal gondosb iróink csak sulyosbitás végett alkalmazzák, egyébkor nem; mit a rövidség elve is javasol.

---

az „én"-nek; de hogy „ti (tik)" s „ők" már többesek, megengedi Metaphysique du langage des Français, 25, 26. lapokon.

Rammstein beszédének veleje ide megyen ki: a beszélő (=én) nem lehet több egynél. A „mink" taglalásábul soha sem ered egyéb mint *más és én sok* (pluriel par extension, formé par l'impérieux besoin de la briéveté). Szórul szóra az, mit Metaphysicámban mondottam.

Digitized by Google

2) A személyszók hajlitásai, mint érintettem, alapjai:

a) a személyes ragoknak;
b) a birtokos szóknak;
c) a birtokos ragoknak;
d) a nevek s névmások ejtegetésének;
e) némely utóljárók, határozók személyragozásának;
f) némileg az igék hajtogatásának; különösebben:
g) a határtalan mód, részesülök ragozásának st.

Lássuk.

28. §.

A személyragokrul.

Ha a személyszók harmadik esetében lévő, mindenik személylyel és számmal közös ‚nek' szótagot el gondoljuk, elöállandnak az úgynevezett személyragok:

(nek)em, — ed, — ie (e, je)
(nek)ünk, — tek, — iök (ök, jök).

Ha most az önhangzók a magosság s mélység szerént (20—23. §§.) változnak, készek a magyar nyelvben legfontosb s legnehezebb ragok, igy:

— m = {am, em, om, öm} — d = {ad, ed, od, öd} a, (ja) e, (je).

— nk = {unk, ünk} t-k = {atok, etek, otok, ötök} — k = {ok, jok; ök, jök; uk, juk; ük, jük) *)

*) Minden figyelmes olvasó észre fogta venni, hogy ezen személyragoknak magokkal az alapszemélyszókkal is némi rokonságuk van, u m. az *m* rokon *én*-nel, *d te*-vel, *a, e, ő*-vcl, *nk*, mi*nk*-kel st. De hogy azok egészen azonosak volnának, képtelenség. Lásd: A magyar nyelv metaphysicája 9, 10. lapjait. Ide tartozik némileg a mit Schmitthenner mond: „Nach dem aus dem eigenſten Weſen der Sprache ſich ergebenden

Digitized by Google

Ezen ragok igen fontos szerepet játszanak nyelvünkben.

Elöleges példák:

1) ezen utóljáróval: *vel* (mit).

(én) vel*em*, (te) vel*ed*, (ö) vel*e*
mit mir, mit dir, mit ihm od. ihr.

(mi) vel*ünk*, (ti) vel*etek*, (ö) vel*ök*,
mit uns, mit euch, mit ihnen.

Jegyzet. A zárjel közé tett szókkal épen úgy élhetni, mint föntebb mondottuk (27. §.).

2) Ezen utóljáróval: *nál* (bei).

(én) nál*am*, (te) nál*ad*, (ö) nál*a*
bei mir, bei dir, bei ihm od. ihr.

(mi) nál*unk*, (ti) nál*atok*, (ö) nál*ok*
bei uns, bei euch, bei ihnen.

3) Ezen határozatlan móddal: *mondani* (sagen):

mondan*om*, mondan*od*, mondan*ia*
daß ich sage, daß du sagst, daß er od. sie sagt.

mondan*unk*, mondan*otok*, mondan*iok*
daß wir sagen, daß ihr saget, daß sie sagen.

A következő szakok több példát fognak mutatni.

29. §.

A birtokos szók.

Birtokos szóknak (birtokos névmásoknak) hivjuk,

Grundsatze, daß der sprachbildende Geist zur Bezeichnung gleicher Verhältnisse gleiche Exponenten wählt, läßt sich die Bestimmung geben, daß die Hauptlaute des Deutewortes auch bei dem Zeitworte als Personzeichen dienen werden. Es ist hiemit nicht gesagt, daß sie von dem Deutewworte entlehnt würden, was Irrthum machinistischer Ansicht wäre ꝛc. ꝛc.

Digitized by Google

melyek a személyeknek (*én, te, ö* st) tulajdonait, birtokait jelentik.

Ezek a magyarban önálló szók s következőleg vannak.

I. Birtok-egység. (Einheit des Beſitzthums)

Személyegység (Einheit der Perſon.)

enyém, enyím } der, die, das Meinige.

tiéd, tied, téed } der, die, das Deinige.

övé, der, die, das Seinige oder Ihrige.

Személyöbbség. (Mehrheit der Perſonen.)

miénk, mienk } der, die, das Unſrige.

tiétèk, tieèk } der, die, das Eurige.

övék, der, die, das Ihrige.

Jegyzet.

Figyeljünk e következő taglalásra:

Ezen szók mindenike három részből áll, u. m.

1. az első betük mindenütt csekély különbséggel magok a személyszók: *én* (=eny), *te* (=tè =ti), *ö mi, ti, ö–k;*

2. az utolsó betük mindenütt a föntebb előadott személyragok: *m, d* (—), *nk, t–k, k*; mindenik személyszónál saját személyraga.

3. mindenikkel közös, mindeniknél feltaláltató a középben álló *é* (eny–*é*–m, ti–*é*–d, mi–*é*–nk, ti–*é*–tek, övé–k). — Hogy az egyes harmadik személynél (= övé) azon *é* az *e* vagy *je* személyraggal egybe olvadott (28§.), a *v* pedig közbeszúratott (17. §.), tehát *ö–é–e* (=övéje vagy övée) helyett, úgy hiszem mondani alig szükség.

Digitized by Google

II. Birtok többség. (Mehrheit der Besitzthümer.)

Személyegység (Einheit der Person.)

enyéim *), die Meinigen.

tiéid, tieid, téeid } die Deinigen.

övéi, die Seinigen od. Ihrigen.

Személytöbbség (Mehrheit der Personen.)

miéink, mieink } die Unsrigen.

tiéitek, tieitek } die Eurigen.

övéik, die Ihrigen.

Jegyzet.

Láthatni, hogy ezen szók a birtok-egységbeliektől az első és végső betükben ugyan teljességgel semmit sem különböznek: mintazáltal középben különbség látszik, t. i. a közös *é* után még egy *i* jöve közbe **); tehát a birtok-többségnek közös betüi: *éi* (több hang = több tárgy).

30. §.

Fontos jegyzetek; s a birtokragok származása.

Figyelmezzünk e következő igen fontos jegyzetekre:

1. Mind ezen szóknak a birtokegységben egy közös betüjök (*é*), s a birtoktöbbségben két közös betüik (*ei ei*) levén — ki nem látja, hogy világosan az egy önghangzó egy birtokot, a kettő pedig több birtokot jelent?

*) ‚enyimek' helytelen szokás, mert a többiek hasonlósága ellen van; soha sem mondjuk: könyvemek, házamok, barátomok st.

**) Látható innen, hogy az innét származó birtokragok mégis különböznek a személyragoktul, melyeket pedig nyelvtanitóink nagyrésze összezavar.

Digitized by Google

3. Tegyünk most az *é* helyett, mely föltevésünk szerént tárgyat, birtokot jelent, akármely különösen meg nevezendő birtokot, vagy sajátot, p. o. barát, emlék, atya, ház, s illeszszük össze a ragozás szabályai szerént a szókat és ragokat, úgy a mint föntebb állanak: *en–é–m, mi–é–nk*, e szerént: *én* barát-*om*, *ti* emlék-*tek*, *ő* ház-*a*, *ő* ház-*ai–k*, *mi* atyá-*nk*, *ti* ház-*ai–tok*; az összetétel tökéletesen jó *). És így:

(én**) barát*om*, mein Freund.

(te) barât*od*, dein Freund.

---

*) Azt mondhatná talán valaki hogy Gyarmathitól vettem ezen taglalásokat; de csalatkoznék, mert Gyarmathi egy szóval sem emlékezik az *é*-ről; ez pedig, mint a következők mutatják az egész taglalásban legfontosb, sőt ezen *é* eddigi nyelvészeink igazi figyelmét egészen kikerülte, s aligha ezen egy *é* eddigi nyelvvizsgálatinkat részben föl nem döntendi. — Lehetlen itt meg nem emlitenem, miszerént minden nyelvészink azt tartják, hogy a végragok magok a személyragok volnának, m=én, d=te, é=ő, nk=mink vagy mük st. Úgyde micsoda képtelen jelentése volna p. o. ennek: *én-é-n*? mire való volna ez az utólsó *n*, ha már egyszer elől ott áll az én? a mely még képtelenebb, és teljességgel semmit nem jelentő ha a közép *é* semmiben sem vétetik, és igy *én* csak kétszeresztetik: *én-én*. Nem természetesb-e mondanunk: mind *m* (=*mi*, *quid*) mind *d* (=dolog, birtok, mint ezekben is: Endré-*d*, János-*d*) mind végre az *a s e* (*a* vagy *az=id*) dolgot, járulékot, birtokot jelentenek, és csak megkülönböztetésül s a személyszókkali némi rokonságnál fogva használtatnak a különböző személyek birtokainak kijelentésére, mutatására (11. §.), melyekhöz a birtok többségének kimutatására még más önhangzó: *i* (vagy: ai ei) járul, a személy többségének kimutatására pedig: *k*; és végre az *n* is az *unk*- s *ünk*-ben maga az *m*, mely könnyebb kimondás végett (18. §.) változott *n*-né st. st.? Nyelvészeink szerctnek a keleti (különösen zsidó, arab) nyelvekre hivatkozni; a mennyire én tudom, hire sincs ezekben az ‚önálló' birtokos névmásnak. Vesd össze a 28. §. alatt álló jegyzéket is.

**) Jegyezzük meg röviden — mert bővebben s szókötéstanba tartozik — hogy a zárjel közt levő személyszók csak sulyosbítás esetében használtatnak, p. o. egészen más: (az) *én* könyvemet vitték el, mint: könyvemet vitték el. Hemzsegnek régi irataink ezen hibák, főleg for-

Digitized by Google

(ő) baráta / vagy barátja } sein oder ihr Freund.

(mi) barát*unk*, unser Freund.

(ti) barát*otok*, euer Freund.

(ő) barát*uk* / vagy barát*jok* } ihr Freund.

(én) barát*im* / barát*a–im* } meine Freunde.

(te) barát*i–d* / barát*ai–d* } deine Freunde.

(ő) barát*i* / barát*ai* } seine od. ihre Freunde.

(mi) barát*i–nk* / barát*ai–nk* } unsere Freunde.

(ti) barát*i–tok* / baart*ai–tok* } eure Freunde.

(ő) barát*ai–k*, ihre Freunde.

Ekként állanak elő ezek is: (én) házam, (te) házad, (ő) háza st.; (én) emlékem, (te) emléked st.; (én) atyám, (te) atyád st.

Ime készen vannak az úgynevezett birtokragok, (birtokmutató ragok), melyek a személyragoktul annyiban különböznek, hogy a birtoktöbbség kijelentésére az *é* helyett álló tárgyszó után még *i* betüt, vagy a többség nyomosb kijelentésére *ai*, *ei* betüket vesznek magok elébe. Ezeknek megtanulása nyelvünkben idegeneknek eddig a legnagyobb nehézséggel járt; de a föntebbiek figyelmes olvasása s megértése után, úgy tartom, csak játék leend.

---

dítottakban. A‚Mi atyánk' mai helyes fordítás szerént így volna: Atyánk, ki vagy mennyekben, szenteltessék meg neved, jöjön el országod, legyen meg akaratod mint mennyben úgy e földön is. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. És bocsásd meg vétkeinket st.

Digitized by Google

Folytassuk a jegyzeteket:

3. Minthogy a személyragok már magokban a személyeket nyilván s eléggé megkülönböztetik s kijelelik, a zárjelek közé tett személyszók (én, te, ő st.) el is maradhatnak, hacsak a sulyosbitás nem kivánja ott létöket, miről a szókötés fog tanitni. (Lásd az iménti jegyzéket.)

4. Minden tárgy és igy minden főnév harmadik személynek tekintethetik. Ha tehát ‚ő' helyett ezen birtokos harmadik névmásokban: *övé, övéi*, főnév tétetik (a *v* betűt, mint csupán közbeszúratot elhagyván), p. o. ez: b a r á t, s az *é* utána, igy: b a r á t *é*, — itt is egészen helyes az öszvetétel s jelenti: barát tulajdonát, sajátját; és: b a r á t *é i* jelenti: barát tulajdonait; sőt ezeket tehetni még a birtokragozott szók után is, p. o. b a r á t *om–é*, b a r á t *om–éi*, b a r á t *unk*–é, b a r á t *unk*–éi, b a r á t *im*–éi st. Ily állapotban ezen *é* ragot némelyek, nem tudom mi okbul, független birtokos ragnak nevezik, mi szabatosabban: birtokhelyettesnek hivjuk. Mert:

Ezen most mondott esetben ismét tehetünk az *é* helyett (mint a 2. pont alatt) valamely tárgyat, birtokot, p. o. ezt: h á z; s akkor ezek: báráté, barátomé, barátoméi st. ha t. i. az *é* *) helyett ezt teszszük: ‚h á z', lesznek:

b a r á t h á z a (Freundes Haus sein); b a r á t o m h á z a (Freundes meines Haus sein); b a r á t o m h á z a i (Freundes meines Häuser seine); b a r á t u n k h á z a (Freundes unsers Haus sein); b a r á t u n k h á z a i (Freundes unsers Häuser seine). st. s.

5. Figyeljünk egy kissé különösebben ezen példára: ‚ő háza'. Ha ebben az ‚ő' helyébe hasonlókép valamely megnevezett birtokos lép, p. o. P é t e r, vagy: b a r á t o m, lesz a mondott példából: P é t e r h á z a vagy b a r á t o m

*) Ne feledjük, hogy a harmadik személynél: *övé*, ebből húzatott össze: *övé-e* tehát az *é=é-e*.

Digitized by Google

háza, s ebből: ‚ő házai' lesz: Péter házai, barátom házai.

Figyelmet érdemlenek:

a) városok és más helységek tulajdonneveivel, ha ezen közös neveket is: város, helység st. kifejezzük, ezen közös nevek egészen a föntebbi módon mindig harmadik személyi birtokragokkal állanak, p. o. Pest városa, Soroksár helysége st.

b) mivel pedig a mondott (birtok-) viszonyt az úgynevezett genitivussal is szoktuk a magyarban kifejezni, így: Péternek háza, barátomnak háza st. — irói nyelvünkben, ha a *nak* kihagyatik, helyébe hiányjelt (') szoktak használni; de a fejtegetés mutatá, hogy az nem csak alaptalan *), hanem szükségtelen is; mert a birtok mellett mindig jelen van a birtokrag, mely a viszonyt nyilván kijelenti: Péter ház-*a*.

6. Némely öszvetett szóknál, midőn az összetételek mindegyike főnév, ha birtokragnak kell az összetett szóhoz járulni: ekkor az egyes szók elválasztatnak, s az elsőhöz a kivánt birtokrag, a másodikhoz az iménti mód szerént mindig a harmadik személy birtokraga függesztetik**), p. o. házfödél, vagy külön írva: ház födele, lesz: ház*am* födel*e*, ház*unk* födel*e*, ház*aink* födel*ei****); ebből: ‚atyafi' lesz: atyám fi*a*, atyánk fi*a*, atyánk-fi*ai* *****).

*) A hiányjel kedvelői miért nem irnak hiányjelt ebben: ő' háza; sőt még ezekben is: én' házam, te' házad, mi' házunk st.? aligha tudnák helyes okát adni.

**) Különösen ha az összetétel az egésznek részét jelenti, p. o. házfedél, lábfej, névnap; továbbá ezekben: atyafi, hazafi.

***) Ezekből lehet kimagyarázni a következőket is: magam könyve, (régenten ‚magam könyvem' is) magad könyve st. mik alább fognak előjöni.

****) Az utóbbi példákban a két szó egészen összeiratik, mert már az egyszerű összetétel: ‚atyafi' sem szokott elválasztatni. A hiányjelt kedvelő iróknak ajánlanám azokat ekként írniok: atyám'fia, atyánk'fia st. (!) Minél czifrább, annál szebb (!).

Digitized by Google

7. Még pedig, minthogy az *i* (vagy: *ai, ei*) jelenti, mint tudjuk, a birtoktöbbséget, innen, a birtokot jelentő szóhoz czél nélkül tennénk többségjelentő akármely betűt, p. o. (ejtegetési) *k*–t, talán így: házaim födelei–*k*, házaink födelei–*k*, házaitok födelei–*k*. Eztnyelvészeink nem is teszik, de tesznek mást. — Mivel t. i. a harmadik személyszó: ‚ő' többest jelentő *k*–ját a birtok helyettes, avagy birtokszó után veti (övé–*k*, övéi–*k*, ő barátjo–*k*, ő barátjai–*k*, ezek helyett: ő*k*–é, ő*k*–éi, ő*k* barátja, ő*k* barátjai): nyelvészeink többnyire azt hiszik, hogy ha bár a megnevezett birtokos mellett közvetlenül is áll a többséget jelentő *k*, ugyan ezen *k*–nak a birtokrag után is állani kellene, így: házak födelek (vagy: födelök), házak födeleik, ezek helyett: házak födele, házak födelei. — Ezen vélemény egészen helytelen, mert, mint láttuk, soha sem mondjuk: házaim vagy házaink födeleik. A dolog lényege mind kettőben ugyanaz, csak a külső forma teszi a különbséget, egyikben (házaim) az *ai* a birtokos többség, a másikban (házak) az *ak*; tehát valamint kivétel nélkül minden ember helyesli: házaim födelei (nem: házaim födelei-k); így: házak födelei (nem: födelei-k) a helyes hajlitás. E mellett harczol még a népnyelv is *).

---

*) Erre ily formán felelnek az ellenkező véleményűek: életök ennyit tesz: *vita illorum*, tehát emberek életök: *hominum vita illorum*.

‚Életök'ben, ha magánosan áll, igenis ‚ök' annyi mint *illorum*, mert az ‚ő'–tül vettetett oda a ‚*k*' (ő életök, ők élete helyett), mi kivált ha a személyszó maga elhagyatik (p. o. élete, életök) egészen mellőzhetlen; de ha a személyszó (ő) helyett álló birtokos mellett ott a ‚*k*', mi szükség többé más ‚*k*'–ra? miért nem mondják: házaink födeleik? hisz itt is „*domuum nostrarum tecta illarum*" volna az ő hitök szerént; vagy ‚födél' helyébe ‚*é*'–t tevén miért nem mondják: házaké–k, házakéi–k, (mint: övék, övéik) ezek helyett: házaké, házakéi.

Nyelvészeink szeretnek itt is a zsidó s más keleti nyelvekre hivatkozni, de a mennyire én tudom, hire sincs ezeknél a ‚*status constru-*

Digitized by Google

7. A „baráté, barátomé“ st, után ismét tehetünk birtokhelyettes *é*-t (még *i* társával is), u. m. barátoméé, barátoméi-é, barátoméi-éi st.mik szinte előfordulnak, p.o. az én kalapom színe fekete, de a barátoméé fehér.

Valamint a birtokos névmások, úgy a birtokragok is a birtokhelyettessel együtt (vagy jobban: az ezekkel ragozott szók) mindnyájan ejtések szerént is hajlithatók. Miről alább.

31. §.

A birtokragokkal első példa (j közbeszúrattal).

Nap, Sonne; Tag.

Egy birtok:

napom, mein Tag.
napod, dein Tag.
napja, ſein od. ihr Tag.

napunk, unſer Tag.
napotok, euer Tag.
napjok, ihr Tag.

Több birtok:

napjaim, meine Täge.
napjaid, deine Täge
napjai, ſeine od. ihre Täge.

---

ctus'-ban (mert arról van itt szó) a *nomen regens* ragoztatásának, sőt ellenkező történik, azaz megrövidül a *nomen regens* p. o. יַד יְהוָה (=jad jehova, Jehova keze), יָד (=jád) helyett, tehát az *á* még megkurtúl, s a többesben עֵינֵי (éné = Augen des) עֵינַיִם (enaim) helyett, tehát egy betű t. i. ם (m) a végrül még elesik.

Igy az arabnyelvben is st. Innen és már a föntebbiekből is látszik, miszerént nekünk magyaroknak azért is szükség a keleti nyelvek alapos értése, hogy az ábrándozásokat megczáfolhassuk.

Digitized by Google

napjaink, unſere Täge.
napjaitok, eure Täge.
napjaik, ihre Täge.

Szabály.

Ezen példa szerént (azaz egy birtokban harmadik személynél, s több birtokban minden személynél) *j* szúratik közbe a kemény és szelíd (de nem lágy vagy lágyított) néma mássalhangzók után, t. i. némi lágyitás végett;

p.o. rab-*j*-a, galamb-*j*-a, dob-*j*-a, pad-j-a, mód-j-a, csúf-j-a, vád-*j*-a, gróf-j-a, kúp-j-a, kabát-*j*-a, bot-*j*-a st.

De nem szeretnek lágyúlni:

1. a melyek más valamely változást (erős hajlitást) szenvednek, u. m.:

a) a hangzót vesztett szók (17. §):

p. o. dolog, dolga; szitok, szitka; mocsok, mocska; árok, árka; fészek, fészke; étek, étke; gyomor, gyomra;

még ha önhangzójokat el nem veszthetik is (17. §. 5. jegyzet b);

p. o. ablak, ablaka; csillag, csillaga.

b) az ékjelt vesztettek (16. §.);

p. o. derék, dereka; egyéb, egyebe; lúd, luda; út, uta; ég, ege; fazék, fazeka;

de az ingatag önhangzóúkban a *j* maradhat is, p. o. lúd*j*a, út*j*a.

2. Az *a*-val ragozandó főnevek (21. §.);

p. o. láb, (láb*a*k) lába; fog, foga; vád, váda; hát, háta; had, hada; fark, farka; talp, talpa; lyuk, lyuka.

3. A csupán két betüjü gyökök, u. m.:

eb, ebe; ág, ága; ék (=ékesség), éke; (ék, hegyes eszköz [Keil], ékje); ok, oka.

4. A számok minden származékaikkal;

URAL-ALTAIC
LANGUAGE AND AREA CENTER
COLUMBIA UNIVERSITY
Digitized by Google

p. o. öt, öt*é*vel, ötöd*e*, ötödik*e*; hat, hat*á*val, hatodik*a* (s ezek hasonlóságára: szebbik, szebbik*e*; jobbik, jobbik*a*).

5. Ha a többtagú szók végtagában hosszú önhangzó van;

p. o. ajándék, ajándéka; világ, világa; tájék, tájéka; ország, országa; szabadság, szabadsága; szépség, szépsége.

Jegyzetek.

a. Tehát az egytagúak, p. o. csók, csókja st. nem tartoznak ide.

b. A lágyulható némák (*d* és *t*), midőn hosszú önhangzó van mellettök (ád, éd, ód, őd, úd, üd, át, ét st.) szeretik ugyan a lágyúlást, p. o. naszád (*a* vagy *ja*), segéd (*e* vagy *je*), barát (*a* vagy *ja*); de semmi haszna akár a prosairóra akár a verselőre nézve. Kivétetik: hasáb, hasábja (különböztetés végett, mert „hasába" mást jelent).

6. Ha már az utótagban lágy (vagy lágyított) mássalhangzó van,

p. o. hólyag (hólyaga), szőnyeg (szőnyege), bélyeg, húg, nyűg, nyak, vég (vége).

7. Ha az inybetűk (*g*, *k*) rövid gömbölyű (o, ö) önhangzókkal jőnek össze,

p. o. bog, boga; zálog, záloga, szög, szöge; ördög, ördöge; rög, röge; hasonlók: homok, bajnok, csarnok, nyomdok, birtok, tök, törzsök, ajándok.

8. E következők: kép (e), nép (e), oszlop (a), hit (e), test (e), József (e), lik (a).

Kétképen ragozhatók:

1. A fönhangú s legfelsőbb hangú szók. Ezek már szelidebbek lévén, könnyen elvannak lágyitás nélkül: p. o. seb, sebe (vagy sebje); zseb, zsebe (vagy zsebje);

Digitized by Google

hasonlók: küszöb, föld, rend, réf, üveg, szeg, remek, ének, ibrik, lép, ünnep st. (ha t. i. a föntebbi pontokban elő nem fordulnak, mert akkor állandóan elvetik a j-t).

2. E következők: szag (szaga vagy szagja); rag (a v. ja); örök (e v. je); lak (a v. ja); csólnak (a v. ja); szak (a v. ja).

3. Az igéktől származott ‚at' végű nevek, p. o. gondolat (a, ja), parancsolat, akarat, határozat st. De

Az ‚et' nem tűr lágyitást, p. o. élet (e), kötet (e), szelet (e) st.; hanem a több rövid tagúaknál épen nem ártana *j*, p. o. szeretet (e v. je), viselet (e v. je).

Jegyzetek.

a) Mind azon pontokban, hol a *j* elmarad, a többtagú szók *ai, ei* helyett pusztán *i*-t is vesznek föl, p. o. oszlopaim, v. oszlopim, oszlopaid v. oszlopid (a többes harmadik személyt kivévén, mely: oszlopaik, nem: oszlopik). Tehát

b) a melyek a *j*-t tetszés szerént elfogadják, háromféleképen ragoztatnak, p. o. barátjaim vagy barátaim vagy barátim; cselédjeim vagy cselédeim vagy cselédim.

c) az utótagban változást szenvedett szók (16, 17. §§.) mindenütt megtartják az *ai* s *ei* ragokat, p. o. födeleim, poharaim, dolgaink, körmeid st. Ez utóbbiak a kilökés által különben is egytagúak lőnek ugyan, mindazáltal, főleg verselésben az egyes *i* is eltűretik; azonban itt is jobb az *ai, ei* hangzókat egy szótagnak azaz kettőshangnak venni. De: hatalmim, fejdelmink st. (17. §. 1.) mindig helyesek.

32. §.

Második példa (j nélkül).

I. Fenhangú példa: jegy, Zeichen.

jegyem, mein Zeichen.
jegyed, dein Zeichen.
jegye, sein od. ihr Zeichen.

Digitized by Google

jegyünk, unſer Zeichen.
jegyetek, euer Zeichen.
jegyök, ihr Zeichen.

jegyeim, meine Zeichen
jegyeid, deine Zeichen.
jegyei, ſeine od. ihre Zeichen.

jegyeink, unſere Zeichen.
jegyeitek, eure Zeichen.
jegyeik, ihre Zeichen

II. Alhangú példa: ház, Haus.

házam, mein Haus.
házad, dein Haus.
háza, ſein Haus.

házunk, unſer Haus.
házatok, euer Haus.
házok, ihr Haus.

házaim, meine Häuſer
házaid, deine Häuſer.
házai, ſeine od. ihre Häuſer.

házaink, unſere Häuſer.
házaitok, eure Häuſer.
házaik, ihre Häuſer.

Szabályok:

A példa szerént, azaz mindenütt *j* nélkül veszik föl a birtokragokat (az első példabelieken kivül):

1. A lágy és lágyított mássalhangzókon végződő szók, p. o. máj*a*, táj*a*, juh*a*, hely*e*, guzsaly*a*, homály*a*, király*a**), törvény*e***), agy*a*, arany*a*, kovács*a*, tornácz*a*, piacz*a*.

---

*) nem: királyja, v. királylya.
**) nem: törvényje, v. törvénynye.

Digitized by Google

nívétetik: oláh, oláhja.

2. A sziszegő félhangzókon végződő minden szók, p. o. inas*a*, sas*a*, rozs*a*, máz*a*, kolbász*a* *), köz*e*, dísz*e*.

Jegyzet. Verselésben (rövid szótagnak positióvali meghosszítása végett) türhető a *j* használása, p. o. arany-*ja*, aly*ja*, nagy*ja*; a midőn sziszegők után a *j* hasonítatik, p. o. ina*ssa*, sa*ssa* (ezek helyett: ina*sja*, sa*sja*).

3. A folyékony félhangzókon végződők, p. o. dal*a*, ital*a*, étel*e*, szám*a*, nem*e*, nyom*a*, in*a*, len*e*, bor*a*, bér*e*, per*e*, pánczél*a*, galléra.

Jegyzet. *etek*, *atok* st. helyett minden félhangzón végződők, ha többtagúak, elfogadhatják a *tek*, *tok* st. ragokat közbeszúrt *a*, *e*, *o* hangok nélkül is, így: ital*tok* (v. ital*otok*), gallértok (v. gallér*otok*), király*tok*, törvény*tek* (kivévén ha három magánhangzó jőne közbe, p. o. hatalm-*tok*); mert ezen önhangzói közbeszúrat a néma betük után is (az első példában) csak nehéz kimondás miatt történik, (p. o. barát*o*tok, láb*a*tok, ezek helyett: baráttok, lábtok); az önhangzón végződőkben pedig (33. §.) egészen el is marad.

Elfogadják a *j*-t:

a) Azon egytagú legmagasb szók, melyek *o*-val ragoztatnak (23. §), p. o. czél*ja*, zsir*ja*, pir*ja*, kín*ja*; de a birtoktöbbesben *j* nélkül: kínaim, kínaid st.

b) hám (ja), Pferdgeſchirr; gyom, Unkraut; som (a v. ja), Dintel; ellen (je), Gegner; (ellene, gegen ihn, ſie, es); ár (ja), Fluth; (ára, ſein od. ihr Preis); kar (ja), Arm; (kara, ſein od. ihr Chor).

*) nem: kolbászsza.

Digitized by Google

A soktagú névszókat, kiváltkép *adal, edel, atal, etel, talan, telen* ragúakat sem árt (a sok rövid szótag miatt) *j*-vel hosszítni, p. o. diadal*j*ai (e helyett: diadalai); eledel*j*ei, végtelen*j*ei st.

Jegyzetek.

1. Ezen második példabeliek nem nagyon szeretik a magános i-t (31. §.); így ritkábban hallani: angyal*im*, köte*lim*, sugár*ink*, tömlöczink, mint: angyal*aim*, köte*leim* st.

2. Mint itt, mind a többi példánál a harmadik személyű: *ok, ök* helyett: *uk, ük* ragokat kezdenek használni akkor:

a) ha a többes szám is *ok, ök*, p. o. asztalok, (die Tiſche), asztaluk, (ihre Tiſche); ökrök, ökr*ük*. De ‚bün‘(Sünde) bünjök, nem: bünük.

b) változatosság kedveért, ha mind egyforma az önhangzó, p. o. fogok helyett: fog*uk*; örömök helyett: örömü*k*; e szerént s ilyenkor *jok, jök* helyett is *juk, jük*, p. o. örökjök helyett: örök*jük*.

33. §.

Harmadik példa: önhangzón végződő szókra; és szabály.

Leczke, Lection.

leczké*m*, meine Lection.
leczké*d*, deine Lection.
leczké*je*, ſeine od. ihre Lection.

leczké*nk*, unſere Lection.
leczké*tek*, eure Lection.
leczké*jök*, ihre Lection.

leczké*im*, meine Lectionen.
leczké*id*, deine Lectionen.
leczké*i* ſeine od. ihre Lectionen.

Digitized by Google

leczkéink, unſere Lectionen.
leczkéitek, eure Lectionen.
leczkéik, ihre Lectionen.

Munka, Werk; Arbeit.

munkám, mein Werk.
munkád, ſein Werk.
munkája, ſein od. ihr Werk.

munkánk, unſer Werk
munkátok, euer Werk.
munkájok, ihr Werk.

munkáim, meine Werke.
munkáid, deine Werke.
munkái, ſeine od. ihre Werke.

munkáink, unſere Werke.
munkáitok, eure Werke.
munkáik *), ihre Werke.

Szabály.

Ezen példa szerént, t. i. azonkivül a mi a ragozás szabályainál mondatott (13. §. 3. — 20. §. 1) egy birtokú harmadik személynél *j*-vel kapják a birtokragokat általában az önhangzón végződő szók, ha csak különös szabály nem szól róluk (14, 15, 34. §§.).

Jegyzet.

Némely rokonsági nevek az egy birtokú harmadik személyben elvesztik végső önhangzójokat, p. o. ap*a*, ap-ja, ap-jok, mintha csak *ap* volna a törzsök; külön-

*) Szász Károly azt mondja, hogy ezeket: áim, áid, ái st. lehetetlen közbeszúrt *j* nélkül folyvást ejteni ki, t. i. mindig igy ejtetnek ki azok: munkájim, munkájid st. tehát íratniok is igy kellene. Én azt tartom, épen azért mivel lehetlen *j* nélkül ejteni ki, nem szükség azt kiírni; ezt az egyszerüség is javalván.

Digitized by Google

ben szabály-szerüleg kapják a birtokragokat: apám, apád st. Ezen nevek e következők: apa v. atya (Vater), tehát lesz: atyja, atyjok; anya (Mutter), anyja, anyjok; bátya (der ältere Bruder), bátyja, bátyjok; ipa (Schwiegervater), ipja v. ipája; koma (Gevatter), komja v. komája; néne (die ältere Schwester), nénje; (napa, Schwiegermutter, megtartja a végső önhangzót, így: napája, napájok †); öcse vagy öcs (der jüngere Bruder), öcscse, öcscsök.

34. §.

Negyedik példa: t. i. némely gömbölyü hangzóval végződő szókra; és szabály.

Idő, Zeit; Witterung, Wetter.

időm, meine Zeit.
időd, deine Zeit.
idője, seine od. ihre Zeit.

időnk, unsere Zeit.
időtök, eure Zeit.
idejök, ihre Zeit.

ideim, meine Zeiten.
ideid, deine Zeiten.
idei, seine od. ihre Zeiten.

ideink, unsere Zeiten.
ideitek, eure Zeiten.
ideik, ihre Zeiten.

Szabály.

Ezen példa szerént, azaz egybirtoki harmadik s többbirtoki minden birtokrag előtt gömbölyü véghangzójokat (*ó, ő*) nyiltakra (*a, e*) változtatják (belső hajlitás); s az

†) ‚napja' ehöz tartozik: nap (Sonne). Ime látjuk, maga a népszókás mennyire kedveli a szabatosságot.

Digitized by Google

egybirtoki harmadik személynél még *j*-t is vesznek föl e következők:

ajtó, Thür.
apró, mehre kleine Sachen.
belső, (das) Innere.
bimbó, Knospe.
csikó, Füllen, junges Pferd.
disznó, Schwein.
elő, (das) Vordere; (in der Mehrzahl: Vorfahren).
erő, Stärke; Gewalt;

‚erő' a többes birtokban is mindenütt *j*-t veszen föl, így: erejim, erejid st. t. i. csupán különböztetés végett; mert ereim, ereid (meine, deine Adern) mást jelentenek. Igy: ‚mező', mezejim, mezejid st. mert ‚mez' is mást jelent.

esztendő, Jahr.
fő, Kopf.
hintó, Hängewagen.
hordó, Faß.
idő, Zeit; Witterung.
kettő, zwei.
külső, (das) Äußere.
mező, Feld, Flur.
nő, Gemahlin.
orsó, Spule; Spindel.
posztó, Tuchwaare.
seprő, Hefe, Satz.
szőlő, Weinbeere; Weingarten.
tető, Gipfel, Dach.
tinó, junger Ochs.
tüdő, Lunge.
velő, Mark.
vesszö, Ruthe.
vő, Eidam.
zsidó, Jude.

Jegyzetek.

1. Ebben: biró (Richter), *ó* helyett minden személynél *a* tétetik: birám, birád st.

Digitized by Google

2. bimbó rendesen is ragoztatik: bimbója, bimbói; disznó pedig így is: diszna, disznai.

3. fö helyett inkább csak fej van ragozáskor szokásban, így: fejem, fejed st.

35. §.

Még némely példák a ragozás közönséges szabályai után.

(13. 20. 33. §§.) fa (Baum).

fám, fád, fája.
fánk, fátok, fájok.

fáim, fáid, fái.
fáink, fáitok, fáik.

kefe (Bürste).

kefém, keféd, keféje.
kefénk, kefétek, keféjök.

keféim, keféid, keféi.
keféink, keféitek, keféik.

falu (Dorf).

falum, falud, faluja.
falunk, falutok, falujok.

faluim, faluid, falui.
faluink, faluitok, faluik.

földi (Landsmann).

földim, földid, földije.
földink, földitek, földijök.

földieim, földieid, földiei.
földieink, földieitek, földieik.

(14. §.) ló (Pferd).

lovam, lovad, lova.
lovunk, lovatok, lovuk.

Digitized by Google

lovaim, lovaid, lovai.
lovaink, lovaitok, lovaik.

mű v. mív (Werk; Kunſt).

mívem, míved, mívei.
mívünk, mívetek, mívök.

míveim, míveid, mivei.
míveink, míveitek, míveik.

(15. §§.) daru (Kranich).

darum, darud, daruja.
vagy
darvam, darvad, darva.

daruim, daruid, darui.
vagy
darvaim, darvaid, darvai.

darunk, darutok, darujok.
vagy
darvunk, darvatok, darvok.

daruink, daruitok, daruik.
vagy
darvaink, darvaitok, darvaik.

(16. 31.§§) ég (Himmel).

egem, eged, ege.
egünk, egetek, egök.

egeim, egeid, egei.
egeink, egeitek, egeik.

(17. 31. §§.) álom (Traum).

álmom, álmod, álma.
álmunk, álmotok, álmuk.

álmaim, álmaid, álmai.
álmaink, álmaitok, álmaik.

Digitized by Google

nyereg (Sattel).

nyergem, nyerged, nyerge.
nyergünk, nyergetek, nyergök,

nyergeim, nyergeid, nyergei.
nyergeink, nyergeitek, nyergeik.

(21. 32. §§.) ágy (Bett).

ágyam, ágyad, ágya.
ágyunk, ágyatok, ágyok.

ágyaim, ágyaid, ágyai.
ágyaink, ágyaitok, ágyaik.

hatalom (Macht).

hatalmam, hatalmad, hatalma.
hatalmunk, hatalmatok, hatalmok.

hatalmaim, hatalmaid, hatalmai.
hatalmaink, hatalmaitok, hatalmaik.

(31. §.) csillag (Stern).

csillagom, csillagod, csillaga.
csillagunk, csillagotok, csillaguk.

csillagim, csillagid, csillagi.
csillagink, csillagitok, csillagaik.

alap (Grund).

alapom, alapod, alapja.
alapunk, alapotok, alapjok.

alapjaim, alapjaid, alapjai.
alapjaink, alapjaitok, alapjaik.

(22. §.) kert (Garten).

kertem, kerted, kerte.
kertünk, kertetek, kertök.

kerteim, kerteid, kertei.
kerteink, kerteitek, kerteik.

Digitized by Google

öröm (Freude).

örömem, örömed, öröme.
örömünk, örömtök, örömük.

örömeim, örömeid, örömei.
örömeink, örömeitek, örömeik.

bün (Sünde).

bünöm, bünöd, büne.
bününk, bünötök, bünjök.

büneim, büneid, bünei.
büneink, büneitek, büneik.

(23. 32. §§.) nyil (Pfeil).

nyilam, nyilad, nyila.
nyilunk, nyilatok, nyilok.

nyilaim, nyilaid, nyilai.
nyilaink, nyilaitok, nyilaik.

kín (Marter).

kínom, kinod, kínja.
kínunk, kinotok, kínjok.

kínaim, kínaid, kínai.
kínaink, kínaitok, kínaik.

(23. 31. §§.) árnyék (Schatten).

árnyékom, árnyékod, árnyéka.
árnyékunk, árnyékotok, árnyékuk.

árnyékim, árnyékid, árnyéki.
árnyékink, árnyékitok, árnyékaik.

festék (Farbe).

festékem, festéked. festéke.
festékünk, festéketek, festékök.

festékim, festékid, festéki.
festékink, festékitek, festékik.

Digitized by Google

36. §.

A czimezésekről.

Czimezéseknél s megszólitásoknál a beszélgetésben s levelekben többnyire a második személy birtokragát használjuk, (tehát eredetileg a magyar nyelv szelleme a tégetés, ‚te'-vel beszélés), ekképen:

Fölséged, (szó szerént: Deine Majestät*), Eure oder Ihre Majestät; (istenhez az imádságban) Deine Erhabenheit.

Fölségtek (= Euere Majestäten), Ihre Majestäten.

Fönséged, (= Deine Hoheit) Eure od. Ihre Hoheit.

Fönségtek, Ihre Hoheiten.

Herczegséged, (Deine Fürstlichkeit) Eure oder Ihre Durchlaucht.

Herczegségtek, Ihre Durchlauchten.

Nagyméltóságod, (= Deine) Eure od. Ihre Excellenz.

Nagyméltóságtok, Ihre Excellenzen.

Méltóságod, (= Deine Würdigkeit) Euer-Gnaden, (Hochgeborner Herr v. Hochgeborne Frau).

Méltóságtok, Ihre Gnaden.

Nagyságod, (= Deine Großheit), Euer-Gnaden, Euer-Hochedeln.

Nagyságtok, Ihre Gnaden.

Tisztelendöséged, (= Deine) Euer-Hochwürden.

Tisztelendöségtek, (von mehreren Personen).

---

*) Die (lateinische) Sprache, die auch den Fürsten mit Du anredet, verräht ein freies Volk, voll Hoheit und Selbstgefühl; — die russische aber, welche ganz andere Redensarten und Wörte von denselben Handlungen der Großen und von jenen der Geringen anwendet, kann die Sprache der Knechtschaft heißen. Rotteck. Allgemeine Geschichte. Achte Auflage. Erster Band. S. 339.

Digitized by Google

Uraságod, (= Dein Herrthum), der Herr.

Uraságtok, die Herren.

Asszonyságod, (=Dein Frauthum), die Frau.

Asszonyságtok, die Frauen.

Kegyed, (= Deine Gunst), Sie.

Kegyetek, Sie (von mehreren Personen).

Kend (‚kegyed'-ből látszik eredettnek), er, sie.

Kendtek, ihr (von mehreren Personen).

Kigyelmed, kelmed (= kegyelmed, Deine Gnade), Ihr.

Kigyelmetek, kelmetek, Ihr (von mehreren Personen).

Jegyzet. Az elsőbbek helyett ‚Tisztelendőségtek'-ig, melléknévvel és ‚úr' vagy ‚asszony' főnévvel is élhetni; p. o. a Fölséges úr; a Méltóságos úr, a Méltóságos asszony; a Tisztelendő úr.

‚Uraságod' helyett: az úr.

‚Asszonyságod' helyett: az asszony.

‚Kegyed' s az utána következők nem változnak.

Előfordulnak még a czimzéseknél, de nem szokták a második személy birtokragát használni, ezek:

Kegyelmes (úr, asszony), Excellenz, (Excellenz-Herr, Excellenz-Frau).

‚Kegyelmességed' divatos kezd lenni.

Tekintetes, Hochwohlgeboren, Wohlgeboren.

Tiszteletes, Ehrwürdiger (Herr).

Nemzetes, Wohledelgeboren.

ön, Sie.

maga, Sie, Ihr.

Digitized by Google

Második fejezet.

Az ejtegetés*) vagyis nevek belső viszonya.

37. §.

Az ejtegetés fogalma.

Minden tárgynév vagyis főnév lehet magánosan, vagy többekkel együtt.

Ha a főnév magánosan áll, ezen állapot egyes számnak hívatik.

Ha többekkel van együtt, akkor vagy egészen hasonlókkal van együtt minden különösb viszony nélkül, p. o. sok ház, több ház (= házak) s ezen állapotot többes számnak mondjuk; vagy pedig különnemű viszonyban, s öszveköttetésben áll más főnévvel, avagy igével is.

Ha a főnév különnemű belső viszonyban áll más fönevekkel, avagy igével is: az ily viszonyzódás vagy közvetlenül történik, vagy közvetőleg.

I. Igeviszony.

1. Ha egy vagy több főnévre az ige mint (munkásságot jelentő szó) közvetlenül viszonyzódik: a főnév vagy a munkásság okát, alapját (alanyát, subjectumát) jelenti, vagy pedig a mukásság tárgyát, p. o. ebben:

---

*) Az ejtegetést is némely nyelvtanítók csak névragozásnak tartják s a többi névragozás közé vegyítik; de részint a tanulás könnyebbségeért — mert az elme sokkal jobban fel fog többféle dolgokat egyenként, mint összehalmozottan, — részint szigorú szabatosságbul — mert nyelvünkben is az ejtegetési hajlitás a neveknek csak belső viszonyát jelenti, a külső viszonyt pedig az úgy nevezett utóljárók fejezik ki,—én megmaradok az ejtegetés neve és módszere mellett. — Schmitthenner (65. §. továbbá 125, 126, 127. §§.) szerént az ablativus, mely a magyar ejtegetésben elő sem fordúl, már külső viszony.

Digitized by Google

‚isten teremté a földet' — ‚isten' az ok vagy alany ‚földet' a tárgy. Így ebben: ‚a föld sokfélét terem' ‚föld' alany ‚sokfélét' tárgy st. És így innen két különös (belső) viszony, vagy mint közönséges névvel hivjuk: ejtés származik, u. m. *a)* alany-ejtés (önálló ejtés, közönségesb néven: nevező vagy név-ejtés); *b)* tárgy-ejtés (szenvedő-ejtés, közönségesb névvel: vádló, accusativus).

2. Közvetőleg viszonyzódik az ige egy vagy több főnévre, midőn a munkásságnak tárgyát igenyest nem jelenti, hanem csak részvevő abban; p. o. ‚isten észt adott az embernek (vagy embereknek).' Itt ezen szó ‚embernek' a szenvedésben részt veszen, mert ‚isten' az ok, s ő ‚adott,' de sajátképen még sem ember a munkásság tárgya. Ezt hivjuk részvevő vagy részes ejtésnek; közönségesen adólagos ejtésnek, vagy tulajdonitónak (dativus-nak).

II. Főnévviszony.

3. Ha pedig valamely főnév más főnévvel *) áll közelebbi viszonyban, egyik főnév állovány (substantia = önki) a másik annak járuléka (tulajdonsága, faja, birtoka, része), p. o. ebben: Istennek mindenhatósága, ‚Isten' állovány (önki **) = nök, nek), ‚mindenhatóság' tulajdonság (= a); így ebben: ‚a háznak falai', amaz egész, ezek részek st. Ha már most mind a kettőt újolag igére viszszük, p. o. ha mondjuk ‚istennek mindenhatósága teremté e világot,' akkor ‚istennek' csak közvetőleg, azaz ‚mindenhatóság' által van része az alanyi munkásság-

*) Itt is mindenütt lehet egy vagy több főnevet venni.

**) Ha szabad itt ezen viszonyt ‚istennek mindenhatósága' magyarázni, az ezt teszi: isten nök, mindenhatóság a(z); vagyis isten subjectum, mindenhatóság objectum (Gott iſt Subject, Allmacht Object oder Attribut); vagy isten (állovány = önki =) nök, mindenhatóság (tárgy =) a. Lehet-e ennél természetesb magyarázat!

Digitized by Google

ban — e világ teremtésében. — Vagy ha mondjuk: ‚a földnek termékeit használják az emberek,' akkor ‚a földnek' csak ‚termékeit' használják, tehát csak termékei által van része ‚a földnek' abban, hogy használtatásul vagyis tárgyúl szolgál.

És így ez állovány-ejtés, melyet mások közönségesen nemző ejtésnek (genitivus) v. birtokosnak (bírejtésnek) hivnak, de mint láttuk, részesnek is nevezhetnők, mert részt veszen járulékának munkásságában (áthatásában) vagy szenvedésében.

4. Távolabbról viszonyzódik egyik főnév a másik főnévre, midőn az nem igenyes közvetlen tulajdonság, vagy birtok, vagy rész st.; hanem valamely munkásság (ige) által lett azzá, p. o. isten észt adott az embernek; e kifejezésben ‚ész' nem közvetetlen tulajdonsága, vagy birtoka ‚az embernek' hanem ‚isten' adta azt neki. Tehát az ember észhez viszonyban, bár közvetőleg (t. i. isten adománya által) hasonlókép állovány.

És igy ez részint állovány-ejtés, mint a harmadik pontban, részint—mint a második pont alatt láttuk—részes-ejtés. Tehát bizonyos tekintetben mind a három pontbeli eseteket (2. 3. 4.) állovány vagy részes-ejtésnek hihatjuk. És valósággal a magyarban mindegyik raga, mint alább látandjuk, egyező (nak, nek). Ezen példában: ‚a földnek termékei táplálékot adnak az embernek', mindenik ejtés benfoglaltik. — Ezen fejtegetések szerént.

Tulajdonképen három fő ejtés van a magyarban:

1. Ezen kérdésre: ki? mi? nevező (vagy alany-) ejtés.

2. Ezen kérdésre: kit? mit? szenvedő (vagy tárgy-) ejtés.

Ezen kérdésre: kinek? minek? részes (vagy a) birtokos, és b) tulajdonító) ejtés.

Digitized by Google

A franczia nyelvtanitók is három ejtést vesznek föl, u. m. 1. *sujet*(alany-ejtés), 2. *regime direct* (közvetlen hatás vagy tárgy-ejtés), *regime indirect* (közvetőleges hatás vagy részes-ejtés).

Mindazáltal, minthogy a magyarnyelvben számos ragok, melyek külső viszonyt t. i. 1-ször helyet (ezen kérdésekre: hol, hová, honnan); 2-szor időt (ezen kérdésre: mikor) és 3-szor más külső állapotot (módot hasonlatosságot st.) jelentenek, állandóul a legnagyobb szabatossággal a ragozás és hajlitás közönséges szabályai szerént szoktak mind egyszerű mind már ragozott nevekhöz függesztetni: mind ezeket ejtéseknek mondhatnók s mondák is sok nyelvtanitóink, minél fogva a magyarban mintegy nyolczadfél száz ejtés volna (60. §.); de mi mind könnyebb tanulás végett, mind különböző voltuk miatt az utóljárók közt (melyeket kitünőleg viszonyszóknak is hívhatunk, minthogy külső viszonyt jelentő külön szókat tesznek) s nevök alatt adjuk elő. Mind ezek után

Ejtegetés a főneveknek (s általában minden névnek vagy képviselőiknek) 1. számok és 2. ejtések (belső viszony) szerénti hajlitása.

38. §.

Az ejtegetés ragai.

Föntebb mondottuk hogy az ejtegetésnek is a személyszókban vagyon alapja. T. i.

Minden tárgy, ha személyesíttetik, harmadik személy, p. o. a madár repül, a ház áll, az óra petyeg, a szél fú st.

Innen minden tárgyszó vagy főnév egészen a harmadik személy szerént hajlítatik. Lássuk:

I. Egyes szám.

1. Nevező ejtés: ő (magában).

Digitized by Google

Tehát akármely név magában tisztán, legkisebb hozzáadás nélkül, p. o. fa, kő, ház, állat, József, öröm st.

2. Szenvedő: *ő*-**t.**

Tehát *t* rag, a ragozás szabályai szerént, így: fá*t* (13. §.), kö*vet* (14. §.), há*zat* (21. §. 7.), állato*t*, örömе*t*, Józsefe*t* (22. §.).

3. Birtokos és tulajdonító: (*ő*) **neki** vagy **nekie.**

Tehát *nek*, és ezen kivül a harmadik személybirtok raga: *e* vagy *je*, p. o. ház*nak* födele*), Péter*nek* leczkéje.

De ha a birtokszó nem közvetlenül viszonyzódik a birtokosra vagy állományra (36. §. 4.) a birtokragok(*a, e, ja, je*)nem mindenkor függeszthetnek ahoz, p. o. Pál Péternek 100 forinttal (vagy 100 forint*já*val) tartozik. A miért különösebben csak amazt nevezik birtokos ejtésnek (genitivusnak),emezt pedig tulajdonítónak (dativusnak).

II. Többes szám.

1. Nevező: *ő*-**k.**

Tehát *k* rag, a ragozás szabályai szerént, p. o. fá*k*, kö*vek*, há*zak*, állato*k*, örömе*k*, Józsefe*k*.

2. Szenvedő: *ő*-**ket.**

Tehát a *k* után még *et*, vagy alhangú szók után *at*, p. o. fá*kat*, köve*ket*, háza*kat*, állato*kat*, örömе*ket*, Józsefe*ket*.

3. Birtokos és tulajdonító: (*ő*) **nekik** v. **nekiek.**

---

*) Innét világosan látszik, hogy a harmadik személy birtokragai (*a, e, ja, je*) épen nem *ő* személyszóbul származtak; mert ha ezen véleményt valahogyan a *nekie*-ből védelmezni is lehetne (elmaradván tetszés szerént maga az *ő*, tehát e helyett állván), de teljességgel nem védelmezhető az, ha a harmadik személyszó helyett világosan már valamely névszó vagyon, mint föntebbi példában; mert ekkor mi szükség magára az *ő* helyett álló szóra is, egyszersmind pedig az *ő* más helyetteseire (*a, e, ja, je*-re) is; ekkor okosan ‚háznak födél' elegendő volna.

Digitized by Google

Fontos jegyzet: Láthatjuk hogy *ő*-tül (melynek többesben kellene állani, így: *ők* (minthogy itt többesről van szó), a *k* betü a legvégire esett: ő n e k i *k* vagy n e k i *ek* ‚*ők* neki' helyett: innen azt következtethetné valaki hogy az *ő* helyett álló főnévvel is ez történhetnék. — Ez nem áll. Mert amott csak azért esik el *ő*-tül a *k*, minthogy ‚*ő*' tetszés szerént elhagyathatván (mint ‚*mi*' ‚*ti*' is), elhagyatás esetében a ‚*neki*'-ről nem tudhatnók, egyes számban van-e vagy többesben. — De a főnév soha sem hagyatik s hagyathatik el; ennélfogva *k*-ját is nem csak megtarthatja, hanem állandóúl meg is kell tartania. Innen lesz:

A birtokos és tulajdonító ejtés a *k* után: *nak, nek* és ezeken kivül még a birtokragok (hasonlókép mint az egyes számban), p. o. ház*akn*a k födel*e* vagy (több birtok esetében) födel*ei*.

Ezek után az ejtegetési ragok egy csomóban:

E g y e s s z á m.

1. N e v e z ő vagy alany-e j t é s (Nenn- od. Subject-Endung) } akármi névszó.
2. S z e n v e d ő vagy tárgy-e j t é s (Leid- oder Object-Endung) } **t** (*at, et, ot, öt*).
3. R é s z e s v. birtokos és tulajdonitóejtés) (Theilnehmende od. Besitz u. Geb.)-Endung) } **n-k** (*nak, nek.*)

T ö b b e s s z á m (csak: **k**, mely után jönek az egyes számbeli ragok).

1. N e v e z ő (Nenn-End.) } **k** (*ak, ek, ok, ök*).
2. S z e n v e d ő (Leid-Endung.) } **k-t** (*akat, eket, okat, öket*).
3. R é s z e s (Theilneh.-End.) } **kn-k** (*aknak, eknek, oknak, öknek*).

Digitized by Google

Ezek szerént, ha a ragozás közönséges szabályait ide is alkalmazzuk, csak egy ejtegetés van, még pedig minden lehető névre, akár magyar akár idegen névre nézve; de ha minden különös változást új ejtegetésnek veszünk, legalább is tíz (39, 45. §§.).

39. §.

Kezdő példák az ejtegetésre a hajlitás legállandóbb szabályai szerént.

1	N.: *világ*, (die) Welt.	N.: *világok*, (die) Welten.
	Sz.: *világot*, (die) Welt.	Sz.: *világokat*, (die) Welten.
	R.: *világnak*, (der) Welt.	R.: *világoknak*, (der) Welten.

(13. §. 1. 20. §. 3. 22. §.)

2	N.: *kert* (der) Garten.	N.: *kertek*, (die) Gärten.
	Sz.: *kertet*, (den) Garten	Sz.: *kerteket*, (die) Gärten.
	R.: *kertnek*, (des und dem Garten.	R.: *kerteknek*, (der und den) Gärten.

40. §.

Különös szabályok az ejtésekről.

A.) A szenvedő ejtésrül.

I. Az egyes szám szenvedőjében csupán *t* betüt vesznek föl:

1. Minden önhangzón végződők, mint a közönséges szabályokbul (13. 20. §§.) tudjuk.

2. Minden félhangzón (az *m*-et kivéve) és a lágy *j*-n végződő azon szók, melyek *o*-val (21. §. 3.) *és ö*-vel (22. §. 3.) ragoztatnak, p. o. dal(t), király(t), hon(t), leány(t), kar(t), zsír(t), sas(t), viasz(t), parázs(t), baj(t), tolvaj(t), raj(t), süly(t), bün(t), bükköny(t), gőz(t).—De ugyancsak ezen nemü betükön végződők közül vagy csupán *t* betüt, vagy egész szótagot (*at, et* st.) vesznek föl:

a) melyek a végtag ékezetét elvesztik (16. §.), így:

Digitized by Google

agár*t* vagy agar*at*, dél*t* vagy del*et*, fövény*t* vagy fövény*et*. mész*t* vagy mesz*et*, téj*t* vagy tej*et*, rész*t* vagy rész*et*, fü*t* vagy füv*et*, mü*t* vagy miv*et* (14. §.).

b) melyek a végtag hangzóját elvesztik (17.§.), így: gödör*t* vagy gödr*öt*, kobozt vagy kobz*ot*, tehert vagy terh*et*, toronyt vagy torny*ot*; de: ezret vagy ezeret, vagy ezert.

c) melyek *a*-val ragozhatók (21. 23. §§.), p. o. agyar*t* vagy agyar*at*, bús (*t* vagy *-at*), galy (*t* vagy *-at*), olaj (*t* vagy *-at*), nyolczvan (*t* vagy *-at*), okos (*t* vagy *-at*), daru*t* vagy darv*at*, gyapjú*t* vagy gyapj*at*, vár (*t* v. *-at*), díj (*t* vagy *-at*).

Haj, hány, nyil, tár, vaj és vas, az egész szótagot szeretik. Igy ezen számnevek is: hús z, száz, és ezen névmások: ily, oly.

d) melyek a zárt fenhangúak közül *e*-vel ragozhatók (22. §.), p. o. fül*t* vagy fül*et*, öz (*t*, *-et*), enyü*t* vagy enyv*et*. Egyébiránt

A többi, nyilt fen- s félhangzóuak csupán *t*-vel ragoztatnak, p. o. kéj(t) Luft, étel(t) Speiſe, ember(t) Menſch, fény(t) Glanz, ser(t) Bier, tér(t) Raum, kés(t) Meſſer, ez(t) dieſer, vitéz(t) Held, vész(t) Gefahr, Erdély(t) Siebenbürgen. — Fej Kopf; hely, Platz, Ort; mely, welcher; mély, tief; ily, ſolcher; menny, Himmel; az egész (*-et*) ragot szeretik.

Jel, Zeichen, mindkétképen, így: jelt vagy jelet; szinte vén, alt, így: vént vagy vénet.

II. Két félhangzón végződők könnyebb s kellemesb kimondás végett egész szótagot (*at*, *et* st.) vesznek föl, p.o. szárny(at), Flügel; orr(ot), Naſe; szenny(et), Schmutz. De pénz, Geld: pénzt.

III. Megemlítendő, hogy az első és második egyes személyi birtokragok után egyes birtokban a szenvedő

Digitized by Google

eset ragát tetszés szerént lehet használni, vagy elhagyni, p. o. ellopták a könyv*em* vagy könyv*emet*; pénz*ed* vagy pénz*edet* sehol sem találom. Különben itt mindig csak *at* vagy *et* rag van (soha sem *ot* vagy *öt*), p. o. barátom*at*, tükrömet st. A többesben is mindig csak *k–at*, *k–et* van.

41. §.

B.) Birtokos és tulajdonító ejtésekről.

A birtokos és tulajdonító ejtések (mindkét számban) némileg különböznek egymástul:

1. A birtokos ejtés mellett mindig ragos szó áll, de a tulajdonitó mellett nem mindig (37. §.).

2. Ha a birtokos ejtés közvetlenül a birtokragos szónak előtte áll: a ‚*nak*, *nek*' elmaradhat, p. o. a ház*nak* födele, vagy: a ház födele; különben, ha t. i. nem közvetlenül áll előtte, p. o. a háznak, mely a-mott áll, födele — vagy ha utána áll, bár közvetlenül, p. o. födele a háznak, nem maradhat el a mondott *nak*, *nek*.

42. §.

C.) Többes szám.

A többes szám *k*-ját a mi illeti: láttuk föntebb, hogy a hangzók után csupán *k* tétetik (13, 20. §§.) itt is, mint mindenütt, p. o. fák, almák, leczkék st. Mindazáltal, bár önhangzón végződnek, egész szótaggal (*ak*, *ek*) ragoztatnak.

1. A szélső önhangzókkal (*i*, *u*, *ü*) végződő származott mellék-nevek, p. o. földi*ek*, égi*ek*, pesti*ek*, budai*ak*, gyönyörű*ek*, szomorúak. Ezen utolsók (*u*, *ü*-vel) néha puszta *k*-val is: gyönyörű*k*, szomorú*k*. Az elsőbbekből (*i*-vel) fő- s illetőleg tulajdonnevekké változott szók is megmaradnak a szabály mellett, p. o. Széchényi*ek*, Hunyadi*ak* (vagy Hunyad*y*ak) st.

Digitized by Google

2. Ezen szó : *fi*, és összetételei, fiak, honfiak st.

3. Előfordul néha még egy különös többes is: *ék* raggal, mely tulajdon és hivatalnevekhöz tétetik néha, s ekkor családot, vagy ügyfeleket, társakat, párthiveket jelent, p. o. Nagy*ék* (= Nagy-ők *) = Nagy család vagy társai); biró*ék* (= biró család st.); Kazinczy*ék* (= Kazinczy család vagy ügyfelei).

4. A birtokragok többese, mint (30. §.) tudjuk, nem *k* hanem *i* (*ai, ei*).

43. §.

Az ejtegetésre micsoda szók tartoznak?

A magyarban leginkább csak a főnevek ejtegettetnek (37. §.), a más nyelvekben ejtegettetni szokott többi szók pedig u. m. névmutató, melléknév, névmások és számnevek csupán akkor ha főnév helyett állanak.

Lássuk rendre ezeket is egyéb grammaticai sajátságaikkal együtt.

Harmadik fejezet.

A fő- s melléknevek; és névmutató.

44. §.

A főnevekről.

A főneveknek két fő osztályuk van mint más nyelvekben. Ezek t. i. vagy fajnevek (közös nevek) melyek egész fajokat neveznek, vagyis melyek a tárgyat faja közös jegyeinél fogva terjesztik elő, p. o. férfi, asszony, folyó, tartomány; vagy tulajdonnevek,

*) Nyilván látható hogy ez már *ők*-ből származott.

Digitized by Google

melyek csak egyes lényeket jelentenek, p. o. Ádám, Éva, Duna, Magyarország.

Főneveknél a magyarban nincsen nembeli különbség. A legösmeretesb állatok mindkét nemének külön nevezetei vannak, p. o. bika, Stier; tehén, Kuh; ünő vagy üszö, junge Kuh; mén vagy csödör, Hengst; kancza, Stute; kutya, Hund, Hündin; szuka, Hündin; kocza, Mutterschwein; kakas, Hahn; tyúk, Henne; jércze, junge Henne; macska, Katze; kandúr, Kater; czicza, Kätzin st. Az ösmeretesbek közül a hímnemüek ‚kan' mellék nevezettel bírnak, p. o. disznók, kutyák, verebek (kandisznó, kankutya, kanveréb); mások de csak a madárfajból ‚gunár' nevet kapnak, p. o. ludak, ruczák, pulykák, túzokok; és csak az ösmeretlenebb állatokat hivják közösen hím-eknek, p. o. hímszarvas st. A nősténynemüek leginkább a ‚nőstény' nevezetet tartják meg, ha csak külön nevök nincsen *).

A magyarban nincsenek tulajdonképen rendhagyó fönevek, p. o. melyeknek csupán egyesök vagy többesök volna (ha csak a dolog természete nem kívánja úgy), avagy egyik vagy másik ejtésök nem volna, hanem mindnyájan a ragozás előadott szabályai szerént hajlítatnak.

A számnevek sajátságárul alább fogunk szólni.

---

*) Il n'y a rien de plus philosophique dans le langage, que la classification des êtres animés en deux grandes catégories; mais aussi, rien n'est plus contraire à la raison, que d'attribuer des genres aux substances inertes et aux êtres abstraits et métaphysiques. — Considerations philosophiques sur la langue française, suivies de l'esquisse d'une langue bien faite. R. M. LE MESL: Paris. 1834 35 lap.

Digitized by Google

45. §.

Példák a főnevek ejtegetésére a hajlitás minden szabályai szerént.

1. (12. §. 2, 3. — 20. §. 1, 2, 3.).

csipke, csipkék.	dió, diók.
csipkét, csipkéket.	diót, diókat.
csipkének, csipkéknek.	diónak, dióknak.

ünő, ünök.
ünőt, ünöket.
ünőnek, ünöknek.

2. (14. §.)

fa, fák.	kő, kövek.
fát, fákat.	követ, köveket.
fának, fáknak.	könek, köveknek.
ló, lovak.	tó, tavak.
lovat, lovakat.	tavat, tavakat.
lónak, lovaknak.	tónak, tavaknak.

mű (v. mív), mívek.
műt (v. mívet), míveket.
műnek (v. mívnek), míveknek.

3. (15. §. 1, 2.)

falu*), faluk.	semmi, semmik.
falut, falukat.	semmit, semmiket.
falunak, faluknak.	semminek, semmiknek.

daru, daruk vagy darvak.
darut v. darvat, darukat v. darvakat.
darunak, daruknak v. darvaknak.

fenyü, fenyük vagy fenyvek.
fenyüt v. fenyvet, fenyüket v. fenyveket.
fenyünek, fenyüknek st.

*) ‚falv' inkább csak tulajdonneveknél használtatik.

Digitized by Google

varjú, varjúk vagy varjak.
varjút v. varjat, varjúkat v. varjakat.
varjunak, varjuknak v. varjaknak.

4. (16. §.)

bogár, bogarak.	ég, egek.
bogárt v. bogarat, bogarakat.	eget, egeket.
bogárnak, bogaraknak.	égnek, egeknek.
lúd, ludak.	szűz, szüzek v. szüzek.
ludat, ludakat.	szüzet, szüzeket.
lúdnak, ludaknak.	szűznek, szüzeknek.
úr, urak.	tél, telek.
urat, urakat.	telet, teleket.
úrnak, uraknak.	télnek, teleknek.
út, útak v. utak.	födél, födelek.
útat, útakat.	födélt v. födelet, födeleket.
útnak, útaknak.	födélnek, födeleknek.

kalán v. kanál, kanalak v. kalánok.
kanált v. kanalat, kanalakat v. kalánokat.
kalánt v. kanált v. kanalat, kanalakat st.

5. (17. §.)

félelem, félelmek.	barom, barmok.
félelmet, félelmeket.	barmot, barmokat.
félelemnek, félelmeknek.	baromnak, barmoknak.
álom, álmok.	czukor, czukrok.
álmot, álmokat.	czukort v. czukrot, czukrokat.
álomnak, álmoknak.	czukornak, czukroknak.
méreg, mérgek.	szobor, szobrok.
mérget, mérgeket.	szobrot v. szobort, szobrokat.
méregnek, mérgeknek.	szobornak, szobroknak.
étek, étkek.	teher, terhek.
étket, étkeket.	terhet v. tehert, terheket.
éteknek, étkeknek.	tehernek, terheknek.

Digitized by Google

kehely, kelyhek.	bagoly, baglyok.
kehelyt v. kelyhet, kelyheket.	bagolyt v. baglyot, baglyokat.
kehelynek, kelyheknek.	bagolynak, baglyoknak.

6. (21. §.)

nyár, nyarak.	halott, halottak.
nyarat, nyarakat.	halottat, halottakat.
nyárnak, nyaraknak.	halottnak, halottaknak.
hatalom, hatalmak.	arany, aranyak.
hatalmat, hatalmakat.	aranyat, aranyakat.
hatalomnak, hatalmaknak.	aranynak, aranyaknak.
ágy, ágyak.	csillag, csillagok.
ágyat, ágyakat.	csillagot, csillagokat.
ágynak, ágyaknak.	csillagnak, csillagoknak.
király, királyok.	dal, dalok.
királyt, királyokat.	dalt, dalokat.
királynak, királyoknak.	dalnak, daloknak.

hatvan, hatvanak v. hatvanok.
hatvant v. hatvanat, hatvanokat.
hatvannak, hatvanoknak.

7. (22. §.)

tűz, tüzek.	bűn v. bün, bűnök.
tüzet, tüzeket.	bünt, bünöket.
tüznek, tüzeknek.	bűnnek, bünöknek.
gyöngy, gyöngyök.	öröm, örömek.
gyöngyöt, gyöngyöket.	örömet, örömeket.
gyöngynek, gyöngyöknek.	örömnek, örömeknek.

8. (23. §. 1, 2, 3.)

héj, héjak.	nyil, nyilak.
héjt v. héjat, héjakat.	nyilt, nyilakat.
héjnak, héjaknak.	nyilnak, nyilaknak.

Digitized by Google

pénz, pénzek.
pénzt, pénzeket.
pénznek, pénzeknek.

kín, kínok.
kínt, kínokat.
kínnak, kínoknak.

czél, czélok.
czélt, czélokat.
czélnak, czéloknak.

hír, hírek.
hírt, híreket.
hírnek, hireknek.

kép, képek.
képet, képeket.
képnek, képeknek.

in, inak.
inat, inakat.
innak, inaknak.

híd, hidak v. hídak.
hidat, hidakat.
hídnak, hidaknak.

festék, festékek.
festéket, festékeket.
festéknek, festékeknek.

árnyék, árnyékok.
árnyékot, árnyékokat.
árnyéknak, árnyékoknak.

9. Birtokos szók az ejtésekkel.

enyém, enyéim.
enyém v. enyémet, enyéimet.
enyémnek, enyéimnek.

tiétek, tiéitek.
tiéteket, tiéiteket.
tiéteknek, tiéiteknek.

miénk, mieink.
miénket, mieinket.
miénknek, mieinknek.

övé, övéi.
övét, övéit.
övének, övéinek.

tiéd, tiéid.
tiéd v. tiédet, tiéidet.
tiédnek, tiéidnek.

övék, övéik.
övéket, övéiket.
övéknek, övéiknek.

fám, fáim.
fám v. fámat, fáim v. fáimat.
fámnak, fáimnak.

fája, fái.
fáját, fáit.
fájának, fáinak.

fád, fáid.
fádat, fáidat.
fádnak, fáidnak.

fánk, fáink.
fánkat, fáinkat.
fánknak, fáinknak.

Digitized by Google

fátok, fáitok.
fátokat, fáitokat.
fátoknak, fáitoknak.

fájok, fáik.
fájokat, fáikat.
fájoknak, fáiknak.

kertem, kerteim.
kertemet, kerteimet.
kertemnek, kerteimnek.

kertünk, kerteink.
kertünket, kerteinket.
kertünknek, kerteinknek.

kerted, kerteid.
kertedet, kerteidet.
kertednek, kerteidnek.

kertetek, kerteitek.
kerteteket, kerteiteket.
kerteteknek, kerteiteknek.

kerte, kertei.
kertét, kerteit.
kertének, kerteinek.

kertök, kerteik.
kertöket, kerteiket.
kertöknek, kerteiknek.

10. Birtokragok az ejtésekkel.

faé, faéi.
faét, faéit.
faénak, faéinak.

fájaé, fájaié.
fájaét, fájaiét.
fájaénak, fájaiénak.

fámé, fáméi.
fámét, fáméit.
fáménak, fáméinak.

fánké, fáinké.
fánkét, fáinkét.
fánkénak, fáinkénak.

fádé, fádéi.
fádét, fádéit.
fádénak, fádéinak.

fátoké, fáitoké.
fátokét, fáitokét.
fátokénak, fáitokénak.

fájoké, fáiké.
fájokét, fáikét.
fájokénak, fáikénak.

kerté, kertéi.
kertemé, kerteméi.
kertedé, kertedéi.
kerteé, kerteéi.
kertünké, kertünkéi.
kerteteké, kertetekéi.
kertöké, kertökéi.

kerteimé, kerteiméi.
kerteidé, kerteidéi.
kerteié, kerteiéi.
kerteinké, kerteinkéi.
kerteiteké, kerteitekéi.
kerteiké, kerteikéi.
st. st.

Digitized by Google

46. §.

A névmutatókrul.

A névmutató a magyarban is mint a németben kettő: határozott és határozatlan.

A határozott: 1. *az*, önhangzón kezdődő szó előtt, p. o. az élet, az idő; 2. *a'* (hányjellel, vagy a nélkül) mássalhangzó előtt, p. o. a' király vagy a király (közönségesen így mondatik ki: akkirály).

Ritkábban használtatik nálunk mint a német nyelvben; különösen kiemelendők e következő jegyzetek:

1. Elhagyatik a mesterséges tulajdon nevek előtt. Ide értem pedig:

a) a személyek kereszt- és vezetékneveit;

b) tartományok, városok, faluk és más helységek neveit;

c) hónapok, ünnepek és héti napok neveit, p. o. Hunyadi János, Anglia, Buda, september, hétfő, karácson, György napja. De

A természeti tárgyak tulajdon nevei előtt, úgymint: tavak, tengerek, hegyek, folyók és csillagok nevei előtt használtatik: a Balaton, az Oczeán, a Mátra, a Duna st.

Ha melléknév jő közbe, amazok előtt is áll, p. o, a nagy Hunyady, az ős Buda, a hatalmas Anglia, de úgy látszik hogy ekkor tulajdonképen a melléknévre tartozik a névmutató; s ha a melléknév állandó előnevévé válik a főnévnek, ismét elhagyatik, p. o. Szent István, Nagy Lajos, Ötödik Ferdinánd.

2. A személyszók előtt sem használtatik, csak ha ezek birtokragok előtt állanak, p. o. (az) én könyvem; midőn inkább csak a birtokragos szóhoz tartozni gondoltatik; mert illyenkor a tulajdon nevek is fölvehetik azt, p. o. (a) Pál könyve. Egyébiránt

Digitized by Google

3. Birtokos szóknak valamint birtokragos szóknak is elébe egészen tetszés szerént tétethetnek, p. o. *az* enyém, vagy csak: enyém; *az én* könyvem, vagy: *én* könyvem; *a* könyvem vagy: könyvem. — Szabályul szolgálhat, hogy ha az ezekkel viszonyban lévő szó mellett már névmutató áll, ez a birtokragos szók mellől maradjon el; p. o. a házaknak a szél leveté födeleit (nem: *a* födeleit); Péternek add oda a könyvet. Általában birtokos és birtokragos szóknál jobb elhagyni (rövidség törvénye).

4. A felkiáltásokban vagy megszólításokban, (megszólító ejtésekben — vocativus —) akárminő név mellől elmarad, óh ember! óh élet! mi atyánk!

5. Némely névmásoknál mi történik vele, ott fog előadatni.

A határozatlan névmutató: *egy* (közönségesen, egygy'-nek mondatik ki) kevés esetekben használtatik u. m.:

1) ilyforma jelentésben: valamely, p. o. egy (valamely) könyvet vettem, ich habe (irgend) ein Buch gekauft; volt egyszer egy király, es war einmal (irgend) ein König.

2) Ily forma értelemben: oly (ember, állat, dolog st.) mint, p. o. egy Zrínyit nem mindenütt találhatni, (so) ein (Menſch oder Mann als) Zrinyi iſt nicht überall zu finden; egy jó ló sokat ér, (ſo ein Thier, wie) ein gutes Pferd iſt viel werth.

Egyébkor nem használjuk, p. o. magyar vagyok (roszúl volna: egy magyar vagyok) ich bin ein Ungar; ez jó étel, das iſt eine gute Speiſe. — Bővebben kifejteni a szókötés tiszte.

A névmutatók mindig a nevek előtt állván, a magyarban nem hajlítatnak hanem változatlanúl maradnak (azaz a nevek ragai ő reájok is tartoznak—20. §. 4); p. o. *a* király, *a* király-t, *a* király-nak, *a* király-

Digitized by Google

ok; *egy* király, *egy* király-nak st. Azonban néha az igék mellett magában álló ezen szó: azt, p. o. tudom azt, úgy látszik a határozott névmutató szenvedője.

47. §.

A melléknevekről.

Ha a melléknevek azon főneknek, melyekre viszonyítvák, előttük állanak, minden ejtésben és számban változatlanúl szoktak maradni (azaz a főnevek ragai egyszersmind a melléknevekre is tartoznak—20.§.4), p. o. *jó* király, *jó* király-t, *jó* király-nak, *jó* király-ok *) st. Különben, ha t. i. utánok állanak, vagyis világosan főnevek helyett vannak, épen azon ragokat s úgy kapják mindenütt, mint a főnevek, p. o. az emberek jó-*k* és rosz-*ak* (die Menſchen ſind gut und ſchlecht); tiszteld a jó*t* és igaza*t* (ehre das Gute u. Wahre**).

Jegyzet. Az első példákban is úgy tekinthetni a melléknév ragát, mint a mely főnév képét viseli, mert azon mondatot igy kell kiegészitni: az emberek jó emberek és rosz emberek.

48. §.

A melléknevek hajlításáról hasonlitás fokai szerént.

A melléknevek még a mondotton kivül valamint minden nyelvben úgy a magyarban is hasonlitás fokai szerént is hajlítatnak.

Az első vagy egyenlő fokon, a melléknév e te-

*) Quant aux adjectifs, aux pronoms et aux articles, — il est probable quei dans les langues primitives, ces mots ne s'accordaient ni en genre n, en nombre avec le noms de substances. Le Mesl idézett munkájának 36, 37 lapjain.

Le sexe ni le nombre n'existent que dans les objects. L'adjectif (simple) ne peut dont avoir en lui méme la puissance du genre ni du nombe. Rammstein metaphysicája 28. lap.

**) ‚Kis' melléknév helyett ‚kicsiny' hajlítatik; de mint tulajdonnév amaz is rendes hajlitású.

Digitized by Google

kintetben változatlanúl áll, p. o Péter oly rosz mint Pál (Peter iſt eben ſo ſchlecht als Paul); az emberek egy helyütt nem oly roszak mint másutt.

A másod- vagy nagyobbító fokon a melléknév következőleg kap ragokat:

1. önhangzók után *bb*, p. o. ritká*bb*, tarká*bb*, teli*bb*, s többessel: ritká*bbak*, teli*bbek*.

Jegyzet. A szélső önhangzók (u, ü, i) után a *bb* elébe tetszés szerént önhangzók (*a*, *e*) is jöhetnek, így: égi*bb* vagy égi*ebb*, gyönyörü*bb* vagy gyönyörü*ebb*, szomorú*bb* vagy szomorú*abb*. De ha az *ú*, *ű*, valamely mellék- és főnév összetételéből eredett, akkor a két név a nagyobb fokon elválasztatik egymástul és az előbb álló melléknév ragoztatik, p. o. jószivü, jo*bb* szivü, nagyfejü, nagyo*bb* fejü. Azonban az ejtegetés raga az utóbb álló főnévre tétetik, igy: jobb szivü*ek*, nagyobb fejü*ek*.

2. Mássalhangzók után *abb* és *ebb*, p. o. öreg*ebb*, szelid*ebb*. De

3. Sziszegő félhangzók után ha több tagú a név, egyes *b* is állhat, még pedig egyszerün, önhangzó nélkül, p. o. édes*b*, igaz*b*, gonosz*b* (vagy édese*bb*, igaz*abb*, gonosz*abb*).

Jegyzet. Nem igen van szokásban, de a nyelv szelleménél fogva ugyan azt tehetni a többi (azaz folyékony) félhangzókkal is, a mi nincs is példa nélkül, p. o. külöm*b* vagy különb. És így minden aggódás nélkül írhatjuk ezeket is: fehérb, kegyetlenb, keményb, kevélyb, vidámb, bandzsalb. Sőt régibb irataink-ban arra is találunk példákat, hogy néma mássalhangzó után szinte csak egyszerü *b* jön ha ezt ismét önhangzón kezdődő rag követi, p. o. öreghek, ettől öregebb *), tehát ez így ejtegettetnék:

*) Ma is mondjuk: öregbik, öregbit.

Digitized by Google

Egyes.	Többes.
öregebb	öregbek
öregbet	v.
v.	öregebbek.
öregebbet.	öregbeknek.
öregebbnek	st.

Ezen ragozásnak fölélesztését vagy behozását a rövidség elve, kivált többtagú szókban igen ajánlja, p. o. szelídbek, sötétbek, vastagbak, rövidbek, még több mássalhangzó után is, p. o. élénkbek, szilárdbak.

A magyarban szokszor a főnevek is fölveszik a másodfoki ragot, p. o. emberebb, szamarabb, azaz nagyobb ember, nagyobb szamár (t. i. átvitt értelemben).

Következő szókat rendhagyóknak tekintik:

jó, gut; jobb, beſſer.
könnyü, leicht; könnyebb, leichter.
nagy, groß; nagyobb, größer.
szép, ſchön; szebb, ſchöner.
sok, viel; több, mehr.

Midőn másodfokkal hasonlítunk, a magyarban a hasonlítandó szóhoz tehetjük (mint a németben) ezen szót: mint, p. o. Péter okosabb mint én, egyik ember jobb mint a másik; de még gyakrabban történik hogy a ‚mind' el marad, s a hasonlitandó szóhoz ‚nál, nél' rag függesztetik, p. o. Pál okosabb nálam; egyik ember jobb a másiknál (azaz: a másik mellett, a másikhoz hasonlítva *).

Ha a másodfok egyszersmind megkülönböztetés, *ki*emelés végett szolgál, még *ik* rag járul hozzá, p. o. a jobb*ik* (a kettő közül), a szebb*ik*, nagyobb*ik*, öregb*ik*

*) Régibb iratainkban: nál, nél helyett divatosak: tól, től (ma is fennáll ebben: ‚mentől'; lásd alább).

Digitized by Google

(ime itt szinte egyszerű *b*-vel élünk néma mássalhangzó után is, mint a föntebb megmagyarázott esetben).

A harmadik vagy legfőbb fok kifejezésére csak ezen szót vagy szótagot: *leg* *) kell a második elébe tenni, így: *leg*ritkább, *leg*telibb, *leg*bátrabb, *leg*gonoszb, *leg*jobb.

Ha ezen fokot még fölebb akarjuk emelni, ezt teszszük elébe: leges, p. o. legesleggonoszb, legeslegjobb.

‚*Leg*' helyett szókásban van kivált a népnél és régibb iróinknál ez is: *mennél* (=mendnél =mindnél) p. o. mennél vagy mentöljobb (=mindnél jobb, über alles beſſer).

Jegyzék. ‚Minél' (je), melynek ‚annál' (deſto) felel meg, egészen más szó.

A ‚*leg*' szót még némely *só*–, *ső*–ben végződő nevek is fölveszik: p. o. elsö, belsö, hátulsó, végsö, szélsö st. így: legelsö, legutolsó st. sőt maga a *ső* rag is, így: legsö, és határozóilag: legsöl vagy legsül (vorzüglich, beſonders).

Egyébiránt a legfőbb fok mindig csupán felülhaladási fokot jelent a magyarban, és soha sem pusztán kiemelési vagy nagyítási fokot mint a német s némely más nyelvekben. — Ezen nagyitási fok a magyarban mindig nagyitó szókkal fejeztetik ki, p. o. igen, nagyon, fölötte, fölöttébb, rendkivül st.

Jegyzet. 1. Nevezetes a magyarban, hogy a melléknevek az első és másod fokon a kicsinyitő ragokat is elfogadják **), miről a szóképzésben szólandunk.

---

*) leg = le-ig, lehető-ig (?).

**) Például: nagy-ocska, nagyobb-acska. És így a magyarban; öt, sőt hat fok van: 1. nagyocska (ein wenig groß); 2. nagy (groß); 3. nagyobbacska (ein wenig größer); 4. nagyobb (größer);

Digitized by Google

2. Valamennyi melléknevekből *úl, ül, ít* ragok segitségével igéket is lehet alkotni (kivévén természet szerént a részesülői mellékneveket, melyek különben is már törzsökeikben igék) s így a hajlitási tanba tartoznak (a kicsinyitő ragokkal együtt), mindazáltal még most mi is a többi nyelvtanitókkal együtt a képzőkhöz teszszük által.

Negyedik fejezet.

Névmások.

49. §.

A névmások hányfélek?

Névmások a neveknek, azaz fő- vagy melléknevéknek képviselői, ezeket helyettezik, ezek helyett állanak. Tehát kétfélék: főnévi és melléknévi névmások. A főnévi névmás a főnevek módjára önmagokban állanak; és hajlitás alá esők. A melléknéviek pedig épen úgy mint a melléknevek főnevekre viszonyzódnak s ha ezek előtt állnak, nem hajlíthatók.

Főnévi névmások — a birtokosakon kivül (ha ezeket is névmásoknak tetszik tekinteni), melyeket, mint némileg az ejtegetés alapjait (a birtokos esetnél) föntebb kelle előadnunk, — e következők:

1. mutatók, 2. kérdők, 3. visszamutatók, 4. visszatéritők.

Melléknévi névmások: 1. mutatók, 2. kérdők, 3. visszamutatók, 4. határozatlanok.

---

5. legnagyobb vagy mentől nagyobb (der, die, das größte);
6. legeslegnagyobb (der, die, das allergrößte).

Digitized by Google

50. §.

Főnévi névmások.

A) Mutatók.

A mutató névmásoknak: *az*, *ez* oly sajátságuk van, hogy

1. z-jöket a mássalhangzón kezdődő ragok előtt hasonitják, (azaz hasonló mássalhangzóvá változtatják) p. o. a*n*nak, e*n*nek, a*b*ból, e*b*ből, ezek helyett: aznak, ezből st.; az *ig* rag előtt pedig két *dd*-vé, így: a*dd*ig, e*dd*ig e helyett: azig, ezig. A szenvedő esetben megtartják a z-t, így: azt, ezt; ‚val, vel' ragok előtt pedig mindkétképen lehetnek, így: avval v. azzal.

2. Ha főnevek előtt kell állaniok, a határozott névmutató jön közbe, p. o. azt *a* házat, abból *a* kertből, eddig *az* utczáig.

Jegyzet. Sokan összezavarják ezen névmást a határozott névmutatóval;—a névmás mindig hajlítatik, emez nem; továbbá a névmutató, z-jét a mássalhangzón kezdődő szók előtt elveszti, amaz a mondott ragok előtt elváltoztatja ugyan, de, magában állván, soha sem veszti azt el, p. o. a ki erényes, *az* nem lehet boldogtalan, roszúl volna: *a* nem lehet st.

A mutató névmások ejtegetése:

az, der, die, das; er, ſie, es; jener, jene, jenes.
azt, den, die, das.
annak { deſſen, deren, deſſen. / dem, der, dem.
azok, die, ſie, jene.
azokat, die, ſie, jene.
azoknak { deren, jener. / denen, ihnen, jenen.
ez, dieſer, dieſe, dieſes.
ezt, dieſen, dieſe, dieſes.

Digitized by Google

ennek { dieſes, dieſer, dieſes. / dieſem, dieſer, dieſem.

ezek, dieſe.
ezeket, dieſe.
ezeknek { dieſer. / dieſen.

Nevek elött.

az a kert, jener Garten.
azt a kertet, jenen Garten.
annak a kertnek { jenes Gartens. / jenem Garten.

azok a kertek, jene Gärten.
azokat a kerteket, jene Gärten.
azoknak a kerteknek { jener Gärten. / jenen Gärten.

ez az ékes ház, dieſes zierliche Haus.
ezt az ékes házat, dieſes zierliche Haus.
ennek az ékes háznak { dieſes zierlichen Hauſes. / dieſem zierlichen Hauſe.

ezek az ékes házak, dieſe zierlichen Häuſer.
ezeket az ékes házakat, dieſe zierlichen Häuſer.
ezeknek az ékes házaknak { dieſer zierlichen Häuſer. / dieſen zierlichen Häuſern.

Mindketten a birtokhelyetteseket (*é, éi*) is elfogadják, így:

azé { jenes ſein, ſeine, ſein. / jener ihr ꝛc.

azét { jenes ſeinen ꝛc. / jener ihren ꝛc.

azénak { jenes ſeines oder ſeinem ꝛc. / jener ihres oder ihrem ꝛc.

azéi { jenes ſeine. / jener ihre.

azéit st.

Digitized by Google

Továbbá:

azoké, jener ihr.
azokéi, jener ihre.
st.

Ha ezen szó: *ugyan* a mutató névmások elébe tétetik, így: *ugyanaz, ugyanez*, (der- die- dasselbe dort od. hier) — minden hajlitás tökéletesen megmarad: ugyanazt, ugyanannak, ugyanazok st.

Ha ‚az' megkettőztetik így: ‚az-az' vagy, azaz' (annyit jelent mint a német ‚das heißt') akkor változatlanúl marad.

51. §.

B.) Kérdő névmások.

Kérdő névmások: *ki?* (személyrül) és: *mi?* (dologrul), teljesen hajlíthatók (nem úgy mint a németben), így:

ki, wer.	mi, was.
kit, wen.	mit, was.
kinek {wessen. wem.}	minek, (für was).

kik	existiren im Deutschen nicht.	mik
kiket		miket
kiknek		miknek.

Birtokhelyetesekkel:

kié, wessen sein; kiét, wessen seinen; kiének, wessen seines oder seinem; kiéi, wessen seine; kiéit; kiéinek; kiké, kikét, kikének; kikéi; kikéit st.

Mindkettő összetétethetik ezen szóval: csoda (Wunder), így: kicsoda, micsoda. Mindkettőnek jelentése ugyanaz, azon különbséggel hogy az öszvetételé nyomadékosabb.

‚Mi', a birtok ragokat is fölveszi az egyes birtokban, így: mi*m*, (was von mir), mi*d*, mi*je*, mi*nk*, mi*tek*, mi*jök*.

Digitized by Google

‚Mi' és ‚micsoda' melléknév gyanánt is használtatnak: mi ember? micsoda ember? (was für ein Mensch); mi embert? (was für einen Menschen).

52. §.

C.) Visszamutató névmások.

Visszamutató névmások: a ki (személyekre), a mely (dolgokra *), a mi (egész mondatokra).

Ejtegetésök, mint közönségesen.

A névmutató (*a*) tetszés szerént elhagyható, t. i. mint a szebb hangzás hozza magával.

‚A mely' melléknévileg is használtatik, s ekkor személyre is vitethetik, p. o. a mely ember, a mely embert **) st.

Ezeknek több összetételeik vannak (de mindenkor névmutató nélkül) s határozatlan névmásoknak hivatnak:

‚*ki*'-vel:

akár*ki*, wer immer.

ki*ki*, ein jeder, eine jede, ein jedes (mindkét szó hajlítatik ekképen: ki*kit*, ki*nek*ki*nek* st.);

minden*ki*, jedermann.

sen*ki*, niemand.

vala*ki* } jemand.
egyvala*ki* }

*) Két *lly*-el is irják, így: melly. Nem csak az egyszerüség ellen van a két lly, hanem valósággal rosz szokásbul is eredett. Mert a félhangzókat már az ábéczében kettőztetve tanitják kiejteni, igy: *elly, ell, emm, enn, err, ess, essz* (Szász Károly többször idézett nyelvtudománya 16. lap). Innen mondják ezeket is: rossz, sebess, illy, sully, süllyed st. rosz, sebes, ily st. helyett.

**) Innen látszik mily szükségtelen azok ügyekezete, kik a ‚mely'ből összetetett ‚némely' melléknév helyett, ‚néki-'t akarnak reánk tolni.

Digitized by Google

‚*mi*'-vel.

akár*mi*, was immer.
hol*mi*, Verſchiedenes, Effekten.
sem*mi*, nichts.
vala*mi*, etwas, Ding.

A ‚mely' összetételei mind melléknevek s alább jönek elő.

Mindenütt az összetételeknél a végső szók hajlítatnak (az érintett kivétellel); p. o. semmi, semmi*t*, semmi*nek* st.; továbbá: semmi*m*, semmi*d*, semmi*je*.

Az is megemlíthető — bár másutt a helye — hogy a tagadó, ‚senki', ‚semmi' után az ige elébe még más tagadó szó is jő, így: senki sem lát; semmit nem mondunk; nincs semmink *).

53. §.

D,) Visszatérítő névmások.

A visszatérítő névmások ezen szóbul: mag (azaz lényeg) és a személyragokbul (nem: birtokragokbul) alakúlnak, ekképen:

én
en-
ennen } *mag*am, ich ſelbſt (wörtlich: mein Kern, mein Weſen).

*) Újabb időben iróink nagyobb része a nyelv mélyebb szellemét nem értvén a ‚senki' ‚semmi' szókbul kihagyja a ‚sem'-et; de ezek nem látszanak tudni, hogy

1. nyelvünkben egészen mást jelentenek: ‚semmit sem tudok', és ‚mit sem tudok'; ez utóbbi alatt t. i. mindig azt értjük: keveset tudok de mégis tudok valamit.

2. legtöbb esetben ki sem vihető, tehát czéltalan minden igyekezetök; már a föntebbi példák egyikében sem lehetne a ‚sem'-et kihagyni: ‚ki sem lát; mit nem mondunk; nincs mink' részint érthetlenek, részint nevetségesek volnának.

Digitized by Google

te
ten-
tennen } mag*ad*, du ſelbſt.

ő
ön-
önnön } mag*a*, er, ſie ſelbſt.

min
min-
minnen } mag*unk*, wir ſelbſt

ti
tin-
tinnen } mag*atok*, ihr ſelbſt.

ők
ön-*)
önnön } mag*ok* / mug*uk* } ſie ſelbſt.

Az elöl álló szókat tetszés szerént lehet (27.§.) használni vagy elhagyni, így: magam, magad, maga st. de midőn használtatnak is, csak az utolsókat ejtegetjük, így: enmagam, enmagam*at*, enmagam*nak* (s birtokhelyettesekkel) enmagam*é*, enmagam*éi* st.

Ezen névmások ennyit is tesznek: egyedül (allein), én egyedül,te egyedül st.; de ekkor gondos irók inkább igyen használják: magamban (ich allein), magadban (du allein), magában, magunkban st. vagy az érintett ‚egyedül' szóval. ‚Magában' ezt is jelenti ‚magával' (bei ſich), p. o. magában beszél s így a többi is.

Figyelmet érdemlő, hogy ha ezek után birtokot jelentő szó áll, ez mindenkor a harmadik személy birtokragával jár, p. o. mag*am* könyve, mag*ad* könyve, mag*a* könyve, mag*unk* könyve st.; és mag*am*

*) Közéletben sokan csak mindenütt ön-t vagy en-t használnak: önmagam, önmagad st., de nyilvánságosan helytelenül, mert ‚ön' csak harmadik személyé lehet.

Digitized by Google

könyv*ei*, mag*ad* könyv*ei* st. (épen úgy mint: barát*om* ház*a* st.).

54. §.

Melléknévi névmások.

A.) Mutatók.

Az azonságot mutatók erednek a főnévi mutatóktul ekképen:

1. amaz (am-az), ama, jener, jene, jenes.
   emez (em-ez), eme, dieſer, dieſe, dieſes.
2. azon (az-on), der-, die-, dasjenige (dort).
   ezén (ez-én), der-, die-, dasjenige (hier).

Mindnyája melléknevek természetével bir, azaz főnevek előtt változatlanúl marad, p. o. amaz emb*ert*, ama kert*ek*, emez állat*ot*, eme ház*ak*, eme házak*ban* st.; de ha magokban állanak, hajlítatniok kell, p. o. amaz*t*, amaz*ok*, azon*ban*, azon*ok*, ezen*nel* st.

‚Azon' ismét e szóval is összetétetik: egy, ekképen: azonegy; midőn, mint rendszerént minden összetételeknél, csak az utolsó ejtegettetik.

Vannak mennyiséget mutatók, u. m.

1. annyi (=az-nyi), ſo viel (dort).
   ennyi (=ez-nyi), ſo viel (hier).
2. akkora (= az-kora), ſo alt, ſo groß (dort).
   ekkora (= ez-kora), ſo alt, ſo groß (hier).

Vannak milységet mutatók is, u. m.

1. ily (illy), ilyen, emilyen, ſo ein od. ſolcher, ſolche, ſolches (hier).
   oly (olly), olyan, amolyan, ſo ein ꝛc. (dort *).

*) Némely irók szükségtelenül, tehát helytelenül használják mellettök az ‚egy' névmutatót így: egy ily, egy oly; idegen szavak, p. o. ‚un tel' utánzásábul.

Digitized by Google

2. ilyes, ilyetén, derlei, dergleichen (hier).
olyas, olyatén, derlei, dergleichen (dort).

Valamennyin a közös ejtegetés szerént és melléknevek módjára hajlítatnak. De

A milységet mutatók tetszés szerént fölvehetik a határzott névmutatót, p. o. ily embert nem mindenütt találsz; vagy: az ily embert nem mindenütt találod.

El ne feledjük: ‚oly' többese: ‚olyak', de ‚olyané': ‚olyanok' (20. §.).

B.) Kérdők.

melyik } melyik, welcher, e es, (von beiden).
mellyik }

mily } milyen, wie beschaffen.
milly }

mennyi, wie, viel, wie groß (nach der Quantität).
hány, wie viel (nach der Zahl).
mekkora, wie groß, wie alt.

minémű }
minő } wie beschaffen, was für ein.
micsodás }

Látható hogy ezek mind származottak.

Ezekből lesznek:

C.) Visszamutatók,

ha a kérdők elébe névmutató tétetik, így: a melyik a mennyi, a hány, a minő st.

Ide tartozik ‚a mely' is (52. §.)

Mindnyájan s mindenik állapotban ejtegettetnek; azon megjegyzéssel, hogy a sokságot jelentők (melyik, mennyi, hány) többesben nem használtatnak (55. §.)

Ugyanezekből lesznek újabb összetétel vagy származtatás által:

Digitized by Google

D.) Határozatlanok,

(mind névmutató nélkül) u. m.:

akármely, welcher, welche, welches immer
akármelyik, welcher ꝛc. immer (von beiden).
akárminő, wie immer beſchaffen, was immer für ein

nehány } einige.
néhány }

egynehány, einiges.

némely }
némelyik } mancher, manche, manches; gewiſſer, e, es.
egynémely }

némi } einigermaßen ſo beſchaffen, einiges.
néminemű }

valamely, irgend ein.
valamelyik, einer, eine, eines von beiden.

Ezekhez számlálhatni még másokat is, melyek más összetételekből származtak, t. i.

(az) egyik, der, die, das eine von beiden.
egyiksem, keiner, keine, keines von beiden.
(a) másik, der, die, das andere von beiden.
mindegyik, beide, beides.
mindenik, ein jeder, eine jede, ein jedes.

Ebben: ‚egyiksem' az első szót kell hajlítni, ekképen: egyik*et* sem st.

Jegyzet. Az ‚ik' végzetűek mind fölveszik a többest jelentő személyragokat, p. o. melyik-ünk, welcher von uns, némelyiketek, einige von euch; valamelyikök; sőt ha előtte áll a főnév, *k* nélkül is, p. o. az irók némelyike (30. §.).

Ezekről is, ha birtokot jelentő szó áll utánok, azon szabályt kell megtartani, melyet ‚magam' st. alatt láttunk, p. o. némelyikünk munká*ja*.

Digitized by Google

Ötödik fejezet.

Számnevek.

55. §.

A. Alap- v. sarkszámok.

1 egy.
2 {kettő / két} zwei (abstrakt, od. vor keinem andern Worte). (concret, od. vor einem andern Worte.
3 három.
4 négy.
5 öt.
6 hat.
7 hét.
8 {nyolcz. / nyócz.}
9 kilencz.
10 tíz.
11 tizenegy (azaz: tízen felül egy; auf od. über zehn eins.)
12 {tizenkettő. / tizenkét.}
13 tizenhárom.
14 tizennégy.
20 húsz.
21 huszonegy (über zwanzig eins).
22 {huszonkettő. / huszonkét.}
30 harmincz.
31 harminczegy.
39 harminczkilencz
40 negyven.
41 negyvenegy.
49 negyvenkilencz.
50 ötven.
59 ötvenkilencz.

Digitized by Google

60 hatvan.
70 hetven.
80 nyolczvan:
90 kilenczven.
100 száz (nem: egyszáz).
101 százegy.
102 százkettő. százkét.
110 száztíz.
111 száztizenegy.
120 százhúsz.
150 százötven.
190 százkilenczven.
200 kétszáz.
300 háromszáz.
400 négyszáz.
500 ötszáz.
900 kilenczszáz.
1000 ezer (nem: egyezer).
1843 ezernyolczszáz negyvenhárom.
2000 kétezer.
99999 kilenczvenkilencz ezer kilenczszáz kilenczvenkilencz.
100,000 százezer.
200,000 kétszázezer.
1'000,000 millió, milliom.

Egyetömös vagyis határozatlan alapszámok:

annyi, ſo viel (dort); ennyi, ſo viel (hier); hány, wie viel; minden, jeder, jede, jedes; alle; mindnyájunk, wir alle (wir insgeſammt); mindnyájotok, (ihr alle); egyminden, ein jeder; mindnyája, mindnyájok, (ſie alle); nehány, néhány, (einige); némely, (mancher, manche, manches); sok, (viel); kevés, (wenig) ꝛc.

Jegyzetek: 1. Mind úgy ejtegettetnek mint melléknevek, azaz más nevek előtt nem hajlíthatók.

Digitized by Google

2. A név és ige mellettök többnyire egyes számban áll, p. o. száz ember; ezer forint; minden állat st.

Ezen sajátságnak alapja azon rövidségi s gazdálkodási elv: a sokságot jetentő szó már egyszer kifejezvén a többséget, nem szükség hogy az a mellette álló szókban is kijelentessék; s áll ez más sokságot jelentő szók után is, p. o. egy ezred katona, egy nyáj disznó.

Azonban nemcsak nincs nyelvünk ellenére sőt szellemében alapszik, hogy szabatosság, sulyosbitás st. kivánatához képest többest is használjunk mellettök *).

---

*) Nem tartozik ugyan szorosan ide, hanem a szókötéstanba: mindazáltal nem tartom fölöslegesnek az Athenaeum 1841. julius 15-diki számában kifejtettem némi szabályokat ide is igtatni, ú. m.

Sarkszámok és sokságot jelentő melléknevek után is többesben állanak a főnevek:

1. midőn a soksági nevek főnév gyanánt vétetnek, p. o. sok százakat számlál azaz sok száz forintot; sok ezreket elköltöttünk; sokaktól (sok embertől) hallottam; többeket ismerek.

2. különböztetés végett, p. o. 10 órák után lön vége a csatának vagy gyülésnek, más mint: 10 óra után; az ország mindenmegyéi- (t. i. összvesen); és: minden megyéje (azaz egyen-egyen).

3. midőn a sokságot jelentő szó utáni főnév alatt különbféle faj foglaltatik, p. o. számos barmai vannak (t. i. különbféle barma); Budára is hoztak magokkal jószámu illyetén lényeket, (különbféle lényt), kik gyalog és kocsin ijeszték a várost (Gál).

4. világosság és szabatosság kedveért, p. o. önző érdekkel, melyet némely elfogultak nemzeti érdekké akarnak keresztelni; (ebben: ‚némely elfogult nemzeti érdekké', nem tudnók ha ‚elfogult' a ‚némely'-höz tartozik-e vagy ‚nemzeti'-höz). Ide illik különösen, midőn a soksági szótul távolabb esik a főnév, p. o. az épitészeknek sok, újabb időben keletkezett épitményeik között (Tóth Lőrincz).

5. hatályosság- és sulyosbitásbul, p. o. a magyar mind bent mind künn sok és veszélyes csatákban vérzett; vannak irók, kiknek munkái száz kötetekre is terjednek; milliom meg milliom em-

Digitized by Google

Magokban pedig a számoknak, ha ugyanazon fajban jelentenek többséget, okvetetlen a többesben kell állaniok, p. o. százak (= sok száz); ezerek (= sok ezer); milliomok (= sok milliom); egyek (= sok egy).

3. Nevezetes az is, hogy személyek mellett határozói raggal (*an*, *en*) állanak, p. o. száz*an* voltunk, ezer*en* voltatok, kett*en* voltak. De ha a harmadik személy helyett főnév van, akkor a számnév mindkétképen állhat, p. o. száz ember látta; sok katona volt; vagy: százan látták; katonák sokan voltak.

Ily határozók ezek is: mind, Alles insgesammt; mindnyájan, alle (Personen) insgesammt.

4. Az alapszámokat meg is kettőzhetni, így: egy-egy, kettő-kettő (je zwei und zwei), három-három, tíz-tíz; vagy határozóilag: egyen-egyen, ketten-ketten.

A legszokottabb származékok e következő ragokkal és szókkal:

annyi (=mal so viel), két-annyi v. kétszeranyi (zweimal so viel oder doppelt so viel), ezer-annyi (tausendmal so viel).

féle (=erlei), egyféle (einerlei), százféle (hunderterlei), sokféle (vielerlei).

ízben =mal, zu malen), egy ízben (einmal), sok ízben (zu vielen Malen).

-nként (=weise), egyenként (einzeln), kettönként (paarweise).

s, as, es, os, ös (=faltig, =en, =er); egyes (einfaltig, Einsen, Einser), kettes, kettös (zweien, Zweier, doppelt),

berek csak úgy élnek mint a barmok; mind ezt azon több száz szabályok sorába számitom, melyek grammaticusaink előtt ismeretlenek st. st.

Digitized by Google

ötös (fünffaltig, Fünfer), húszas (zwanzigfaltig, Zwanziger) ꝛc.

szor, szer, ször (=mal); egyszer(einmal), ötször (fünfmal), tizszer (zehnmal), százszor (hundertmal), sokszor (vielmal) ꝛc

szori, szeri, szöri (=malig), egyszeri (einmalig), százszori (hundertmalig).

szoros, szeres, szörös (=fach, =faltig), egyszeres (einfach), ötszörös (fünffach, fünffaltig), százszoros (hundertfach).

szoroz, szerez, szöröz (facht), hatszoroz (sechsfacht), ötszöröz (fünffacht).

szorra, szerre, szörre (auf — mal, mit — Mal), egyszerre (auf einmal; mit einem Mal).

szorta, szerte, szörte (=mal, =fach), százszorta (hundertmal, hundertfach)

Mind ezen ragok, ha több alapszámok vannak egymásután, csak az utolsó számhoz függednek, p. o. ezer száz harmincz négy*szer*.

Az alapszámok a többes személyragokat is mind fölveszik, p. o. kettő*nk* (unser zwei), három*unk* (unser drei), három*atok*, három*ok* st.; az egyesek közül pedig csak a harmadik személyit, p. o. a bárány pár*ja* (kette*je*) 5 forint; hogy adják az almát? száz*a* (százával) 3 forint.

Az összetételek közül említésre méltók:

egysem, keiner, keine, kein.
egymás, einander.
mind a kettő, mindkét } alle zwei, beide.
mind a három, alle drei. st. st.

Ebben: egysem, az első szó: ‚egy' a hajlitandó, p. o. egy*et*sem, egy*nek*sem (mint 54. §.); a többesben az utolsó, p. o. egymás*t*, egymás*nak*.

Digitized by Google

56. §.

B. Osztó számok.

egyed, alleinig, einzeln.
ketted (rész); halb (fél).
harmad (rész), Drittel.
negyed, Viertel; óranegyed, Viertelſtunde.
tized, Zehntel.
század, Hundertel.

Ezek némelyike úgy is használtatik főnévileg, hogy azok oly bizonyos számú dolgot jelentenek, melyben épen annyi egység van, u. m. egyed (ein einzelnes Ding, Individuum), tized (Zehend; Zehent), század (Jahrhundert; Eskadron), ezred (Jahrtauſend; Regiment).

Származékok:

1. Mint mellék- és főnevek

feles, der od. die den halben Theil hat.
harmados, der od. die den dritten Theil hat.
negyedes, „ „ „ vierten „ „
tizedes „ „ „ zehnten „ „ továbbá:

Zehnmann, Zehnherr.
huszados, Zwanzigmann.
százados, Hundertmann; Rittmeiſter.
ezredes, Tauſendmann; Obriſt.

2. Határozókul

először, erſtens.
másodszor, zweitens.
harmadszor, drittens.
negyedszer, viertens.
ötödször, fünftens.
tizedszer, zehntens st.

Digitized by Google

57. §.

C. Rendelő vagy sorozó számok.

1. Melléknéviek

(az) első, der, die, das erſte.
(a) második, der, die, das zweite.
„ harmadik, der, die, das dritte.
„ negyedik, der, die, das vierte.
„ ötödik, der, die, das fünfte.
„ hatodik, der, die, das ſechſte.
„ kilenczedik, der, die, das neunte.
„ tizedik, der, die, das zehnte.
„ tizen-egyedik (nem: tizenelső), eilfte.
„ tizenkettedik, der, die, das zwölfte.
„ tizenharmadik, der, die, das dreizehnte.
„ huszadik, der, die, das zwanzigſte.
„ huszon-egyedik, der, die, das einundzwanzigſte.
„ századik, der, die, das hunderſte.
„ ezredik, der, die, das tauſendſte.
„ ezer nyolczszáz negyvenedik, der, die, das 1840ſte.

Jegyzetek. a) Nem csak hónapok nevei hanem más szók után is, midőn valamely öszlet egy részét akarjuk kifejezni, egyes harmadik személyi birtokraggal használtatnak, p. o. január tizedike (der 10te Jänner), február elsőjén (am 1ten Februar); az irók ötvenedike sem bír elég képezettséggel.

b) A névmutató a magyarban csak úgy s akkor használtatik itt is, mint minden más szónál.

c) Az ‚ik' rag néha el is hagyatik, p. o. hónapok, napok, családi ízek előtt: harmadhó, harmad napra, negyed ízig; és a következő szók előtt is: magammal, magaddal, magunkkal, st. p. o. harmad magammal (drei mit mir).

2. Határozóiak.

elsőben
v. első ízben } zum erſten Mal.

Digitized by Google

másodikszor } zum zweiten Mal.
v. másod ízben }

harmadikszor } zum dritten Mal.
v. harmad ízben }

tizedikszer } zum zehnten Mal.
v. tized ízben }

Hatodik fejezet.

A külső viszonyt jelentő belső hajlitásokrul, vagyis függő utoljárokrul; s visszapillantás.

58. §.

Az utoljárók két fő sajátsága.

Utoljárók, utószók a magyarban azok, melyeket más nyelvekben előljáróknak neveznek. Viszonyszóknak is hivathatók, mivel külső viszonyt jelentenek.

Kettőre kell kiváltképen figyelmezni ezen utoljáróknál:

1. Némelyek a ragozás közönséges szabályai szerént egészen a nevekhöz függesztetnek (belső hajlitás); s ezért közönséges névvel csak ragoknak *), névragoknak is mondatnak, sőt sokaktól épen az ejtések közé számláltatnak. Mások ellenben a nevek mellett függetlenül s változatlanúl állanak (külső hajlitás); és független névhatározóknak neveztetnek **). Mi amazokat függő, ezeket független utoljáróknak hívjuk.

2. Némelyek, mint föntebb érintém (27, 28. §§.), a személyragokat magokhoz veszik; mások nem. A következőkben részletesen látandjuk.

---

*) Tudóstársaság szabályai 7. §.

**) Tudóstársaság szabályai 9. §.

Digitized by Google

59. §.

Függő vagy elválhatlan utoljárók.

A) Állandók vagyis minden ejtegethető szóhoz ragadók, többnyire gyökszók:

I. Melyek a személyragokat föl nem veszik.

ba, be, in

a házba (ins Haus)
a kertbe (in den Garten)

ban, ben, in

a házban (im Hause).
a kertben (im Garten).
az erdőben (im Walde).

Összetételik a föntebbiből (*ba, be*), és az alább elöjövő *n*-ből.

ból, ből, aus, von.

a házból (aus od. von dem Hause).
a kertből (aus od. von dem Garten).
az erdőből (aus od. von dem Walde).

Annyi mint: *ba, be* (in) és: *el* (ab, weg), tehát: *ba-el* (von innen weg).

hoz, hèz, höz, zu.

a házhoz (zum Haus).
a kerthèz (zum Garten).
az erdőhöz (zum Wald).

ig, bis, bis zu.

a házig (bis zum Haus).
a kertig (bis zum Garten).
az erdőig (bis zum Wald).

ként, wie, gleich.

Herkulesként (wie Herkules).
angyalként (gleich einem Engel).

n, on, èn, ön, an, auf, in.

a házon (auf dem Hause).

Digitized by Google

a kertèn (am Garten).
az erdön (im Walde).

úl, ül, als.
házúl (als Haus).
kertül (als Garten).
erdöül (als Wald).

Az ‚*úl, ül*' nyelvtani lényegökhöz tartozik hogy bár önhangzón kezdödö ragok, mégis nem kivánnak erös hajlitást; tehát, a 14—18. §§-ban elöadott szabályok ezekre nem tartoznak, p. o. tóúl (nem tavúl), léül, gyapjúúl, kenyérül, álomúl st. Kivételnek a 17. §-ban megjegyzett ‚*alom*' ‚*elem*' végzetü, kettönél több tagú szók p. o. fejedel*m*ül, fogal*m*úl.

vá, vé, zu, in (24. §.).
házzá.
kertté.
erdövé.

II. Melyek a személyragokat fölveszik:

ért, für, wegen, um willen.
a házért (für das Haus).
a kertért (für den Garten).
az erdöért (für den Wald).

Személyragokkal:

értem (für mich), érted (für dich), érte (für ihn — für sie); értünk (für uns), értetek (für euch), értök (für sie); v. éretem st.

nál, nél, bei, neben.
a háznál (bei dem Hause)
a kertnél (bei dem Garten).
az erdönél (neben dem Wald).

Személyragokkal:

nálam (bei mir), nálad (bei dir), nála (bei ihm, bei ihr); nálunk (bei uns), nálatok (bei euch), nálok (bei ihnen).

Digitized by Google

ra, re, auf, in, nach.

a házra (auf das Haus).
a kertre (auf den Garten).
az erdöre (in den Wald).
Pestre (nach Peſth).

Személyragokkal:

rám (auf mich), rád (auf dich), rá (auf ihn, auf ſie);
ránk (auf uns), rátok (auf euch), rájok (auf ſie); vagy így is: reám, reád, reá; reánk, reátok, reájok.

ról, ről, (= *ra–el*); von.

a házról (vom Haus).
a kertről (vom Garten).
az erdöről (vom Walde).
Pestről (von Peſth).

Személyragokkal:

rólam, rólad, róla;
rólunk, rólatok, rólok v. róluk.

tól, től, von.

a háztól.
a kerttől.
az erdötől.

Személyragokkal:

tőlem, töled, töle;
tőlünk, töletek, tölök v. tőlük.

val, vel, mit *).

a házzal.
a kerttel.
az erdővel.

Személyragokkal:

velem (mit mir), veled (mit dir), vele (mit ihm, mit ihr);
velünk st.

Digitized by Google

Jegyzetek. 1. A *v* átváltozását már ösmerjük (24.§).

2. Ha a szó végin már két ugyanazon mássalhangzó van: a kettőztetés elhagyatik, p. o. te*tt*el (te*tt*–*t*el helyett), jo*bb*al (jo*bb*–*b*al helyett); különben két mássalhangzó közül az utóbbit meg kell kettőztetni, például: pénzzel (nem pénzel; ez különben is mást jelent) st.

Némely jegyzetek a velök élésrül:

ba, be (in, nach)

használtatik ezen kérdésre: hová, p. o. a városba, a Dunába, a földbe, Bécsbe.

Személyragokat helyette ezen igehatározó: belé (hinein) veszen föl, így: belém (in mich), beléd (in dich), belé vagy beléje (in ihn, in sie), belénk, belétek, beléjök.

A köz életben használtatik ‚ban, ben' helyett is, t. i. ezen kérdésre is: hol; mely szabadsággal néha a költészek is élnek, hiányjellel pótolván az *n*-et, így: *ba', be'*.

Különös hogy némely honi városok s más helyek nevei ‚*ba, be*' helyett ‚*ra,re*' utoljárókkal ragoztatnak. T. i. a külföldi helyek ezen kérdésre: hová, mind: *ba, be* ragokat vesznek föl, így: Párisba, Londonba, Berlinbe, Badenbe, Prágába st.; de a honiak közül csak azok, melyek folyékony mássalhangzókon (*l, m, n, r, ly, ny*) és *j*-n végződnek, p. o. Debreczenbe, Posonyba, Újhelybe, Tokajba, Komáromba, Károlyba, Győrbe, Keresztúrba; továbbá a legszélső önhangzókon (*i, u, ü*) végződők, p. o. Keszibe, Nagyfaluba, Keserűbe; a többi mással- és önhangzókon végződő nevek pedig mind: *ra,re* utóljárókat fogadnak el: Pestre, Budára, Fótra, Gödöllőre, Vácz*ra* st. Némely kevés kivételek vannak mind az első szabálynál az *l, ly* és *r* betüre nézve, p. o. Péczelre, Keszthelyre, Kolosvárra, Soroksárra, Vásárhelyre, Köhalomra; mind a másodiknál, p. o.

Digitized by Google

Nagy-Szombatba st. talán, mivel ezek mindnyájan fajnevekből mint: hely, vár, halom, szombat st. tétettek öszve; hanem ezeket lehetetlen mind tudnunk, mert néhol a helybeli és szomzéd szokás hozza úgy magával, de általában véve a szabály mégis áll s az önhangzókat illetőleg kivétel nélkül.

Épen a *ra, re* utoljárókat kedvelő helyek nevei *ban, ben* helyett *n* (*on, ön, en*) és *ból, ből* helyett *ról, ről* utoljárókat fogadnak el.

ban, ben (in).

Ezen kérdésre: hol, p. o. a városban, a Dunában, a földben, Bécsben.

Személyragokat helyette ezen igehatározó: benn (drinnen) veszen föl, így: bennem (in mir), benned (in dir), benne (in ihm, in ihr), bennünk st.

ból, ből (aus, von; diákul: *ex*).

Ezen kérdésre: honnan és miből, p. o. a városból, a Dunából, a földből, Bécsből, vasból.

Hosszú szótag után így is irhatni: *bul, bül*, p. o. Dunábul, Bécsbül; akkor is ha hasonló hangzó előzi meg, p. o. városbul, földbül *).

Személyragokat helyette ezen igehatározó: belől vagy belül (inwendig) veszen föl, így: belőlem (aus mir), belőled (aus dir), belőle (aus ihm, aus ihr); belőlünk (aus uns) st.

hoz, hez, höz (zu).

Jelent közelitést, közel lételt, p. o. Péterhez men-

*) Nem látszik ez ellenkezni a Tudóstársaság szabályaival sem. Mert 7. §. ‚tul, rul' ugyan nem helyeseltetik, de ‚bul' nem emlittetvén hallgatólag megengedtetik. A nép nyelvében, sőt mind régi mind ujabb iratokban is mindkétképen találhatni. Hol a szebbhangzás kivánja, kár volna elhanyagolni.

Digitized by Google

ni, közel a városhoz; továbbá hasonlóságot, p. o. a fiú nem mindig hasonló apjához st.

Személyragokat helyette ezen igehatározó: hozzá (ɦínʒu) veszen föl, így: hozzám, hozzád, hozzá v. hozzája; hozzánk, hozzátok, hozzájok.

ig (biß, biß ʒu).

Határt vet mind a térben mind az időben, p. o. két évig, hat hétig, a városig.

Személyragokat sem ez, sem helyette más nem veszen föl.

n, on, en, ön (an, auf, in).

Ezen kérdésre: hol, p. o. a Dunán, a házakon, a vizekén, a földön. A helyek neveit föntebb („ba, be' alatt) érintettük.

Helyette a személyragokat ezen szó: ‚rajt' veszi föl, így: rajtam, rajtad, rajta; rajtunk, rajtatok, rajtok.

úl, ül (wie, alß).

Példákat láttunk föntebb. Egyébiránt soha sem veszen föl személyragokat.

vá, vé (ʒu, in).

Jelent átváltozást, s a *v*, mint tudjuk, hasonittatik, vagyis a ragozandó szó végmássalhangzójává változik, p. o. porrá lenni, jéggé fagyni; de önhangzó után megmarad, p. o. biróvá választani. Ez sem veszi föl a személyragokat.

A többi elöszámlált utoljárók közül még kiemeljük ezeket:

ról, ről (von).

Ezen kérdésre ‚honnan' jelent lehatást, elhagyás helyét, p. o. a ház födélről vagy hegyről lejöni; jelent továbbá tárgyat, p. o. mulatságról beszélni.

Digitized by Google

tól, től (von).

Ezen kérdésre: ‚kitől' vagy ‚mitől' jelent eltávozást, p. o. valakitől elmenni; továbbá munkásság okát, p. o. Pétertől íratott, a közönségtől jól fogadtatott.

Született német ügyekezzék e két utoljárót szorosan megkülönböztetni (ról, röl, diákul *de*; tól, töl, *a*, *ab*).

Véleményem szerént s nagyrészben az írói szokás szerént is, rul, rül s tul, tül, épen úgy mint bul-t láttuk szinte helyesen használhatók *).

Bővebb magyarázatok a szókötésbe tartoznak.

Különösen ide tartozik annak megemlítése, hogy ezen állandó utoljárók minden többi ejtegethető ragokhoz függesztetnek, p. o. ház*am*ba, ház*ad*ba, ház*ak*ba. ház*aim*ba, ház*é*ba; valamint a névmásokhoz, száms más nevekhöz is, p. o. *ki*ben, *ab*ban, *a*hoz, *mi*hez st. s ennélfogva számíttattak sokak által az ejtésekhez is, mihez képest a magyarban 18 egyszerű ejtés volna; és összetett, még pedig mind belső ragozással, mintegy nyolczadfélszáz. Lásd a következő §-t **).

---

*) Némelyek azt modják ‚tul, tül' más nemüek volnának, t. i. csak ezekben fordulnának elő, ‚astul, estül' p. o. lelkestül, és ebben: -‚n tul' p. o. Dunán tul. De mind ezeknél, mint látható, másban áll a különbség, nem az u-ban.

**) Némely nyelvekben a szokottabb ejtéseken (nom. gen. dat. acc. st.) kivül még mások is fölvétetnek, p. o. localis, temporalis, modalis. Nálunk csak helyi ejtés (localis) vagy helyrag a Tudóstársaság szabályaiban tíz számláltatik, p. o. beható: ba, be; benmaradó: ban, ben; kiható: ból, ből; közelitő: hoz, hez stb. Azonban ezek közül: ból, ról, tól, más nyelvekben ablativus név alatt jönek elő, nagy részint pedig mint időragok is használtatnak; van azonban egy külön időragunk is: kor (mint azonnal előadatandik), p. o. egy órakor (um ein Uhr), éjfélkor (um Mitternacht), ebédkor (zur Zeit des Mittagsmahles). Módejtéseink (modalis): úl, ül és: ként, s ha tetszik ez alább előadandó: kép, képen. Ezeken kivül volnának még több más ejtéseink is, p. o. ok-adó (causalis): ért; változtató (mutativus): vá, vé; segitő (instru-

Digitized by Google

B.) Csak puszta főnév mellett használtathatók.

Vannak még néhány utoljárók, melyek nem állandóúl ragasztatnak minden nevekhez, tehát tulajdonképen a szóképzőkhöz tartoznak, de minthogy más nyelvtanokban s a Tudóstársaság szabályaiban is e helyütt számláltatnak elő, én is megérintem. Ilyenek:

1. kép, képen (Art, Weiſe); p. o. máskép (auf andere Weiſe), semmiképen (auf keine Weiſe).

2. kor (um, zur Zeit), p. o. tíz órakor (um zehn Uhr), ebédkor (zur Zeit des Mittagsmahles).

3. -ként, anként, enként, onként, önként, p. o. fejenként (Mann für Mann, viritim), darabonként (Stück für Stück), havonként (Monatweiſe), évenként (jährlich, annuatim).

4. stól, -stöl, astól, estöl (mindennütt *u*-, *ü*-vel is), östül (ſammt), p. o. nőstül (ſammt Gemahlin), testestül lelkestül (ſammt Leib und Seele), házastul (ſammt Haus).

5. szaka, p. o. éjtszaka (bei der Nacht), teletszaka (durch den Winter).

6 -tt, ott, ett, ött, utt, ütt helyben lételt jelentenek ezen kérdésre hol? p. o. e helytt, másutt, mindenütt; különösen pedig némely városok neveihez ragasztatnak, Kolosvárott, Pécsett, Győrött st.

Ezek még csak többes számhoz sem járulnak.

---

mentalis?): val, vel. Már Molnár Albertnél találjuk a mutativust. Csipkés Komárominál pedig azzal együtt a locativus-t s még conjunctivus-t (-astól, estől) is. Mind ezen czifra nevekre semmi szükségünk.

Digitized by Google

60. §.

Visszapillantás a nevek belső hajlitására.

Láttuk hogy a nevek s tulajdonképen főnevek állandóúl többféleképen ragoztatnak, u. m.

1. Birtokragokkal vagy birtokmutatókkal (30–35 §§).

2. Birtokhelyettesekkel, még pedig a birtokragok után is (30. §.).

3. Ejtegetési ragokkal vagyis számok és ejtések szerént (37, 38. §§.) még pedig mindenütt birtokragok s birtokhelyettesek után is (45. §.).

4. Az állandó utoljárókkal, hasonlókép mind a birtokragok, mind a birtokhelyettesek után is (59. §.)

Ha ezeket mind együvé veszszük: (42-szer 18 =) 756 külön forma vagyis ugyanannyi grammaticai újszó áll elő, melyek mind használatban vannak még a népnyelvben is.

Vegyük föl például e szót: Vár, Feſtung.

Digitized by Google

vár (die) Feſtung (Nominat.).
várt, (die) Feſtung (Accuſat.).
várnak, (der) Feſtung (Gen. u. Dat.).
várba, in (die) Feſtung.
várban, in (der) Feſtung.
várbul, aus (der) Feſtung.
várért, für Feſtung.
várhoz, zu(r) Feſtung.
várig, bis zu(r) Feſtung.
várként, wie Feſtung.
várnál, bei (der) Feſtung.
váron, an (der) Feſtung.
várra, auf (die) Feſtung.
várrá, in Feſtung (verwandelt).
várral, mit Feſtung.
várrul, von (der) Feſtung (her).
vártul, von (der) Feſtung.
várúl, als Feſtung.

várak, (die) Feſtungen (Nom.).
várakat, (die) Feſtungen (Acc.).
váraknak, (der) Feſtungen (Gen. u. Dat.).
várakba, in (die) Feſtungen.
várakban, in (den) Feſtungen.
várakból, aus (den) Feſtungen.
várakért, für Feſtungen.
várakhoz, zu (den) Feſtungen.
várakig, bis zu (den) Feſtungen.
várakként, wie Feſtungen.
váraknál, bei Feſtungen.
várakon, an (den) Feſtungen.
várakra, auf (die) Feſtungen.
várakká, in Feſtungen (verwandelt).
várakkal, mit Feſtungen
várakról, von (den) Feſtungen (her).
váraktól, von (den) Feſtungen.
várakúl, als Feſtungen.

Digitized by Google

váré, (Nominat.).
váré, (Accuſat.).
várénak, (Genit. u. Dativ).
váréba, in (mit Accuſat).
váréban, in (mit Dat.).
várébul, aus
váréért, für
váréhoz, zu
váréig, bis zu
váréként, wie
várénál, bei
várén, an
váréra, auf
várévá, in
váréval, mit
várérul, von
várétul, von
váréul, als

(der) Feſtung ihr (Einfache Zahl)

váréi, (Nominat.)
váréit, (Accuſat.)
váréinak, Genit. u. Dativ)
váréiba, in (mit Accuſat.)
váréiban, in (mit Dat.)
váréiból, aus
váréiért, für
váréihoz, zu
váréiig, bis zu
váréiként, wie
váréinál, bei
váréin, an
váréira, auf
váréivá, in
váréival, mit
váréiról, von
váréitól, von
váréiúl, als

(der) Feſtung ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

várakó, (Nominat.)
várakót, (Accuſat.)
várakónak, (Genit. u. Dativ)
várakóba, in (mit Accuſat.)
várakóban, in (mit Dat.)
várakóbul, aus
várakóért, für
várakóhoz, zu
várakóig, bis zu
várakóként, wie
várakónál, bei
várakón, an
várakóra, auf
várakóvá, in
várakóval, mit
várakórul, von
várakótul, von
várakóul, als

(der) Feſtungen ihr (Einfache Zahl)

várakói, (Nomin.)
várakóit, (Accuſat.)
várakóinak, (Genit. u. Dativ)
várakóiba, in (mit Accuſat.)
várakóiban, in (mit Dat.)
várakóiból, aus
várakóiért, für
várakóihoz, zu
várakóiig, bis zu
várakóiként, wie
várakóinál, bei
várakóin, an
várakóira, auf
árvakóivá, in
árvakóival, mit
várakóiról, von
várakóitól, von
várakóiúl, als

(der) Feſtungen ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

váram, meine Festung (Nom.).
váramat, meine Festung (Accusat.).
váramnak, meiner Festung (Gen. u. Dat.).
váramba, in meine Festung.
váramban, in meiner Festung.
váramból, aus meiner Festung.
váramért, für meine Festung.
váramhoz, zu meiner Festung.
váramig, bis zu meiner Festung.
váramként, wie meine Festung.
váramnál, bei meiner Festung.
váramon, an meiner Festung.
váramra, auf meine Festung.
várammá, in meine Festung (verwandelt).
várammal, mit meiner Festung.
váramról, von meiner Festung(her).
váramtól, von meiner Festung.
váramúl, als meine Festung.

váraim, meine Festungen (Nom.).
váraimat, meine Festungen (Accus.).
váraimnak, meiner od. meinen F. (Gen. u. D.)
váraimba, in meine Festungen.
váraimban, in meinen Festungen.
váraimból, aus meinen Festungen.
váraimért, für meine Festungen.
váraimhoz, zu meinen Festungen.
váraimig, bis zu meinen Festungen.
váraimként, wie meine Festungen.
váraimnál, bei meinen Festungen.
váraimon, an meinen Festungen.
váraimra, auf meine Festungen.
váraimmá, in meine Festungen (verwandelt).
váraimmal, mit meinen Festungen.
váraimról, von meinen Festungen (her).
váraimtól, von meinen Festungen.
váraimúl, als meine Festungen.

Digitized by Google

váramé, (Nominat.).
váramét, (Accuſat.)
váraménak, (Gen. u. Dat.)
váraméba, in (mit Accuſat.)
váraméban, in (mit Dat.)
váramébul, aus
váraméért, für
váraméhoz, zu
váraméig, bis zu
váraméként, wie
váraménál, bei
váramén, an
váraméra, auf
váraméva, in
váraméval, mit
váraméral, von
váramétul, von
váraméúl, als

meiner Feſtung ihr (Einfache Zahl)

váraméi, (Nominat).
váraméit, (Accuſat.)
váraméinak, (Gen. u. Dat.)
váraméiba, in (mit Accuſat.)
váraméiban, in (mit Dat.)
váraméiból, aus
váraméiért, für
váraméihoz, zu
váraméiig, bis zu
váraméiként, wie
váraméinál, bei
váraméin, an
váraméira, auf
váraméivá, in
váraméival, mit
váraméiról, von
váraméitól, von
váraméiúl, als

meiner Feſtung ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

váraimé, (Nominat.)
váraimét, (Accuſat.)
váraiménak, (Gen. u. Dat.)
váraiméba, in (mit Accuſat.)
váraiméban, in (mit Dat.)
váraiméhul, aus
váraiméért, für
váraiméhoz, zu
váraiméig, bis zu
váraiméként, wie
váraiménál, bei
váraimén, an
váraiméra, auf
váraiméva, in
váraiméval, auf
váraimérul, von
váraimétul, von
váraiméúl, als

meiner Feſtungen ihr (Einfache Zahl)

váraiméi, (Nominat.)
váraiméit, (Accuſat.)
váraiméinak, (Gen. u. Dat.)
váraiméiba, in (mit Accuſat.)
váraiméiban, in (mit Dat.)
véraiméiból, aus
váraiméiért, für
váraiméihoz, zu
váraiméiig, bis zu
váraiméiként, wie
váraiméinál, bei
váraiméin, an
váraiméira, auf
váraiméivá, in
váraiméival, mit
váraiméiról, von
váraiméitól, von
váraiméiúl, als

meiner Feſtungen ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

várad, deine Feſtung (Nom.).
váradat, deine Feſtung (Accuſ.).
váradnak, deiner Feſtung (Gen. u. Dat.)
váradba, in deine Feſtung.
váradban, in deiner Feſtung.
váradból, aus deiner Feſtung.
váradért, für deine Feſtung.
váradhoz, zu deiner Feſtung.
váradig, bis zu deiner Feſtung.
váradként, wie deine Feſtung.
váradnál, bei deiner Feſtung.
váradon, an deiner Feſtung.
váradra, auf deine Feſtung.
váraddá, in deine Feſtung (verwandelt).
váraddal, mit deiner Feſtung.
váradról, von deiner Feſtung (her).
váradtól, von deiner Feſtung.
váradúl, als deine Feſtung.

váraid, deine Feſtungen (Nom.).
váraidat, deine Feſtungen (Accuſ.).
váraidnak, deiner od. deinen F. (Gen. u. Dat.).
váraidba, in deine Feſtungen.
váraidban, in deinen Feſtungen.
váraidból, aus deinen Feſtungen.
váraidért, für deine Feſtungen.
váraidhoz, zu deinen Feſtungen.
váraidig, bis zu deinen Feſtungen.
váraidként, wie deine Feſtungen.
váraidnál, bei deinen Feſtungen.
váraidon, an deinen Feſtungen.
váraidra, auf deine Feſtungen.
váraiddá, in deine Feſtungen (verwandelt).
váraiddal, mit deinen Feſtungen.
váraidról, von deinen Feſtungen (her).
váraidtól, von deinen Feſtungen.
váraidúl, als deine Feſtungen.

Digitized by Google

váradó, (Nom.)
váradét, (Accuſ.)
váradénak, (Gen. u. Dat.)
váradéba, in (mit Accuſ.)
váradéban, in (mit Dat.)
váradébul, aus
váradéért, für
váradéhoz, zu
váradéig, bis zu
váradéként, wie
váradénál, bei
váradén, an
váradéra, auf
váradévá, in
váradéval, mit
váradérul, von
váradétul, von
váradéúl, als

deiner Feſtung ihr (Einfache Zahl)

váradéi, (Nom.)
váradéit, (Accuſ.)
váradéinak, (Gen. u. Dat.)
váradéiba, in (mit Accuſ.)
váradéiban, in (mit Dat.)
váradéiból, aus
váradéiért, für
váradéihoz, zu
váradéiig, bis zu
váradéiként, wie
váradéinál, bei
váradéin, an
váradéira, auf
váradéivá, in
váradéival, mit
váradéiról, von
váradéitól, von
váradéiúl, als

deiner Feſtung ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

váraidé, (Nom.)
váraidét, (Accuſ.)
váraidénak, (Gen. u. Dat.)
váraidéba, in (mit Accuſ.)
váraidéban, in (mit Dat.)
váraidébul, aus
váraidéért, für
váraidéhoz, zu
váraidéig, bis zu
váraidéként, wie
váraidénál, bei
váraidén, an
váraidéra, auf
váraidévá, in
váraidéval, mit
váraidérul, von
váraidétul, von
váraidéúl, als

} deiner Feſtungen ihr (Einfache Zahl)

váraidéi, (Nom.)
váraidéit, (Accuſ.)
váraidéinak, (Gen. u. Dat.)
váraidéiba, in (mit Accuſ.)
váraidéiban, in (mit Dat.)
váraidéiból, aus
váraidéiért, für
váraidéihoz, zu
váraidéiig, bis zu
váraidéiként, wie
váraidéinál, bei
váraidéin, an
váraidéira, auf
váraidéivá, in
váraidéival, mit
váraidéiról, von
váraidéitól, von
váraidéiúl, als

} deiner Feſtungen ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

vára, ſeine od. ihre Feſtung (Nom.).
várát, ſeine od. ihre Feſtung (Accuſ.).
várának, ſeiner od. ihrer Feſtung (Gen. u. Dat.).
várába, in ſeine od. ihre Feſtung.
várában, in ſeiner od. ihrer Feſtung.
várából, aus ſeiner od. ihrer Feſtung.
váraért, für ſeine od. ihre Feſtung.
várához, zu ſeiner od. ihrer Feſtung.
váraig, bis zu ſeiner od. ihrer Feſtung.
váraként, wie ſeine od. ihre Feſtung.
váránál, bei ſeiner od. ihrer Feſtung.
várán, an ſeiner od. ihrer Feſtung.
várára, auf ſeine od. ihre Feſtung.
várává, in ſeine od. ihre Feſtung (verwandelt).
várával, mit ſeiner od. ihrer Feſtung.
várárul, von ſeiner od. ihrer Feſtung (her).
várától, von ſeiner od. ihrer Feſtung.
váraúl, als ſeiner od. ihrer Feſtung.

várai, ſeine od. ihre Feſtungen (Nom.).
várait, ſeine od. ihre Feſtungen (Accuſ.).
váraínak, ſeiner od. ſeinen F. (Gen. u. Dat.).
váraiba, in ſeine od. ihre Feſtungen.
váraiban, in ſeinen od. ihren Feſtungen.
váraiból, aus ſeinen oder ihren Feſtungen.
váraiért, für ſeine od. ihre Feſtungen.
váraihoz, zu ſeinen od. ihren Feſtungen.
váraiig, bis zu ſeinen od. ihren Feſtungen.
váraiként, wie ſeine od. ihre Feſtungen.
váraínál, bei ſeinen od. ihren Feſtungen.
váraín, an ſeinen od. ihren Feſtungen.
váraira, auf ſeine od. ihre Feſtungen.
váraivá, in ſeine od. ihre Feſtungen (verwandelt).
váraival, mit ſeinen od. ihren Feſtungen.
várairól, von ſeinen od. ihren Feſtungen (her).
váraitól, von ſeinen od. ihren Feſtungen.
váraiúl, als ſeine od. ihre Feſtungen.

Digitized by Google

váraé, (Nom.).
váraét, (Accuſ.)
váraénak, (Gen. u. Dat.)
váraéba, in (mit Accuſ.)
váraéban, in (mit Dat.)
váraéhul, aus
váraéért, für
váraéhoz, zu
váraéig, bis zu
váraéként, wie
váraénál, bei
váraén, an
váraéra, auf
váraévá, in
váraéval, mit
váraérul, von
váraétul, von
váraéul, als

} ſeiner od. ihrer Feſtung ihr (Einfache Zahl)

váraéi, (Nom.)
váraéit, (Accuſ.)
váraéinak, (Gen. u. Dat.)
váraéiba, in (mit Accuſ.)
váraéiban, in (mit Dat.)
váraéiból, aus
váraéiért, für
váraéihoz, zu
váraéiig, bis zu
váraéiként, wie
váraéinál, bei
váraéin, án
váraéira, auf
váraéivá, in
váraéival, mit
váraéiról, von
váraéitól, von
váraéiúl, als

} ſeiner od. ihrer Feſtung ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

váraié, (Nom.)
váraiét, (Accuſ.)
váraiénak, (Gen. u. Dat.)
váraiéba, in (mit Accuſ.)
váraiéban, in (mit Dat.)
váraiébul, aus
váraiéért, für
váraiéhoz, zu
váraiéig, bis zu
váraiéként, wie
váraiénál, bei
váraién, an
váraiéra, auf
váraiévá, in
váraiéval, mit
váraiérul, von
váraiétul, von
váraiéúl, als

} ſeiner od. ihrer Feſtungen ihr (Einfache Zahl)

váraiéi, (Nom.)
váraiéit, (Accuſ.)
váraiéinak, (Gen. u. Dat.)
váraiéiba, in (mit Accuſ)
váraiéiban, in (mit Dat.)
váraiéiból, aus
váraiéiért, für
váraiéihoz, zu
váraiéiig, bis zu
váraiéiként, wie
váraiéinál, bei
váraiéin, an
váraiéira, auf
váraiéivá, in
váraiéival, mit
váraiéiról, von
váraiéitól, von
váraiéiúl, als

} ſeiner od. ihrer Feſtungen ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

várunk, unſere Feſtung (Nom.).
várunkat, unſere Feſtung (Accuſ.).
várunknak, unſerer Feſtung (Gen u. Dat.).
várunkba, in unſere Feſtung.
várunkban, in unſerer Feſtung.
várunkból, aus unſerer Feſtung.
várunkért, für unſere Feſtung.
várunkhoz, zu unſerer Feſtung.
várunkig, bis zu unſerer Feſtung.
várunkkal, mit unſerer Feſtung.
várunkként, wie unſere Feſtung.
várunknál, bei unſerer Feſtung.
várunkon, an unſerer Feſtung.
várunkra, auf unſere Feſtung.
várunkká, in unſere Feſtung (verwandelt).
várunkról, von unſerer Feſtung (her).
várunktól, von unſerer Feſtung.
várunkúl, als unſere Feſtung.

váraink, unſere Feſtungen (Nom.).
várainkat, unſere Feſtungen (Accuſ.).
várainknak, unſerer od. unſeren F. (G. u. Dat.).
várainkba, in unſere Feſtungen.
várainkban, in unſeren Feſtungen.
várainkból, aus unſeren Feſtungen.
várainkért, für unſere Feſtungen.
várainkhoz, zu unſeren Feſtungen.
várainkig, bis zu unſeren Feſtungen.
várainkként, wie unſere Feſtungen.
várainknál, bei unſeren Feſtungen.
várainkon, an unſeren Feſtungen.
várainkra, auf unſere Feſtungen.
várainkká, in unſere Feſtungen (verwandelt).
várainkkal, mit unſeren Feſtungen.
várainkról, von unſeren Feſtungen.
váraintól, von unſeren Feſtungen.
várainkúl, als unſere Feſtungen.

URALIC AND ALTAIC
LANGUAGE AND AREA CENTER
COLUMBIA UNIVERSITY
Digitized by Google

várunkó, (Nom.)
várunkét, (Accuſ.)
várunkénak, (Gen. u. Dat.)
várunkéba, in (mit Accuſ.)
várunkéban, in (mit Dat.)
várunkébul, aus
várunkéért, für
várunkéhoz, zu
várunkéig, bis zu
várunkéként, wie
várunkénál, bei
várunkén, an
várunkéra, auf
várunkévá, in
várunkéval, mit.
várunkérul, von
várunkétul, von
várunkéul, als

unſerer Feſtung ihr (Einfache Zahl)

várunkéi, (Nom.)
várunkéit, (Accuſ.)
várunkéinak, (Gen. u. Dat.)
várunkéiba, in (mit Accuſ.)
várunkéiban, in (mit Dat.)
várunkéiból, aus
várunkéiért, für
várunkéihoz, zu
várunkéiig, bis zu
várunkéiként, wie
várunkéinál, bei
várunkéin, an
várunkéira, auf
várunkéivá, in
várunkéival, mit
várunkéiról, von
várunkéitól, von
várunkéiúl, als

unſerer Feſtung ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

várainké, (Nom.)
várainkét, (Accuſ.)
várainkénak, (Gen. u. Dat.)
várainkéba, in (mit Accuſ.)
várainkéban, in (mit Dat.)
várainkébul, aus
várainkéért, für
várainkéhoz, zu
várainkéig, bis zu
várainkéként, wie
várainkénál, bei
várainkén, an
várainkéra, auf
várainkévá, in
várainkéval, mit
várainkérul, von
várainkétul, von
várainkéul, als

unſerer Feſtungen ihr (Einfache Zahl)

várainkéi, (Nom.)
várainkéit, (Accuſ.)
várainkéinak, (Gen. u. Dat.)
várainkéiba, in (mit Accuſ.)
várainkéiban, in (mit Dat.)
várainkéiból, aus
várainkéiért, für
várainkéihoz, zu
várainkéiig, bis zu
várainkéiként, wie
várainkéinál, bei
várainkéin, an
várainkéira, auf
várainkéivá, in
várainkéival, mit
várainkéiról, von
várainkéitól, von
várainkéiúl, als

unſerer Feſtungen ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

váratok, euere Feſtung (Nom.).
váratokat, euere Feſtung (Accuſ.).
váratoknak, euerer Feſtung (Gen. u. Dat.).
váratokba, in euere Feſtung.
váratokban, in euerer Feſtung.
váratokbul, aus euerer Feſtung.
váratokért, für euere Feſtung.
váratokhoz, zu euerer Feſtung.
váratokig, bis zu euerer Feſtung.
váratokként, wie euere Feſtung.
váratoknál, bei euerer Feſtung.
váratokon, an euerer Feſtung.
váratokra, auf euere Feſtung.
váratokká, in euere Feſtung (verwandelt).
váratokkal, mit euerer Feſtung.
váratokrul, von euerer Feſtung (her).
váratoktul, von euerer Feſtung.
váratokúl, als euere Feſtung.

váraitok, euere Feſtungen (Nom.).
váraitokat, euere Feſtungen (Accuſ.).
váraitoknak, euerer od. eueren F. (Gen. u. Dat.).
váraitokba, in euere Feſtungen.
váraitokban, in eueren Feſtungen.
váraitokrul, aus eueren Feſtungen.
váraitokért, für euere Feſtungen.
váraitokhoz, zu eueren Feſtungen.
váraitokig, bis zu eueren Feſtungen.
váraitokként, wie euere Feſtungen.
váraitoknál, bei eueren Feſtungen.
váraitokon, an eueren Feſtungen.
váraitokra, auf euere Feſtungen.
váraitokká, in euere Feſtungen (verwandelt).
váraitokkal, mit eueren Feſtungen.
váraitokrul, von eueren Feſtungen.
váraitoktul, von eueren Feſtungen.
váraitokúl, als euere Feſtungen.

Digitized by Google

váratoké, (Nom.)
váratokét, (Accuſ.)
váratokénak, (Gen. u. Dat.)
váratokéba, in (mit Accuſ.).
váratokéban, in (mit Dat.)
váratokébul, aus
váratokéért, für
váratokéhoz, zu
váratokéig, bis zu
váratokéként, wie
váratokénál, bei
váratokén, an
váratokéra, auf
váratokévá, in
váratokéval, mit
váratokérul, von
váratokétul, von
váratokéúl, als

} eurer Feſtung ihr (Einfache Zahl)

váratokéi, (Nom.)
váratokéit, (Accuſ.)
váratokéinak, (Gen. u. Dat.)
váratokéiba, in (mit Accuſ.)
váratokéiban, in (mit Dat.)
váratokéiból, aus
váratokéiért, für
váratokéihoz, zu
váratokéiig, bis zu
váratokéiként, wie
váratokéinál, bei
váratokéin, an
váratokéira, auf
váratokéivá, in
váratokéival, mit
váratokéiról, von
váratokéitól, von
váratokéiúl, als

} eurer Feſtung ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

váraitoké, (Nom.)
váraitokét, (Accuſ.)
váraitokénak, (Gen. u. Dat.)
váraitokéba, in (mit Accuſ.)
váraitokéban, in (mit Dat.)
váraitokébul, aus
váraitokéért, für
váraitokéhoz, zu
váraitokéig, bis zu
váraitokéként, wie
váraitokénál, bei
váraitokén, an
váraitokéra, auf
váraitokévá, in
váraitokéval, mit
váraitokérul, von
váraitokétul, von
váraitokéul, als

euerer Feſtungen ihr (Einfache Zahl)

váraitokéi, (Nom.)
váraitokéit, (Accuſ.)
váraitokéinak, (Gen. u. Dat.)
váraitokéiba, in (mit Acc.)
váraitokéiban, in (mit Dat.)
váraitokéibul, aus
váraitokéiért, für
váraitokéihoz, zu
váraitokéiig, bis zu
váraitokéiként, wie
váraitokéinál, bei
váraitokéin, an
váraitokéira, auf
váraitokéivá, in
váraitokéival, mit
váraitokéiról, von
váraitokéitól, von
váraitokéiúl, als

euerer Feſtungen ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

várok, ihre (von mehren Personen) Festung (Nom.).
várokat, ihre Festung (Accus.).
vároknak, ihrer Festung (Gen. u. Dat.).
várokba, in ihre Festung.
várokban, in ihrer Festung.
várokbul, aus ihrer Festung.
várokért, für ihre Festung.
várokhoz, zu ihrer Festung.
várokig, bis zu ihrer Festung.
várokként, wie ihre Festung.
vároknál, bei ihrer Festung.
várokon, an ihrer Festung.
várokra, auf ihre Festung.
várokká, in ihre Festung (verwandelt).
várokkal, mit ihrer Festung
várokrul, von ihrer Festung (her).
vároktul, von ihrer Festung.
várokul, als ihre Festung.

váraik, ihre Festungen (Nom.).
váraikat, ihre Festungen (Accus.).
váraiknak, ihrer od. ihren F. (Gen. u. Dat.).
váraikba, in ihre Festungen.
váraikban, in ihren Festungen.
váraikból, aus ihren Festungen.
váraikért, für ihre Festungen.
váraikhoz, zu ihren Festungen.
váraikig, bis zu ihren Festungen.
váraikként, wie ihre Festungen.
váraiknál, bei ihren Festungen.
váraikon, an ihren Festungen
váraikra, auf ihre Festungen.
váraikká, in ihre Festungen (verwandelt).
váraikkal, mit ihren Festungen.
váraikról, von ihren Festungen (her).
váraiktól, von ihren Festungen.
varaikúl, als ihre Festungen.

Digitized by Google

vároké, (Nom.)
várokét, (Accuſ.)
várokénak, (Gen. u. Dat.)
várokéba, in (mit Accuſ.)
várokéban, in (mit Dat.)
várokébul, aus
várokéért, für
várokéhoz, zu
várokéig, bis zu
várokéként, wie
várokénál, bei
várokén, an
várokéra, auf
várokévá, in
várokéval, mit
várokérul, von
várokétul, von
várokéúl, als

ihrer Feſtungen ihr (Einfache Zahl)

várokéi, (Nom.)
várokéit, (Accuſ.)
várokéinak, (Gen. u. Dat.)
várokéiba, in (mit Accuſ.)
várokéiban, in (mit Dat.)
várokéiból, aus
várokéiért, für
várokéihoz, zu
várokéiig, bis zu
várokéiként, wie
várokéinál, bei
várokéin, an
várokéira, auf
várokéivá, in
várokéival, mit
várokéiról, von
várokéitól, von
várokéiúl, als

ihrer Feſtungen ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

váraikó, (Nominat.)
váraikót, (Accusat.)
váraikónak, (Genit. u. Dativ)
váraikóba, in (mit Accusat.)
váraikóban, in (mit Dat.)
váraikóbul, aus
váraikóért, für
váraikóhoz, zu
váraikóig, bis zu
váraikóként, wie
váraikónál, bei
váraikón, an
váraikóra, auf
váraikóvá, in
váraikóval, mit
váraikórul, von
váraikótul, von
váraikóúl, als

ihrer Festungen ihr (Einfache Zahl)

váraikói, (Nomin.)
váraikóit, (Accusat.)
váraikóinak, (Genit. u. Dativ)
váraikóiba, in (mit Accusat.)
váraikóiban, in (mit Dat.)
váraikóiból, aus
váraikóiért, für
váraikóihoz, zu
váraikóiig, bis zu
váraikóiként, wie
váraikóinál, bei
váraikóin, an
váraikóira, auf
váraikóivá, in
váraikóival, mit
váraikóiról, von
váraikóitól, von
váraikóiúl, als

ihrer Festungen ihre (Mehrzahl)

Digitized by Google

Tehát egyetlen egy főnévből a legrendszeresb ragozás által (a származékokat, p. o. város és összetételeket, p. o. várfok, vármű, ide nem értvén, melyek eleitől fogva ismét ragozhatók) nyolczadfél száznál több grammaticai szó (ha tetszik ejtés) áll elő; s minthogy több ezer oly főneveink vannak, melyek ezen ragokat mind föl veszik: e szerént több millió szó alakul, melyeket a legutolsó, legmüveletlenebb született magyar is nem csak ért, hanem használ is *).

Második alszakasz.

Külső hajlitás.

61. §.

Független utoljárók.

A) Ezen kérdésre: hová.

alá, unter { a víz alá, unter das Waſſer. / a föld alá, unter die Erde. / Pest alá, unter die Stadt Peſth.

Személy ragokkal: alám, alád, alá v. alája; alánk, alátok, alájok.

---

*) Ha valaki azt mondaná: Mind ezen eszmék más nyelvekben is föltalálhatnak, például a németben, csak hogy nem egygyé olvadt szóval, hanem (mint láttuk) kettővel, hárommal, sőt többel is fejeztetnek ki, — ezt felelem Le Mesl után: L'energie du langage, qui constitue cette puissance de persuader, de convaincre, d'émouvoir, est relative à la brieveté des expressions, et à la consonnante de mots; lorsque la pensée est prolixement rendue, elle produit peu d'effet. Ce sont les accens énergiques et les expressions rapides, qui impressionnent, qui electrísent les auditeurs et les spectateurs. 121. lap.—Továbbá: Ce fut une heureuse idée que celle d'exprimer ainsi en un sol mot une plus ou moins longue périphrase. Rammstein metaphysicája 29. lap.

Digitized by Google

‚alája' mellett mindig ‚nak, nek' vagyis birtokos ejtés áll, így: háznak alája*); rószul volna: ház alája; a mikor ‚alája' a névnek elébe is jöhet, így: alája a háznak. Ez áll az ekkép ragozott minden utoljárókrul, p. o. alatta a háznak v. a háznak alatta, úgy szinte az -*n*-nel öszvetettekről is, p. o. alúl a házon, v. a házon alúl st.

felé, gegen, -wärts { a ház felé, gegen das Haus. / hazafelé, heimwärts. / Pest felé, gegen Pesth.

Személyragokkal: felém, feléd, feléje v. felé;
felénk, felétek, feléjök;
‚feléje', mint ‚alája.'

mėgé, mögé, hinter { a ház megé, hinter das Haus. / az ajtó megé, hinter die Thür. / a kert mögé, hinter den Garten.

Személyraggal nincs szokásban; helyette:
hátam mögé, hátad mögé, háta mögé;
hátunk mögé, hátatok mögé, hátok mögé.

mellé, neben { a fal mellé, neben die Wand. / a kalap mellé, neben den Hut. / az épület mellé, neben das Gebäude.

közé, v. közibe, zwischen, unter { házak közé, zwischen die Häuser. / a kőfal közé, zwischen die Mauer. / az emberek közé, zwischen die Menschen.

Személyragokkal egyes számban nem használtatik, többesben: közénk vagy közünkbe;
közétek vagy közitekbe;
közéjök vagy közikbe.

elébe**), elibe, eleibe, elejbe, elejébe } a ház elébe / az ellenség elébe v. elibe.

*) Tudóstársaság szabályai 9. §.

**) Összetétel ebből: elé vagy elő, és: be; kezdik egyszerűen is hasz-

Digitized by Google

Személyragokkal: elémbe v. elömbe (nem: elibem).
elédbe v. elödbe.
elébe, elibe (mint föntebb).
elénkbe v. elönkbe.
elétekbe v. elötökbe.
eleikbe v. elejökbe.

fölébe *), fölibe, félibe, p. o. a ház fölibe, az ajtó felibe.

Személyragokkal volna: fölömbe, fölödbe st. de helyettök szokásban ezek vannak: fejem fölibe, fejed fölibe, fejünk fölibe st.

hegyé, hegyébe, über, auf; ritkán használtatik.

62. §.

B) Ezen kérdésre: hol.

a víz alatt, unter dem Waſſer.
alatt, unter, während a föld alatt, unter der Erde,
a háború alatt, während des Krieges.

Személyragokkal: alattam, alattad, alatta;
alattunk, alattatok, alattok.

‚alatta' birtokos ejtésnél, mint föntebb láttuk, p. o. a háznak alatta; úgy szinte az alább következők is, p. o. a háznak fölötte, a víznek közepette, vagy: közepette a viznek st. (61. §.)

elött, vor { a ház elött. / az ablak elött. / az emberek elött.

---

nálni, p. o. a ház elé, az ellenség elé. Néha birtokos ejtés is (nak, nek) jár együtt vele, de ekkor ‚elébe' inkább az igéhez tartozik, p. o. valakinek elébejöni (einem entgegen kommen) s mást jelent mint: valaki elébe jöni (vor einen gehen).

*) Összetétel ebből: föl vagy fel, és: be; próbálják egyszerüen is használni, így: a ház fölé.

Digitized by Google

Személyragokkal: előttem, előtted, előtte;
előttünk, előttetek, előttök.

fölött, félett, über { az ablak félett. / fejem fölött. / mindenek fölött.

Személyragokkal: fölöttem, fölötted, fölötte st.

hegyett, über, ritkán használtatik.

körött, um, um-herum, ritkán használtatik.

körül (v. körült), um, um-herum.

Személyragokkal: körülem v. körültem st.

között, közt, zwiſchen, unter { a házak között. / az ember és állat között.

Személyragokkal: közöttem (zwiſchen mir), közötted, közötte st.

közepett, mitten in, p. o. a víz közepett.

Személyragokkal csak a harmadik személynél használtatik, így: közepette, p. o. a víznek közepette.

mögött, mögött, hinter, p. o. az óra megett, a szék mögött.

Személyragokkal: mögöttem, mögötted, mögötte st.
vagy: hátam mögött, hátad mögött, háta mögött st.

mellett, ueben { a ház mellett. / a könyv mellett.

Személyragokkal: mellettem, mellette, mellette;
mellettünk, mellettetek, mellettök.

63. §.

C) Ezen kérdésre: honnan.

alól, von unten, unter-hervor { az ágy alól. / Pest alól.

Személyragokkal: alólam, alólad, alóla.
alólunk, alólatok, alóluk.

Digitized by Google

Ha ezen kivül még a név mellett *-n* (*on*, *én*, *ön*) utoljáró áll: akkor ezen kérdésre felel: ‚hol', s jelenti: unterhalb, p. o. az ágyon alól (unterhalb des Bettes), a házon alól (unterhalb des Hauses); mik egészen mást jelentenek, mint: az ágy alatt; a ház alatt.

Ily értelemben a személyragokkal az *-n* képviselője azaz: rajta (59. §.) ragoztatik, így: aló rajtam, alól rajtad, alól rajtunk st.

Lehet irni minden esetben *u*-val is, így: alúl *).

elől vagy elül, vor-weg, aus-weg { a ház elől. / szemem elől.

Személyragokkal: előlem, előled, előle.
előlünk, előletek, előlük.

---

*) A Tudóstársaság szabályaiban különbség tétetik e kettő közt: alól és: alúl; amarról az mondatik, hogy névhatározó ezen kérdésre: honnan? emez igehatározó ezen kérdésre: hol? mint?

A különböztetés, nekem legalább úgy látszik, nem áll. Mert:

1. Láttuk hogy ‚alól' ezen kérdésre is: hol? lehet név- s nem igehatározó; s ha netalán a Tudóstársaság szabálya ezen esetre is szólna, a különbség akkor nem az ól vagy úl-ban, hanem az *n* utoljáróban fekszik, akár mondjuk: házon alúl, akár: házon alól.

2. Nincsen is alapja, mert maga a kérdő szó ‚hol', bár igehatározó, *o*-val van irva; sőt vannak több igehatározóink is, p. o. utól, melyet senki sem ír *u*-val, hacsak ez után nem kerekedik kedvünk: hul- s utúl-t írni.

3. Nincs reá semmi lehető szükség; mert nevek mellett, mikor ‚hol'-ra felel, mindenkor ott áll az *n* utoljáró; igék mellett pedig mindig ‚hol'-t jelent, p. o. alól- vagy alulirt, és ha az igéknél ‚honnan'-ra felel, akkor mindig ról, rul utoljárók ragadnak hozzá, p. o. alólrul, vagy alulról jövök, vagy pedig maga a ‚honnan'-nak megfelelő szók: onnan, innen, p. o. onnan alól vagy alul, innen alól vagy alul st. — Különböztetni, szabatossággal élni senki nálam nem készebb, de itt semmi lehető okát s alapját, sem szükségét nem látom, s a ‚ból, bul' hasonlóságánál fogva a vele élést szabad tetszésre bizhatónak vélem; azaz hogy a szerént éljünk vele, mint a változatosság és szebbhangzás kivánja.

Digitized by Google

Ez is, ha még a név mellett *-n* utoljáró áll, akkor ezen kérdésre felel: ‚hol', p. o. a házon elöl, vorne auf dem Hauſe; elöl a kocsin, vorne auf der Kutſche; s ez is egészen más mint: a ház elött st.

Személyragokkal:
elöl rajtam, elöl rajtad st.

felöl, von-her, von; von Seite.
az új épület felöl; Pest felöl.

Személyragokkal:
felölem, felöled, felöle st.

‚ról, röl' helyett is használtatik; *ú*-vel nem írathatik, mert ‚felül' más származatú *) s egészen mást is jelent, mint alább fogjuk látni.

közül, zwiſchen-heraus, von-heraus, von.
a gyermekek közül, a házak közül.

Személyragokkal csak többesben használtatik, így: közülünk, közületek, közülök **).

Sem mint igehatározó, sem *-n* utoljáróval soha elő nem jő ezen szó.

megöl, megül, von hinten her od. hervor.
a ház megöl, a tükör megöl, a hegyek megöl.

Személyragokkal nem használtatik, hanem helyette: hátam megöl, hátad megöl st.

---

*) ‚Felöl' ettöl származik: fél, Hälfte, Seite; ‚felül' vagy ‚félül' vagy ‚fölül' pedig ettöl; ‚föl' vagy ‚fel' auf. ‚Felül' névhatározóként magában nem is használtatik ezen kérdésre: honnan, hanem csak mint igehatározó s ekkor is így: felülről, vagy onnan felül. A népnyelv e kettőt mindig megkülönbözteti s teljességgel nem láthatni okát, mi irók miért akarjuk öszvezavarni.

**) ö-vel a népnyelvben nem használtatik; a miből megtetszik, hogy már a nép füle is érzi a változatosság kellemét s mi írók erővel közölt akarunk irni, minden alap és szükség nélkül.

Digitized by Google

mellől, mellül, neben-her, von-her.
a ház mellől, a kert mellől.

Személyragokkal:
mellőlem, mellőled, mellőle st.

64. §.

D) Különböző kérdésekre.

által, átal, durch, mittelſt.
könyvek által, mások által.

Személyragokkal:
általam, általad, általa st.

-n utoljáróval együtt azt teszi: keresztül, p. o. a folyón által, vagy által a folyón, durch den Fluß.

Összetételben meg is rövidülhet, p. o. ált- vagy átáztam; a folyó-n ált.

ellen, gegen (im ungünſtigen Sinne), wieder, zuwider.
haza ellen, a magyarok ellen, parancsolat ellen (dem Befehl zuwider).

Személyragokkal:
ellenem, ellened, ellene st.

gyanánt; gleich, ſtatt, anſtatt, als, wie.
az ólmot nem lehet ezüst gyanánt venni.

Személyragokkal nem használtatik.

helyett, ſtatt, anſtatt.
ezüst helyett, Péter helyett.

Személyragokkal:
helyettem, helyetted, helyette st.

iránt, aránt*), gegen, gegen-zu (im günſtigen Sinne); hinſichtlich.

---

*) „eránt" nem helyesen mondatik. Továbbá valamint arány (arányos) és irány (célirányos) st. különböznek: úgy aránt és iránt is;

Digitized by Google

az emberek iránt, isten iránt; ezen dolog aránt (hinſichtlich dieſer Sache); egyaránt, gleichmäßig.

Személyragokkal:
irántam, irántad, iránta st.

‚aránt am' nincs szokásban.

miatt, wegen (im ungünſtigen Sinne).
roszaság miatt(nem: végett), betegség miatt, ellenség miatt.

Személyragokkal:
miattam, miattad, miatta st.

mulva, nach Verlauf von, in, nach.

nélkül, ohne.
pénz nélkül, barát nélkül, minden nélkül.

Személyragokkal:
nélkülem *), nélküled, nélküle st.

óta **), ſeit.
gyermekségem óta, tíz év óta.

Személyragoknak, mint időt jelentőben, nincs helye.

szerint, szerént, gemäß, nach.
hír szerént, Ciceró szerént.

Személyragokkal:
szerintem, szerinted, szerinte st.

után, nach, nachher, hinter her.
tíz óra után, éjfél után, az árvíz után.

Személyragokkal:
utánam, utánad, utána st.

végett, wegen (im günſtigen Sinne).
barátság végett (nem: miatt).

---

amaz helyesebben annyi volna mint: -ra -re nézve (hinſichtlich); emez pedig valamely érzelem czélját, irányát jelentené (gegen). A közönséges szokás szerént mindenik értelemben csak ‚iránt' használtatik.

**) ‚nálam nélkül' nem helyeselhető.

***) ‚olta' nem helyes, mert a származás ‚ó'-ta.

Digitized by Google

Személyragokkal:
végettem, végetted, végette, nem igen vannak szokásban, hanem helyettök: értem, érted st.

65. §.

E) Kettős utoljárók.

A kettős utoljáróknak már több példáját láttuk, u. m.: *-n alól, -n elől, -n által*; de vannak, melyek csupán ily kettős állapotban használtatnak a nevek mellett; ú. m. e következők:

I. *-n* (*on, ön, en*) utoljáróval, melyek társaiknak elébe is, utána is tétethetnek, mint föntebb is érintettük, e következők:

-n belöl vagy belül, innerhalb.
a házon belöl, vagy belöl a házon st.
Személyragokkal: belöl rajtam, belöl rajtad st.

-n felül vagy fölül, oberhalb.
a Dunán felül, vagy felül a Dunán; a városon felül st.
Személyragokkal: felül rajtam, felül rajtad st.

-n innen vagy innét, diesseit.
Dunán innen, innen a hegyen, Pesten innen.
Személyragokkal: innét rajtam, innét rajtad st.

-n keresztül, durch, mitten durch, über-hin.
a Dunán keresztül, Pesten keresztül.
Személyragokkal: rajtam keresztül, rajtad keresztül.

-n kivül, außerhalb, außer.
a házon kivül, a kapun kivül, a városon kivül.
csupán ‚kül'-nek is irják, így: a házon kül st.
Személyragokkal: kivülem, vagy: rajtam kivül, kivüled, vagy: rajtad kivül.

-n túl, jenseit.
Dunán túl, túl a hegyen, az erdön túl.
Személyragokkal: túl rajtam, túl rajtad st.

Digitized by Google

II. Különböző más utoljárókkal, melyek társaiknak itt már elébe jönek.

-hoz, -hèz, -höz képest, hinſichtlich, in Vergleich, mit; je nach
a dologhoz képest (itt már nem jó volna: képest a dologhoz); a körülményekhöz képest; a Dunához képest.

Személyragokkal: hozzám képest, hozzád képest st.

-nál, -nél fogva, vagy: fogvást; mittelſt, in Folge, laut, bei.
az irásnál fogva, (laut der Schrift); ánnál fogva (in Folge deſſen); kéznél fogva, (bei der Hand, z. B. nehmen).

Személyragokkal (nálam fogvást st.) nem használtatik.

-ra, -re nézve, rückſichtlich, hinſichtlich, was anbelangt.
a dologra nézve, rückſichtlich der Sache.

Személyragokkal: rám v. reám nézve, rád nézve st.

-tól, töl fogva v. fogvást, ſeit, von an.
tegnaptól fogva, a várostul fogva, tetötül fogva.

-val, -vel együtt, ſammt, mit.
atyámmal együtt; a házzal együtt. Helyek föl is cserélhető: együtt az atyámmal, együtt a házzal.

Személyragokkal: velem együtt, vagy: együtt velem; veled együtt, vagy: együtt veled st.

Hetedik fejezet.

A többi körülményszók, t. i. határozók, köt- és indulatszók.

66. §.

Határozók.

A körülmény- v. állapotszók között előfordulnak a határozók is, melyek t. i. mind a nevek mind az igék jelentéseit korlátolják, határozzák.

Digitized by Google

Némely nyelvtanitók már az utoljárókat is határozóknak, névhatározóknak nevezik, de nem egészen helyesen. Mert az utoljárók között is fordulnak ugyan elő, melyek egyszersmind határozók; de ezeket helyesebben viszonyszóknak mondhatjuk.

A határozók ugyan nevekre is vitetnek, p. o. igen vagy nagyon szép; csak tüneményeit ösmérjük a dolgoknak; főképen az erkölcsiségben mutatja ki magát a vallás ereje st.: de leginkább az igék azok, melyek a határozóktul korlátoltatnak, azért fölegesen igehatározóknak nevezzük azokat.

A határozóknak három fő osztályuk van. Ugyan is azon környület vagyis állapot, melyet jelentenek, vagy helyet, vagy időt, vagy valamely módot fejez ki.

Helyet fejeznek ki: itt, ide, innen; ott, oda, onnan; távol; közel; fönn, fönt; benn, bent st.

Időt fejeznek ki: ma, tegnap, holnap, délben, estve, legott st.

Mind helyet, mind időt: addig, eddig, aztán st.

Módot jelentők leggyakoriabbak, p. o. szépen kérni, híven szolgálni st., ide tartozik:

1. a fok különbsége, p. o. szebbecskén, szebben, legszebben, igen szépen; kevésbé híven;

2. az igenlés, tagadás, kétlés, p. o. igen, úgy, nem, soha, talán, hihetőleg st.

Mind ezeknek pedig kérdő határozók is felelnek meg, p. o. a helyre nézve: hol, hová, honnan; az időre nézve: mikor, meddig; a módra nézve: mimódon, hogyan st. Ide számlálható a kérdő -é vagy -é is, mely egész mondatokban mindig az igéhez köttetik, p. o. voltál-e a szinházban? de ha egyes szóval kérdünk: csak ezen szó után, p. o. a szinházban-e? én-e? (németül nincs).

Digitized by Google

Ezeknek elöszámlálása nem ide, hanem a szótárakba tartozik, a származottakról a szóképzésnél is leend szó.

Elöleg tartsuk meg, miszerént a magyarban a melléknevekhöz még bizonyos ragok járúlnak hogy határozók gyanánt szolgáljanak, nem úgy mint többnyire a németben, p. o. ſchön, melléknév is (szép), határozó is (szépen).

Határozóknak nevezik némelyek mind a neveknél, mind fökép igéknél elöforduló elöragokat, elöszókat is, p. o. el, be, meg st. Ezekröl is másutt fogunk szólani.

Itt még jegyezzük meg, hogy a határozók között igen sok, a hasonlitás fokai szerént hajlítatik is, mint imént láttuk.

A melléknevektöl származottakról jobbára azt kell megtartanunk, hogy csak magok a másod és legföbb fokú melléknevek után jönek a határozói ragok, p. o. szebben ir, jobban ért, legszorgalmatosabban tanúl.

De vannak másféle határozók, melyek valósággal fokoztatnak, u. m. e következök:

alá (unter), alább (weiter unter), legalább (am unterſten; mindeſtens *).
alant, alantabb, legalantabb.
arra, arrább.
amarra, amarrább.
be, bejebb, legbejebb.
elé (vor; hervor; vorwärts), elébb, legelébb.
elö (vor; hervor; vorwärts; vorher), elöbb, legelöbb.
erre, errébb.
emerre, emerrébb.

*) Jóllehet ‚alá' csak ezen kérdésre felel: hová: mindazáltal ‚alább'- s ‚legalább'-ot ezen kérdésre is használjuk: hol. Ez áll ‚fel'-röl is; noha már itt szabatosabban ‚fönebb' vagy ‚föntebb' használtatható.

Digitized by Google

föl v. fél (auf; hinauf), följebb v. féljebb v. fölebb, legföljebb v. legfölebb.

fén v. fön, fönt v. fént (aufrecht; oben), fenebb v. fönebb, föntebb v. fentebb; legfönebb, legföntebb, legfentebb.

hamar, hamarabb, leghamarabb.

ide, idébb (népnyelvben: ‚idább' is).

ki, kijebb v. kiebb, legkijebb.

közel, közelebb, legközelebb.

le, lejebb v. leebb, leglejebb.

lent, lentebb, leglentebb.

messze, messzebb, legmesszebb (ez melléknév is).

oda, odább (népnyelvben: ‚odébb' is).

össze v. öszve, összébb.

rég v. régen, régebben, legrégebben.

távol, távolabb, legtávolabb (melléknév is).

tova, tovább, legtovább.

Némelyek csak a ‚leg' szót veszik fel minden másod fokú rag nélkül. Ilyenek:

legalól, ganz unten.
legelől, ganz vorne.
legfelül, ganz oben.
leghátúl, ganz hinten.
legottan v. legott, auf der Stelle.
legszéltül, an der äußerſten Stelle.
legutól, zuletzt.
legvégül, ganz am Ende.

Ezen szó pedig: inkább (lieber, vielmehr) csak második és harmadik (leginkább, am meiſten) fokban használtatik.

Ámbár szorosan véve a szókötésbe tartozik, mindazáltal a tagadó határozók szórendi helyezetérül némely jegyzetek nem fognak ártani:

Nem, nicht, a tagadott szónak mindig elébe jön, p. o. nem megyek, ich gehe nicht; nem jó, (es iſt) nicht gut.

Digitized by Google

Ha a németben valamely főnév, vagy egyszersmind melléknév előtt is kein szó áll, magyarúl ezt is ‚nem'-mel mondjuk, die Donau ist kein Meer, a Duna nem tenger; die Donau ist ein unbezwingbarer Strom, a Duna nem zabolázhatlan folyam.

Parancsoló mód előtt ‚nem' helyett ‚ne' áll, p. o. ne menj, geh nicht.

Az összetett tagadók, p. o. soha, sehol, sehova, sehonnan, az igék előtt felveszik a tagadó ‚nem'(vagy sem) szót, valamint maga ‚sem' is a ‚nem'-et, p. o. soha sem láttam, ich habe niemals gesehen; sehol sem tudják, nirgends weiß man (es) *). A szerfelett bölcselkedőknek így ajánlanám: ha sem láttam, hol sem tudják(?)

67. §.

Az elő- vagy igerészecskék is határozók.

Az előrészecskéket, igerészecskéket is igehatározóknak nevezik némelyek **) s méltán. Mindazáltal abban különböznek a tulajdonképeni határozóktul, hogy néha az igékkel egészen összetételnek vagy íratnak s egy szóvá lesznek, bár mindnyájan elválhatók. Ezeket tehát névszerént kell ösmerni:

alá, p. o. aláirni, alámenni.
alább, — alábbhagyni, alábbszállni.
által, ált, át, — általmenni, általrepülni, általvinni.
alól, alúl, — alólirt.

---

*) Némelyek kárhoztatják nyelvünkben ezen kettős tagadást, de nem gondolják meg, vagy nem tudják, hogy a világszerte hires és művelt franczia nyelvben is csaknem igy van, p, o. il ne vous dira jamais son secret, soha titkát nem mondandja neked; — ni l'or, ni la grandeur ne nous rendent heureux, sem arany, sem nagyság nem tesznek boldogokká. — Az összetett szóbul a tagadás kihagyható-e, vagy sem, föntebb láttuk.

**) A Tudóstársaság szabályaiban.

Digitized by Google

be, bé *) p. o. beirni, bévezetni.
bele, belé, — beleokni.
egybe, együvé, — egybehívni.
együtt, — együttlenni.
el, — elvinni.
elé, elő, — előadni.
elébb, — elébbállani.
ellen, ellent, — ellenmondani, ellentállani.
elől, elül, — előlmenni.
fel, föl, — fölvenni, felszámlálni.
felebb, fölebb, följebb, — fölebbvinni.
felül, felül, — felülmulni.
félre, — félrevezetni, félreösmerni
fenn v. fönn, fent, — fenn-állani, fentírt, fentartani (mássalhangzó előtt egy *n*).
hozzá, — hozzáérni, hozzáilleszteni.
ide, — ide-adni.
ki, — kimenni.
körül, környül, — körülvenni, körültekinteni.
közé, — közéállani.
külön, — különszakadni.
le, — levenni, letenni.

---

*) Szász Károly azt mondja: „Nekünk erdélyieknek van igazunk, midőn igy beszélünk s írunk: néhány, réám, béfutott, láttad-é; nem pedig magyarországi testvéreinknek, kik ezeket így ejtik: nehány, reám st.

Véleményemmel nincs igaza Szász Károlynak:

1. mert ezeket: ‚néhány, béfutott, láttad-é' a magyarországiak is mondják néha; ezen egyet: ‚réám' soha sem hallottam.

2. Az általa előadott alapnál fogva az erdélyieknek a következőket is: leadni, felállitni, elhordani, tehát, derekak st. így kellene mondaniok: léadni, félállítni, élhordani, téhát, dérékak; de ezeket nem mondják.

Minden látszó szabálytalanságot egytől egyig nem lehet s nincs is miért a nyelvszókásbul kiküszöbölni; azonban ‚be -e, el, le st. nem is szabálytalanságok, mert azok önálló szók s itt csak összetételeknek tekinthetők, a mikor fenhangú szó is öszvetétethetik alhangúval s viszont.

Digitized by Google

meg, — megfogni.
megé, mögé, — megébúni.
mellé, — mellévonúlni.
neki, — nekimenni.
oda, — odaadni.
odább — odábbállani.
öszve, össze, — összerakni.
rá, reá, — reáállani.
széljel, szét, — szétoszlatni.
vissza, — visszaadni.

Jegyzetek. 1. Ezek a magyarban sokkal gyakrabban használtatnak szabatosság végett, mint a németben, és igen sok sajátságot kölcsönöznek a magyar igéknek, p. o. odább-, elő-, reáállani st.; melyek szókönyveinkben feltalálhatók.

Legnehezebb idegenekre nézve a ‚meg.' Ez a magyarban ha általános jelentését viszgáljuk, határozott, teljes állapotot jelent, p. o. érteni (verſtehen), megérteni (ganz verſtehen); állani (ſtehen), megállani (feſtſtehen, ſtehen bleiben); fogni (greifen, halten), megfogni (feſthalten, ergreifen, begreifen); tanúlni (lernen), megtanúlni (erlernen, wiſſen); mondani (ſagen), megmondani (beſtimmt, ausdrücklich ſagen); írni (ſchreiben), megirni (ausdrücklich ſchreiben) st.

2. Néha megkettöztetnek s az által ismétlést jelentenek, p. o. meg-megáll, vissza-visszatekint, elébb-elébbhalad st.

3. Mind ezen részecskék elválhatók, de nem szabad tetszés szerént. Erről a szóhelyezés tanít, hanem röviden itt is megérintjük.

Elválhatlanok, midön a hangsuly vagy nyomosság az igén, vagyis az egész összetételen t. i. határozóval összetett igén fekszik, p. o. tegnap megfürödtem a Dunában. A hangsulyt pedig kérdés átlal tudhatni meg, a mikor a hangsuly a felelt szón fekszik, így: mit csi-

Digitized by Google

náltál tegnap a Dunában? Felelet: megfürödtem. — Nevezetes a magyar nyelvben, hogy ha magával a hangsulyos igével kérdezünk s ezen igének előrészecskéje is van: a felelet csupán magával a részecskével is történhetik, p. o. megfürödtél tegnap a Dunában? Felelet: Meg (vagy: Igen is, meg).

Elválók ellenkező esetben. Mivel t. i. a magyar szóhelyezésben fő szabály az, hogy az ige közvetlenül a hangsulyos vagy nyomosított szót kövesse: ha az igének előrészecskéje van, ez tőle el- s utána esik, p. o. a Dunában fürödtem meg tegnap, vagy: tegnap fürödtem meg a Dunában st. Ezen észrevételekkel:

a) Vannak nehány szók, melyeken már jelentéseiknél fogva természet szerént mindig nyomosság fekszik; ilyenek azok, melyek magokban a ‚minden' eszméjét foglalják, p. o. mind, mindig, mindenkor, örökké st.; ezeknél, ha t. i. még más szónak nincsen a mondatban nyomossága, nincs szükség a nyomosság további kijelentésére s tőlük az előrészecske nem válik el, p. o. nyáron mindig megfürdöm, vagy minden nyáron megfürdöm a Dunában; (de ha a ‚Dunában' vagy ‚nyáron' szókon is nyomosság fekszik, akkor elválik, így: csak nyáron fürdöm meg mindig a Dunában, vagy nyáron mindig a Dunában fürdöm meg).

b) A mely szók pedig magokban csak ‚sokaság' eszméjét foglalják, azok tetszés szerént meghagyják, vagy elválasztják az előrészecskéket, így: sokszor megfürdöttem már a Dunában, vagy: sokszor fürdöttem már meg a Dunában.

c) Ha ‚is' kötszó ilyen öszvetett igére vitetik, akkor az ‚is' a részecske és ige közé jön, p. o. tegnap meg is fürdöttem a Dunában.

d) Vannak némely igék, a német nyelvbeliekhöz egészen hasonlók, melyek mellé határozatlan mód járul, p. o. írni ‚akarok', tanúlni ‚kezdek', gondolkozni ‚kell' st.; ha a

Digitized by Google

nyomosság ezeken fekszik: a határozatlan módu igéhez tartozó részecske azon igék elébe megy; p. o. meg akarom mondani, e helyett: akarom megmondani *).

68. §.

Kötszók.

Midőn nem csak egyes szók, hanem egész mondatok viszonyzódnak egymásra, az ezen viszonyt kifejező szókat kötszóknak hivjuk, p. o. mivel egészségesek és erősek vagyunk, tehát dolgozhatunk.

Fő felosztás szerént a kötszók egymáshoz — és egymás alá sorozók. Az egymáshoz sorozók valamely nemből egyes fajoknak egész, vagy részbeli összefüggését (p. o. és, is, mind — mind, nem csak — hanem, vagy — vagy, részint st.), avagy öszve nem függését (u. m. sem—sem jelölik).

Az egymás alá sorozók pedig a hasonlónak s különbözőnek (p. o. valamint — úgy), az oknak és okozatnak (p. o. minthogy—tehát), végre az időnek (p. o. mig, azonban) egybefüggését mutatják.

Mind ezek a magyarban is, mikép más nyelvekben, változhatlanok; s további magyarázatuk a szókötésbe tartozik. Addig is megjegyezhetjük, hogy használatuk a német nyelvbelitől csak némi csekély kivételekben tér el, p. o. ‚is' mindig utána áll azon szónak, melyre viszonyzódik, p. o. én is ott valék, auch ich war dort; úgy hogy összetett kötszóknál p. o. ‚ha—is, bár—is, hanem—is', társától mindig elválasztatik, p. o. ha tudnám is st.

Ugyan ezt kell megtartani a ‚sem'-ről, mely ‚is nem'- vagy ‚nem-is' ből húzatott össze, p. o. én sem

*) E szabályok is azon számos szabályok sorába tartoznak jelen nyelvtanban, melyeket nyelvtanitóink én előttem vagy egészen elmellőztek, vagy azt vallák azokrul, hogy kimeritőleg fel nem találhatók; s imé látjuk, mily egyszerüek.

Digitized by Google

láttam, auch ich ſah nicht; de ha igére viszonyzódik, a ‚nem-is' újra kifejlik belöle, így: nem is láttam, auch ſah ich nicht; ketté osztó mondatokban pedig még ‚nem'-et veszen maga mellé az ige elébe, így: sem nem láttam, sem nem hallottam, vagy: sem én nem láttam, sem ő.

A parancsoló mód elött csak ‚se' áll, de az igének elébe jöhet még a ‚ne' is, p. o. se (ne) láss, se (ne) hallj; sőt ha más szók jönek közbe, el sem maradhat, p. o. se személyét ne lásd, se beszédét ne halld.

69. §.

Indulatszók.

Nevezetesb indulatszók:

ah, ach.
bár, bárcsak, ach wenn nur.
beh v. be, ach wie; p. o. beh szép! ach wie ſchön.
bezzeg, aha, für wahr!
csitt, ſtill!
ej, ei.
ej-ej, ei-ei.
ejnye v. ennye, ei- ei, wie.
fáj, es thut weh.
fájdalom! leider!
hagyján! ei nur, es mag ſein, es ſei.
hé, hej! hörſt!
jaj, ach, weh.
ne v. nesze, da haſt.
netek v. nesztek, da habt.
ni, ni-ni, ſchau!
no, nos, nun.
nosza, wohlan.
ó, óh, ach.
piha, pfui.
rajta, los darauf.

Digitized by Google

vajha, ach wenn.
vajmi, ach was für ein.
valljon v. vajjon(e), ob?

Jegyezzük meg, a mit máskor is érinték, hogy ha ezek közvetlenül névre viszonyzódnak, akkor a név soha sem veszen föl névmutatót, p. o. óh szégyen! o Schande (v. o der Schande)!

Nyolczadik fejezet.

Az igékrül.

70. §.

Hányfélék az igék és hajlításaik?

Az igék, igeszók 1. lételt, 2. munkásságot jelentenek.

A lételt jelentő igék valamely alanynak (önnönnek — subjectumnak —) lételét, vagy léte változását jelentik, a nélkül, hogy ezen változás mással, azaz valamely tárgygyal közöltetnék; innét ezeket alanyi vagy ki nem ható igéknek mondjuk *), p. o. (én) megyek, állok, a madár repül st. Legnevezetesebb ezek közül, mely magát a tiszta lételt jelenti, és fölegesen lét-igének hívatik, t. i. van (lenni).

A munkásságot jelentő igék pedig oly változást jelentenek, mely az alanyon (mint okon) kivül még máson, valamely tárgyon is véghez megyen; s ezért azon igéket tárgyi, ki- vagy átható igéknek nevezzük, p. o. én könyvet olvasok, a kertész fát ültet.

De vannak oly esetek, melyekben a létel és mun-

*) Nyelvtanitóink ezeket még mind eddig közép igéknek nevezik; pedig még a szükebb német s franczia nyelvekben is st. elhagyák már a nyelvphilosophok ezen nevezetet. A mi nyelvünkben, igen is, van közép ige de ez egészen más. Miről alább.

Digitized by Google

kásság (alanyiság és tárgyiság) együtt, összevegyülten mutatkozik, a midőn az alany bizonyos létele szükségbül vagyis idegen munkásságbul eredettnek látszik, az alany tehát maga tárgy is egyszersmind, p. o. ha csak ezen lételi képleteket mondom is: alszom, álmodom, már ezekben is van valami szükségbeliség, mert nem szabad akaratomtul függ ‚aludni, s álmodni'; de ezen szükségbeliséget még világosabban érezzük ezekben: melegszem (p. o. tüznél), összerogyom (p. o. testi gyengeség miatt), a ház leomlik (valamely munkáló ok által); tehát mind ezen esetekben, bár nem világosan, az alany mondott lételei s változásai idegen munkásság és szükség által föltételezvék, tehát nem tiszta az ily létel, nem az alanytól ered, hanem szükségbeli, kénytelen, szenvedő.

Ezért van a magyarban még magok az át nem ható ugyanazon igék között is lényeges különbség, ha ‚ik' (szükségbeliséget vagy szenvedést mutató rag) járúl hozzá, p. o. omol és omlik; (magában) fölmelegül, és (a tüznél) fölmelegszik; az ember hajol és az ág hajlik, barátunk elvál és a fa héja elválik*) st.; ámbár más nyelvekben a mondottakat többnyire azonegy szó fejezi ki.

Sokszor pedig az alany bizonyos létele, s változása világosan idegen munkásság-, tehát szükségesség- és

---

*) Hogy -‚*ik*' világosan és természetesen annyi mint: ‚*ke*-ll', és így szükségbeliséget jelent, p. o. hajlik = hajol k(ell), alig volna szükség érintenem, ha nem tudnám hogy eddigi nyelvészeink — isten tudja mily — mesterségesen ügyekezének mutogatni, hogy az ‚ik' csak annyit jelent: ‚*ő*' (Révai. Elaboratior Grammatica. Volumen primum. 337 — 340. lapokon); és mit sütöttek ki czifra véleményeikkel? Azt hogy ‚ik, ja, je' st. mind annyi mint: *ő*, valamint az első személyek ragai *-m*, *-k*, mindenik hajtogatásban annyi mint: *én*. És mégis minden következetesség nélkül három hajtogatásrul — vagy szerintök formárul — beszélnek.

Digitized by Google

szenvedésbül ered, p. o. én (másoktól) gyaláztatom, a csalárdság (a törvény által) tilalmaztatik.

Mind ezek után az igeszóknál három fő osztályt különböztethetünk meg:

1. Tiszta állapoti (vagy tiszta alanyi vagy ki nem ható) igék, midőn az alany létele s változása belső szabadsággal látszik egybeköttetve lenni, p. o. az ember örül, kél, megyen.

2. Tárgyra ható (tárgyilagos) igék, midőn valamely alany munkássága tárgyra terjed ki, p. o. az ember megszelíditi az állatokat, a természeti erőket hasznára fordítja.

Még pedig a tárgy vagy világosan ki van mutatva, meghatározva, p. o. ezt a könyvet olvasom, Budát láttam, őt várom; vagy pedig csak általában mondatik, avagy értetik valamely tárgy, p. o. könyvet olvasok, vagy csak: olvasok; látok, várok st.

Amazok határozott tárgyra ható igéknek, emezek határozatlan tárgyúaknak nevezhetők. Minthogy azonban legtöbb esetben ugyanazon igék (t. i. a tárgyra ható igék) használtatnak határozottan avagy nem határozottan: tehát ezen állapotok azonegy igének csak különböző formáit teszik s az igék határozott vagy határozatlan állapotban, avagy formában lenni mondatnak.

3. Szükségetjelentő (alany-tárgyilagos vagyis szenvedő) igék, midőn az alany létele s változása idegen munkássággal, szükségességgel, szenvedéssel jár együtt. Még pedig vagy csak homályos az idegen munkásság s a létel fogalma erősebbnek látszik, és az ilyen igék szenvedő létel-igéknek, szenvedő át nem hatóknak nevezhetők, p. o. alszik, álmodik; vagy az idegen munkásság egészen szembetünő, világos és a lételt túlnyomó, ezeket szenvedő áthatóknak mondhatjuk, p. o. veretik, olvastatik.

Digitized by Google

A határozott tárgyra ható, és szenvedő átható állapotja az igéknek a magyarban csak nyelvtani ragozás által származik, tehát ezek nem törzsformák. Törzsformák, melyeket a szótárakban is feltalálunk: 1. a tiszta lételiek, 2. szenvedő lételiek és 3. határozatlan áthatók.

Ezen szorosan philosophiai elmélkedés szerént a magyarban egészen és csupán jelentéseiknél fogva háromféle igehajlitás vagy úgy nevezett hajtogatás van, u. m. első: a tisztán lételi igéké kivétel nélkül; a második: minden határozott tárgyra hatóké kivétel nélkül; harmadik: a mindenféle szenvedőké kivétel nélkül.

Minthogy pedig a határozatlan tárgyú igék, sokszor alig különböznek az át nem ható igéktül, p. o. látok, magában annyit jelent mint látó vagyok, tehát ezek ily állapotban valóban létel-igék söt más nyelvekben sok ily ige (p. o. a németben: warten) soha nem is használtatik áthatólag: tehát ezek is ily állapotban az elsők szerént hajtogattatnak; nem is tudok a magyarban csupán egyetlen egy átható igét, a mely egyedül csak a második hajtogatásra tartozik u. m. ‚kétli.‘ — Valamint továbbá az is megtörténhetik, hogy némely át nem ható igék, akár tiszta, akár szenvedö lételi igék legyenek, kihatóvá, még pedig határozott tárgyra kihatóvá változnak, p. o. a lovat megülni, idejét elaludni; s ekkor ezek is egészen a második hajtogatás szerént hajlítatnak; avagy, mint imént láttuk, a tiszta lételiek szenvedökké is válnak s ekkor a harmadik osztályba tartoznak.

Ezen magyarázatokbul látható, hogy az átható igék mind a három hajtogatásban elöfordulhatnak, u. m. az elsöben mint határozatlan tárgyú, a másodikban mint határozott tárgyú, a harmadikban mint szenvedö áthatók. Innen eddigi nyelvtanitóink ezen három különböző hajtogatást csak formáknak (határozatlan, határozott és szenvedő formáknak) nevezték; de láttuk hogy a nyelv szellemével s philosophiájával sokkal egyezőbb és

Digitized by Google

minden kivétel nélkül állandó *) a mi elosztásunk három különböző hajtogatásra, u. m. alanyi-, tárgyi- és alanytárgyira; úgy hogy az elsőre minden tiszta alanyi szók tartoznak kivétel nélkül s a tárgyiak közül csupán akkor ha határozatlan formában vannak, a másodikra minden határozott tárgyu szók, a harmadikra minden tárgyilag-alanyiak, vagyis akárminő szenvedők. Annyival inkább áll pedig ez, mert formák azaz ugyanazon igének különböző formái is léteznek; miről alább leszen szó.

71. §.

Határozott és határozatlan forma.

Az igeformák közt nemcsak legnevezetesebb e két forma, hanem idegenekre nézve, minthogy többnyire ugyanazon (tárgyra ható) ige jön elő mindkét formában, leg is nehezebb. Tehát ezen két formát a többiek közül még a hajtogatás előtt kiemelni, és részletesen előadni szükségesnek gondoltam.

Határozott formában vannak a tárgyra ható igék:

1. Midőn azok mellett a szenvedő ejtés (tárgy-ejtés) határozott névmutatóval áll, p. o. a házat megtartom, a szőlőt pedig eladom.

Jegyzetek. a) Ide tartozik, ha azon tárgy-ejtés határozott névmutató nélkül van ugyan, de oly tulajdon nevéke az, melyek nem használják a határozott névmutatót,

---

*) Les verbes qui expriment des actions transitives et intransitives seront passibles des deux conjugaisons. Le Mesl. Esquisse d'un langue bien, faite. — S főleg az így fejtegetett magyar nyelvből lehet bebizonyitni hogy Rammstein azon észrevétele: „Il n'y a point de verbes actifs ni de verbes passifs" teljességgel nem áll. Mert a magyarban egészen más hajtogatása van az át nem ható, más az igazi átható igéknek.

Digitized by Google

p. o. Budát látom, Hunyadyt tisztelem, Húsvétet megüllöm. Vagy

b) azon tárgy-ejtés birtokot jelentő szóké avagy ragoké, melyek t. i. tetszés szerént fölvehetik vagy elhagyhatják a határozott névmutatót, u. m. a birtokos névmásoké, birtokhelyetteseké s a birtokragokkal összekötött szóké, p. o. (a) könyvemet elvitték, (az) irásimat szétszilálták, (a) tiédet s Pálét, semmiteket sem bántották.

2. A harmadik személy szenvedői (őt, őket) és a megszólításokéi (Önt, Kegyedet, Nagyságodat st.) is mind határozott formában kivánják az igét magok mellé. — Úgy szinte

3. A névmások közül a főnévi mutatóknak, és melléknévi azonságot mutatóknak tárgyejtései, p. o. ezt a házat nem amazt értem st.

Jegyzetek. a) Sokszor a magyarban kihagyatnak ezen tárgy-ejtések: azt, azokat, ha t. i. főnév nélkül állanak s hangsuly sem nyugszik rajtok, de azért az ige határozott formában marad, p. o. tudom (azt), hallom (azt) hogy; mind láttam (azt, vagy azokat) st.

Néha pedig a mondott szók nem azonságot, hanem csak hasonlóságot jelentenek, ekkor soha sem kivánnak határozott formát, p. o. ha te kalapot veszesz, én is azt veszek (azaz hasonló dolgot veszek) egészen mást jelentene: én is azt veszem (azaz: ugyanazt).

b) A milységet mutató névmásoknál arra kell tekinteni, ha van-e határozott névmutatójok vagy sem, p. o. ilyen embert szeretek, vagy: az ilyen embert szeretem.

c) Határozott formában kivánják még az igét az ‚ik'-ben végződő minden határozatlan névmásoknak (p. o. egyik, valamelyik, mindenik) szenvedői és ezen összetett szóé: egymás, p. o. egyiket látom, mindenik embert nem ösmerhetem, egymást ne bántsátok st.

Digitized by Google

Ezekből kiki maga összerakhatná ugyan magának azon eseteket, melyekben nem határoztatnak meg a tárgyra ható igék: mindazáltal fontossága miatt mi is előadjuk.

Tehát

Határozatlan formában vannak a tárgyra ható igék:

1. Midőn azok mellett a tárgyejtés nem határozott névmutatóval áll (kivévén az imént érintett kiveendőket), vagy nem is tárgy-, hanem más ejtés, vagy más beszédrész áll, p. o. bort töltök, borral nem élek, bort rendesen inni nem szeretek. — Kivétetik ezen egy ige: beérni valamivel (begnügt ſein mit etwas), p. o. Péter a magáéval be nem éri.

2. Az első és második személy szenvedő ejtései p. o. engemet, minket, titeket nem hallgatnak meg.

3. A föntebb elő nem számlált névmások, p. o. a visszamutatók, ha szinte határozott névmutató áll is mellettök, p. o. a kit nem látsz; a mit nem hallasz; azon dolgok, (a) melyeket mindennap tapasztalunk st.

72. §.

Az igék viszonyai és ezekből folyó hajlitásaik.

1. Tudjuk (25. §.) hogy az igék, épen úgy mint a melléknevek, jegyszók; tehát épen úgy mint ezek a személy- és tárgyszókra viszonyzódnak közvetlenül mint alanyokra. Tehát az igék legelsőben is személyek és tárgyak s ezeknek (egysége vagy többsége, azaz) száma szerént fognak hajlítatni, mikép minden nyelvben feltaláljuk.

2. Minthogy pedig az igék oly jegyet fejeznek ki, melyek 1) lételt és 2) munkásságot foglalnak magokban s a létel és munkásság különböző időkben történhetnek: tehát az idők különbféle kijelölése is előfordúl az igéknél.

Közelebbről tekintve az idő csak háromféle lehet, u. m. jelen, mult és jövő. De ezek közül mindeni-

Digitized by Google

ket ismét kétképen gondolhatni, u. m. általánosan, minden más időre vitel nélkül, p. o. Péter ír; Péter írt; Péter írni fog; vagy pedig rávitelesen, más időre vitetve, p. o. midőn a játékszinbe menék, egy jó barátommal találkoztam; el fogok útazni, mihelyt ezen munkát elvégzendettem st. Még pedig ezen rávíteles időket ekképen gondolhatjuk:

A jelen idő, bár képzelhetlen kicsiny, tartósnak is gondolható, tehát multtal vegyes.

A mult idő lehet: félmult, azaz jelennel vegyes (tehát tartós); lehet egészen betölt, sőt egy másik betöltre nézve még előbb s többször is betölt.

A jövő idő lehet kezdődő, lehet tartós, sőt mind a kettő lehet egy másik időre nézve eltölt is.

A magyar igékben mind ezen idők teljesebben feltaláltatnak mint más ösmeretes nyelvekéiben.

3. Az igék még a létel s munkásság módját is kijelenthetik.

A létel és munkásság ezen módja három tekintetben gondolható t. i. a létel s munkásság vagy 1) létező, vagy 2) szükséges, vagy 3) lehető.

A magyar nyelv itt is tökélyesb más ösmeretes nyelveknél, mert nála mind a három mód teljesen meg van, u. m. mutató (vagy létezési) mód, foglaló (vagy szükségi) mód és óhajtó (vagy lehetségi) mód.

4. Megtörténik az is, hogy az ige nem közvetlenül, hanem csak közvetőleg viszonyzódik valamely alanyra, p. o. ebben: az ember tud dolgozni ha akar; ‚tud' és ‚akar' közvetlenül, de ‚dolgozni' csak közvetőleg viszonyzódik az ‚ember'-re, sőt néha nem is ige-, hanem névforma; a mi még jobban látszik ezen példákbul: dolgozni kötelesség, gyalázni könnyü, javítni nehéz; ezek helyett: a gyalázás könnyü, a javitás nehéz, a dolgozás kötelesség. Ez tehát az igéknél kijelelt eszmét mintegy

Digitized by Google

elvontan, és vagy egészen alany nélkül hozza elő, vagy legalább csak közvetőleg viszi, viszonyitja arra. Azért ezt elvont, alanytalan vagy közvetőleges módnak hívhatnók; közönségesen határozatlan módnak hivják.

5. Végre az igék más beszédrészeknek u. m. mellékneveknek, főneveknek és határozóknak tulajdonságaiban is részesülnek, innen ezen formákat részesülőknek hivjuk.

Ezek szerént ‚igehajlitás'-nak vagyis hajtogatásnak nevezzük az igéknek, személyek, számok, idők, módok és részesülők szerénti hajlitásait s ragozásait.

A mondottakon kivül még a magyar igék a lételnek s munkásságnak többféle körülményeit, p. o. ismétlését, mindennémü lehetőségét st. is hajlitásokkal jelölik meg, de ezeket különösen formák neve alatt alább adandjuk elő.

73. §.

A magyar hajtogatások legkönnyebb megtanulásának módja.

A magyar igéknek, a módok, idők, számok és személyek szerénti minden hajlitásai a formákkal együtt bár mily csodálatos és hasonlíthatlan különb- és sokféleségüek s élesen kijelöltek legyenek, még is hihetetlen könnyüséggel megtanúlhatók, ha a nyelvtanban a módszer jól el van találva s följegyezve. Mert valamint minden tanok ezen nyelvben csaknem minden képzeletet felülmuló szabály- és egyszerüséget tanúsitnak a csodálatra méltó változatosság mellett: úgy és leginkább szembetünő ez az igéknél.

Többnyire nyelvtanitóink a száraz elvont ragokat bocsátják a hajtogatásnak elébe, még pedig minden időnél; a minél unalmasb módszert (t. i. idegenek tanitásában) képzelni sem tudok. Én egyszerre belémegyek

Digitized by Google

egyes időnként a példákba s a ragokrúl mindjárt hozzájok teendem a nélkülezhetlen jegyzéseket; de a közönséges szabályokat csak akkor terjesztem elő, mikor a hajtogatásokkal már némileg megösmérkedendünk vala. Ezért:

A kezdő tanuló minden példa alatt olvassa meg előbb a jegyzetet, mielőtt talán a példának észbüli tanulásához fogna.

A segitő igék, vagy inkább azokbul egyes szók oly csekély és mellék szerepet játszanak a magyar hajtogatásokban, hogy azoknak előbocsátása nem csak czéliránytalan, hanem még nehezitő volna a kezdőre nézve. A magok helyén mind előjönek.

Mutató vagy létező mód.

74. §.

Jelen idő.

I. Első (vagy: alanyi vagy önnöni) hajtogatás.

Első vagy alhangú példa.

állok,	{állsz, / {állasz	áll,
(ich) ſtehe	(du) ſtehſt	(er, ſie, es) ſteht.
állunk,	{álltok, / {állotok,	{állnak, / {állanak,
(wir) ſtehen.	(ihr) ſteht.	(ſie) ſtehen.

Jegyzetek. 1. Ezen első példa tiszta átnemható vagy tiszta létel-ige (70. §.).

2. Az egyes harmadik személy ‚áll' mint látjuk, tisztán minden rag nélkül van s a többi személyek ehöz egyszerüen függeszték ragaikat; innen ez törzs, még pedig egyetömös, minden hajlitásra s minden ragozásra tartozó fő törzs az igéknél.

Digitized by Google

3. A kettős személyeknél, p. o. állsz vagy állasz csupán a három mássalhangzó könnyebb és simább kiejtése végett szúratik közbe (*a*, *o*) önhangzó.

4. A személyek: én, te, ő; mi st. mindenütt csupán akkor járulnak az igékhöz, ha a hangsuly fekszik rajtok, így: én állok (azaz: nem más) st.

Második vagy fenhangú példa:

kérek, (ich) bitte. kérlek, (ich) bitte dich oder euch.	kérsz, (du) bittest.	kér, (er) bittet
kérünk, (wir) bitten.	kértek, (ihr) bittet.	kérnek, (sie) bitten.

Jegyzetek. 1. Ezen második példa átható ige határozatlan formában (70. 71. §§.) s nem árt, ha határozatlanságát más szókkal is kijelentjük, így: kérek (valamit, egy könyvet, valakitől, Öntől, enni, inni, kávét, egy kevés kenyeret st.); kérsz (engemet, tőlem st.); kér (tégedet, kenyérért st.)

2. A törzs itt tökéletesen az, mint az első példánál, t. i. egyes szám harmadik személye.

3. Két helyütt u. m. ‚kérek és kértek'-ben zárt *é* vagyon, mert az alhangú ragoknál *o* az önhangzó (20. §.).

4. Az egyes számbeli első személy ‚lek' ragot is vön fel ‚ek' helyett, mely második személyre hatást jelent mind egyre, mind többre, a nélkül hogy ‚tégedet' vagy ‚titeket' kimondatnék; *) se kimondásra csak akkor van szükség, ha a nevezett személyszókon fekszik a hangsuly, igy: tégedet v. titeket kérlek, (az az: nem mást).

*) Vajjon e formát nem lehetne-é többesben is használni igy: kérlünk, kértelünk, kérjelünk, kérnélünk, stb? vagy a ‚lak, lek' csak a héber nyelvből kölcsönzött forma volna?

Digitized by Google

Ha most mind a két példától ‚áll,' ‚kér' elválasztjuk a ragokat s változó önhangzóikat elgondoljuk, ekként állanak azon ragok:

Egyes számban

1-ső személy	2-dik személy	3-dik személy
— k	sz *)	(*törzs*)

Többesben

— nk	t — k	n — k

II. Második (vagy tárgyi vagy ményi) hajtogatás.

Alhangú példa

várom	várod	várja
(ich) erwarte (es)	(du) erwarteſt (es)	(er) erwartet (es)
várjuk	várjátok	várják
(wir) erwarten (es)	(ihr) erwartet (es)	(ſie) erwarten (es)

Jegyzetek 1. Látjuk, itt nincsen önálló tiszta törzs, mert a' fő törzshöz ‚vár' mindenütt ragok függednek, tehát a harmadik személytül a ‚ja' rag elgondoltatik s ugy járulnak hozzá a' többi ragok.

2. Ezen példában az ige határozott formában lévén (70. 71. §§.) nem árt ha határozottságát más szókkal is kifejezzük, igy, várom (a könyvet, öt, ezt, a kávét, kenyeremet, Nagyságodat st.).

*) Ezen *sz* némely sziszegő végbetüjü szóknál kellemetlenül hangzik 's a népnyelv sokszor *l*-lel cseréli fel p. o. leszel, e helyett: leszsz; ‚olvasol,' olvassz' helyett; de az irói szokás úgy látszik akarni, hogy mindig *sz*-szel éljünk; pedig nem tagadhatni hogy több időkben p. o. félmultban s az ohajtó módban is valósággal *l* van *sz* helyett, p. o. olvasál nem: olvasász, olvasnál nem: olvasnász; pedig különben a többi személyeknek betüi mindenütt ugyanazok.

Digitized by Google

Fenhangú példa

kérėm	kérėd	kéri
(ich) bitte (es)	(du) bitteſt (es)	(er, ſie) bittet (es)
kérjük	kéritek	kérik
(wir) bitten (es)	(ihr) bittet (es)	(ſie) bitten (es)

Jegyzetek. 1. Az önhangzókon kivül ezen második példában egy kis különbség van a mássalhangzókban is, t. i. ‚*ja*' helyett mindenütt ‚*i*' áll, egyébiránt a törzs itt sem tiszta, mert: ‚kér-i'

2. A sziszegő végbetük a *j*-t mindenütt hasonitják (assimilálják); p. o. ‚üz-*jük*' lesz: ‚üz-zük;' ‚olva*s*-*ja*' helyett ‚olva*s*-*sa*,' ‚met*sz*-*jük*' helyett ‚met*sz*-*szük*.'

3. Ha a változó önhangzókat elgondoljuk, (a *j* es *i* különbségével) ezen második hajtogatásbeli ragok igy állanak:

első személy	2-dik személy	3-dik személy
	egyes számban	
— **m**	— **d**	*(ja)* *(i)*
	többesben	
(j) — **k**	*(já)* **t-k** *(i)* **t-k**	*(já)* **k** *(i)* **k**

4. Ezen második hajtogatás multja, mint alább is elő fog jöni, melléknévileg is használtatik, p. o. a vártam pénz, a kértük könyv, a mondottátok szabály; valljon nem lehetne-e ezt tenni minden más egyszerü idővel is, igy: a várom pénz, a kérendėm könyv?

Digitized by Google

III Harmadik (vagy alanytárgyi vagy önnöntárgyi) hajtogatás.

Első v. alhangú példa

vágyom	vágyol	vágyik *)
(ich) ſehne mich	(du) ſehnſt dich	(er, ſie, es) ſehnt ſich
vágyunk	vágytok	vágynak
(wir) ſehnen uns	(ihr) ſehnt euch	(ſie) ſehnen ſich

Második v. fenhangú példa

kéretem	kéretel	kéretik
(ich) werde gebeten	(du) wirſt gebeten	(er) wird gebeten
kéretünk	kérettek	kéretnek
(wir) werden gebeten	(ihr) werdet gebeten	(ſie) werden gebeten

Jegyzet 1. Itt ismét nem tiszta a törzs, mert ‚ik' ragad hozzá.

2. A föntebb mondottak szerént ezen harmadik hajtogatásbeli személyeket jelentő ragok:

1-ső személyé	2-dik személyé	3-dik személyé
egyes számban		
— m	**— l**	**— ik**
többes számban		
— nk	**t — k**	**n — k**

Mind a három hajtogatásban elszámlált személyt jegyző ragok (csekély különbséggel) a következőkben mindenütt állandóan megmaradnak; ezen okbul a kezdő ne menjen tovább, mig a föntebbi jegyzeteket jól meg nem érté s a példákat jól meg nem tanúlá vala; mit azonban a következőknél is tennie nem ártand.

---

*) Köznép nyelvében ezen harmadik hajtogatásra s ‚*ik*'-re nem igen van ügyelet, hanem összevissza hol ‚vágyo*m*', hol ‚vágyo*k*'; hol ‚vágyo*l*', hol ‚vágy*ss*' t. i. az utóbbi esetekben az első hajtogatás szerént is hallatszanak. Az irói nyelvben ezt szorosan meg szokták és kell különböz-

Digitized by Google

75. §.

Félmult idők kétfélék: egyszerü és öszvetett.

I Első hajtogatás.

Első példa

állék	állál	álla
(ich) ſtand	(du) ſtandeſt	(er, ſie, es) ſtand
állánk	állátok	állának
(wir) ſtanden	(ihr) ſtandet	(ſie) ſtanden

Jegyzet. Látjuk hogy a föntebb kimutatott tiszta törzs ‚áll' itt egy betüt *(‚a')* kapott s ezt nevezzük: félmúlt (képző v. alkotó) ragának, úgy hogy az első személyt *(ék)* kivéve, a többi személyekben mindenütt megmarad az ‚a' csak hogy a hajlitásnak közönséges szabályainál fogva hosszúvá válik; (13. §. III.) tehát az egyes harmadik személy itt újra törzs, de egyedül csak ezen félmult törzse, s ezért mellék- v. al törzsnek hívatik; a mit minden időrül kell érteni.

Második példa

kérék	kérél	kére
(ich) bath	(du) batheſt	(er) bath
kérélek		
(ich) bath dich oder euch		

---

tetni; mert érintettük föntebb hogy különösen az *ik* szükségességet jelent s ezen szükségességnek a többi személyekben is ki kell jelentetnie. Egyébiránt nem tagadhatni, hogy a többes számban nincsen magok a személyek ragai közt különbség az első és harmadik hajtogatásban. Azt se feledjük el, hogy vannak szók, melyek mind ‚*ik*'-kel, mind ‚*ik*' nélkül állanak, p. o. hajol és: hajlik, tehát ez mindkét hajtogatás szerént hajlítható, igy: hajol*ok* (v. hajlok), hajol*sz* (v. hajlasz), hajol; és: hajl*om*, hajl*ol*, hajl*ik*; s jelentéseikben lényeges a különbség, mert amabban az értelem akaratunktól függő (az ember hajol) s önkéntes; ebben akaratlan, kénytelen, szükséges (az ág hajlik) mint föntebb megmagyaráztuk.

Digitized by Google

kérénk	kérétek	kérének *)
(wir) bathen	(ihr) bathet	(ſie) bathen

Jegyzet. Mindkét példa egybevetése után, a félmultnak saját képző ragai: *a*, *e* mellett a személyeknek ezen ragai vagy betüi vannak:

1-sö személyé	2-dik személyé	3-dik személyé
— k	— l	—
— nk	t — k	n — k

tehát, kivévén az egyes második személyét: *l*, (mely a jelen időben *sz)* ugyanazok, mint a jelen időben, (t. i. szinte az első hajtogatásban); s a személyek betüitől meg kell különböztetni az idők ragát. A jelen idő rag nélküli (még egy hangocskával sem különböztethető, egy hangocskánál is kisebb, rövidebb).

II Második hajtogatás.

Első példa

várám	várád	várá
(ich) erwartete (es)	(du) erwarteteſt (es)	(er, ſie, es) erwartete (es)
várók **)	várátok	várák
(wir) erwarteten (es)	(ihr) erwartetet (es)	(ſie) erwarteten (es)

Jegyzet.

Ezen példában a törzshöz hosszú ‚*á*' ragadott, de nyilvánvaló, hogy ez a félmult betüjébül *(a)* és a második hajtogatási harmadik személy ragából (*a* vagy *ja*. 74. §.) húzatott öszve; tehát: vár*aa* vagy ha tetszik: vár*aja*

---

*) Régibb iratokban gömbölyü törzs után ‚*e*' alkotó rag helyett ‚*ö*'-t is találunk, ekképen: egyesülö, e helyett: egyesüle, ülö, gyüjtö, jövö, st. melyek, valamint ezek is: tölö, könyvö, ma is divatozó tájszólások, de követésül nem ajánlhatók.

**) A köznép nyelvében igen sokszor hallhatni: váránk (t. i. itt a második hajtogatásban), de müvelt s irói nyelvben a szabályt kell követni, az az az ‚*n*'-et, mint más időknél történik, a második hajtogatásban ki lökni.

Digitized by Google

helyett (20 §.); ugyanez áll a többi személyrül is, igy: vár*ám* = vár*aam*, vár*ád* = var*aad*, vár*ók* = vár*auk* vagy ha tetszik: vár*ajuk* st.

Második példa

kérém	kéréd	kéré
(ich) bath (es od. barum)	(du) batheſt (es)	(er ſie es) bath (es)
kérök *)	kérétek	kérék
(wir) bathen (es)	(ihr) bathet (es)	(ſie) bathen (es)

Jegyzetek.

1. Itt ismét összehuzás történt igy: kér*ém* = kér*eem*, kér*éd* = kér*eed*, kér*é* = kér*ee* vagy kér*eje*.

kér*ők* = kér*eük* vagy kér*ejük* st. És igy

2. A félmult képző betüi itt is mint az első hajtogatásban: *a*, vagy *e*.

3. Az időbetük mellett pedig a személyek saját betüi

1-ső személyé	2-dik személyé	3-dik személyé
egyes szám		
— m	— d	—
többes számban		
— k	t — k	— k

tehát szorosan véve szinte azok, melyek a jelen időben hasonlókép a második hajtogatásban.

III. Harmadik hajtogatás.

Első példa:

vágyám	vágyál	vágyék
(ich) ſehnte mich	ɔc.	
vágyánk	vágyátok	vágyának

*) Ezt ismét nem szabad öszvezavarni ‚kérénk'-kel.

Digitized by Google

Második példa:

kéretém	kéretél	kéreték
(ich) wurde gebeten	ꝛc.	
kéreténk	kéretétek	kéretének

Jegyzetek.

1. Ismét láthatók az öszvehúzások:

vágy*ám* = vágy*aam*, vágy*ál* = vágy*aal*, vágy*ék* = vágy*aik*; kéret*ém* = kéret*eem*, kéret*ék* = kéret*eik* st. s mindenütt láthatók a félmultnak ösmeretes képző betüi: *a* s *e* is.

2. Ezen időbetük mellett pedig a személyek betüi következők:

	1-sö személyé	2-dik személyé	3-dik személyé
egyes:	**—m**	**—l**	**lk**
többes:	**—nk**	**t—k**	**n—k**

tehát ismét ugyanazok mint a jelen időben.

3. Különösen pedig két fő dolgot különböztessünk meg 1. a személyek betüi mindenik időben ugyanazok, hanem csak a különböző hajtogatások szerént különböznek egymástul, tehát hajtogatási betüknek vagy ragoknak is helyesen mondathatók; 2. az idők betüi pedig mindenik hajtogatásban (sőt személyekben) ugyanazok, és csak idők szerént különböznek egymástul.

4. Innét, minthogy a személyek betüi némi csekély kivétellel mindenik időben a külön hajtogatások szerént ugyanazok maradnak, ezen túl helykimélés végett is ezen betüknek bővebb kiemelését többé szükségesnek nem tartom, hanem csak az időalkotó betükét.

A magyarban öszvetett félmult is van, a mely mindenik hajtogatásban egészen a hajlitandó igének jelenjéből és ezen változatlanúl maradó segédszóbul: vala (es war) tétetik öszve s ennél fogva ez csak külső hajlitás, ekképen:

Digitized by Google

1-sö hajtogatás

állok vala állsz vala áll vala
állunk vala álltok vala állnak vala

2-dik hajtogatás

kérem vala kéred vala kéri vala
kérjük vala kéritek vala kérik vala

3-dik hajtogatás

vágyom vala vágyol vala *) st. st.

Használata is multtal vegyes jelen, melyről alább szólunk. Németül nem lehet kifejezni.

76. §.

Mult idők: szinte egyszerű (belső hajlitás) és összetett (külső hajlitás).

I Első hajtogatás

Első példa:

állt am / állottam	állt ál / állottál	állt / állott
(ich) bin geſtanden	(du) biſt geſtanden	(er, ſie, es) iſt geſtanden
állt unk / állottunk	állt atok / állottatok	állt ak / állottanak
(wir) ſind geſtanden	(ihr) ſeyd geſtanden	(ſie) ſind geſtanden.

Jegyzetek.

1. Látjuk, hogy az egyetömi törzshöz (‚áll') egy *t* vagy két *tt* járul; tehát ezen idő betüi: *t* vagy – tt. A

*) Régi iratokban ‚volt' segédszóval is tétetett össze a jelen idő, p. o. tartatik volt, viszen volt, kéri volt, azt mondja volt, ő sem akarja volt. Nyelv-emlékek. Első kötet. LI. lap.

Digitized by Google

példában lévő szó minden személynél tetszés szerént fölveszi a (két) *tt* betűt, de ezen szabad tetszés nem minden szónál van igy. Ugyanis

2. Az egy *t* és két *tt*-re nézve a szabályok ezek

a) Egy *t*-t vesznek föl csupán a folyékony félhangzón, (kivévén az *m*-et), tehát *l*, *ly*, *n*, *ny*, *r* félhangzókon végződő szók, p. o. él-t, von-t, ír-t, fo*ly*-t st. De akkor nem, ha két mássalhangzó jön öszve, p. o. érdem*l*-ett (vagy: érdeme*l*-t)

b) két *tt*-t vesznek mindenütt fel:

aa) a *t* betün végződő minden egytagú szók, p. o. ha*t*-ott, ha*t*ottam

Kivétetnek: üt, és: lát. Amaz ugyan a mult törzsében: ‚ütött', de egyebütt egy t-vel is mondathatik, igy: üt*t*em, vagy üt-*t*em. Emez pedig csupán a törzsben áll két *tt*-vel, igy: lát-o*tt*; egyebütt egy *t* van igy: lát-*t*am, lát-*t*ál, lát-*t*ad st.

bb) az olyan egy vagy több tagúk, melyeknél a végső t betüt még más mássalhangzó, vagy hosszú önhangzó előzi meg, p. o. köl*t*-ött, köl*t*öttem; — ép*it*-ett, ép*it*-ett-em; bocs*át*-ott, bocs*át*-ott-am, ere*szt*-ett, ere*szt*-ett-em.

c) Mindenütt mindkétképen ragozhatók az *l*-be végződők, ekképen:

α) Az-*l*-be és egyszersmind hosszú önhangzóba vagy két *ll*-be végződő igék, p. o. szó*l*-ott, szó*l*-tam v. szó*l*-ott-am; szá*ll*-t v. szá*ll*-ott st.

β) az *l*-be s előtte álló más folyékon félhangzóba végződők, p. o. ajá*nl*-tuk v. ajá*nl*-ott-uk, remé*nyl*-tetek v. remé*nyl*-ett-etek.

γ) az *l*-be végződő azon igék, melyek a végső tagban lévő rövid önhangzót tetszés szerént kilökhetik; (90.

Digitized by Google

§. C.) a szerént mint az önhangzó kilöketik vagy nem, p. o. becsm*érel*-t v. becsm*érl*-ett, érd*emel*-t v. érd*eml*-ett.

d) A törzsben két *tt*, egyéb személyeknél pedig egy *t* használtatik minden más esetekben, ú. m.

A sziszegő félhangzók, néma mássalhangzók és *m* után, p. o. húz-ott, húz-tam, úsz-ott, úsz-tam, keres-ett, keres-tem, rág-o t t, rág-tam, viv-ott, viv-tam, nyom-ott, nyom-tam st.

Kivételek: A tiszta *d*-be végződő többtagú igék a törzsben kétképen ragozhatók, p. o. fárad-t vagy: fárad-ott, éled-t, vagy: éled-ett; de egyebütt csak t-vel, p. o. fáradtam, éledtem st.

Az oly d-be végződő bármifé'e igék, melyeket félhangzók előznek meg, a törzsben két tt-vel, de a többi személyekben kétképen ragozhatók, p. o. mondott, mondtam vagy mondottam, hordott, áldott. st.

Mind ezen szabályok a többi két hajtogatásnak multjára is, sőt minden multra tartoznak.

3. A személyek betüit illetöleg egyes első személyben *k* helyett *m* van; a többes harmadik személyben pedig *nak* helyett tetszés szerént csupán *k* is állhat.

Második példa

kértem (ich habe gebeten	kértél (du) hast gebeten	kért (er) hat gebeten
kértelek (ich habe (dich od. euch) gebeten		
kértünk (wir) haben gebeten	kérteték (ihr) habt gebeten	kértek kértenek (sie) haben gebeten.

II. Második hajtogatás

vártam (ich) habe (es) erwartet	vártad (du) hast (es) erwartet	várta (er) hat (es) erwartet

Digitized by Google

vártuk	vártátok	várták
(wir) haben erwartet	(ihr) habt erwartet	(ſie) haben erwartet
kértem	kérted	kérte
(ich) habe (es od. darum) gebeten	(du) haſt (es) gebeten	(er) hat (es) gebeten
kértük	kértétek	kérték
(wir) haben (es) gebeten	(ihr) habt (es) gebeten	(ſie) haben (es) gebeten

Jegyzetek.

1. A mult idő betüje itt is mindenütt: *t*, s a személyekéi ugy mint mindenkor.

2. A mely szók egy *t*-t vesznek föl, de az első hajtogatásban a törzs két *tt*-vel áll (lásd fentebb d alatt), azoknál e törzsben is csak egy *t* fog lenni; p. o. húzo-*tt*, húz-*t*-a, st.

III Harmadik hajtogatás

vágytam	vágytál	vágyott
(ich) habe mich geſehnt	ꝛc.	{vágytak {vágytanak
vágytunk	vágytatok	
kérettem	kérettél	kéretett
(ich) bin gebeten worden	ꝛc.	{kérettek {kérettenek
kérettünk	kérettetek	

Jegyzetek.

1. A mult idő betüje ismét *t*; még pedig mint a föntebbiekből tudjuk (d alatt) az egyes harmadik személynél két *tt*, (-ett): kéret-ett; a többieknél csak egy: vágy-t-am, kéret-t-em st. miről imént szólánk.

2. Ezen egy időben nincsen ‚ik' a harmadik személynél.

Az összetett mult egészen úgy tétetik össze mint a félmult, t. i. a megelőző félmult időbül, és ‚vala' segéd szóbul, ekképen:

Digitized by Google

I-sö hajtogatás

állék vala, állál vala, álla vala
állánk vala, állátok vala, állának vala

II-ik hajtogatás

kérém vala, kéréd vala, kéré vala
kérök vala, kérétek vala, kérék vala

III-ik hajtogatás

vágyám vala, vágyál vala st.
Németül nem lehet kifejezni.

77. §.

Régenmult idök: csupán összetettek (külsö hajlitás).'

A régenmult idö csak a mult idöbül tétetik öszve, és a föntebbi módon ‚vala' vagy ‚volt' (es iſt geweſen) segéd szókbul, ekképen:

I-sö hajtogatás

álltam vala, álltál vala, állott vala
(ich) war geſtanden (du) warſt geſtanden (er ſie es) war geſtanden
álltunk vala, álltatok vala, állottak vala

vagy:

álltam volt, álltál volt, állott volt
(ich) bin geſtanden geweſen ꝛc.

II.

kértem {vala v. volt} kértél {vala v. volt} kérte {vala v. volt}
st. st.

III.

vágytam {vala volt} vágytál {vala volt} vágyott {vala volt}
st. st.

Digitized by Google

78. §.

Tiszta jövők.

Tiszta jövő kétféle van a magyarban, u. m. egyszerű (belső hajlitás) és öszvetett (külső hajlitás).

A) Belső hajlitással (v. egyszerű formában).

Első hajtogatás

állandok	{állandsz állandasz	álland
(ihr) werde ſtehen	(du) wirſt ſtehen	(er) wird ſtehen
állandunk	{állandtok állandotok	állandnak állandanak
(wir) werden ſtehen	(ihr) werdet ſtehen	(ſie) werden ſtehen
kérendék (ich) werde bitten kérendlek (ich) werde dich od. euch bitten	{kérendsz kérendesz (du) wirſt bitten	kérend (er wird bitten
kérendünk	{kérendtėk kérendėėk	{kérendnek kérendenek
(wir) werden bitten	(ihr) werdet bitten	(ſie) werden bitten.

Jegyzetek.

1. Láthatni hogy az egyetömös törzsek: ‚and, end', ragokat kaptak, és igy ezekhöz, mint a jövő idő betüihez ragadnak a már ösmert személybetük.

2. A kétféle formák közül (p. o. kérendenek) egyikbe az önhangzó csak a három mássalhangzó kikerülése végett szúratik közbe.

Második hajtogatás

várandom	várandod	várandja
(ich) werde (es) erwarten		ꝛc.
várandjuk	várandjátok	várandják

Digitized by Google

	kérendém	kérendéd	kérendi
(ich)	werde (es) bitten	ꝛc.	
	kérendjük	kérenditék	kérendik

Emlitnem is alig szükség többé, hogy a jövő idő alkotó betüi mindig ugyanazok maradnak.

Harmadik hajtogatás

	vágyandom	vágyandol	vágyandik
(ich)	werde mich sehnen	ꝛc.	
	vágyandunk	vágyandtok / vágyandotok	vágyandnak / vágyandanak
	kéretendém	kéretendél	kéretendik
	kéretendünk	kéretendétek	kéretendenek

B) Külső hajlitással (v. összetett formában).

Az összetett jövő a hajlitandó igének határtalan módjából tétetik össze, és ezen segéd igéből: fogok, (ich greife an, v. ich fange an) még pedig mind a három hajtogatásban, úgy hogy csak a segéd ige hajlitatik, amaz változatlanúl marad, ekképen:

I.

állani
- fogok, (ich) werde (wörtlich: ich greife od. fange an zu) stehen
- fogsz, (du) wirst stehen
- fog, (er, sie, es) wird stehen
- fogunk, (wir) werden stehen
- fogtok, (ihr) werdet stehen
- fognak, (sie) werden stehen

kérni
- fogok, (ich) werde bitten
- foglak, (ich) werde dich od. euch bitten
- fogsz, (du) wirst bitten
- fog, (er) wird bitten

st.

Digitized by Google

II

várni
fogom, (ich) werde (es) erwarten
fogod, (du) wirſt ꝛc.
fogja, (er) wird ꝛc.
fogjuk, (wir) werden ꝛc.
fogjátok, (ihr) werdet ꝛc.
fogják, (ſie) werden ꝛc.

kérni
fogom, (ich) werde (es od. darum) bitten
fogod, (du) wirſt ꝛc.
fogja, (er) wird ꝛc
st. st.

III

vágyni
fogok, (ich) werde mich ſehnen
fogsz, (du) wirſt dich ſehnen
fog, (er) wird ꝛc.
fogunk, (wir) werden ꝛc.
st. st.

kéretni
fogok, (ich) werde gebeten werden
fogsz, (du) wirſt ꝛc.
fog, (er) wird ꝛc.
st. st.

Jegyzetek.

1. Láthatni hogy az első és harmadik hajtogatás egyenlő.

2. A két jövő közti különbség, a jelentésre nézve, melyre iróink nem igen figyelnek, csak az, hogy itt az egyszerű idő tartós (and, end), az öszvetett pedig kezdődő, mint maga az öszvetétel (fogok = kezdek) mutatja, miről alább bővebben.

Digitized by Google

79. §.

Vegyes jövők.

Ezen jövőket leginkább az irói szokás fejtette ki. Vegyeseknek nevezzük, mert mind jövő, mind mult eszméjét foglalják magukban.

Elsőben: jövő félmultak.

állandék,	állandál,	állanda
állandánk,	állandátok,	állandának

Látható, miszerént ez a másik félmulttól csak annyiban különbözik, hogy a jövő betüivel együtt s után a félmult betüjét (*a*) is fölveszi.

A tiszta jövők után ismét a ‚vala' segédszót is tehetjük, épen úgy mint a másik összetett félmultnál, ekképen:

állandok vala, állandasz vala, álland vala st. st.

Mind ezeket tehetjük az öszvetett formával is, igy

	I	II	III
állni	fogék	fogám	fogék
	fogál	fogád	fogál
	foga	fogá	foga
kérni	fogánk	fogók	fogánk
vágyni	fogátok	fogátok	fogátok
	fogának	fogák	fogának

úgyszinte:

állni	fogok vala	fogom vala	fogok vala
	fogsz vala	fogod vala	fogsz vala
	fog vala	fogja vala	fog vala
kérni	fogunk vala	st.	st.
vágyni	st.		

Tehát négyféle jövő félmult. S tökéletesen ezen módon mind a három hajtogatásban. Németül nem lehet kitenni.

Digitized by Google

Másodszor: jövő multak.

Egyszerün

I	II	III
állandottam (ich) werde geſtanden ſeyn	kérendèttem (ich) werde gebeten haben	vágyandottam (ich) werde mich geſehnt haben
állandottál	kérendètted	vágyandottál
állandott	kérendètte	vágyandott
állandottunk	st. st.	st. st.
állandottatok		
állandottak		

összetett alakban

állni	kérni	vágyni
fogtam	fogtam	fogtam
fogtál	fogtad	fogtál
fogott	fogta	fogott
fogtunk	fogtuk	fogtunk
fogtatok	fogtátok	fogtatok
fogtak	fogták	fogtak

továbbá:

állandék vala	kérendém vala	vágyandám vala
állandál vala	kérendéd vala	vágyandál vala
állanda vala	kérendé vala	st.
st	st.	

és:

állani fogék vala	kérni fogék vala	vágyni fogék vala
állni st.	st.	st.

Ismét négyféle jövő mult. S mind a három hajtogatásban ezen módon. Ezek szerént:

Az egész mutató módban 16 különböző idő van u. m.

jelen 1
félmult 2

Digitized by Google

mult 2
régmult 1
tiszta jövő 2
vegyes jövő 8

Melyek közül 6 egyszerű (vagyis belső hajlitásu) u. m. 1 jelen, 1 félmult, 1 mult, 1 tiszta és 2 vegyes jövő.

Mutató vagy szükségi mód a parancsoló móddal.

80. §.

Jelen idő.

Első hajtogatás:

(hogy) álljak	állj	álljon
(daß ich) stehe	ꝛc.	
álljunk	álljatok	álljanak
(daß wir) stehen	ꝛc.	
hogy / daß ich: kérjek / bitte / kérjelek / dich bitte	kérj *)	kérjen
kérjünk	kérjetek	kérjenek

Jegyzetek.

1. A tiszta egyetömös törzsekhez: ‚áll, kér' mindenütt *j* járul; s ez a foglaló mód alkotó betüje.

2. Magában a foglaló módban saját vagyis melléktörzs, mint látjuk, nem a harmadik, miként egyebütt, hanem a második személy; a harmadik személy pedig *n* (*on*, *ėn*) ragot kapott; egyébiránt a többi személyek betüi ugyanazok mint mindenütt szinte az első hajtogatásban.

---

*) A népnyelvben ‚kérjél'-t is hallani, de itt az l harmadik hajtogatásbeli betű.

Digitized by Google

Második hajtogatás

várjam	várjad várd	várja
várjuk	várjátok	várják
kérjem	kérjed kérd	kérje

Jegyzet. A második személy különössége itt az, hogy a mint láttuk, mind az önhangzót mind vele a *j*-t tetszés szerént kilöki, (de a többi személyeknél nem). — A személyek betüi azok, mint egyebütt a második hajtogatásban.

Harmadik hajtogatás

vágyjam	vágyj vágyjál	vágyjék *)
vágyjunk	vágyjatok	vágyjanak
kéressem	kéress kéressél	kéressék
kéressünk	kéressetek	kéressenek

Jegyzetek.

1. A második személy, minthogy itt törzs, és a szokás is helyesli, tisztán is állhat; de ugyancsak a szokás szerént az egyetömös (=*l*) ragot is tetszés szerént fölveheti. **)

2. Az utóbbi példában a *t* és *j* két *ss*- sé változtak, u. m. ‚kéress', e helyett: kéretj. Az ide tartozó szabályokat, melyek mind a három hajtogatásra tartoznak, imígyen határozhatjuk meg:

---

*) A népnyelvben igy is hallhatni: vágyjon, de ez mivelt nyelvben nem türethetik, mert a hasonlóság kivánja, hogy mindenütt ‚ik' (=kell) álljon, mint szenvedés betüi.

**) Hiányjelnek p. o. vágyj' ‚teljességgel semmi helye, mert törzs.

Digitized by Google

a) A sziszegő végbetükről.

A sziszegők *j* helyett megkettőztetnek, vagy, ha tetszik, a *j* hasonítatik, a sziszegőhöz hasonlóvá tétetik p. o. ‚keres*j*' helyett ‚kere*ss*'; ‚keres*j*ed' helyett: ‚keressed' (öszvehúzottan: keresd); ‚zúz*j*' helyett: ‚zúz*z*'. Véleményemmel itt kettőztetés, nem hasonitás, a szabály.

b) A *t* végbetüről.

α) Ha a *t* betüt rövid hangzó előzi meg, akkor mind ő maga, mind a foglaló mód *j*-je *s*-sé változnak, vagyis *j* helyett *s* az igazi alkotó rag, a *t* pedig hasonítatik, p. o. kö*tj* és kö*tj*ed helyett: kö*ss*, kö*ss*ed, (öszvehúzva: kösd *); fu*tj* helyett: fu*ss*.

β) Hosszú önhangzó s minden mássalhangzó után maga a *t* megmarad ugyan, de *j* helyett mégis *s* rag áll p. o. tani*ts* (tani*tj* helyett), ron*ts* (ron*tj* helyett). Itt az öszvehúzáskor is megmarad az *s*, igy: tanítsd, rontsd. — Kivétetik bocsát, melytől: bocsá*ss*; és bocsásd.

γ) Ha depig a *t* sziszegő betük után áll, akkor mindketten hasonló, de csak egy sziszegő betüvé változnak, vagyis a *t* kiesik és az a) szabály lép életbe p. o. fe*ss*, fe*ss*ed (az utóbbi öszvehúzva: fesd), ezek helyett: fe*stj* (jobban: fe*sts*), és: fe*stj*ed (jobban: fe*sts*ed).

c. Ezekben: ‚metsz' és: ‚tetszik' az *sz* kiesik s azok úgy ragoztatnak, mintha csak ‚met' és ‚tet–ik' volna, tehát a mondott szabály szerént: me*ss*, me*ss*ed (vagy mesd), te*ss*–ék, st.

Mindezekről, de főkép a *t* betüről azt lehet mondani, hogy nem szebb hangzásért (miként nyelvtanitóink hiszik, mert a mutató módban ugyanezeket: ‚ü*tj*ük, kö*tj*ük, ron*tj*uk, fe*stj*ük' senkinek sem jut eszébe roszúlhangzók-

*) Nem ‚kössd" mert, a mint imént láttuk; nem ‚kórjd'; az s pedig legfölebb j helyett állna.

Digitized by Google

nak tartani) hanem (a szükségbeliség kijelentése végett) nagyobb hathatósságért *j* helyet sziszegő betü és illetőleg megkettőztetés az igazi rag.

3. A parancsoló mód egészen a foglaló mód jelenje; hanem némely esetekben elébe tétethetik az első személyeknek e szó: ‚hagyj' (alatta értetik: engem vagy minket*) s a harmadiknak: ‚hagyd' (alatta értetik: őt, vagy: őket**), ekképen:

(hagyj) álljak	(hagyj) kérjem
(laß mich) ſtehen	(laß mich) bitten
állj	kérjed v. kérd
ſteh	bitte
(hagyd) álljon	(hagyd) kérje
(laß ihn,) ſtehen	(laß ihn) bitten
(hagyj) álljunk	(hagyj) kérjük
álljatok	kérjétek
(hagyd) álljanak	(hagyd) kérjék

81. §.

Félmult és mult idők.

Ezen módban mind a félmult, mind a mult idő csupán öszvetett, de különbözőleg.

A félmult öszvetétetik ugyancsak ezen módnak jelenjéből, és ‚vala' segéd szóbul, ekképen:

I-sö hajt.

hogy / daß	álljak vala (ich) ſtehen ſollte	állj vala ꝛc.	álljon vala
	álljunk vala (wir) ſtehen ſollten	álljatok vala ꝛc.	álljanak vala

*) Tehát nem ‚hagyd'. **) Tehát nem ‚hagyj'.

Digitized by Google

II-dik hajt.

hogy kérjem vala	kérjed / kérd } vala	kérje
hogy kérjük vala	kérjétek vala	kérjék vala

III-dik hajt.

hogy vágyjam vala	vágyj v. vágyjál vala	vágyjék vala
hogy vágyjunk vala	vágyjatok vala	vágyjanak vala*)

A mult összetétetik a mutató mód multjából, és ezen segéd szóbul ‚lėgyėn' (eß ſei) ekképen:

I

bár

álltam legyen	álltál legyen	állt legyen
(ich) geſtanden ſei	(du) geſtanden ſeieſt	(er) geſtanden ſei
álltunk legyen	álltatok legyen	álltak legyen
(wir) geſtanden ſein	ꝛc.	

II

obwohl

kértem legyen	vágytál legyen	st.
(ich) gebeten habe	(du) gebeten habeſt	

III

vágytam legyen	vágytál legyen	st.
(ich) mich geſehnt habe	ꝛc.	

82. §.

Jövő idők.

Tiszta jövők egyszerü alakban.

I-sö hajtogatás

hogy állandjak	állandj	állandjon
— állandjunk	állandjatok	állandjanak

Digitized by Google

hogy {kérendjek / kérndjelek	kérendj	kérendjén
— kérendjünk	kérendjetek	kérendjenek

II-dik hajtogatás

hogy várandjam	várandjad	várandja
— várandjuk	várandjátok	várandják
hogy kérendjem	kérendjed	kérendje
— kérendjük	kérendjétek	kérendjék

III-dik hajtogatás

hogy vágyandjam	vágyandj(ál)	vágyandjék
— vágyandjunk	vágyandjatok	vágyandjanak
hogy kéretendjem	kéretendj(él)	kéretendjék
— kéretendjünk	kéretendjetek	kéretendjenek

Tiszta jövök öszvetett alakban

I hajtog.		II hajtog.		III hajtog.	
hogy állni	fogjak	hogy kérni	fogjam	vágyni	fogjak
	fogj		fogjad		fogj
	fogjon		fogja		fogjon
	fogjunk		fogjuk		fogjunk
	fagjatok		fogjátok		fogjatok
	fogjanak		fogják		fogjanak

Jövő multak

I hajtog.	II hajtog.	III hajtog.
hogy állandjak vala	kérendjem vala	vágyandjam vala
— állandj vala	kérendjed vala	vágyandj vala
— állandjon vala	kérendje vala	vágyandjék vala
st.	st.	st.

továbbá:

hogy állni fogjak vala	kérni fogjam vala	vágyni fogjak vala
— — fogj vala	— fogjad vala	— fogj vala
st.	st.	st.

Digitized by Google

Jövő multak.

I

hogy állandottam legyen
— állandottál legyen
st.

II

hogy kérèndèttem legyen
— kérendètted legyen
st.

III

hogy vágyandottam legyen
— vágyandottál legyen
st.

továbbá:

hogy állni fogtam legyen	kérni fogtam legyen	st.
— — fogtál legyen	— fogtad legyen	
st.	st.	

Összesen kilencz idő.

Mind ezekre csupán azon megjegyzésem van, hogy a ki a föntebb mondottakra figyelmes vala, annak semmi jegyzetre nincs szüksége.

Óhajtó vagy lehetségi mód.

83. §.

Jelen idő.

I. hajtogatás

állnék / állanék	állnál / állanál	állna / állana
(ich) möchte ſtehen,	(du) möchteſt ſtehen,	(er) möchte ſtehen

Digitized by Google

állnánk / állanánk	állnátok / állanátok	állnának / állanának
(wir) möchten ſtehen,	(ihr) möchtet ſtehen,	(ſie) möchten ſtehen

kérnék	kérnél	kérne
(ich) möchte bitten	(du) möchteſt bitten	(er) möchte bitten

kérnélek
(ich) möchte (dich) bitten

kérnénk	kérnétek	kérnének
(wir) möchten bitten	ꝛc.	

Jegyzet.

Az egyetömi törzshöz, mint látjuk, *n*–járul illető önhangzóval (*na*, *ne*); és ezen *n* óhajtó mód betüjéül az egész módban állandóul megmarad s a tudva lévő személybetük ahoz ragadnak.

II hajtogatás

várnám	várnád	várná
(ich) möchte (es) erwarten	ꝛc.	

várnók	várnátok	várnák
(wir) möchten (es) erwarten	ꝛc.	

kérném	kérned	kérné
(ich) möchte (es od. darum bitten	ꝛc.	

kérnök*)	kérnétek	kérnék
(wir) möchten (er) bitten	ꝛc.	

Jegyzet.

Hogy itt öszvehúzás történt, nem szükség mondanom, mert ez egészen hasonló a föntebb (75. §. II.) említettekhöz.

---

*) Nem jó volna: ‚kérnénk'; ez az első hajtogatásban van.

Digitized by Google

III hajtogatás

vágynám	vágynál	vágynék
(ich) möchte mich ſehnen	ꝛc.	
vágynánk	vágynátok	vágynának
(wir) möchten uns ſehnen	ꝛc.	
kéretném	kéretnél	kéretnék
(ich) möchte gebeten werden	ꝛc.	
kéretnénk	kéretnétek	kéretnének
(wir) möchten gebeten werden	ꝛc.	

84. §.

Félmult és mult idők.

Mind a kettő összetett mint a foglaló módban; s az öszvetétel is épen úgy történik, csak hogy az ohajtó multban ‚legyen' helyett: ‚volna' (es wäre) segédszó áll.

Félmult.

I hajtogatás	II hajtogatás	III hajtogatás
állnék vala	kérném vala	vágynám vala
állnál vala	kérnéd vala	vágynál vala
állna vala	kérné vala	vágynék vala
állnánk vala	kérnők vala	vágynánk vala
st.	st.	st.

Mult

álltam volna	kértem volna	vágytál volna
álltál volna	kérted volna	vágytál volna
állt volna	kérte volna	vágyott volna
álltunk volna	kértük volna	vágytunk volna
st.	st.	st.

Digitized by Google

85. §.

Jövő idő.

Épen úgy képeztetnek mint a foglalóban, megtartván mindenütt az óhajtó mód *n*-jét.

I hajtogatás

Egyszerüen.

állandnék állandanék	állandnál állandanál	állandna állandana
állandnánk állandanánk	állandnátok	állandnának
kérendnék kérendenék	kérendnél st.	kérendne
kérendnénk	kérendnétek	kérendnének

Jegyzet. Az *a*, *e*, a három mássalhangzó elkerülésére mindenütt közbeszúrathatók.

II. hajtogatás

várandnám várandanám st.	várandnád st.	várandná st.
várandnók st.	várandnátok	várandnák
kérendném st.	kérendnéd	kérendné
kérendnök st.	kérendnétek	kérendnék

III hajtogatás

vágyandnám vágyandnánk	vágyandnál vágyandnátok	vágyandnék vágyandnának
kéretendném kéretendnénk	kéretendnél kéretendnétek	kéretendnék kéretendnének

Digitized by Google

Összetett alakban

I		II		III	
állni	fognék	kérni	fognám	vágyni	fognék
	fognál		fognád		fognál
	fogna		fogná		fogna
	fognánk		fognánk		st.
	fognátok		fognátok		
	fognának		fognák		

Jövő félmultak

I

állandnék
állni fognék } vala

állandnál
állni fognál } vala
st.

II

kérendném
kérni fognám } vala

kérendnéd
kérni fognád } vala
st.

III

vágyandnám
vágyni fognék } vala

vágyandnál
vágyni fognál } vala
st.

Jövő multak.

I

állandottam
állni fogtam } volna

Digitized by Google

állandottál
állni fogtál } volna

II

kérendèttem
kérni fogtam } volna

kérendètted
kérni fogtad } volna

III

vágyandottam
vágyni fogtam } volna

vágyandottál
vágyni fogtál } volna

Mindössze kilencz idő.

86. §.

Közvetőleges vagy határzatlan mód.

A határzatlan mód alkotó betüje is *n*, (*ni*) még pedig minden hajtogatásban.

Jelen idők:

állni, állani } ſtehen
kérni, bitten; es bitten
várni, warten; es erwarten
vágyni, ſich ſehnen
kéretni, gebeten werden

Mult idő volna:

álltani, kérteni, vártani, kéretteni st.

A jövő pedig:

állandani, kérendeni, várandani, st.

De e két utolsó még nem kapott lábra.

Igen nevezetes az, mint föntebb érintők (28. §.) hogy a határzatlan mód bizonyos esetekben személyessé is

Digitized by Google

lehet, azaz egészen összeolvad a személyragokkal s minden hajtogatásban egyformán, ekképen:

állnom állanom	állnod állanod	állnia állania
daß ich ſtehe	daß du ſtehſt	daß er ſteht
állunk állanunk	állnotok állanotok	állniok állaniok
daß wir ſtehen	ꝛc.	
várnom	várnod	várnia
daß ich erwarte	ꝛc.	
od. daß ich (es) erwarte		
várnunk	várnotok	várniok
vágynom	vágynod	vágynia
vágynunk	vágynotok	vágyniok
kéretném	kéretnéd	kéretnie
kéretnünk	kéretnétek	kéretniök

Ha a személytelen határzatlan módhoz ‚való' (ſeiend) szó köttetik, valamire rendeltetést jelent, (s németül ezzel fejezhetjük ki: zum) p. o. inni való viz; irni-, nyomtatni való papiros, tudni való st.

87. §.

Melléknévi részesülők.

Alkotó ragaik mindenik hajtogatásban ugyanazok.

Jelen idő

álló, ſtehend
kérő, bittend; es bittend
váró, wartend; es erwartend
vágyó, ſich ſehnend

Jegyzetek.

1. Az átható szenvedő (p. o. kérető) nincs használatban, kivévén egykét szót p. o. találtató, befindlich.

Digitized by Google

2. Ha némely ilyes részesülők ezen utóljárókkal: ban, ben, tétetnek össze és ‚vagyok' ige (akármelyik módban s időben) áll mellettök, folyvásti létezést és munkásságot jelentenek p. o. **váróban vagyok**, **menőben**, st.—Ha pedig ‚ban, ben' helyett ‚**félben**' szó áll, kezdő létezést s munkásságot jelentenek, p. o. **menő félben vagyok**, **roskadó félben van a ház.**

3. Főnévileg is használtatnak, p. o. kérő, Bitter, Freier; iró, Schreiber, Schriftſteller; festő, Maler, Färber.

4. Összetételekben is sokszor előfordulnak, p. o. iróasztal, kérőlevél, varrópárna, szántóföld, itatópapiros st.

Mult idő

állt / állott (der, die, das) geſtanden iſt
kért, (der) gebeten hat
várt, der gewartet (od. erwartet) hat
vágyott, der ſich geſehnt hat
kéretett, gebeten

Jegyzetek.

1. ‚**kért, várt**' inkább csak szenvedőleg használtatnak: ‚kéretett, váratott' (gebeten, erwartet) helyett. *)

2. Néha ezen részesülő által az ige megkettőztetik, igy: kért-en **kérek**, (wörtlich: ich bitte über das Gebetene) várt-on várt-am, vágy-ton vágy-ik; és folytonos, vagy heves munkásságot jelent

3. Ritkán főnévileg is előfordul, p. o. sült, esküdt.

---

*) Figyelmet érdemlő ezeknek a személyragokkal hajlitása régi iratokban: lelék Dánielt **imádkozotta** (hogy v. midőn imádkozott); megőrizett engem innét **elmenettem** és ott **lakozottam**; látám urat **állotta** az oltáron; mikor láttunk tégedet **éhezetted**, és étettünk tégedet, **szomjaztad**, és venyeréket (italt) adtunk tenéked. (Bécsi codex).

Digitized by Google

Jövő idő:

állandó, der (die, das) ſtehen wird; beſtändig
kérendő, der (ꝛc.) bitten wird
várandó, der warten (erwarten) wird
kéretendő, der gebeten werden wird

Jegyzet.

‚Kérendő, várandó' itt is mint a mult időben szenvedőleg is használtatnak: ‚kéretendő, váratandó' helyett.

Jövő mult idő

állandott, der (die, das) geſtanden iſt
kérendett, der ꝛc. gebeten hat
várandott, der ꝛc. gewartet hat
st.

Főnévi részesülők.

Jelen idő

állás, das Stehen
kérés, das Bitten
várás, das Warten (od. Erwarten)
vágyás, das Sichſehnen
kéretés, das Gebetenwerden

Jegyzet. Ismét vegyesen használtatik a tevő alak (kérés) szenvedő (kéretés) helyett; pedig más: az ember teremtése, és: az ember teremtetése; s hol az érthetőség és szabatosság szenvedne a mondott használat által, nem is szabad azokat összezavarni, igy a szokás is megkülönböztet némelyeket p. o. hivás, hivatás; rendelés, rendeltetés. *)

*) Az ‚at, et' ragok nem hajlitásiak, hanem képzőiek, mert nem minden, hanem csak némely igékhöz függesztetnek, azért csak a képzők betüsorában fognak előjönni.

Digitized by Google

Mult idő.

Mindig személyragokkal jár

	álltom	álltod	állta
mein Geſtandenſein,		dein Geſtanden ſein	ꝛc.
	álltunk	álltotok	álltok
	kértém	kértéd	kérte
mein Gebetenhaben		ꝛc.	ꝛc.
	kértünk	kértétek	kértök

Jegyzetek.

1. Nagyon szeretik ezek fölvenni a ‚ban, ben, utoljárókat, p. o. álltomban, indem ich geſtanden bin, futtában, indem er gelaufen iſt ꝛc.

2. Nincs szokásban ezen ragozás a nehéz kiejtés végett a *d* és *t* betükön végződő szókban s formákban, nem mondjuk például: zárattom st. valamint a több mássalhangzókon végződő igéknél is ritkán, így nincs: vonztom st. Egyébiránt gondosb iróinknak igen ajánlandó ezen forma a maga helyén (mult időben) az örökleges ‚ás' ‚és' helyett.

Jövő idő

állandás, das Stehenwerden
kérendés, das Bittenwerden
várandás
vágyandás } ꝛc.
kéretendés

89. §.

Határozói részesülők.

1. Önállók.

állván, indem ich (du, er ꝛc.) ſtehe, od. geſtanden bin.
kérvén, indem du bitteſt
várván ꝛc.
vágyván

Digitized by Google

Mult időt illetőleg a ‚vala' szóval is összeköttethetnek, így: állván vala, kérvén vala st.

2. függők.

állva, ſtehend
kérve, bittend
várva, wartend
vágyva, ſich ſehnend
kéretve, gebeten

Mult idők: álltan, kérten, vártan, vágytan, kéretten. E formák: menet, (im Weggehen), jövet (im Herkommen) nem általánosak s inkább szóképzésre tartozók.

Jegyzetek.

1. ‚kérve, várva' ismét sokszor használtatnak ezek helyett: ‚kéretve, váratva', azaz szenvedőleg.

2. Mind régi mind újabb iratokban ezek a többest jelentő *k*-val is ragoztatvák, mely *k* itt ilyformát jelent: *vannak*, p. o.

állvák = állva vannak
kérvék
várvák
vágyvák
kéretvék st.

Sőt az első s második személyragokkal is kezdik ujabban használni, így: várvánk (=várva, várók vagyunk), kéretvétek (=kéretve vagytok), hivatvánk (=hivatva vagyunk). Szép példákat találunk ezekre régibb irataink-ban: a mely föld tégedet meghalvád (azaz: midőn meg leszesz halva, v. meg vagy már halva) fogadand, azon haljak meg.*) Nyelv-emlékek 1ső kötet. Rúth 4. lap.

*) Az egész hajlitás így volna:

halvám,	halvád,	halvája
halvánk,	halvátok,	halvájok
kérvém,	kérvéd,	kérvéje
kérvénk,	kérvétek,	kérvéjök

Digitized by Google

90. §.

Visszapillantás a hajtogatásokra; és némely közönséges jegyzetek az *ö ü* önhangzókrul, közbeszurat- és kilökésrül.

Láthatta az olvasó hogy oly bő és eszmedús hajtogatás talán egy nyelvben sincs mint a magyarban, mégis némi kevés kivételek- s jegyzeteken kivül mind azokat összevonhatjuk ezen sorokba:

Hajtogatási igeragok.

Első hajtogatásban:

Személyek	1	2	3
egyes szám	**—k**	**sz** vagy **—l**	—
többes szám	**—nk**	**t—k**	**n—k**

Második hajtogatásban:

Szem.	1	2	3
egyes szám	**—m**	**—d**	**a** *(ja)* **e** *(i)*
többes szám	(j) **k**	*(j)* *(i)* **t—k**	*(j)* *(i)* **—k**

Harmadik hajtogatásban:

Szem.	1	2	3
egyes szám	**—m**	**—l**	**ik**
többes szám	**—nk**	**t—k**	**n—k**

Úgy látszik, ezen ‚kérvéjök' különböző a föntebbi ‚kérvék'-tül. Mai korban leginkább csak egyszerüen használjuk ezen határozókat, de valamint (a föntebbi példában) rövidség, úgy szabatosság kedveért is, czélszerüleg élhetnénk a személyragokkal, p. o. (bécsi codexben) kezét sem elevenen sem **halvám** nem távoztatom el; továbbá: hogy **élvénk** dicsérjük te nevedet st. szabatosbak, mint: ‚sem elevenen sem **halva**' és: ‚hogy **élve** dicsérjük.' st.

Digitized by Google

Időalkotó ragok

Félmulté: **a** vagy **e**
multé: **t** vagy **tt**
jövőé: **— nd**

Módalkotó ragok.

Foglalóé: **j** (és sziszegők)
ohajtóé, határozatlané: **n —**

Részesülők ragai

Melléknévieké: **ó, ő; t; — nd —**
Főnévieké: **— s; t; — nd — s**
Határozóiaké: **v — n; v —**

Közönséges jegyzetek.

A. A végtagban lévő *ö*-, *ü*-ről.

A magas zárt önhangzójú tagon végződő szók, p. o. köt, öl, jelöl, zárt *é* helyett mindenütt *ö*-t vesznek föl, de a nyilt *e* megmarad, p. o. kötök, köt-tök, köt-ött, köss-ön, de: köt-nek, köt-end, köt-ne st. (t. i. a szerint a mint az alhangú ragozásban *o* vagy *a* vagyon: vár-ok, vár-tok, vár-jon, és: vár-nak, vár-and) s a mint a közvetetlenül megelőző szótag zárt, vagy nem, p. o. kötend-*ek*, nem: kötend-*ök*; őriz-*ek*, vagy: őrz-*ök* st. (20. §.)

B. A közbeszúratról.

1. Ha az alkotó ragoknak kezdő betüje mássalhangzó (u. m. *sz*, *l—k*, *t—k*, *n—k*, *t*, *n—*), a törzs pedig két mássalhangzón végződik: ekkor a három mássalhangzó kikerülése végett még egy hangzó szúratik közbe, p. o. vonz-*a*-sz, vonz-*a*-lak, vonz-*o*-tok, vonz-*a*-ni; a midőn a mult idő *t*-je két *tt*-vé válik, a szerént, mint föntebb előadott. Hanem a foglaló *j*-je, vagy helyet-

Digitized by Google

tesei (*sz*, *s*, *z*.) soha sem fogadják el a közbeszúratot, igy marad: hordj, vonzz st.

2. Egészen szabad tetszés szerént lehet a közbeszúrt önhangzót használni vagy nem használni:

a) Ha a végső *d*, vagy *g* betük előtt félhangzó avagy hosszú önhangzó áll, p. o. áldni vagy áldani; védtek vagy védetek; búsongnak vagy búsonganak; szédelgni vagy szédelegni.

Az *sz* kivétetik a *d*-nél, p. o. áld-asz, véd-esz. A mult idő kettös *tt*-jére is figyelni kell.

b) *t* után, ha ezt félhangzó, vagy hosszú önhangzó, vagy *j* előzi meg, p. o. tekint-ni vagy tekinteni; vétni vagy véteni; épitni vagy épiteni; óhajtni vagy óhajtani. Kivétetik látni.

c) *l* után ha ez hosszú önhangzóval áll, p. o. szólni vagy szól-ani beszél-ni vagy beszél-eni, sajnálni vagy sajnál-ani.

d) *gg*, *ll*, és *dz* után föltétlenül, p. o. függ-ni v. függeni; állni vagy állani; bimbódzni vagy bimbódzani.

C. A kilökésrül.

Igen sok többtagú igéknél az utolsó tagban lévő rövid önhangzót tetszés szerént ki lehet a ragozáskor lökni, p. o. jegyez-ek, vagy jegyz-ek; ezen szabályok szerént:

1. Ha a kilökés után a *g* vagy *gy* folyékony félhangzókkal jön öszve, p. o. szédel-e-gni v széde*lg*-ni v. széde*lg*-eni; mosolyog-ni, v. moso*lyg*-ni v. moso*lyg*-ani, csörög-ni v. csö*rg*-eni; sereg-e-lni, v. sere*gl*-eni, kegyelni, v. ke*gyl*-eni (*a*, *e* önhangzók a *ni* előtt csak közbeszúratok).

Kivétetik: farag-ni.

2. Ha ugyanazon *g* és *gy* betük *z*-vel jönek össze,

Digitized by Google

p. o. buzog-ni vagy buz*g*-ani, végez-ni vagy vé*gz*-eni, jegyez-ni v. je*gyz*-eni.

3. Ha két különböző félhangzók, még pedig akár folyékonyak akár sziszegők jönek öszve, p. o. érdemelni vagy érde*ml*-eni, becsmérelni v. becsmé*rl*eni, varázsolni v. varáz*sl*ani, szégyenelni v. szégye*nl*eni, másolni v. má*sl*-ani, tékozolni v. téko*zl*ani, kínozni v. kí*nz*ani, orozni v. o*rz*ani, őrizni v. ő*rz*eni, szemezni v. szem*z*eni, kormányozni v. kormány*z*ani.

Kivétetik: keres-ni.

4. E következő szókban:

bitangol, uſurpirt
bujdokol, irrt herum
csatol, ſchnallt
csépel, dreſcht
ebédel, ſpeiſt
énekel, ſingt
érdekel, intereſſirt
esdekel, fleht
fuldokol, athmet ſchwer
fenekel, ſetzt den Boden ein
feneklik, ſitzt am Boden, fahrt auf
gátol, hemmt
gyászol, trauert
gyötör, martert
hajol, neigt ſich
habozik, wirft Schäume; ſchwankt
koboz, konfiscirt
kotor, ſcharrt, kehrt
kovácsol, ſchmiedet
nádol, ſtählt mit Eiſen
padol, bühnt, bödnet
pecsétel, petſchirt
peder, dreht
pótol, erſetzt

Digitized by Google

rabol, raubt
sajog, brennt vor Schmerz
sodor, dreht
tanácsol, räth
tipor, tritt mit Füssen
tolmácsol, interpretirt
tudakol, erkundigt sich
ünnepel, feiert
vádol, klagt an

91. §.

Rövid szabályok a különböző módok s idők használatárul. *)

A) Mutató vagy létező mód.

Általában a mutató mód akkor használtatik mikor a mondatban valamely létező, levő, valósággal történő, bizonyos dolog jelentetik p. o. a tűz melegít és éget; mérséklet (Mäßigkeit) még senkinek sem ártott; a ki jó: az elébb utóbb jutalmát veendi st. Ezért neveztetik mutató, jobban: létező módnak.

különösen:

1. A jelen idő sokszor a jövő idő helyett is használtatik, ha t. i. már van egy másik szó, mely a jövőt különben is kifejezi, p. o. holnap meglátogatlak; a jövő héten indúlok Bécsbe; máskor többet mondok.

Igy jelenti ez még az óhajtó vagy lehető mód jelenjét is, ha a lehetőséget jelentő szó (ha) mellette áll, p. o: ha gazdag vagyok, egészen másképen élek; e helyett: ha gazdag volnék, egészen másképen élnék.

---

*) Ezeknek tulajdonkép a szókötésben volna helyök, de némileg itt is megérintjük, minthogy e tekintetben legjobb iróink sincsenek mindenütt tisztában.

Digitized by Google

A történet- és regeírók, a multnak annál elevenebb ábrázolására s mintegy jelenitésére gyakran élnek mult helyett jelennel, mint más nyelvekben is.

2. Az egyszerü félmult mindig ráviteles idő; s multban folyó időt fejez ki, p. o. felállt és (ekképen) szóla, mást jelent, mint: felállt és szólt. Ezen idő mellett többnyire ennek megfelelő szók állanak, u. m. míg, midön. st. p. o. míg felnövénk, sokat kellett kiállanunk; sokszor irtam az atyádnak, midön Pesten lakám.

Jelenti továbbá az épen az alatt történtet, mit elbeszélünk, p. o. épen írék (azaz folytatám az irást) midön leveled megérkezett; ezért elbeszélési mult időnek is neveztetik.

3. Az összetett félmult (mint az összetétel mutatja) tartós jelen időt fejez ki, p. o. már régen várok vala töled levelet.

Használtatik föltételező mondatokban az óhajtó mód multja helyett is, de mindig a föltételező tagban s ‚ha' szócskával, p. o. ha sok pénzzel bírok vala*), boldogabb volnék, vagy boldogabb voltam volna, e helyett: ha sok pénzzel bírtam volna, boldogabb voltam volna. Amaz helyesebb, minthogy ez utolsó mód a két ‚volna' miatt sértené a szószerkezeti szépséget; de az értelemre nézve is a föltételező mondat a föltételezettre vitetve itt valóban tartós jelen; s lelkesb iróinknak, úgy vélem legelsőbben Kazinczy Ferencznek ezen próbáját igen szerencsésnek mondhatni.

4. Az egyszerü mult idő bevégzett és ráviteltelen időt jelent, p. o. este szinházban voltam, aztán

---

*) Ezen tekintetben az igen megegyezik a franczia ‚anterieur' vagy ‚relatif passé-val, p. o. vous seriez parti, si je l' avais voulu: ön elutazott volna, ha akarom vala (különböző: ha akarám vala. Lásd alább, 5. alatt).

Digitized by Google

a bálba mentem s reggelig mulattam. Egyszerű lévén sokkal többször élünk ezzel a magyarban mint a németek, kiknél félmultban áll a föntebbi mondat: abends war ich im Theater, dann ging ich ꝛc.

Igen röviditi a mondatot s érdekes kivált idegenre nézve a második hajtogatásbeli egyszerű multnak minden számban és személyben melléknévileg használása, p. o. a föntebb érintettem szabály (azaz: az általam föntebb érintett szabály vagyis azon szabály melyet föntebb érintettem); a kiállottuk veszély (azon veszély, melyet kiállottunk); Mohács! te vérszentelte sík! — Bajza.

5. Az összetett mult ráviteles; és alatta multban tartós idő jelentetik, p. o. sokszor kérém s fenyegetém vala, de semmit sem használt.

Innen jelenti továbbá a kevéssel az előtt folytonosan történtet, melyről beszélünk, p. o. épen írék vala (azaz végzém az írást) midőn leveled megérkezett, mást jelent mint az egyszerű félmult: (épen) írék, midőn leveled megérkezett.

Az öszvetett multtal is élhetni épen úgy óhajtó multja helyett mint az öszvetett félmulttal, megtartván ezen öszvetétel igazi eszméjét, p. o. ha kérék vala pénzt az atyámtul (azaz elébb kérék), bizonyosan kaptam volna.

6. A régmultakkal épen úgy élünk mint a németek t. i. ráviteleseu, midőn egyik mult egymáshoz viszonyban a másik multat megelőzi p. o. már a szinházból kijöttem volt, midőn megláttalak.

7. A tiszta jövők közül mind az egyszerűvel, mind az öszvetettel különbség nélkül élnek iróink. Én, mint föntebb érintém, az egyszerű alatt folytonos jövőt értek, mert ez a jövő igazi természete; *) az öszvetett alatt

*) Zögernd kommt die Zukunft hergezogen. — Schiller.

Digitized by Google

pedig kezdődőt, mert ezt jelenti az öszvetétel ezen szóban: fogok, azaz kezdek, kezemet reá teszem. Minden esetre pedig a föltételező mondatban, a változatosság végett is, az egyszerűvel a föltételező, az öszvetettel pedig a föltételezett fejeztessék ki, igy: ha a közönség részvéttel leend, munkásságom azon mértékben fog nőni, igen ügyetlenül volna: ha a közönség részvéttel leend, munkásságom azon mértékben növend, vagy: ha a közönség részvéttel fog lenni, munkásságom azon mértekben fog nőni.

8. A jövő multak mind a jövő mind a mult természetében osztoznak. Példákul szolgáljanak e következők: ha kérésemet teljesitended vala vagy teljesitendéd, hálás fogok lenni; ha kérésemet teljesitendéd vala, (vagy teljesitendetted) hálás fogok lenni; kérlek mond meg, mikor ezt fogád (vagy fogod vala) írni; kérlek mond meg, ha le fogtad írni, vagy ha elfogtad végezni; figyeljünk gondosan a mondottakra, észre fogtuk venni; a figyelmes olvasó mind ezeknek alapját a föntebb mondottakból el fogá találni.

Jegyzet.

A német: ‚man'-t magyarúl leginkább többes harmadik személylyel szokták kifejezni, p. o. man ſagt, mondják, man ſchrieb, írák; néha, midőn t. i. alkalmazható, többes első személylyel is. p. o. man erwartete Sie; várták, vagy vártuk önt; man wird rechts abmarſchieren; jobbra elmarsolunk; tagadó mondatokban semmi-, senki-vel is, p. o. man wird heute im Theater nicht ſpielen, ma semmit sem játszanak, vagy ma senki sem játszik a szinházban st.

Digitized by Google

92. §.

B. Foglaló vagy szükségi mód.

A foglaló és parancsoló móddal közönségesen akkor élünk, midőn szükségbeliséget akarunk kifejezni, tehát.

1. Oly igékkel öszveköttetésben, melyek akarást, kivánást, követelést, kinszeritést, parancsolást, megengedést, tiltást, intést, akadályozást, általában: kellést, és kelletést jelentenek; sőt kérés után is, ha a kérésnek meg kell történni, p. o. akarom (kivánom, parancsolom, kérlek) hogy tanulj; nem engedi hogy valaki őt gunyolja.

2. Ezen kötszók után: akár, bár, az öszvetételeket is ide értvén, p. o. akár te tedd, akár én; bár sokan tagadják; akármit (bármit) mondjanak is mások; akár mondottam legyen akár nem; de ezek mutatóban is elfogadják.

3. Ezen kötszók után: azért hogy, p. o. az apa azért fenyíti meg fiát, hogy jobbuljon.

Jegyzet.

A ‚foglaló' nevezet homályos forditása a diák conjunctivusnak, melyet jobban: kapcsolt- vagy viszonyosnak mondhatnánk. De a magyarban igy sem nevezhetjük, mivel az óhajtó mód is, (mely a diákban nincsen meg) viszonyt fejez ki.

Különösen pedig:

1. A foglaló félmultja akkor használtatik, midőn a föntebb előszámlált (szükségbelit jelentő) igék valamelyike egyszerű mult vagy félmult időben, avagy régmultban is vagyon, p. o. intettelek (vagy intélek) hogy tanulj vala; mindig tiltottam volt hogy ne játszál vala; nem rég mondtad, hogy csak mostanig várjak vala.

Digitized by Google

Jegyzet.

Két egyforma összetett idő nem jöhet egymás után, mert kellemetlenül hangzanék, p. o. intélek vala, hogy tanulj vala. Ezért föltételező mondatokban a foglaló félmultja helyett inkább jelennel éljünk, p. o. ha kérlek vala, hogy tanulj, csak azért sem tetted volna.

2. A mult idő leginkább ‚akár, bár' kötszók után használható, igy: bár tudtad legyen, hogy várlak, mégsem jöttél; akár szóltam legyen,*) akár nem, tenned kellett volna.

3. A jövőket lássuk példákban:

Azt ne kivánd, hogy még egy hónapig várandjak; — egy hónap multával, akármint kérendj vala, nem fogok várni; — bár még egy hónapig várandottam legyen, te azután sem fogsz fizetni.

93. §.

C. Óhajtó vagy lehetségi mód.

Az óhajtó móddal közönségesen akkor élünk, midőn lehetőséget akarunk kifejezni. Tehát:

1. Oly igékkel viszonyban, melyek óhajtást, kivánást, kérést, kétkedést, vélekedést jelentenek, p. o. szeretném, ha meglátogatnál; ha az emberek mind jók volnának, törvény sem kellene; kétlem, hogy valaha zsarnok a tudósokat igazán kedvelte volna. Ellenben: nincs kétség (bizonyos) hogy Augustus Virgilt

*) Igen ügyetlenül élnek ezzel némelyek a latin kaptájára, ott hol létező dologrul van szó, tehát mutató mód helyett, p. o. oly rémülést gerjesztett, hogy senki sem bátorkodott légyen (latinúl: tantum terrorem injecit, ut nemo sit ausus), e helyett: hogy senki sem bátorkodék

Digitized by Google

nagyra becsülte (nem: ‚becsülte legyen' a latin kaptájára: non est dubium ut magni fecerit).

2. Sok óhajtó indulatszók után, milyenek: beh, bár, bárcsak, ó ha, vajha, vajmi st. p. o. vajha ez előtt okosabb voltam volna; bár csak egy század mulva föltámadhatandnék.

3. Ezen kötszók után: anélkül hogy, p. o. soha se szóljunk, a nélkül hogy ne gondolkodnánk. *)

Különösen.

1. A félmult épen úgy használtatik mint a szükségi módban, p. o. kértelek (kérélek, óhajtottam, kértelek volt) hogy tanulnál vala.

2. A mult a föltételes mondatoknak föltételezett részében, mint föntebb láttuk (91. §. 3, 5.)

3. A jövőket példákban:

ha még egy hónapig várandanék is, akkor sem fognál fizetni; — ha iskola helyett szinházba menendél vala, jobban fogtál volna sietni. st.

94. §.

D. Határzatlan mód.

Itt legnevezetesebb, mikor a határzatlan módhoz személyragok függednek. — Helye van ennek:

1. Minden személytelen igék mellett, milyenek: kell, kelletik, illik, lehet, nincs, van; p. o. még ma ezt kell (el lehet) végeznem; nincs mit mondania; van-e mit ennetek? st.

---

*) Igen ügyetlenül élnek ezzel is némelyek a latin kaptájára, ott hol létező, megtörtént dologrul van a szó, tehát mutató mód helyett, p. o. voltak, kik tagadnák (latinúl: fuerunt qui negarent), e helyett: voltak kik tagadák.

Digitized by Google

Jövő időben is, p o. még ma ezt el kell végzendenem. — De ha a személytelen igék magok állanak a jövő időben, akkor nem szükség a határzatlan mód jövője, p. o. még ma ezt el kellend végeznem. Ugyan ezen okból, mivel a multra nézve e személytelen igék mindig mult időben állanak a magyarban, úgy látszik nincs szükség a határzatlan mód multjára p. o. sokat kellett írniok, ſie müſſen viel geſchrieben haben; od. ſie haben viel ſchreiben müſſen.

2. Melléknevek és egyszersmind ‚van' kapcsoló mellett, azon megjegyzéssel hogy ‚van' a jelen időben elhallgattatik p.o. nem szükséges mindent tudnotok; hasznos vala tanulnunk; nem szép volt mondanod st.

3. Mindazon igék mellett, melyek foglaló, és óhajtó módot kivánnak, p. o. parancsold elmennie; kéretik az olvasó figyelmeznie; minden gyümölcsökbül mondá neki ennie; kinek adatott hatalom oldania és kötnie. E két utolsó példa a halotti beszédben találtatik. Nyelvemlékek. 1-ső kötet.

Ide tartozik s különös figyelmet érdemel ugyanott a ‚halotti könyörgés'-ben olvasható e kitétel is (mai szokottabb nyelven): imádkozzunk, hogy úr birságnapra jutva, jobb felől igtatnia*) éleszsze öt, e helyett: a végett éleszsze vagy támaszsza fel öt; hogy jobb felől igtassa. Mennyivel szebb, rövidebb s erőteljesb amaz ez utóbbinál. Igen megfelel ezen mondatbeli szókötésnek a német ‚um zu'. A maiak ezt ilyformán írnák: hogy úr támaszsza öt, jobb felől igtatan-

*) Nem: igtatva, mint a ‚Nyelv-emlékek'-ben talán nyomdahibából áll. Megéritendőnek vélem itt, hogy Révay (Antiquitates litt. hung.) ezt: io chtotnia, ekként olvassa: joktatnia vagy iktatnia, melynek gyöke szerinte ‚jok' vagy ‚ik' volna; de én ily gyököket, melyeknek jelentésében legkisebb eszmerokonság is volna az ‚igtatás'- vagy ‚jogtatás'-sal, nyelvünkben nem ösmerek.

Digitized by Google

dót; de ez nincs oly szabatos mint amaz, mert amabban (igtatnia) az is bent foglaltatik: ki igtatandja őt jobb felől; a mi ebben (igtatandót) nincsen. A régibb iratokban találtató ilyes kitétel ‚adjon tinéktek nyugalmat lelnetek', nem ajánlható.

Jegyzet.

Ha a tulajdonitó eset maga kiiratik, nem mindig szükséges, kivált át nem ható igéknél, a határozatlan mód ragozása, p. o. el kell mennem, vagy nekem el kell menni, (nem: mennem). De átható igéknél nagyon kell ügyelni, hogy kétértelmüek ne legyünk, p. o. ha ezt mondanám: nekem kell Péternek küldeni, érthetetlen volna ha én tartozom-e küldeni Péternek, vagy ő nekem; tehát a határzatlan módot ezek szerént kell ragoznom igy: nekem kell Péternek küldenem; vagy nekem kell Péternek küldenie.

95. §.

Részesülők.

A részesülőkkel sokkal gyakrabban élünk a magyarban mint a németben, úgy hogy például a melléknévieklel egész mondatokat melléknevekké változtatunk, p. o. a világban levő minden lényeket mindenható erejével semmiből teremtő s azokat véghetlen bölcseségével fentartó istent imádjátok; vagy: imádjátok az istent, mindenható erejével a világot semmiből teremtőt, s fentartót. Ugyanez néha ‚vagyok' igével is öszveköttetik, p. o mitevők legyünk; restlevél-iró vagyok, roszlátók vagytok; mindig azmondó voltam; még pedig, mint láttuk, nincs is szenvedő, hanem csak nevező ejtés, bár átható ige mellett: mitevők, levéliró, azmondó.

A jövő melléknévi részesülő is öszveköttethetik ‚vagyok'-kal, p. o. ha iskola helyett szinházba valál me-

Digitized by Google

nendö, jobban fogtál volna sietni (nem: jobban voltál volna sietö, mert a változatosság azt kivánja, hogy már a másik rész ne legyen hasonló összeköttetés; de a rímet is kell kerülni.)

Némely jegyzeteket már föntebb láttunk. Bövebb kifejtések a szókötésbe tartozik.

A formákrul.

96. §.

A 36 formák kifejtése.

A magyarban az igék jelentései bizonyos ragoknak a törzshöz függesztésével fölötte sokasithatók lévén, az igék s hajtogatások minden nemében több úgynevezett formák származnak.

Elsöben is a föntebb elöadott három törzsforma bizonyos ragok segitségével úgy módositható, hogy gyakorló jelentésök lesz s ekkor gyakorló formában lenni mondatnak, ekképen:

	törzsforma	gyakorló forma
tiszta létel-igék	áll, ſteht	álldogál, ſteht oft
	él, lebt	éldegél, (victitat)
	ül, ſitzt	üldögél, ſitzt oft
	jár, pflegt zu gehen	járdogál, pflegt oft zu gehen
	kél, ſteht auf ꝛc.	keldegél —
	mén, geht	mendegél, geht oft
	foly, fließt	folydogál, fließt oft od. fort
	jö, kommt	jödögél, kömmt oft
	nyíl, öffnet ſich	nyíldogál —
	hajol, neigt ſich	hajoldogál —
	vál, trennt ſich	váldogál —

Digitized by Google

szenvedő létel-igék	vágyik, ſehnt ſich	vágyadozik, ſehnt ſich oft
	tünik, erſcheint; verſchwindet	tünedėzik ꝛc
	törik, bricht	töredėzik
	fénylik, glänzt	fényledezik
	ömlik, ſtrömt	ömledezik
	fejlik, entwickelt ſich	fejledezik
	porlik, zerſtäubt ſich	porladozik
	nyílik, öffnet ſich	nyíladozik
	hajlik, krümmt ſich	hajladozik
	válik, trennt ſich	váladozik

áthaló igék	köt, bindet	kötöz v. kötöget bindet oft
	zár, ſchließt	zárogat ꝛc.
	üt, ſchlägt	ütöget
	mér, mißt	mérėget
	ad, gibt	adogat
	igér, verſpricht	igérget
	st.	

Még pedig látjuk hogy ezen gyakorló ragok közvetlenül a tiszta törzshöz (‚ik' elibe) függednek.

Ugyanazon igék lehetnek továbbá lehetségiek, lehetők ekképen:

lehető formák

1.

állhat,	kann	ſtehen
élhet		leben
járhat		gehen

2.

vágy-hat-ik,	kann	ſich ſehnen
nyil-hat-ik		ſich öffnen
tör-het-ik		brechen

3.

üthet,	kann	ſchlagen
zárhat		ſchließen
igérhet		verſprechen

Digitized by Google

A lehetségi rag itt is ‚ik' elébe jött

Most e két formát t. i. gyakorló és lehető formát újra egyszerüen összetehetjük (a gyakorlót előbb s a tehetőt utóbb) ekképen:

gyakorló lehető formák

áll-dogál-hat	kann	öfters ſtehen
él-degél-het		fort leben
vágy-adoz-hat-ik		ſich öfters ſehnen
tör-edez-het-ik		ꝛc.
üt-öget-het		
zár-ogat-hat		

Ezek szerént mind a háromféle igének u. m: tiszta létel-igének, szenvedő lételigének s határozatlan áthatónak, külön külön a törzsformával együtt négy formájok van u. m. törzsforma, gyakorló forma, ható forma és gyakorló ható forma; tehát a törzsformával mindöszve 12 forma s mindenik osztálybul négy-négy.

Alig szükség mondanom, hogy minden származott formák a tözsforma hajtogatására tartoznak; tehát a négy tiszta lételi forma a négy határozatlan átható formával együtt az elsőre, a négy szenvedő lételi forma pedig a harmadikra.

Másodszor: az átható ige mind a törzsformában, mind a gyakorlóban ujabb ragok segitségével tétetővé is lehet, ekképen:

tétető formák

köt-tet	läßt	binden
zár-at		ſchließen
üt-tet		ꝛc.
ad-at		
igér-tet		

Ugyanazon ragok a gyakorló formához is jöhetnek ekképen:

Digitized by Google

gyakorló tétető formák

kötöget–tet	läßt	öfters binden
zárogat–tat		öfters ſchließen
ütöget–tet		ꝛc.
adogat–tat		

Mind a kettőt u. m. egyszerű tétető és gyakorló tétető formát ismét összetehetjük a lehető formával, ekképen:

tétethető forma

üttet–het	kann	ſchlagen laſſen
zárat–hat		ꝛc.
adat–hat		

gyakorló tétethető forma

ütögettet–het	kann	öfters ſchlagen laſſen
zárogattat–hat		ꝛc.
adogattat–hat		

Tehát csupán magokban a határozott átható igékben ismét négy forma s a föntebbiekkel nyolcz.

A törzsforma átható igéknél cselekvő vagy tevő igének neveztetik. Ebből is meglátszik, mily helytelen azok módszere, kik az első hajtogatást cselekvőnek nevezik. Ez más nyelvekben mehet, de a magyarban a cselekvő igék szám szerént véve is legfölebb csak egy 12-ed részét teszik az első hajtogatásnak; minthogy erre, mint épen elő adtuk, a tiszta létel-igéknek négy s az áthatóknak nyolcz formái tartoznak.

De az átható igéknek határozott formájok is lévén, mind a nyolcz átható forma ismét határozott formában is előjöhet.

határozott formák

1. cselekvő forma	ír–ja, ſchreibt (es)
	ver–i, prügelt (es)
	zár–ja, ſchließt (es)
	üt–ti, ſchlägt (es)

Digitized by Google

2. gyakorló cselekvő forma	irogat-ja, ſchreibt (es) oft vereget-i, prügelt (es) oft
3. tehető	irhatja, kann (es) ſchreiben verhet-i ꝛc.
4. gyakorló tehető	irogathat-ja veregethet-i
5. tétető	irat-ja veret-i
6. gyakorló tétető	irogathat-ja veregethet-i
7. tétethető	irathat-ja verethet-i
8. gyakorló tétethető	irogattathat-ja veregettethet-i

Ezek szerént magoknak a határozott átható igéknek 8 különböző formájok van.

Harmadszor: ugyancsak az átható igék ismét bizonyos ragok segítségével szenvedőkké is válhatnak, ekképen:

külsőleg szenvedő forma

zár-atik,	wird	geſchloſſen
üt-tetik,		geſchlagen
ad-atik		gegeben

belsőleg szenvedő forma

zár-ódik, ſchließt ſich; wird geſchloſſen
üt-ődik, wird geſchlagen.
ad-ódik, wird gegeben; bietet ſich dar

közép forma

zár-kozik, verſchließt ſich
üt-közik, ſchlägt
ad-a-kozik, iſt freigebig

Digitized by Google

Jegyzet.

Ez az igazi középforma, a melynek t. i. jelentése mintegy a cselekvés és szenvedés között van. Ide mutatnak a betük, melyek maga a 'köz' szó, ‚ik'-kel tétetvén össze; németül teljességgel nem tudjuk általánosan kifejezni, hanem csaknem minden szót külön és másképen, p. o.

zárkozik, verſchließt ſich
ütközik, ſchlägt (Mittelwort)
adakozik, iſt freigebig (nem: gibt ſich)
igérkezik, gibt ſein Verſprechen
mutatkozik, zeigt ſich, erſcheint
temetkezik, hält Leichenbegängniß (nem: begräbt ſich)
épitkezik, iſt im Bauen begriffen (nem: baut ſich)

Tehát ezen formát úgy tekinthetni mint lánczszemet az átható és átnemható igék között.

Ugyancsak hasonló formák jöhetnek a föntebb előadott gyakorló forma után is, ekképen:

gyakorló külsöleg szenvedö

zárogat-tatik, wird öfters geſchloſſen
ütöget-tetik, wird öfters geſchlagen
adogat-tatik, wird öfters gegeben

gyakorló külsöleg szenvedö

zárogat-ódik, ſchließt ſich öfters
ütöget-ödik, wird öfters geſchlagen
adogat-ódik, wird öfters gegeben

gyakorló közép forma

zárogat-ózik, verſchließt ſich öfters
ütöget-özik, ſchlägt öfters
adogat-ózik, gibt öfters

Mind két rendbeliek ismét összetétethetnek a lehető formával, ekképen:

Digitized by Google

1. Külsőleg szenvedő lehető

zárat-hat-ik, kann geſchloſſen werden
üttet-het-ik &c.

2. belsőleg szenvedő lehető

záród-hat-ik
ütőd-het-ik

3. közép lehető

zárkoz-hat-ik
ütköz-het-ik

Továbbá:

1. gyakorló külsőleg szenvedő lehető

zárogattat-hat-ik, kann öfters geſchloſſen werden
ütögettet-het-ik &c.

2. gyakorló bels. szenv. leh.

zárogatód-hat-ik
ütögetőd-het-ik

3. gyak. közép lehető

zárogatóz-hat-ik
ütögetőz-het-ik

Ezek szerént 12 átható forma. Tehát a föntebbiekkel együtt (első hajtogatási 12, második hajtogatási 8, harmadik hajtogatási 16) öszvesen 36 különböző forma.

Jegyzetek.

1. Észre fogta venni az olvasó, hogy a gyakorló és tehető forma mindenütt előjön; még pedig amaz mindig a törzs után és minden többi formaragok elébe, emez pedig mindig a többi formaragok után.

2. A tárgyra ható 8 formához, ismét járulhatnak a visszamutató névmások tárgy-ejtései t. i. magamat, maga-

Digitized by Google

dat st. mely viszonyban visszaható igéknek hivatnak; de minthogy a mondott szókkal soha össze nem olvadnak, azaz nem belsőképen hajlítatnak, a formák közé nem számlálhatók. Egyébiránt mást jelentenek a magyarban, mint akár a belső szenvedő, akár a közép forma; p. o. akár ütődik, akár ütközik, egészen más mint üti magát. Ezen utolsó állapot kifejezésére a németben ſich-höz ſelbſt szó szokott járulni.

3. Gondolhatni mind ezekből a magyar igék véghetetlen alakúlhatóságát s így alakúlt új szóknak csodálatos bőségét. Úgy hogy ha mind ezen formákat a három hajtogatás szerént példákban leirnók, — föltévén hogy mindenik forma egy al- s egy fenhangú példával egy-egy ívet foglal el — csupán ezen példalapok (paradigmák) 36 ívet, tehát jó nagy könyvet tennének; s mindezek legfölebb hat törzs-igéből származnának. *)

*) Még azt is felszámíthatni hány új alakú (grammatikai) szó származik csupán egy igétül, t. i.

1. Egyetlen egy átható ige 28 formában fordúl elő (u. m. 8 határozottban, 8 határozatlanban s 12 szenvedőben).

2. A mutató módban van 16 idő, minden időben 6 személy, tehát

	16 × 6 × 28	2688
foglalóban:	9 × 6 × 28	= 1512
óhajtóban:	9 × 6 × 28	= 1512
		5712

s ekkép egyetlen egy átható igétül közel 6 ezer újabb alakú szó származik; s belső hajlítással a mondott számnak mintegy harmada.

3. És ha bár ezek közül talán némelyek egyenlők volnának is, de a második személyre hátas, határzatlan mód s részesülők, melyeket nem számítottam, ezen hiányt bőven kipótolják.

4. Vegyünk csak kétszáz átható igét, melyek mind ezen formákat fölveszik, már több lesz egy milliom különböző alakú szónknál, melyek nagy részint a nép szájában is élnek; s melyek közül mintegy négyszáz ezer egyszerű belső hajlítás által származott szó, (a többi összetétel), midőn például a németben egy igétül alig származik húsz új egyszerű grammaticai szó; bővebb ennél a latin s még bővebb a hellen, de a magyarhoz mind távolrul sem hasonlitható.

Digitized by Google

97. §.

Jegyzetek a formák ragairól.

I. A gyakorló és ható formákban:

Már a föntebbi szakban láttuk, hogy ugyanazon formának ragai is nem mindenütt egyenlők. Erre nézve elsőben a gyakorló formákrul e következő jegyzeteket tartsuk meg.

A) A tiszta létel-igéknél.

1. dogál st. helyett ogál st. is lehet az egyszerű szóknál p. o. áll-ogál, él-egél, ül-ögél. Némelyek, ong, öng, ėng, ragokkal is találtatnak p. o. áll (ong), dül(öng), forr(ong), hajl(ong), húll(ong), száll(ong), öml(eng).

Ezek pedig: úsz, csúsz, mász, jár, *kál* ragot szeretnek, igy: úsz-kál, csúsz-kál, mász-kál, jár-kál.

2. A többtagú *l* és *z* végű igék *gat, get* ragot kedvelnek, igy: készül(get, hibáz(gat), sétál(gat), telel-(get), udvarol(gat).

Némely egytagú *l* végüek pedig *adoz*, *edez* ragokhoz szítnak, u. m. dül(edez), húl(adoz).

3. A többtagú *ad*, *ed*, s *and*, *end* végzetüek *oz*, *ez* gyakorló ragokat kedvelnek, p. o. szalad(oz), marad(oz), árad(oz), fárad(oz), éled(ez), ébred(ez), téved(ez), csikland(oz), örvend(ez) st.

Hasonlók: hazud(oz), fed(ez), mulat(oz), ásit(oz) és minden *ld* végzetüek p. o. told(oz), szaguld(oz).

4. Megemlitjük még ezeket: fut (futos, futkos, futosgál), ugor (ugros, ugrál).

5. Vannak, melyeknek már a törzsben gyakorló értelmök van, — a mely szókat arról lehet többnyire meg-

Digitized by Google

ösmerni, hogy az utótagban *g* betüjök van, — ezeknek nincs többé szükségök a gyakorló formára, milyenek: rette*g*, kétel*g*, fetreng, patto*g*, bugyo*g*, andal*g*, fenyeget, kerget, édesget, lyukgat.

Mindazáltal az egytagú *g* betüsök az *adoz*, *edez* ragokat fölveszik, p. o. leng(edez), ing(adoz), zeng(edez); tehát azok is, melyek kilökés által egytagúakká lönek, p. o. csörög, (csörg-edez); mozog, (mozg-adoz); csorog (csorg-adoz); rezeg, (rezg-edez).

B) A szenvedő létel-igéknél.

1. A szenvedő lételigék közül csak azok képesek a példákban látott *adoz*(ik), *edez*(ik) gyakorló ragok fölvételére, melyek gyökök és csupán *ik*- legfölebb *lik*-be végződnek, mert a *szik*, *zik*, *odik*, *ödik*, *ódik*, *ődik*, végüeknek már magokban gyakorló értelmök van.

2. A melyek áthatólag használtatnak, azok az áthatók ragát veszik föl, p. o. *szop-ik*, *szop-ogat*, *esz-ik*, *ev-eget*, vagy *ev-egél*; *isz-ik*, *iv-ogat*, vagy *iv-ogál*.

3. Ugr-ik, (ugrándozik), szök-ik (szökdös, szökdécsel), buk-ik (bukdos, bukdácsol) eltérnek a többiektől.

4. A személytelen igék, p. o. illik, hallik, st. nem veszik föl a gyakorló ragokat.

C) Az átható igéknél.

Az átható igék gyakorló ragairól jegyezzük meg:

1. A többtagú szók *gat*, *get*, ragokat használnak, p. o. tanúl(gat), épít(get); az egy tagúk pedig *o*, *ö*, *é* önhangzókat vesznek közbe, p. o. ad-o-gat, mér-e-get, üt-ö-get, (közbeszúrat)

2. A *t*-be végződők, ha a *t* előtt közvetlenül másalhangzó van p. o. *ant*, *ent*, *aszt* st. végzetüek, azon *t* betüt a nehéz kimondás miatt kilökik, p. o. cseppent, cseppenget; tekint, tekinget; maraszt, maraszgat; ereszt, ereszget, st. (kilökés)

Digitized by Google

3. Némely szók *gat*, *get* helyett más rokon ragokat is vesznek föl, de sokszor különböző jelentéssel, u. m.

nyom, nyomkod, v. nyomogat, nyomdos
köp, köpköd, v. köpdös
kap, kapkod v. kapdos, kapogat
csíp, csipdes v. csipdez, csipdel, csipeget, csipked
lő, lődöz v. lövődöz
dug, dugdos
szab, szabdal, szabogat
tör, tördel, töröget
vág, vagdal, vagdos
csap, csapdos, csapdoz, csapkod
fog, fogdos
mar, mardos
súg, sugdos
ver, verdes, vereget
fed, fedez, fedezget
kérd, kérdez, kérdezget
hord, hord{oz / ogat
told, told{oz / ogat
fold, fold{oz / ogat
önt, önt{öz / öget
farag, faragcsál
öl, öldös, ölöget
rág, rágcsál
ás, áskál, ásogat
vés, véskél, véseget
fúr, furkál, fúrogat
ír, irkál, írogat írogál
szúr, szurkál, szúrogat
túr, turkál
nyír, nyirkál, nyirbál, nyírogat

URALIC AND ALTAIC
LANGUAGE AND AREA CENTER
COLUMBIA UNIVERSITY
Digitized by Google

4. Némely származott átható igéknek már gyakorló jelentésök levén, ezek többé föl nem vehetik az ily ragot, p. o. mozgat, forgat, sürget, fenyeget st.

A ható formákrul semmi különös észrevételünk.

98. §.

II. Különösen az átható igék többi formáiban

A) A tétető formában.

1. *tat*, *tet*, többtagú szókhoz járul s az egytagúak közül csupán *t*-n végződökhöz, p. o. rendel-tet, arat-tat, ültet-tet, igtat-tat, töröl-tet, árul-tat; üt-tet.

2. A többi egytagúak pedig *at*, *et*, ragokat vesznek föl, p. o. ad-at, ír-at, kér-et, mond-at; hí-v-at; (v i-t a t nem tulajdon értelmü).

Némely egytagú szók kétképen veszik föl a mondott ragokat, de különböző jelentéssel u. m.

foly, foly{at / tat}

csap, csap{at / tat}

csíp, csíp{et / tet}

hány, hány{at / tat}

vág, vág{at / tat}

nyom, nyom{at / tat}

von, von{ta / tat}

öröl, örlet, öröltet

3. Ha a *t* előtt közvetlenül mássalhangzó, vagy hosszú önhangzó van, akár egy, akár többtagú alhangú

Digitized by Google

szókban, kényelmesb kimondás végett csugán *at*, *et* használtatik, p. o. hajt-at, tilt-at, lát-at, olvaszt-at, bocsát-at, állít-at, st.

Ezen szabály mehet a zárt félhangú szókban is p. o. önt-et, tölt-et.

4. De nyilt fenhangú szókban zavar történnék, p. o. ezeket: ‚én építettem ezt a házat', ‚én eresztettem le azt a vizet' senki sem értené az irásban ha cselekvő formában van-e vagy tétetőben, tehát itt múlhatlanúl *tat*, *tet* álljon a tétetőben igy: ereszt-tettem, épit-tettem. *)

Jegyzetek.

a. Ha akár a zárt *é* akár helyette az *ö* irásunkban is használtatnék (20. §.) akkor *tat*, *tet*-re az utolsó esetben sem volna szükség, mert tudjuk, hogy: ‚épitéttem' vagy ‚épitöttem', ‚eresztéttem' vagy ‚eresztöttem', cselekvő s ‚épitettem' ‚eresztettem' tétető volna.

b. A külső szenvedők raga épen az a mi a tétetőké, de a szenvedő *ik* hozzájárultával p. o. rendel-tet-ik, arat-tat-ik, ültet-tet-ik, igtat-tat-ik, ad-at-ik, ír-at-ik, tilt-at-ik, bocsát-at-ik, épit-tet-ik. st.

C. A belső szenvedő formárul s ragokrul semmi észrevételünk.

D. A közép formárul

1. *kozik*, *kézik*, *közik*, leginkább többtaguakhoz járulnak, p. o. bocsátkozik, építkezik, kívánkozik, imádkozik, mutatkozik, tisztitkozik, nevetkezik, következik. st.

---

*) Ezen kivétellel kell érteni a Tudóstársaság szabályát a 13. §. végén.

**) Ezekben, kik nem szabatosok, gyakran vétnek, mert néha megkettőztetik a mire semmi szükség, p. o. adat-(tat)-ik, üttet-(tet)-ik, irat-(tat)-ik; vagy pedig elhagyják azt, a mire szükség van p. o. figyelmeztetik, igtatik, változtatik, szüntetik, st. ezek helyett: figyelmeztettetik, igtattatik, változtattatik, szüntettetik.

Digitized by Google

2. Az egytagúak *a*, *e*, önhangzókat vesznek néha közbe, p. o. vár*a*kozik, óv*a*kozik, lop*a*kozik, ért*e*kezik, st. de a nélkül is leginkább *r*, és a *k*-nak kemény társa *t* után, p. o. ér-kezik, üt-közik, bir-kozik, gyür-közik. Ezen két áthatók: ‚csal' és ‚hí' a tétető forma után veszik föl a közép ragot, így: csal*at*kozik, hiv*at*kozik.

3. Az *aszt*, *eszt* s *ant*, *ent* végzetek itt is elvesztik a *t* betüt, mint a gyakorló formában; s a ragbeli *z* *d*-vé változik, p. o. puffaszt, (puffaszgat), puffasz-kodik, ereszt, (ereszget) eresz-kedik, ragaszt, ragasz-kodik, akaszt, akasz-kodik, boszant, boszan-kodik.

‚érint'-től, érintkezik lön divatos.

4. Igy a sziszegő *z*, *s*-ben végződőknél is szebbhangzásért vagyis a sok sziszegő elkerülése végett ‚kozik' helyett ‚kodik' van szokásban, p. o. ruház-kodik, ráz-kodik, őriz-kedik, alkalmazkodik, mos-a-kodik, kereskedik, pofozkodik, húz-a-kodik, öltözködik, intézkedik st.

5. Az *l* és *r*-be végződők mindkétképen ragozhatók, p. o. gondol(kodik, vagy-kozik), emel(kedik v. -kezik), vél(*e*kedik vagy-*e*kezik), nyer(*e*kedik vagy nyer*e*kezik.) st.

Jegyzetek.

a. Úgy látszik, a *d* és *z* mégis különböznek kissé egymástul, p. o. ‚emelkedik' bensőbb, s ‚emelkezik' külsőbb, t. i. emez inkább csak egyes részeknek, p. o. tagjainknak, ruháinknak emelését jelenti; a honnan a külső jelentésü szóknál többnyire ‚kezik' p. o. ölelkezik, szólalkozik, találkozik, táplálkozik, tréfálkozik, csodálkozik, kinálkozik, vállalkozik, gombolkozik; valamint belsőben kedik, p. o. eszmélkedik, tolakodik; innen: hálálkozik és hálálkodik, foglalkozik (a külsőbb értelmü ‚foglal-, elfoglal-, lefoglal' szótul) és foglalkodik (bensőbb értelemben t. i. munkálkodik) különböző értelmüek.

Digitized by Google

b. Az áthatók közt előfordulhatnak olyan igék is, melyeknek jelentései igen közel járnak az át nem ható igékéihez, p. o. látok (= látó vagyok), hallok (= halló vagyok); vagy mint törzsek mindkétképen előjönnek p. o. esz, eszik, gyón, gyónik: vagy eredetileg valóságos tiszta létel-igék p. o. jár, lép, él st. ezek természet szerént nem fogadják el a közép ragokat.

c. Mind ezen közép ragok, mind a többi formák ragai, előjöhetnek a képzőknél is, de itt csak a grammatikai vagy állandó ragozásrul van szó.

d. Nem lehet elhallgatnom hogy ezen közép formák (valamint a többi formák is főleg az öszvetételekben) nyelvtanítóink figyelmét nagy részben kikerülték, pedig már a példákban láttuk, hogy nem kis számmal vannak. Különösen a közép formák mind a népi mind az irói nyelvben elhanyagoltattak, azért nem tartám érdektelennek némely szokatlanabbakat ide följegyezni:

sért	sértekezik
visel	viselkedik (‚viseltetik' helyett) bezeigt ſich viselkezik, kleidet ſich
szerez	szerezkedik
tár	tárakozik
félt	féltekezik,
hagy	hagyakozik
bérel	bérlekezik
szerkeszt	szerkezkedik
tart	tartakozik (‚tartózkodik' helyett)
ejt	ejtekezik v. ejtőzik
engeszt	engeszkedik (‚engesztelődik' helyett)
véd	védekezik
tép	tépekezik
rejt	rejtekezik v. rejtőzik
ijeszt	ijeszkedik
költ	költekezik
szentel	szentelkedik

Digitized by Google

kér	kérekezik
kérdez	kérdezkedik
szeret	szeretkezik
tilt	tiltakozik
bont	bontakozik
szorít	szorítkozik
példáz	példázkodik
vitat	vitatkozik
tisztel	tisztelkedik
hány	hányakozik
szór	szórakozik
fúr	fúrakozik
vált	váltakozik
töm	tömekezik *)
st.	st.

5. Mindenféle gyakorló rag után ‚ózik, özik' áll p. o. hallgat-ózik, menteget-özik, rángat-ózik, áskál-ózik, dörgölö-zik, fenyegetö-zik, dorgál-ózik, integet-özik st. valamint a *jt*-ben végzödö egytagú, s *kar, ker*-ben végzödö többtagú igék után is, p. o. ejt-özik, fejt-özik, vakar-ózik, takar-ózik, teker-özik. Igy ezek is: fog, fogózik, fedd, feddözik.

Ezen utolsókat lehet ‚*ódzik, ödzik*'-nek is írni.

99. §.

Az úgynevezett *) rendhagyó vagy szabálytalan igékrül.

A. Elsö és második hajtogatásra tartozók.

ad, ád

Hosszú *á* egyedül itt a törzsben van, egyebütt sehol.

*) Mióta e könyv szerkesztetett, a mondottak közül már több lépett életbe.

**) Tulajdonképen alig van a magyarban rendhagyó ige, hanem az itt elö-számlálandók nagy része belsö hajlitáson alapszik.

Digitized by Google

fő (vagy *föl)*

Mutató mód

Jelen { fövök, fösz, fő (v. föl)
fövünk, főttök, fönek (v. fölnek)

Jegyzetek. 1. A jelenből a többi szabálytalanság (belső hajlitás) mindenütt kimagyarázható, mely is csak abból áll, hogy az önhangzón kezdődő ragok előtt az *ő* megrövidül s *ö* szúratik közbe, p. o. fövök, fövünk, tehát félmult: föve; jövő: fövend, részesülő: fövő; ható forma. föhet, föhet st. a mássalhangzók előtt pedig a törzs változatlan. A foglaló módban egy *j* helyett két *jj* használtatik p. o. főjj. Tehát ezen ige tulajdonképen nem rendhagyó, hanem leginkább két összesö önhangzó kikerülése végett a föntebb (14. §.) előadott közbeszúrat törvényét követi.

2. E szerént hajtogattatnak minden más önhangzón végződő igeszók, p. o. lő, jő (v. jön), nő (v. nől), nyő, ró, sző, ó.

3. Az ingatag önhangzón végződők u. m. hí, rí, szí, ví, fú, bú, nyü, a közbeszúrat előtt is maradhatnak hosszak, p. o. hívok (v. hivok), vívok, fúvok, búvok, nyüvök.

Hí, szí, ví, ó, lehetnek a törzsben is *v*-vel: hív, szív, vív, óv, és: *fú*, *bú*, lehet: fúj, búj; a midön mindnyájan rendesen ragoztatnak.

4. Az öszvetett idők mind itt, mind a következőkben a közönséges szabályokat követik.

hisz (vagy *hiszen*)

Mutató mód

Jelen { hiszek, hiszesz, (hiszsz), hisz (hiszen)
hiszünk, hisztek, hisznek

Jegyzet. A többi időkben csak az illető törzsöt írom le, mert a többi személy attól rendesen származik.

Digitized by Google

Félmult: hive

Mult: hitt

Jövő: hiend

Parancsoló mód

higyj v. higy (jobban hidj) *)

A foglaló mindenütt egyenlő a parancsolóval.

Határzatlan mód:

hinni

Az óhajtó mindenütt megegyezik a határzatlannal.

Melléknévi részesülő: hivő

Gyakorló forma: hiveget

Tétető forma: hilet

Lehető forma: hihet

Jegyzetek.

1. Ebben ismét nincs tulajdonképeni szabálytalanság, hanem csak belső hajlitás, melynél fogva csak a végső *sz* változik el most *n*–, majd *v*–, majd *t*–, majd *d*–vé p. o. hinni, e helyett: hiszni; hivő, e helyett: hiszö; hidj, e helyett: hiszj v. hiszsz. st.; szinte hasonló belső hajlitás történik a következőkben is.

2. E szerént hajtogattatik: *visz* (v. *viszen*), csupán a parancsolóban van némi különbség:

vigyek	vígy	vigyen
vigyünk	vigyetek	vigyenek

*) Hogy itt alkalmasint d-nek kell lenni, meglátszik a határozott alakból, hol a kurtitott törzs h i d d (nem: higyd) e helyett: h i d j e d.

Digitized by Google

kel (v. *kél*)

Hosszú *é* egyedül ebben a törzsben van, egyebütt sehol; a mutató multja pedig: kelt v. költ.

Egészen hasonló ehöz: *lel* (vagy *lél*); multja: lelt.

lesz, lész (vagy *leszen*)

Mutató mód

Jelen { leszek, leszesz (v. lészsz), lesz (lész v. leszen)
leszünk lesztek lesznek

Félmult { levék levél (v. löl) leve (v. lön)
levénk levétek levének (lönek)

Mult törzse: lett
Jövöé: leend

Parancsoló mód

legyek légy legyen (légyen)
legyünk legyetek legyenek (légyenek)

Határzatlan mód

lenni

Melléknéví részesülö

Jelen: levö, lévö

Határozói részesülö

lévén vagy: levén

Ható forma

lehet

Ehez hasonló módon hajtogattatnak: *tész* (v. *teszen*), *vesz (vész, vészén)* és *esz* (v. *eszen*), azon megjegyzéssel hogy mint áthatóknak tétetö formájok is van, ekképen: tétet, vitet, étet (v. etet); gyakorló formájok pedig: teveget, veveget, eveget. S ‚eszen'-nek mutató félmultja csak: evék, evél, eve.

Digitized by Google

mégy (v. *megyen*, v. *mengyen*, v. *mén*)

Mutató mód

Jelen	megyek	mégy (mégysz)	megyen st.
	megyünk	mentek	mennek

Egyéb időket ‚men' törzs szerént származtat, p. o. mene, ment. menend, menj st; csupán a ható forma: mehet.

Van (v. *vagyon*)

Mutató mód

Jelen	vagyok	vagy	van (vagyon)
	vagyunk	vagytok	vannak (vagynak

Félmult: vala

Mult: volt

Óhajtó mód

Jelen: volna

Melléknévi részesülő.

Jelen: való

A többi időket ‚lesz' igétül kölcsönözi s ezen tekintetben hiányos ige.

ver, *vér*

Hosszú *é* egyedül a törzsben van, egyébiránt mindenütt a közönséges szabályokat követi.

vesz, *vész*, geht verloren od. zu Grunde

Hosszú *é* csak itt a törzsben van.

Közönséges jegyzet.

Mindezek közt a határozatlan áthatókbul határozott áthatók (melyek a 2-dik hajtogatásra fognak tartozni) a közönséges szabályok szerént lesznek p. o. tevé, tette, teendi, tenné st.

Digitized by Google

B. Harmadik hajtogatásiak

alapszik

Nem régiben kezdjük használni; és nem igen kellemes hangzása miatt csak a mutató és határtalan mód jelenjében élünk vele, egyebütt a tiszta lételü ‚alapul' van szokásban

alszik (v. *aluszik*)

Mutató mód.

Jelen: alszom (aluszom), alszol (aluszol) st.

Félmult törzse: alvék (aluvék)

Mult: aludt (aludott)

Jövöé: alvandik (aluvandik)

Parancsoló mód

aludj v. aludjál

Határzatlan mód

alunni, aludni

Melléknévi részesülö

Jelen: alvó, aluvó

Ható forma

alhatik, aludhatik

Néha áthatólag is használtatván fölveszi a tételö formát igy: altat.

‚Aluszik' szerént hajtogattatnak, minden: *uszik*, *oszik*, *üszik* ragozatúak, p. o. alkuszik, feküszik (v. fekszik), nyugoszik (v. nyugszik), esküszik, haraguszik (v. haragszik), vénhüszik st.

Még a kurtitott ‚fekszik', ‚nyugszik', és ‚haragszik' *is* a hasonlókép kurtitott ‚alszik' szerént; s a két első tételö formában is: fektet, nyugtat.

Digitized by Google

betegszik (v. *betegedik*)

A mutató s határtalan mód jelenjét kivévén, mely mindkétképen van, egyebütt csupán az utóbbi forma, t. i. ‚betegedik' szerént s rendesen hajlítatik.

Ide tartoznak minden *szik* s egyszesmind *ėdik*, *ödik*, *odik* ragozatú igék, p. o. melegszik, v. melegedik, dühöszik v. dühödik, gazdagszik v. gazdagodik, foganszik v. foganoszik v. foganodik, gyanakszik v. gyanakodik.

cselekszik v. *cselekeszik* v. *cselekedik*.

Mutató.

Jelen: mind a három alakban minden személy rendes.

Félmult: cselekvék (v. cselekedék)

Mult: cselekedett

Jövő: cselekvendik (v. cselekedendik)

Parancsoló.

cselekedj v. cselekedjél

Határzatlan.

cselekedni

Melléknévi részesülő

cselekvő (cselekedő)

Ható forma.

cselekhetik (cselekedhetik)

Az egész látszó szabálytalanság csak abban van, hogy önhangzón kezdődő ragok előtt *ed* helyett *v* is állhat.

E szerént hajlítatnak: dicsekszik, v. dicsekeszik, v. dicsekedik, és: menekszik v. menekeszik v. menekedik.

eszik

A föntebb említett ‚eszen' szerént azon különbséggel, hogy a személyragok szorosan a harmadik hajto-

Digitized by Google

gatáshoz tartják magokat, p. o. ohajtó mód: enném, ennél, ennék st. s mind itt, mind amott, a mutató multjának törzse ett v. evett, de a többi személyeknél csak a kurtább törzs után: ettem, ettél st.

genyedszik, genyedzik

A mutató és határzatlan mód jelenjét kivévén, hol mindkétképen van, egyebütt az utolsó törzsnél fogva s rendesen hajlítatik. Valamint minden más igék is, melyeknek *szik* s egyszersmind *dzik* v. *zik (ezik)* raguk is van p. o. ügyekszik v. ügyekezik.

iszik

Mutató.

Jelen: iszom, iszol, iszik, iszunk st.

Félmult: ivék

Mult: ivott

a többi személyeknél: itt, p. o. ittam st.

Jövő: iand

Parancsoló.

igyál

Határzatlan.

inni

Melléknévi részesülő

ivó

Ható forma

ihatik

Áthatólag is használtatván: iszom, iszod, iszsza st. fölveszi a tétető formát is, igy: itat.

Jegyzetek hiányos igékrül.

‚Alszik' ‚eszik' iszik', még egy különös ragot is fölvesznek u. m. hatnék, hetnék (a ható forma óhajtó módja)

Digitized by Google

alhatnám alhatnál alhatnék
(ich) bin ſchläfrig, (du) biſt ꝛc
alhatnánk alhatnátok alhatnának

ehetném, ehetnél st.
(ich) bin hungrig ꝛc.

ihatnám, ihatnál st.
(ich) bin durſtig ꝛc.

Ezeknek a népnyelvben még multjok is van, igy: alhatnám volt, alhatnál volt

Hogy ‚szokott', ily értelemben: szokása van, csupán multban használtatik, megvan a maga alapja, mert a ‚szokás' természet szerént tartós időt fejez ki. Némely irók kezdik jelenben is használni igy: szok. ‚Szokik' pedig ezen értelemben áll: valamihez szokik s rendes hajlitásu.

100. §.

Személytelen igék.

A személytelen igéknek csak harmadik személyök van. Kétfélék:

1. Tulajdonképen személytelenek, melyekben 1-sö és 2-dik személy nem is lehet, u. m. ezek:

alkonyodik, es dämmert
éjjeledik, es wird Nacht
esik, eső esik, es regnet
hó esik, es ſchneit
jég esik, es hagelt
esteledik, estellik, es wird Abend
fáj, es thut weh, es ſchmerzt
hajnalodik, hajnallik, es wird Morgen
hallik, hallatszik, man hört
harmatozik, es thauet
havazik v. havaz, es ſchneiet

Digitized by Google

menydörög, es donnert
nappalodik, es wird Tag
permetezik v. permetez, es nieſelt
rémlik, es dünkt
szemzik (az esö), es nieſelt
villámlik, es blitzt

Jegyz. Minden idejök s módjok van, de csupán harmadik személyben s a német ‚es' magyarúl különösen soka sem tétetik ki.

2. Nem tulajdonképen személytelenek:

illik (nekem), es iſt (mir) ſchicklich
kell (nekem), (ich) ſoll; (ich) mag; (ich) brauche; es iſt (mir) nöthig ob. wünſchenswerth.
kelletik (nekem), (ich) muß, es iſt (mir) nothwendig
lehet (nekem), (ich) kann, es iſt (mir) möglich; (ich) kann haben
megesik (nekem), (ich) komme übel an.
nincs v. nincsen es iſt nicht
nincs v. nincsen nekem, ich habe nicht
sincs v. sincsen, es iſt auch nicht
nekem sincs v. sincsen, ich habe auch nicht
szabad (nekem), (ich) darf
történik, es ereignet ſich
van nekem, ich habe

Jegyzetek.

1. Mindezek mellett a személyek, mint láttuk, tulajdonitó esetben vannak, magok az igék egyes vagy többes szám szerént többnyire minden időben hajlíthatók, p. o. lehet nekem, lehet neked, lehet neki; vagy: lehetnek nekem, lehetnek neked st.

lehetne nekem st.
lehetett nekem st.
lehetend nekem st.

Digitized by Google

2. kell, lehet, van, illik, személyesen is használtatnak, igy: (én) kellek, (te) kellesz, st. (én) lehetek, (te) lehetsz; (én) vagyok, (te) vagy st.

3. Nincs, sincs csupán mutató jelenjével birnak; a többesben: nincsenek, sincsenek. — ‚szabad' többi időben nem használtatik; óhajtó módot is kezdenek írni: szabadna. — ‚nincsen' helyét a többi időben: nem vala, nem volt, nem leend st.; ‚sincsen' helyét pedig sem vala, sem volt st. pótolják ki.

4. Van, lehet, nincsen melleti a birtokot jelentő szók mindig birtokragokkal állanak, a midőn nekem, neked st. el is maradhatnak, kivévén ha a nyomosság rajtok fekszik, p. o. van könyvem, van könyved, vannak könyveim st.; lehet könyvem, lehet könyved, st nincsen könyvem, nincsen könyved st.; nyomositással: nekem van könyvem, neked nincsen könyved, st.

Hasonló ezekhöz a föntebb emlitett ‚fáj', p. o. (nekem) fáj az ujjom, (neked) fáj a fejed, (neki) fáj a keze, (nekünk) fáj a fejünk, (nekünk) fájnak az újjaink st.

101. §.

Végjegyzetek a hajlitásokrul.

Mondjatok nekem nyelvbuvárok még csak egy nyelvet, mely eszmék bőségében s a szóknak grammaticai teljes, tökéletes alakulásában a magyart nem felülhaladná, hanem csak megközelitné. Mondjatok nekem még csak egy nyelvet, a melyben egyetlen főnévbül 700-nál, s egyetlen átható igébül 2000-nél több új grammatikai szók származnának, s ily csoda egyszerüséggel és szabályossággal származnának; mondjatok csak egy nyelvet, mely a szép hangzásra s főleg a szépmozgásra, egyes szóhangoknak szabályszerü közbeszúrása, kilökése, az öszve nem férhetőknek hasonitása által jobban ügyelne, melyben a törzshöz ragadott minden szótagnak, sőt többnyire az egyes szóhangoknak is saját jelentése volna, melyben

Digitized by Google

még a szabálytalanságok is szabályosak st. st. mondjatok nekem még csak egy ily nyelvet: s én lemondok szeretett nyelvemről.

Hallom ellenvetéseiteket is: Egyes szók igen hosszúra nőnek. — De van-e csak egyetlen egy szótag, s legtöbbször egyetlen egy szóhang, melynek jelentése vagy alapja nem volna? Nincsenek-e azok helyett a legegyszerűbb gyökszavaink, milyeket s mennyit, tudtomra, egy ösmeretes nyelv sem mutathat? Megcsalják itt szemünket az öszvetett betük is, úgy hogy ha ezeket egyszerítnők, nyelvünk sokkal mozgékonyabbnak, s még egyszer oly tökéletesnek látszanék, a mellett hogy irásunk is szebb volna; mert én nem tagadhatom, hogy kivált a sok nehézkes *y* mindig botránkoztatja szememet.

Másik ellenvetés: Néhol a szép mozgás igen veszt, csupa hosszú, vagy csupa rövid szótagok követvén egymást. — Hogy ez leginkább helyesirásunk hibája, itt-ott láthatá a becses olvasó.

Harmadik ellenvetés: Sokszor az egyhangúság is szembetünő. — Igaz, hogy a fen- és alhangúság törvényei miatt ezen hibába könnyen eshetünk; de ezen hiba egy részrül szinte irásunké, mely egészen elhanyagolja az *ö*, *é* önhangzókat, más részrül a szószerkezőé — stylistáé, — ki az egymás után jövő szókat meg nem válogatja vagy gyönyörü mozgékonyságú szórendünket művészileg használni nem tudja.

Negyedik ellenvetés: A ragok legnagyobb része mássalhangzón végződik, különösen a többes mind a neveknél mind az igék valamennyi személyénél csupa *k* (várunk, vártok, várnak). — Nyomos észrevétel ugyan, mindazáltal nem egészen áll, mert 1.) már a ragok közt is sok végződik önhangzókon p. o. a birtokragoknál, részesülöknél; st. azonban ezen elvet a nyelvalkotó szellem úgy látszik a képzőkre tartá fenn, mert számos és a legszokottabb képzőink utóhangzósak; 2) a többes raga sem

Digitized by Google

mindenütt *k*, p. o. a birtokragoknál a birtoktöbbséget jelentő szóhang: *i* vagy: *ai*, *ei*. Nem tagadhatni, hogy az igéknél azon kivül, hogy a többes valamennyi személyében *k* van, még az egyes számban is az első hajtogatás első személye szinte *k* (várok); így a 3. hajtogatás harmadik személye is (váratik): mindazáltal reményleni szabad, hogy ha a *ch* vagy *kh* régi jogait visszanyerhetendi, ezen keményhangúság is némileg szelidülni fog.

Második Szakasz.

Szóképzés.

Első fejezet.

Szószármaztatás.

102. §.

A szóképzés főtörvényei.

Szót képzeni vagy alkotni azt teszi: valamely törzshöz vagy új szóhangokat vagy épen önálló szókat függeszteni, a végett, hogy a törzs értelme vagy pedig egyik szó a másik által közelebbről meghatároztassék s ekképen egy újabb képlet jelöltessék meg. Az elsőbb esetnek különös szóképzés vagy csak: származtatás, az utóbbinak összetétel a neve.

Miképp a német s némely más nyelvekben, úgy a magyarban is nem csak helye van a szóképzésnek s különösen származtatásnak, hanem ezen tekintetben is jóval gazdagabb a magyar minden más ösmeretes nyelveknél.

A szóképzés (mint általában a nyelv) fensőbb törvényei (4. §.) pedig u. m. érthetőség vagy szabatosság,

Digitized by Google

hangkellem és rövidség egy ösmeretes nyelvben sem tünnek ki annyira mint a magyarban.

A rövidséget v. egyszerüséget illetöleg, itt is mint a ragoknál, csupán egyetlen szótag, sőt gyakran egyetlen szóhang adja a származékot (mert a több szótagok többnyire öszvetettek, mint magok az eszmék, melyeket jelölnek).

Példák a legegyszerübb képzésekből: kor, kor*a*; ház, haz*a*; lom, lom*b*; kenő, kenő*cs*; teker, teker*cs*; kül, kül*d*; kar, kar*d*; szül, szül*e*; elé, elé*g*; Pest, pest*i*; ég, ég*i*; szí, szí*j*; far, far*k*; ó, ó*l*; hí, hí*m*; kór, kóró; el, el*ő*; bú, bú*s*; nő, nő*s*; von, von*sz*; fél, fél*t*; öl, (Buſen) öl*t*; gyönyör, gyönyörü; nyel, nyel*v*; ellen, ellen*z*; st. Lehet-e e részben nagyobb tökéletességet nem kivánni, hanem csak képzelni is? De midőn több szóhangok-, vagy tagokbul áll is a képző, az már többnyire öszszetétel s mind jelentéssel bír.

Az érthetőségnél vagy szabatosságnál fogva az egyenlő képleteknek egyenlő jelezéssel kell bírniok: E részben bár vizsgálataim még nem sok viszhangra találtak s egy két nyelvészeink még nem igen gazdag eredményeket mutathatnak, fogjuk alább látni, hogy ha vizsgálódásinkban nagyon messze nem megyünk is, képzőink jelentései könnyen feltalálhatók, a nélkül hogy idegen nyelvekhöz kelljen folyamodnunk; sőt ez utóbbi mód nem csak fölöttébb szaporítja a munkát, hanem homályban is hagyja a legtöbb fejtegetést, úgy hogy e részben nyelvészeinknek akár félszegségén, akár hanyagságán, akár félénkségén csodálkozni nem győzök.

A hangkellem különösb részei: széphangzás, és szépmozgás (hangidom, rhythmus).

A széphangzás kivánja hogy a szók föképen könnyen ejthetők legyenek. — Hogy erre nézve, mint mindenütt, itt is nagy gondot fordit már maga a nyelvszokás, alább

Digitized by Google

bőven látandjuk, részint betücsere, közbeszurat, hasonitás és több más nevezetek alatt helyenként már előadtuk.

Végre a szépmozgás kedveért a hosszú és rövid szótagok st. váltogassák egymást. Itt sincs panaszunk a nyelvszokásra, mely még bölcs-ség, szüz-ség s többek helyett bölcseség, szüzeség alakokat használ, vagyis közbeszúrattal él. Az irók hibája, ha: nemüek, jószívüség, épités, kimondhatatlan, barátságáért s több hasonlókat irnak a szebb mozgásu: nemüek, jöszivüség (vagy jószivüség), épités, kimondhatlan, barátságaért helyett.

Elsőbben az állandóbb képzőket adom elő, azután a szokatlanabbak közös jegyét. Külön kötetben pedig valamennyit betüsorban s bő példákkal.

103. §.

Főnevek állandóbb vagy szokottabb képzői.

csa, *cse*; *ka*, *ke*

és összetéve:

-cska, *-cske*, (*acska*, *ecske*, *ocska*, *öcske*)

Kicsinyitő képzők s mind fő, mind mellékneveket alkotnak vagyis mindkettőhöz (még a másodfokot és sarkszámokat is ideértve) járulnak.

Szabályok.

1. Mássalhangzón végződő többtagú szók után a rövidség törvényénél fogva rendszerént az egyszerük ragasztassanak, p. o. emberke, madárka, sinórka, gyermekcse, galambka, föllegcse st. bár az öszvetetteket

Digitized by Google

is elfogadják. Különösb figyelmet érdemelnek az önhangzót vesztett és kurtított nevek, p. o. toronyka v. tornyocska, gödörke v. gödröcske; bokorka v. bokrocska; gyökérke v. gyökerecske; kötélke v. kötelecske; sugárka v. sugaracska; fövényke v. fövenyecske.

2. Egytagúakhoz avagy pedig önhangzón végződőkhöz, bár ezek többtagúak, az öszvetetteket köti a nyelvszokás, p. o. kádacska, babocska, nagyocska, szépecske, szebbecske, roszacska, négyecske, ötöcske; felhőcske, szellőcske, almácska st; szinte a másodfokú melléknevekhez is, bár többtagúak: p. o. nagyobbacska, öregbecske, roszabbacska.

3. *k*, és inybetű társa *g* után szebbhangzás végett a többtagú szókhoz *csa, cse*, járul, p. o. alakcsa, tobákcsa, patakcsa, vidékcse, gyermekcse, hüvelykcse, föllegcse, melegcse, hidegcse, harangcsa, hézagcsa, virágcsa, süvegcse, öregcse. A sarkszámok is jobban kedvelik ezeket, p. o. kilenczecske, hármacska.

4. A többi mássalhangzókhoz *ka*, *ke*, p. o. hasábka, beszédke, emberke, bolondka, tolvajka, oldalka, levelke, asztalka, érdemke, kicsinke, bogárka, állatka, gonoszka.

5. A keresztnevek akár ön- akár mássalhangzón végződnek, mindig csupán az egyszerű *ka*, *ke*, képzőket fogadják el, p. o. Ferenczke, Ferike, Jánoska, Jancsika, Józsefke, Józsika, Erzsike. st.

6. Széphangzásért a cs- be *s*-be végződő többtagúak is csak: *ka, ke*, képzőket kedvelnek p. o. takácska, mondáska (nem: mondásocska), keléske, húszaska.

A mi ezen rag értelmét illeti, erre csupán ennyi példa után is sok magyarázat nem kell; azonban más szavaink is vannak, melyekben ugyanezen betük is kicsinyitő jelentéssel mutatkoznak, u. m. kis, kevés; ezekben pedig: kicsi, csak, csekély, mind a *cs*, mind a *k*

Digitized by Google

föltaláltatók; sőt ezen képzők mint szóhangok a német ф-en, f-ſein-nal is úgy látszik rokonok.

Jegyzet.

Mind a *cs*, mind a *k* más értelemben is fordulnak elő, mint a ragok és képzők betüsorában láthatni.

d, ad, ed, od, da, de

Járulékot, birtokot, helyet jelentenek, (mint: oda) p. o. Álmosd, Endréd, Borsod, Várad, csárda, zárda. st.

j, aj, ej, aly, ely, ály, ély,

Jelentésök folytonosság, folytonos lét (mint ezen gyökszóké is: tej, vaj, foly, hely, mély, suly, zaj, nyáj, haj st.) p. o. olaj, moraj, kaczaj, zsibaj, karaj, zörej, czikkely, terepély, lapály, viszály st.

k, ak, ek, ék

Jelentenek 1-ör külsőséget (mint ezen szó: ki, aus,) p. o. fark, hüvelyk, ajak, hasadék, hasiték, kerék.

2. állóványt, okot, (mint ezen szók; ki, wer; ok, Urſache p. o. árnyék (ſchattige Subſtanz), akadék (akadás oka), sulyok st.

m, am, em, om, öm, ma, me

Jelentenek tárgyat, miséget (mint ezen szó: mi, was) p. o. elem (=elő-mi), elme (=élő mi), folyam (=folyó mi), terem (=tér mi), kellem (=kellő mi), hajlam, járom, álom, öröm st.

né

Feleséget jelent s megegyezik a német inn-nel, p. o. grófné, királyné, biróné, Hunyadyné.

Jegyzet. Nyilván látszik hogy *nő* szóval egy; azonban az irók megkezdik különböztetni a kettőt, s ez utolsó

Digitized by Google

alatt csak nembert értenek, p. o. barátnő, barátnőm, annyi mint: nőnembeli barátom, nem: barátom felesége, igy: koldúsnő st.

ár, ér,

Jelentenek átható munkásságot (mint ezen szó: erő Kraft) s valamivel foglalkodót, p. o. buvár, kulcsár, határ, vezér, füzér st.

ság, ség (*a*ság, *e*ség).

Megegyezik a német ‚heit, keit, ſchaft, thum'-okkal st.

Jelent:

1. A nevektől elvont, a tárgytul elgondolt tulajdonságot, p. o. szépség, magosság, bölcs *e* ség, érettség, sok *a* ság, egészség.

2. Méltóságot, hivatalt, művészséget, p. o. királyság, papság, ur*a*ság, számvevőség, kertészség.

3. Sokasági nevet, p. o. polgárság, nemesség, magyarság.

4. Tartományt, megyét, kerületet st. p. o. herczegség, püspökség, nyirség, szilágyság.

Láthatni, hogy mind fő-, mind melléknevekhöz járulnak; kivált a melléknevek majd mindnyájan elfogadják, de a beszéd más részeivel is öszvejöhetnek, u. m. igékkel p. o. lehetség, mulatság, nyer *e* ség, hazudság, fogság; határozókkal, p. o. közelség, távolság, felség, fenség, tulság*

Összetétetett *s* melléknévi képzőbül és *ag, eg* (=egy) szóbul, tehát jelent e g y e d ü l e s vagyis elvont j e g y e t v. tulajdonságot; *) jelenti továbbá: s o k e g y; mint a föntebbiek mindezeket tisztán mutatják.

*) Ha valamely obscurus — sötét — ember nevetségesnek találná, hogy ‚ség'ben ily hosszú értelem lappang, útasitom idegen nyelv philoso-

Digitized by Google

ász, ész

Jelent valamivel foglalkodót, még pedig nemében jelesb, müvészibb foglalkodót, p. o. kertész (=kertmüvész) vadász, agarász, festész, épitész, st. Eredete nyilvánosan: é s z (Vernunft).

Mint melléknévi kepző is elöjön ezekben: merész, gyülevész.

at, et

Használtatik valamely véghöz vitt munkásság, mivelet kijelentésére s többnyire igékhöz ragad, p. o. itélet, akarat, becsület, parancsolat

Jelentése ‚*tesz*, *tehet*' st. szók tiszta gyökébül (=te) eléggé világos; *ász*, *ész* képzőkhöz ragadva elvont eszméjü fönevet alkot, p. o. müvészet, vadászat, festészet st.

104. §.

A keresztnevek használása.

A fönevek közt különös figyelemre méltók magyarban a keresztnevek. T. i. majd minden keresztnevekről áll azon észrevétel, hogy a leghosszabb nevekből is többnyire

---

phokra, kik az ilyet nem tartják nevetségesnek, hanem inkább gyéren mutatkozó szókban is igen nagy nyereségnek hogy p. o. d e f a i r e ennyit tesz: *d e t r u i r e c e q u i e s t fait*. LE MESL Considerations philosophiques sur la langue française 28. lap. továbbá: a d m i r a b l e m e n t annyi: d' une *man*iére *admirable* 118. l. — A 31. lapon igy szól: Toutes ces párticules abrégent le discours, et satisfont au besoin le plus imperieux de l' intelligence, en facilitant l' émission de la pensée avec cette promptitude essentielle á sa nature. — Továbbá Smitthenner azt mondja: Sprechen iſt Stimme brechen. Urſprachlehre. 17 lap. Rammstein Metaphisicájának pedig legalább fele mind ilyenből áll.

Ezen felül az obscurus ember azt sem tudja, hogy minden összetétel összetett képletet vagy eszmét fejez ki; s ezért magyarázzuk az ily képleteket szokásban levő külön szókkal is.

Digitized by Google

csak az első szótagot tartjuk meg; s ehöz a következő szótagból egy mássalhangzót vevén még föl, egy önhangzót (többnyire *i*-t) kötünk hozzá s ily alakban igen sokszor használjuk a köz életben, p. o. József, Józsi; Ferencz, Feri; János, Jani; Péter, Peti; Erzsébet, Erzsi; Mária, Mari; Julia, Juli; Dániel, Dani; Sámuel, Samu; Ádám, Ádi; Boldizsár, Boldi: Mátyás, Matyi; Róza, Rózi; Zsuzsána, Zsuzsi. — Még egytagúak is vesznek föl önhangzót p. o. Pál, Pali; György, Gyuri; néha egy kis változással, p. o. Márton, Marczi; István, Pisti; László, Laczi; Lőrincz, Lenczi st.

105. §.

Melléknév szokottabb képzői.

A kicsinyitőket, mint föntebb láttuk, épen úgy s azon szabályok szerént fogadják el a mellék- mint a főnevek, még a másodfokúak, sőt a sarkszámok is.

Továbbá különös említésre méltók e következők:

i

Tudjuk (13. §.) hogy előtte nem ékeztetik meg a rövid hangzó.

Jelent pedig 1. minőséget kedvező értelemben, p. o. ég, égi; isten, isteni; atya, atyai; festő, festői; szellem, szellemi.

2. Valamely személyhöz vagy helyhöz tartozót, valahol tartózkodót, p. o. királyi, püspöki, hazai, magyarhoni, magyarországi, poroszhoni, mezei (virág), erdei (fa).

3. Valamely helységhöz, városhoz, vidékhöz tartozót, p. o. pesti, budai, bécsi, dunai, dunamelléki.

4. Ezen képző még határozókat, utoljárókat s ez által egész mondatokat is melléknévit p. o. a magyarnak

Digitized by Google

fejedelméhöz és hazájához vonzalma; valamely nemzetnek a tudományok-, mesterségek- s általánosan a müveltségbeni előmentére, nyelvének csinosbulásából itéletet hozhatni.

Jegyzetek.

1. A népnyelv ez utolsó mód helyett ‚való' szóval él, p. o. a magyarnak fejedelméhöz és hazájához való vonzalma. Ha ezt: ‚vonzalma' az utoljárós szó elébe teszszük, elmarad mind az *i* mind a való, igy: a magyarnak vonzalma fejedelméhöz és hazájához.

2. Melléknevekhöz az *i* képző soha sem járul.

A mi eredetét illeti, alább több példában fogjuk látni, hogy minden pusztán önhangzói képző concret — együttes — értelmet ad a szóknak.

s, as, es, os, ös

Jelentenek 1-ör valamivel birót, p. o. hatalmas (mâĉhtig), erényes, markos, tentás, részes.

2. Valamit magában foglalót, p. o. boros (kancsó), képes (könyv), méhes (kert).

Valamivel fölkészítettet, p. o. kardos, köpönyeges.

4. Valami jóval viselkedőt, valami jót mutatót p. o. kegyes, kegyelmes, irgalmas.

5. Minőséget mind kedvező mind nem kedvező értelemben, ahoz képest a micsoda szókhoz járul, p. o. férfias, asszonyos, gyermekes, öreges.

6. Módot, szokást, p. o. uras; leginkább nemzeti nevek után, p. o. olaszos, ángolos, németes, magyaros.

Ezen értelemben még jobban kiemeltetik ha *i* képzöü szó után járul az *os, ös* st. p. o. úrias, erdélyies; leginkább városok nevei után p. o. bécsies, párizsias.

Digitized by Google

7. Még melléknevekhöz is járulnak s ezeknek tulajdonságaiban részvevőt jelentenek, p. o. sárga, sárgás; kék, kékes; sötét, sötétes; tudó, tudós; szent, szentes.

8. Mint főnévi képzők mívest, készitőt jelentenek, p. o. kalapos, órás, fésüs, fazekas.

Eredetét illetőleg, ha egyéb *s*-es szókat is vizsgálgatunk, úgy találjuk, hogy az *s* folytonosságot, folytonos lételt, munkásságot, mennyiséget fejez ki, p. o. sebes, siet, sujt, esik, sok; sőt magok az *és, s, is* kötszók mik egyebek, mint folytatást jelentők. Ki tilt tehát azt mondhatnunk, hogy az *s* betünek együttes (concret) jelentése vagyon? Egyébiránt is nem csak én hanem mások is folytonos szóhangnak nevezik.

ékény, éköny, ékony

Jelentenek lehetőséget (belső könyüséget) cselekvő értelemben, p. o. találékony, érzékeny, jótékony, engedéköny.

Eredetök: könyü.

h, ha, he, hó, hő

Jelentésök: hiány, hiba, üresség, kellemetlenség, p. o. renyhe, lajha, léha, bohó, felhő. Ezen jelentés az öszvetételeknél is szembetünő, p. o. vénhüszik, petyhüszik, büzhít, teher, sebheszt, st. Legtöbbször előfordulnak:

ható, hető

Lehetőséget jelentők, de leginkább szenvedő értelemben, p. o. gondolható, hihető. Tehát különbözők: érezhető (a meleg), érzékeny (a személy).

Jegyzet. Úgy látszik, ‚hat' igének részesülőéből fordítatott képzővé.

lan, len

Jelentenek tagadást p. o. korlátlan, akaratlan, étlen, vétlen, hitlen, büntetlen.

Digitized by Google

Eredetök világosan öszvetett, t. i. *l* szóhangból, mely, ha ‚él, lesz, lét, lehet' st. szókat visgáljuk, lételt jelent, és *n*-ből, melyet ‚ne, nem' st. szókban jól ösmerünk.

Ezen képzők többnyire magok elébe veszik még a *t*, *(at, et)* képzőket, melyekről föntebb már szólánk, igy: *tlan, tlen, atlan, etlen* p. o. szerencsétlen, szaporátlan, atyátlan, egyenetlen, tudatlan, kelletlen, hallatlan, véletlen, főtlen v. fövetlen; helycsere v. áttétel (metathesis) által ‚*talan, telen*' is.

Ezen áttétel leginkább önhangzóu végződő avagy egytagú mássalhangzói végü nevek mellett fordúl elő, ugy hogy az előbbi alak is használható. Példák: erőtlen vagy erőtelen, sótlan vagy sótalan, tisztátlan v. tisztátalan, ízetlen vagy íztelen, szárnyatlan vagy szárnytalan, színetlen, v. szintelen st.

A két alak közt a nyelvszokás némely szóknál különbséget is állapíta, p. o. gondatlan és gondtalan, szemetlen és szemtelen, álmatlan és álomtalan.

A mássalhangzón végződő több tagú nevek a *talan, telen* alakot kedvelik, p. o. boldogtalan, elégtelen, szükségtelen, örömtelen, határtalan.

Figyelmezzünk a kurtitást és kilökést szenvedhető szókra is, p. o. fenéktelen v. feneketlen, névtelen v. nevetlen, vétektelen v: vétketlen; mocsoktalan v. mocskatlan st. sőt ha meg nem rövidülhet is p. o. ablakatlan v. ablaktalan, csillagatlan v. csillagtalan.

Ugyanezen képzők összetétethetnek a *hat, het* (lehetőséget jelentő) ösmeretes képzőkkel is igy: *hatlan, hetlen*, vagy *hatatlan, hetetlen.*

A rövidség elve azt tanácsolja, hogy a hol csak lehető (t. i. igéknél) az elsőbbekkel mint egyszerűbbekkel

Digitized by Google

éljünk. Példák: lehetetlen helyett: lehetlen, halhatatlan helyett: halhatlan, utánozhatatlan helyett: utánozhatlan, rendíthetetlen helyett: rendíthetlen, állhatatlan helyett: állhatlan.

nyi

Jelent meghatározott nagyságot, sokságot, terjedséget, mértéket p. o. egy arasznyi, hat ölnyi, két órányi, hüvelyknyi, parányi, öt mértföldnyi, annyi (=aznyi).

Összetétetett *ny* betükből, és *i* melléknévi képzőbül, melyről már szólánk.

Ha figyelmezünk ezen szókra: nyúl, nyujt, nyugszik, nyáj, nyom st. világosan érthető, hogy ezek mindnyájan némi terjedséget jelentenek, sőt meg van ezen értelem az ‚anya' (= szülő = szaporitó = terjesztő) szóban is.

u, ü, ú, ű

Jelentenek együttességet; s leginkább mellékneveket alkotnak p. o. jó szivü, nagy lelkü, gyönyörü, szomorú, piros képü, két lábu.

Jegyzet. Iróink itt sem vigyáznak a szép mozgásra s összevissza irják a hosszú és rövid *u, ü*-ket.

106. §.

A nemzetek neveiről.

A nemzetek nevei mind fő-, mind melléknévként változatlanúl használtatnak, p. o. magyar, német, angol, franczia st. magyarok, németek, angolok, francziák; magyar nyelv, német nyelv, angol nyelv, franczia nyelv, st. Ezen két észrevétellel:

1. Ha módot, szokást akarunk kifejezni, akkor *s, os, es* st. melléknév-képzőket használunk, mint a föntebbi szakban (105. §.) láttuk.

Digitized by Google

2. Ha tartománybul valót értünk alatta, akkor ezen szókat is köthetjük hozzájok: h o n i, o r s z á g i, f ö l d i, p. o. magyar(honi) útak, ángol(országi) műipar, olasz-(földi) müvészet. st.

107. §.

Igék szokottabb képzői.

ad, ed

Tiszta lételigéket képeznek, p. o. árad, széled, ered st.

Találkozik egy két átható ige is, de ezek is eredetileg átnem hatók, p. o. szenved, ragad st.

Eredete világosan: *ad* ige

edik, odik, ödik

Ezek csak annyiban különböznek az *ad, ed* ragoktul, hogy szenvedő *ik* járúl hozzájok tehát szenvedő lételigéket jelentenek. Sok melléknevek, kivált *g, s, r* végüek elfogadják, p. o. melegedik, öregedik, részegedik, erősödik, csendesedik, drágodik, vastagodik, ravaszodik, undoroḍik, kanyarodik, némely átható igék is, p.o. tekeredik, keveredik.

Nevezetes hogy a melléknevek a másodfokban is elfogadják, p. o. öregbedik, nagyobbodik, hosszabbodik, roszabbodik, kisebbedik, könyebbedik.

aszt, eszt

Világosan maga a ‚t e s z' ige, csak hogy *t* és *sz* helyett cserélnek (metathesis). Tehát átható, sőt a legáthatóbb igéket alkotják, ezen értelemtől soha el nem távozván. Többnyire épen azon szókhoz függednek, melyekhöz az előbbi *ad, ed* p. o. áraszt, széleszt, ereszt, ragaszt.

dít

Öszvetétel a föntebbi *d* és alább előjövendő *ít*-ből.

d ú l

Hasonlókép *d*, és *úl*.

Digitized by Google

g, (eg, og, ög, eng, ong, öng).

Jelentése mint származása annyi mint *egy*, azaz: együtt, ismétlés, folytonosság.

A most mondott háromrendbeli képzők többnyire ugyanazon gyökszóhoz függednek, p. o.

jajdít	jajdúl	jajog, jajong
mozdít	mozdúl	mozog
pezsdít	pezsdül	pezseg
csordít	csordúl	csorog
kondít	kondúl	kong
rendít	rendül	reng
csendít	csendül	cseng
buzdít	buzdúl	buzog, buzong

ik

Mint tudjuk szenvedést, szükségességet jelent s megfelel a ‚*k*-ell' szóban levő értelemnek.

Még nevekből is alkot egyszerű hozzájok függedés által szenvedő igéket, p. o. vágy, vágyik, ok, okik, tele, telik st.

l, (al, el, ol, öl, lal, lel)

Ha ennek eredetét keressük, minden baj nélkül feltaláljuk ezekben: él, lesz. — Tehát többnyire lételigéket alkot s ritkán némileg áthatókat. Példák: kapál, eszmél, dudál, tréfál, nyaral, telel, sokal, kevesel, dobol, helyesel, gondol, csókol, fájlal, érlel st. Néha az *ik*-et is fölveszi, s leginkább színt jelentő szók után, p. o. sötétlik, feketlik, világlik, csillámlik, kékellik, zöldellik st.

t, (at, et, tal, tel)

Hogy a *t* rokon ezen szóknak: tesz, tehet, tett st. tiszta gyökével (mely: te) s tevést, cselekvést, áthatást jelent, sőt magában az ‚át' szóban, továbbá szen-

Digitized by Google

vedő esetben st. ez az értelme, nem szükség sokat mutogatni; de a többi ragokkal s képzőkkel egyesülve is soha el nem távozik ezen jelentéstül; és a lételigékbül mindig áthatókat képez. Azért lássunk inkább példákat: készt, sért, árt, köszönt, vált, cseppent, ront, ért, tart, veszt, renget, csenget, mozgat, büntet, ültet, oktat st.

it, ít

Összetétel *i* melléknévi képzőbül és *t* (= tesz) betűből; tehát jelentése világosan átható p. o. épit, térit, teljesít, szállit, igazít st. Többnyire minden melléknevek fölveszik még a másodfokban is p o. nagyobbít, kissebbít, könnyebbít, öregbít. Másféle szóknál gyakran egyesül az *s* melléknévi képzővel is, p. o. ért-esít, út-asít st.

int

Annyi mint gyöngén tesz p. o. tapint, érint, igazint, osint, suhint, emelint.

ul, ül, úl, ül

Világosan *u, ü* melléknévi képző, *l (= lenni)* betüvel egyesülve s lételigéket alkot, többnyire épen azon szókbul, melyekből az *ít* áthatókat, p. o. épül, térül, teljesül, igazúl, nagyobbúl, kisebbül, értesül st.

Jegyzet. Ha a melléknév önhangzón végződik: az általános szabály ellen (20. §. 1.) a törzs hangzója kilökendő, akár í t akár ú l képző járuljon a törzshöz p. o. ritka, ritkít, ritkúl; sima, simít, simúl; tarka, tarkít, tarkúl; sárga, sárgít, sárgúl; fekete, feketít, feketül; enyhe, enyhít, enyhül st.

van, ven

Leginkább csak függő gyökökhöz járulnak és (mint világosan látszik) ‚v a n' igétől származván, lételigét képeznek.

Digitized by Google

A *v* betű hasonlitás által (24. §.) a gyökszó végső mássalhangzójává változik át. Példák: puffan (= puf-van), roppan (= rop-van), nyikkan, csöppen, döbben st.

Az ösmeretes *t* betű járulván hozzájok áthatókká válnak, p. o. puffant, roppant, nyikkant, döbbent.

Jegyzet. A föntebb érintett *g, (eg, og, ög)* ezekkel is viszonyban áll, igy:

puffan,	puffant,	pufog
roppan,	roppant,	ropog
nyikkan,	nyikkant,	nyikog
cseppen,	cseppent,	csepeg
döbben,	döbbent,	döbög
st.		

z, (az, ez, oz, öz)

Többnyire átható igét képeznek, p. o. ellenz, vonz, aranyoz, szegez, hegyez, rágalmaz, hibáz, ösztönöz, haboz st.

Hogy folytonos betű levén gyakorló jelentése van, már az igék formáinál láttuk; ha ennek megfelelő önálló szót akarunk keresni: akár közelebbet, akár rokonabbat nem is kivánhatunk ennél: ű z.

Az ik-et sokszor magához veszi a szenvedő létel kijelentésére néha ugyanazon, néha különböző igéknél, p. o. virágoz, virágzik; vérez, vérzik; haboz, habzik; csomóz, csomózik; poroz, porzik; hullámzik, hangzik st.

kézik, kozik, közik

Hogy ezen szótagok középigét képeznek, és *köz* szóbul, vagy ha tetszik, ennek egyes hangjaiból (*k* és *z*) s az *ik* szenvedő ragból alkotvák, már föntebb érintettük. Példák: fegyverkezik, szabadkozik, barátkozik. gyülekezik, ügyekezik.

Digitized by Google

Az átható szenvedés nagyobbságának kijelentésére néha *t, (at, et,)* képzőket is magok eleibe vesznek, p. o. csalatkozik, nyilatkozik, szövetkezik.

kedik, kodik, ködik

Hasonló jelentésüek, de a *d* miatt mégis a lételt jelentő képzőkkel *(ad, ed)* rokonabbak. Példák: korhelykedik, dicsekedik, okoskodik, szakácskodik, hamiskodik st.

Mint az elébbeni a *t* betűt, úgy ez az *l*-et szereti maga elébe venni; p. o. csalfálkodik, erölködik, búslakodik, dajkálkodik, bölcselkedik, leselkedik. A miből ujra látható hogy ‚kezik' az áthatókhoz, ‚kedik' a létel-igékhez szít jobban.

Szeretik az *s*-et is magok elébe, p. o. viaskodik, gorombáskodik, biráskodik, szabóskodik, vendégeskedik st.

108. §.

A határozók szokottabb képzői.

Határozói képző húsznál többféle van a magyar nyelvben; leggyakrabban előfordulnak e következők:

l, (al ,el, ol, ól, úl, ől, ül)

Példák: jól, által, közel, távol, utól, felől, felül, hátúl, körül. Kiváltkép az *úl, ül* képzőket, minden *lan, len* végü melléknevek elfogadják, p. o. számtalanúl, véletlenül, oktalanúl, st. Igy minden nemzeti nevek is, midőn nyelvet értünk alatta, p. o. Magyarhonban németül, ángolúl, francziául tudni szép, magyarúl tudni szükséges.

Jegyzetek. 1. Az *úl, ül* mint utóljárók (névragok) már ösmeretesek előttünk s a határozóktul csupán ragozás tekintetében kell megkülönböztetnünk; mert, mint utóljárók, járulhatnak birtokragok és többes szám után is.

Digitized by Google

2. Nevezetes Schmitthennernek azon állitása, hogy a határozók képzői is csak ejtési ragok s ím itt mindjárt látjuk az azonságot. *)

lag, leg

Leggyakrabban az *i* végü melléknevekhöz s melléknévi részesülökhöz járulnak p. o. városilag, emberileg, tárgyilag, érzékileg, védöleg, támadólag, futólag, következöleg st.

Jegyzet. Ez csak a föntebb mondott képző: *l, ig* ösmeretes névraggal összetétetve.

n, (an, en, on, ön)

Ezek a legállandóbbak. Példák: tisztán, gyorsan, jelesen, szorosan, erösen, sürün vagy sürüen, szomorún vagy szomorúan, szabadon, vastagon, vakon st. ritkábban: *án* p. o. igazán, magyarán, hagyján.

Jegyzet. 1. *on, en, ön,* szinte ösmeretesek mint névragok.

2. *an, on*–ra nézve meg kell tartani, hogy azon alhangú melléknevek, melyek *a*–val használják a ragokat, a határozói képzöket is mindig *a*–val veszik föl vagyis azok mindig *an* határozói képzöt fogadnak el, a többi alhangúak pedig *on*–t; p. o. jobb–ak, jobb–an; és: szabadok, szabadon.

3. A magyarban a melléknevek mindig képzöket vesznek föl ha határozókul használtatnak, nem úgy mint a németben, hol leginkább csak a legföbb fokú melléknevek kapnak határozói képzöket. Csupán a *lan, len* végü melléknevek használtathatók minden változás nélkül határozókként p. o. véletlenül vagy véletlen láttalak.

*) Ebböl s a következö határozói képzökbül is megtetszik, mily alaptalan azok ügyekezete, kik egyébkint is szükség nélkül (63. §.) különbséget akarnak tenni az ól s úl között.

Digitized by Google

109. §.

Ritkább használatú képzőkrüli jegyzetek.

A nyelvtanitónak nem tiszte a ritkább szóképzőket együl egyig elszámlálni, mert azok a szóval egybeolvadottan minden szótárban feltalálhatók. De a magyarban nemcsak hasonlíthatlanúl több képző van mint más ösmeretes nyelvekben, hanem mindezek jelentésökre nézve is sokkal érdekesbek, szabatosbak más nyelvbelieknél. S ezért a főbb vonásokat itt is megérintjük.

Ha a puszta önhangzói képzőket, úgy a mint eddig láttuk, a föntebb előadott hasonló ragokkal együtt összeveljük, igen szép eredményre találunk:

Mindjárt a személyragoknál előjönnek *a, e, i*, mint harmadik személyi és birtokragok; később előfordulnak a birtok helyettesek: *é, éi;* s igéknél a félmult *a, e* alkotó betüi; utóbb az *ó, ő* melléknévi részesülők alkotó betüi.

A szokottabb képzők közt pedig láttuk az *i, u, ü, ú, ű*, önhangzókat, mint mindnyájan melléknévi képzőket.

Melyik gondolkozó fő nem találná ki mindezeknek egy közönséges eszméjét, u. m. az együttesség, folytonosság s jegy vagy tulajdonság eszméjét, p. o.

Ebben: *Péter háza,* az *a* azt jelenti hogy ezen szót: *ház* együttes értelemben kell venni, t. i. mint Péter jegyét, birtokát.

Ebben: *Péteré*, az *é* épen magának a birtoknak, mely itt Péterrel együtt gondoltatik, helyettese.

Ebben: *álla*, az ‚áll' igéhez valami tartós gondoltatik s így lesz a jelenidő tartós azaz félmult.

Ebben: *álló*, az *ó* ‚áll' igéből melléknevet vagyis együttes szót, jegyszót alkot.

Digitized by Google

A képzők közt pedig az *i, ú, ű* st. csaknem valamennyin mellékneveket vagyis jegyszókat alkotnak.

Tehát ezekből bizvást következtethetjük, hogy az önhangzók mint képzők folytonosságot, együttességet, s tulajdonságot jelentenek, és az öszvetett (legbonyolultabb s általánosb) jegyszókbul t. i. az igékbül fő-, és mellékneveket (t. i. egyszerűbbeket); ezekből ismét vagy szinte hasonlókat, de már határozottabbakat, (t. i. nemekből fajokat); vagy végre jegyek jegyeit, u. m. határozókat st. alkotnak.

Innen magyarázhatjuk meg magunknak e következő homályosb származékokat: isz*a*, buj*a*, kor*a*, tel*e*, ek*e* (ettől: ék), továbbá: al*á*, sok*á*, kis*é*, több*é*, el*é*, el*ő*; ismét: sav*ó*, lóg*ó*, végre: dong*a*, haz*a*, kup*a* (=kúp jegyü), kap*a*, bik*a* (bök-a) megy*e*, szar*u* (ettől: szár), vál*u*, tan*ú*, gyür*ű*, gyep*ű* st.

A mi a mássalhangzókat illeti, ezek közt is vannak, melyek közel állnak az önhangzókhoz, t. i. a félhangzók, kivált a sziszegők, melyeket kitünőleg folytonosaknak nevezénk s a nevezetesbeket már föntebb a képzők közt láttuk is; továbbá a lágyak, melyek, mint elégé tapasztaltuk, igen hajlandók önhangzóvá változásra. Ezekről tehát előre föltehetjük, hogy az önhangzók jelentéseiben is részesülnek, vagyis együttes, folytonos eszméket fejeznek ki.

Ezeknek ellenében a többi mássalhangzók, mint képzők, többé kevésbé elvontságot, különbféle elvont eszméket jelentenek. Mindnyájan akár egyszerüleg, akár öszszetételve a második kötetben példákkal együtt láthatók. Bővebb fejtegetések és részletességek máshová tartoznak.

Digitized by Google

Második czikkely.

Összetétel.

110. §.

Az összetétel részei.

Az összetétel, mint föntebb érintők, két s több önálló szóknak egyesitése.

Ezen tekintetben is nyelvünk egy a leggazdagabbak közül, egyszerüségére nézve pedig alkalmasint a legelső nyelv, mert itt a szók minden lehető legkisebb változás nélkül csak egymáshoz tétetnek.

Az összetett szókban kettőt különböztetünk meg, u. m. a határozó szót, mely elöl, s a határozandót vagyis alapszót, mely utóbb áll; p. o. ezekben: kimegyen, házfödél, falevél, kovácsmester, országnagy st. ki, ház, fa, kovács, ország, határozók; megyen, födél, levél, mester, nagy határozandók. *)

*) Durch dieſe zuſammenſetzung entſteht der Vortheil, daß durch ſie eine neue Vorſtellung bezeichnet, und der Rede Kürze und Nachdruck verſchafft wird. In ‚Erdapfel', Jungfrau, Edelmann, Fürſtenhut' wird eine andere Vorſtellung bezeichnet, als mit ‚Apfel auf oder von der Erde, junge Frau, edler Mann, Hut des Fürſten' st. igy szólnak a német nyelvphilosophok.

Digitized by Google

111. §.

A határozó s határozandó szók a beszédnek micsoda részei lehetnek s mely esetekben?

Összetételnek.

1. Az előrészecskék igével, mint föntebb láttuk. (67. §.)

Jegyzetek. *a.* Némelyekök főnévvel is áll p. o. előbeszéd, felföld, átház, ellenfél, különfaj.

b. Mondanom sem szükség, hogy ha a főnév a mondott mód szerént összetett igétül származik, akkor mindegyik állhat az ily főnév előtt is, p. o. bémenet, együttlét, körülírás, fölebbvitel, túlnyomóság st.

2. Igék főnévvel, p. o. fogház, láthatár, jármű, üt-ér, küzdhely, víterem, lakszoba.

Jegyzet. A törzsökkeli összetétel helyett gyakoribb a magyarban az *ó, ő* ragú részesülővel (mint főnévvé vált részesülővel) összetétel, p. o. iróasztal, lakószoba, uszóruha, ivópohár, irótoll.

3. Melléknév főnévvel, p. o. főrész, főispán, alház, alispán, telivér, félember, álnév, vadember, balsors (ha ugyan az elsőbbek is nem főnévül tekintendők).

4. Főnév melléknévvel, p. o. hadnagy, országnagy (de az utóbbi szó itt is úgy látszik főnév s elöljárót, előkelőt jelent), törvényelleni, népszerű, szellemdús, csodaszépségü.

Ide tartoznak leginkább a melléknévi részesülők p. o. névmódositó, szóalkotó, törvényhozó, pénzvágyó.

5. Melléknév melléknévvel. Ide tartoznak az ú, ű képzőü melléknevek, p. o. jószivű, könyelmű, négylábú.

Digitized by Google

6. Legtöbbször előfordul főnév a főnévvel. Ugymint:

a. Az anyagneveknél mint anyag és készitmény, p. o. aranyóra, ezüstkalán, lenvászon, gyapjúposztó, faház, kötorony, földvár, cserépfödél.

Jegyzet. Föl lehet taglalni ‚ból-, ből való' vagy ‚készült, épült' szókkal p. o. aranyból való óra, gyapjúból való posztó, földbül készült vár.

b. Midőn valamely összetétel az egésznek részét teszi, mint egész és rész, p. o. asztalfiók, háztető, emberfaj, székláb, napsugár.

Jegyzet. Birtok-esettel föltaglalható, p. o: asztal(nak) fiókja, ház(nak) teteje st.

c. Midőn valamely összetétel származékot jelent, p. o. úrfi, baromfi, bor-eczet, húslé, víz-ár.

d. Midőn valami azonos tartalmat jelent, p. o. légvár, sziklaüreg, homokpuszta.

Jegyzet. De ha a tartalom nem azonos, u. m.

α) Vagy csak valamiben termett, vagy abban tartózkodik, de különfaj: ekkor nem tétetik össze, hanem a határzó szó i képzőt nyer, p. o erdei fa, mezei virág, tengeri hal, sziklai sas, vízi állat.

β) Vagy, a miben a tartalom van, mesterséggel készült: ekkor ugyancsak a határzó szó s, (as, es st.) képzőket kap, p. o. boros kancsó, képes könyv, méhes kert, fás pincze, vizes pohár. — Szinte igy használjuk a határozó szót, midőn az összetétel foglalkodót jelent, p. o. tejes asszony, vizes ember (nem: viz-ember, sem vízi ember.)

e. Midőn valamely összetétel hasonlóságot jelent, p. o. gólyaláb (olyan hosszú láb mint a gólyáé), rózsaajak, hónyak, liliomkebel, tengernép, anyaiskola, vastürelem.

Digitized by Google

f. Midön valamely összetétel rendeltetést jelent, p. o. férfiruha (férfinak való ruha), nöczipö, szobaleány (szobában szolgáló leány), tánczterem, tüzhely.

g. Midön valamely összetétel munkálást jelent; a hová tartoznak minden fönévi részesülök, p. o. ház-épitès, dunaszabályozás, népnevelés, földmivelés, juhnyirás, tehénfejés, könyv-irás.

Jegyzet. Ha ily részesülö volna a határzó szó, akkor *i* képzöt kap s nincs helye az összetételnek, p. o. épitési költség, földmivelési gyakorlat, dunaszabályozási törvények.

h. Midön valamely összetétel munkálót jelent; a hová tartozik minden melléknévi részesülö mikor fönév gyanánt áll p. o. földmivelö, népnevelö, naplopó, favágó, szobafestö, nyelvtanitó.

i. Midön valamely összetétel müvészt, mestert, árust jelent, p. o. hangmüvész, asztalosmester, könyvárus.

k. Midön valamely összetétel birtokost jelent, p. o. parasztkunyhó, paplak, zsidótemplom, vármegyeház.

l. Midön valamely összetétel sokat mint egységet jelent, p. o. juhnyáj, tehéncsorda, huszár-ezred.

m. Midön tudóst, tudományt jelent, p. o. nyelvtudós, nyelvtudomány, jogtudós, jogtan, erkölcstan st.

n. Midön elvont tulajdonságot jelent, p. o. galambszelidség, rókaravaszság, orozlán-erö.

o. Termö helyet jelent p. o. szölökert, szölöhegy, búzaföld, virág-ágy.

p. Figyelemre méltók némely kettöztetett, vagy hasonló hangú szók összetétele, p. o. föfö, azaz, különkülön, díbdáb, ákombákom, irkafirka, sirí, aprócseprö, dínomdánom, liromlárom, diribdarab, dúlfúl, téltúl, ímmel-ámmal, dérreldúrral, összevissza, imigy-amúgy,

Digitized by Google

csiribiri, locsogfecseg, izegmozog, lityeglotyog, ötölhatol, inczifinczi. Mindezek nagyon élénkitik a képletet, Gúnyolólag is használtatik ily kettöztetés p. o. csigabiga, tinobinó, cserebere, tarkabarka st.

8. Kettőnél több szók is összetétethetnek, p. o. zsebszótár, békaegérharcz. st. *)

Fontos jegyzet. Minden összetételekben csak a végszó hajlítatik; azon csekély észrevétellel, hogy a p. alatti igéknek mindegyike hajtogatandó p. o. dult-fult, izegnek-mozognak.

Azt pedig már láttuk másutt, hogy a tisztán két melléknevü összetételekben a másodfokú ragot az első melléknév veszi föl.

---

*) Mindezen összetételek a magyarban össze is iratnak némi csekély kivétellel, melyet alább érintendünk meg.

Digitized by Google

MÁSODIK RÉSZ.

IRÁSTAN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Első czikkely.

Helyes-irás.

112. §.

Fő elvek.

A helyes-irásnak a magyarban két általánosan bevett fő elve vagyon:

I. A gyökszókat egészen a szerént kell irni, a mint közönségesen kimondatnak.

Jegyzetek.

1. Itt a gyökszók alatt leginkább az önálló gyökök, legfölebb a közelebbi, de kétes és ritkább származékok értetnek. Innen ezek: bont, önt, csont, aggat, szaggat, ember, miénk, senki st. bár függő gyökeik avagy származásuk szerént más betüvel kellene kimondatniok, igy: bomt (mint ezekben: bomol, bomlik), ömt, (mint: ömlik), csomt (mint: csomó), akgat, szakgat, enber, miémk, semki, mégis az elsőbb módon íratnak.

Ebből látszik, hogy ‚aly' iratik helyesen, nem: ‚alj' mert amaz egyezik meg a közönséges kimondással s régibb könyveinkben is igy találtatik: hónaly, derekaly, p. o. Simainál.

Digitized by Google

2. Vannak nehány vég *h*-val irott szóink, melyekben ha azok rag nélkül állanak, a *h*-t nem mondjuk ki, de ha önhangzón kezdődő rag járul hozzájok, ekkor hangoztatjuk azt.

Ilyenek: éh (éhes), keh (kehes), pléh (pléhes), méh (méhek), cseh, czéh, koh, moh, potroh, juh, rüh.

Ezen szó: oláh, néha úgy ragoztatik mintha nem volna *h*-ja, p. o. oláht, oláhja; de a többesben mégis oláhok (nem: oláhk) a miből látszik, hogy a *h*, mint származása is mutatja (ettől: valachus) nem alap nélkül áll ott, csak gyengébb kimondatú a többi *h*-nál.

Ez: tereh, úgy ragoztatik mintha jelen nem volna a *h*, de azért itt is helye van, mert tudjuk, hogy a *h* és *r* helyet cserélnek.

3. Egyszerüség végett elfogadtatott *) ezen szabály: hol az összetett betük eredetiképen (vagyis az imént mondott gyökökben) már kettőzve hallatnak, csak az első irassék kétszer, p. o. faggyú, asszony, hattyú.

II. A származékok- s összetételeket (akár nyelvtani- akár szótáriak) egészen úgy kell írni, hogy a gyök- vagy törzsszónak, mint a rag-, vagy képzőnek is betüi épségben megtartassanak, nem ügyelvén az itt ott eltérő kimondásra, p. o. követség, (nem: kövecscség), adjon (nem: agygyon), fonja (nem: fonynya), látja (nem: látytya), kétszer (nem: kéczczer), alyas (nem: aljas) st.

Jegyzetek.

1. Az I. szabály alatti első jegyzet ide is tartozik.

2. Itt a kettőzött betük is egészen kiírassanak, p. o. öcscse (nem: öccse) e helyett öcsje; királylyá (nem:

*) Tudóstársaság nyelvszabályai 9. lap.

Digitized by Google

királlyá) e helyett: hirályvá; Nagy-Györ (nem: Nag-Györ) st.

113. §.

Szabályok az egyes betükről.

I. Nagy kezdő betüket használunk:

1. Beszéd, körmondat, és verssor elején.

Jegyzet. A kérdő s felkiáltó jel után is, ha bezárja a mondatot.

2. Kétpont után, idegen mondat idézésekor.

3. Vezeték-, kereszt- és más tulajdon főneveknél. Más főneveknél nem.

Jegyzet. Ha a tulajdonnév melléknévvé válik, némelyek kis betüvel irják *).

4. Mindenféle czímneveknél, de csupán megszólításban, az irásnak akár elején, akár közepén, vagy végén.

5. Könyvek czímeinek idézésekor.

II. Idegen szókat illető szabályok:

1. Meghonosodott idegen eredetü szók, kivált ha nincs helyettök más eredeti magyar szó, magyar kiejtés szerént iratnak. p. o. József, Párizs, Nápoly, püspök.

2. A meg nem magyarosodottak megtartják saját betüiket, p. o. principium, philosophus, Voltaire.

Jegyzetek.

a. A mely nemzetek nyelvében a betük a bevett magyar latin betük formáitól eltérnek, azok magyaros kiejtés szerént irassanak.

*) Tudóstársaság szaabályai 17. lap.

Digitized by Google

b. A görög ösmeretesb szók úgy irassanak mint a rómaiak irták, p. o. oeconomia, chirurgus, Aeneas, encylopaedia; az ösmeretlenebbek, kivált ha rómaiak sem használták, a lehető legnagyobb közelitéssel a göröghöz*) p. o. Zeüs, Aischinés.

114. §.

A szótagolásrul.

Szótagot tesznek az önhangzók mássalhangzókkal, vagy a nélkül; ezen szabályok szerént:

I. Ha két önhangzó között akár egy akár több mássalhangzó áll, az utóbbi mássalhangzó a következő önhangzóhoz foglaltatik, p. o. ki-rály, ha-lom, em-ber, kard-ban.

Jegyzetek. 1. Az összetételben úgy választatnak el a szók mint összetétettek, p. o. meg-áll, el-ér, kard-él; s midőn szokatlanabbaknál az összetételbeli első szó mássalhangzón végződik, az utóbbi szó pedig önhangzón kezdődik, a választó jelet nem árt kiírni.

2. Az összetett betük csak egyhangnak tekintendők, p. o. he-lyes, a-nya; de kettőztetéseknél ha a szót, p. o. sor végén kétfelé kell választani, a kihagyott betü visszaállitatik, p. o. as-szony helyett: asz-szony, hattyú helyett: haty-tyú.

II. Ha több önhangzók vannak egymás mellett, a szó akárhol megszakasztható; p. o. mi-éink v. mié-ink.

Jegyzet. Némely egyes szók, p. o. mely, ily s összetételeik miként irassanak, megérintettük a maga helyén.

---

*) Tudóstársaság szabályai 10. lap.

Digitized by Google

115. §.

A választó jelekről.

Választó jeleknek hivjuk azon irási jeleket, melyek az irat egyes részeinek világositása, különválasztása végett vannak szokásban; négy rendbeliek u. m. szótagjelek, mondatjelek, jegyzéki jelek és osztó vagy rendező jelek, épen úgy mint a német s más nyelvekben is. — Tulajdonképen csak az elsők tartoznak ide, a többiek pedig a szószerkezetbe — stylisticába. — Röviden ezeket is megérintjük.

A. Szótagjelek: kötjel, hiányjel, és ékjelek.

Kötjel (-) használtatik:

1. Összetételekben világosság kedveért p. o. fa-ló, (mert ‚faló' mást is jelent); igy akkor is néha, midőn az öszvetett szók elseje mássalhangzón végződik, következője pedig magánhangzón kezdődik, p. o. ember-élet; kivétel van az előrészecskéknél, p, o. megérni, felállitni.

2. A kérdő -e szónál, p. o. hallod-e.

3. Több megelőző szókhoz tartozó szók-, avagy ragok kihagyása esetében p. o. könyv-, kép- és levéltár; ezek helyett: könyvtár, képtár és levéltár

Hiányjel (') hol használtatik, megérintettük a maga helyén; én sehol sem irom.

Ékjel (ˊ) használtatik, mint tudjuk, némely hosszú önhangzók kijelentésére.

B. Mondatjelek:

vessző	,
pontosvessző	;
kétpont	:
pont	.
idézőjel	„ “

Digitized by Google

nyug- és gondolatjel	—
zárjel	( ) vagy [ ]
kérdőjel	?
kiáltójel	!
kiemelő jel	, ‘
kihagyójel	– – – vagy . . .

Vessző használtatik a kisebb megnyugvásnál vagyis több mondatok folyamában oly egyes mondatok- és szóknál, melyek egymáshoz szorosan nem tartozók; de *s, és vagy (avagy)* előtt nem mindig, (p. o. a szép szinü, átlátszó s fénylő köveket gyürükbe, fülfüggőkbe és szelenczékbe avagy más ékszerekbe szokták foglalni); kivévén hosszabb mondatokban. A magyar ‚vagy‘-ra nézve arra is kell ügyelni, ha ‚vagy‘ azonságot (vagyis) jelentő-e avagy különbözést; ez utóbbi esetben vessző használtassék.

Pontos vessző használtatik nagyobb megnyugvásoknál s a mondatok nevezetesb részei közt.

Kétpont használtatik oly hosszabb körmondatoknak elő- s utórésze között, melyekben egyenként már pontos vesszők alkalmaztattak; továbbá idegen mondat, idézések, fontos szók s mondatok előtüntetésére, st. mint a német és más nyelvekben. Épen a német szerént használtatnak a többi jelek is.

C. Jegyzéki jelek: az aláhuzás, ritkitás, egyenlőségijel (= mely azt teszi: annyi mint), és útaló jelek, melyek: csillag (*), kereszt (†) avagy felülírt számok s betük, úgy mint más nyelvekben.

D. Osztó vagy rendező jelek nagyobb könyvekben használtatók. Úgymint: könyv, rész, czikkely, szakasz, alszakasz, fejezet, szak, (§) új sor st. természetrajzoknál pedig: ország, osztály, rend, nem, faj, alfaj v. fajta, család st.

Digitized by Google

Kisebb iratokban rendezés végett csak új sort kezdünk, legtöbbnyire szakokkal (§) élünk.

Második czikkely.

Verselés.

Első szakasz.

A verstan elemei s alapelvei.

116. §.

A verselés fogalma.

A művész mindenütt eszményít, azaz sehol és soha sem elégszik meg a puszta természettel, hanem azt eszméi sugaltából, — mint neve is mutatja, — müveli, azaz saját képzeleti ereje szerént rendezi, szépiti, tökélyesbíti, saját idomával ékesíti föl. — Egyebeket mellőzve

A zenész, (zenemüvész) az örömnek, bánatnak, haragnak, rémületnek, gyönyörnek hangjait ellesi, és önalkotta hang-alakokban, — zengedelmekben — adja vissza.

A költész, azon kivül hogy az embert s többi világot (mint tárgyat) saját eszméire (fensőbb eszmére vagy eszmékre) alkalmazva beszéli el (költészet anyaga), magokat az elbeszélő szavakat vagy hangokat is, mint az eszmeitésre szolgáló eszközöket, kellemes és elmét gyönyörködtető idomos rendbe állitja (költészet alakja), azaz a nyelvet mind a költészet tárgyához, mind bizonyos rendszeres hangmozgáshoz (idomszer, hangidom, rhyth-

Digitized by Google

mus) illesztve, szabályszerü formákba, alakokba *) öltözteti (kötött beszéd), s végre (alakiság tekintetéből) még a zenészetet is segédül veszi. A költő müve is tehát, mint szinte neve mutatja, bizonyos tekintetben mindig költött, nem való, hanem a valónak eszmeitése. **) S a költészet, költői müvészet annyi mint (az eszmei) szépnek nyelv általi ábrázolása.

A költészi nyelv rendezése vagyis a költészet alaki része, alanyilag (arra nézve, ki költői nyelven ír) verselésnek, tárgyilag (magára a leírt költeményre nézve) versezetnek hívatik.

E munkában csak a szók alakjával, formájával levén dolgunk, a költészetet illetőleg is csak annak idomlagos nyelvére, azaz a verselésre s versezetre szorítkozunk.

117. §.

A versezet részei.

Valamint a közönséges (kötetlen) beszéd ***) mint tudjuk, apróbb részekből alkotva, fokonként emelkedik

*) Die rhythmiſche Form iſt nur da der Sprache nothwendig, wo das höhere, göttliche Moment der menſchlichen Natur ſich in ihr ſpiegelt. Schmitthenner.

**) Ez okbul a költészetet sokan kárhoztatják, söt a hires Pláto azt, legalább bizonyos nemét respublicájábul számüzte; de a nagy bölcselő feledni látszék, hogy maga is midőn respublicáját szerkeszti vala, költő volt. Mig ember lesz, addig müvészet (szép) iránti vonzalma ki nem hal, épen oly kevessé, mint a való utáni vágya. Nincs ember, ki egyedül zordon valóban élne. A legmüveletlenebb is olykor-olykor eszmei világba kivánkozik, s nem levén elég fogékonysága vagy képessége müvészetre, bóditó szerek által ügyekszik a valótul menekedni. — Vannak ellenkezőleg emberek, kik a való utáni törekvést kárhoztatják s nekik csak müvészet, csak szellem kell. Csodálatos hogy ezen urak mind e mellett magok is esznek és isznak és ruházkodnak. A hiba mindenütt csak az, ha emberi természetünk ellenére, egyiknek vagy másiknak — valónak vagy eszmeinek — túlsulyt engedünk.

***) Van oly költői beszéd is, melyben ily idomszeres (kötött) nyelv nem használtatik; de ez már csupan az ily nyelvnél fogva is, kevesbé lévén,

Digitized by Google

nagyobbá s végre egy egészszé: t. i. egyes szóhangbul szórész (szótag), szókbul mondat áll elő, s végre mondatokbul a beszéd (2. §.): így a költői (kötött) nyelvben is. De a költő közvetlenül nem annyira a beszédnek mondott nyelv- és észtani részeire ügyel, hanem inkább saját hangformáira. Minél fogva a költői nyelv (versezet) legutolsó eleme: tag (verstag), tagokbul előáll a láb (versláb), lábakból a sor (verssor), sorokbul a vers (versszak), s igy versekből a versezet (egész költemény alaki része vagyis idomszeres nyelve).

118. §.

Verstagok.

A verstag kétféle: 1. hosszú, melynek jele: —

2. rövid, melynek jele: ⏑

A hosszaság vagy rövidség meghatározását a versekben mértékelésnek hívjuk. Magának a tannak ‚mértéktan' — metrica — a neve, s a verstan — prosodia — egy részét teszi. A hosszaság vagy rövidség meghatározásában pedig mindenkor csak valamely szótag s illetőleg abban levő önhangzó jön tekintetbe. Az önhangzó hosszúnak háromképen vétethetik, u. m. mennyiségi nyelvekben 1. megnyujtás (ékezés) 2. ösztétel (positio) által; és hangsulyos nyelvekben 3. hangsuly által. Ez utolsó a magyarban csak gyéren használtatik. Mindezeket az első részbül (6. §.) már ösmerjük, valamint azt is tudjuk, hogy némely nyelvek, például a német, az ékezetre, leginkább pedig az ösztételre nem ügyel s nem ügyelhet, hanem csak a hangsulyra; a magyarban pedig néha a harmadik is használtatik ugyan, de szabály szerént a két első vétetik tekintetbe;

---

eszmei, csak a valóhoz közelebb álló tárgynál alkalmazható. Lásd föntebb Schmitthennert. Ily költészetnek tehát nincs sajátlagos alaki része, s erről e czikkely nem szól, nem szólhat.

Digitized by Google

amazokban sajátlag nincs menyiség (azaz hosszaság vagy rövidség), hanem csak hangsuly s nincs hosszú szótag, hanem csak hangsulyos vagy sulyos, sem rövid hanem sulytalan; a magyar pedig menyiségi nyelv.

Szabályok.

A mondott általános elv után némely részletesb szabályokra kell térnünk, melyek is a magyar nyelvben e következők:

1. Az ékezetes szótag hosszú verstagot teszen.

Jegyzet. A szélső hosszú önhangzók *(ú, ű, í)* ingatagok levén (6. §.) rövidekül is vétethetnek.

2. A mássalhangzók ösztétele, (akár természeti akár mesterséges legyen az) hosszú verstagot teszen.

Jegyzetek. a.) Tudni kell, hogy némely külsőkép összeírt v. összetett betük, u. m. *cs, cz, gy, ly, ny, ty, sz, zs,* a kimondásban csak egyszerüek, tehát mértéktani hosszaságot nem tesznek, hanemha elemzésileg elválasztandók, p. o. ‚község' (Gemeinde), ebből: ‚köz' (gyökszó), és: ‚ség' (képző).

b. A néma és folyékony mássalhangzót megelőző rövid önhangzó rövid tagnak jelesb verselőinktől soha sem vétetik; így ezekben: bokrok, keblet, a megjegyzett *o* és *e*, magyar versekben soha rövid nem lehet (ellenkezőleg mint a hellen és latin verselésben).

c. A *h* ösztételben a rövid önhangzót rövidnek is hagyhatja, p. o. jūhnak vagy jŭhnak.

3. Hangsuly mint tudjuk (6. §.) csak a gyökön lehet, s többtagú szóknál ezen is csak úgy, ha a rövid önhangzóú gyöktagot ismét rövid szótag követi. Az egytagú s utóhangzós gyökszók rövid önhangzóját mindig lehet hangsulyosnak azaz hosszúnak is venni, p. o. dē, mā, tē, mī, ā, nē st. A hangsuly használata nálunk csak eltüretik, de sza-

Digitized by Google

bályul nem vehető, például Berzsenyi számos verseiben nem találtam többet ez egynél:

Benned az emberiség ügye boszúlva vagyon.

4. Rövid szótag az, mely sem ékezettel, sem ösztétellel, sem hangsulylyal nem bir. *)

---

*) A német mértéktan (jobban: hangsulytan) megkülönbözteti a szókat önmagokban és összeköttetésben.

1. A fő- vagyis gyök-szótag magában sulyos, a mellékszótagok (elő vagy utóragok) pedig, a mennyiben nem önálló szókbul lettek, sulytalanok.

A gyökszótagra nézve kivételt szenved ezen szó: lebendig, melyben a nyelvszokás a sulyt a második, bár mellékszótagra teszi. Az előragok közt sulyosak: an, ant, auf, miß, nach, un. ur, vor (néha ezek is: um, durch). Ezen utóragok: bar, haft, heit, ei, icht, in, isch, keit, lein, lich. niß, sal, sam, schaft, thum, ung, zig. úgy szinte a még most is divatos melléknevekből s más szókbul alkotottak, többé kevesbé hajlandók a sulyosságra; ezért ingatagok, középsulyosak.

Az egytagú szók közt önmagokban sulyosak a lényegesebek, leginkább a hajlíthatók, ú. m. az egytagú fő- és melléknevek, számnevek s igék (kivévén az egytagú segéd igéket, ist war, hat st. melyek ritkán sulyosak). Sulytalanok az egytagú névmutatók, sok egytagú névmások s a hajlíthatlan szók, ú. m. előljárók st.

2. Összeköttetésben arra is figyelni kell, melyik szótagra esik az egész (hosszabb) szónak avagy egész mondatnak hangsulya, midőn nemcsak az ingatagok, hanem a sulytalanok is sulyt kapnak, s a sulyosak sulyt vesztenek; amott ha a suly. s a főhangsulylyal jő közvetlen összeköttetésbe vagy szomszédságba; emitt különösen ha valamely sulytalan szinte két határozottan sulytalan közé esik.

Példák:

1. Klein Roland komm' herein geschwind!
Uhland.

Im Saal voll Pracht und Herrlichkeit
Göthe.

2. In der Flut begeisternder Gedanken.
Schlegel.

Ez utolsó példa, mint látjuk, már igen is nagy szabadság; s a jobb verselők csak módjával élnek vele.

Digitized by Google

119. §.

Verslábak.

Több (u. m. két, három, négy s több) verstagból versláb (mérték, méret) lesz.

I. Kéttagú lábak a hosszú és rövid tagnak együvehelyezéséből, váltakoztatásából állnak elő s következők:

1. Két rövid (⏑ ⏑), görögös névvel: pyrrhichius*) magyarul, ha tetszik: hadi v. piczi v. piri.*2)

2. Két hosszú (— —), görögül: spondeus,*3) magyarul: lépő;

3. Első rövid másik hosszú (⏑ —) görögül: jambus,*4) magyarul: szökő.

4. Első hosszú másik rövid (— ⏑), görögül: trochaeus, v. choreus*5), magyarul: lejti.

II. Háromtagú lábak:

1. Három rövid (⏑ ⏑ ⏑), görögül: tribrachys*6) magyarúl: szapora;

---

*) Ettől: πυῤῥίχη, hadi v. fegyvertáncz.

*2) Megbocsát az olvasó, hogy ezen verslábaknak magyar nevet adni merészeltem. Már Vajda Péter is nevezte azokat magyarúl; de az én merészségem még tovább ment, mert az övéit (talán kettőn kivül) el nem fogadván, újabbakat faragtam. Főleg kettőt tartottam ezen elnevezésben szemem előtt (Vajdánál is úgy gyanitám), hogy t. i. a magyar név a lábak mind 1. szelleméuek mind 2. mértékének megfeleljen; például ebben: szökő, az első szótag szinte rövid, a másik hosszú; s értelme is megegyezik az eredeti görög jelentéssel.

*3) Σπονδή ital-áldozat, szent ital.

*4) ἰαπτω, hajitom, lököm, szúrom; lebegek, szállok.

*5) τροχαῖος, gyors, futó; χορος, kar, kartáncz.

*6) τρίβραχυς, három rövid.

Digitized by Google

2. három hosszú (———), görögösen: molossus*), magyarul: andalgó;

3. egy hosszú két rövid (— ᴗ ᴗ), görögül: dactylus *2) magyarúl: lengedi;

4. két rövid egy hosszú (ᴗ ᴗ —), görögül: anapästus, *3) magyarúl: lebegő;

5. egy rövid két hosszú (ᴗ ——), görögül: bacchius, *4) magyarúl: toborzó;

6. két hosszú egy rövid (—— ᴗ), görögül: palimbacchius, *5) magyarúl: tomboldi;

7. két felöl rövid v. közben hosszú (ᴗ — ᴗ), görögül amphibrachys, *6) magyarúl: körösdi;

8. két felöl hosszú v. közben rövid (— ᴗ —), görögösen: kreticus, (krétai) v. amphimacros *7) magyarúl: ugrató.

III. Négytagú lábak:

ᴗ ᴗ ᴗ ᴗ proceleusmaticus,*8)	futamodi
———— dispondeus,*9)	lassúlépő

*) 1. Epirusi népfaj; 2. Jupiter egyik mellékneve; innen a mondott versláb, mivel a Jupiter templomában ily mértékü énekek divatoztak.

*2) δάκτυλος, ujj, (kéz-ujj; láb-ujj).

*3) ἀναπαίω, visszaütöm; visszaütöm.

*4) βάκχιος, bachusi, bachusféle.

*5) ellenbachusi; némely nyelvtanokban e kettő: bachusi és ellenbachusi fölcseréltetik, t. i. egyik a másik helyett vétetik.

*6) szószerént: körülrövid.

*7) szószerént: körülhosszú.

*8) προκελεύω, előhivom, előszólítom, ösztönzöm, parancsolom; némelyektől dipirrhichius- v. kettes hadinak is hivatik.

*9) ketteslépő.

Digitized by Google

— ⏑ — ⏑ dichoreus, *)	lejtegéldi
⏑ — ⏑ — dijambus *2)	szökécselő
— ⏑ ⏑ — choriambus *3)	lengedező
⏑ — — ⏑ antispastus *4)	toborzéki
— — ⏑ ⏑ jonicus a majori (alászálló jóniai)	lépő hadi
⏑ ⏑ — — jonicus a minori (emelkedő jóniai)	hadi lépő
— ⏑ ⏑ ⏑ első päon *5)	lejti hadi v. első ütés
⏑ — ⏑ ⏑ másod päon	szökő hadi v. másod ütés
⏑ ⏑ — ⏑ harmad päon	hadi lejti v. harm. ütés
⏑ ⏑ ⏑ — negyed päon	hadi szökő v. negy. ütés
⏑ — — — első	szökő lépő
— ⏑ — — másod	lejti lépő
— — ⏑ — harmad	epitritus *6)
— — — ⏑ negyed	lépő szökő
	lépő lejti

Az öttagúak elszámlálása részint unalmas részint czéltalan is volna. Valamint görögül némely részben, úgy magyarúl mindnyájan a három és kétlábúak összetétele által könnyen elnevezhetők, p. o. spondeodactylus (— — — ⏑ ⏑) lépő lengedi; a hattagúak pedig a háromtagúak összetétele által.

---

*) kettes lejti.

*2) kettes szökő.

*3) lejti szökő.

*4) ἀντισπαστος, másfelé- v. visszahuzó v. huzott.

*5) első ütés, azaz első hosszú;

*6) első (st) hármonegy (háromra egy), v. első kurta.

Digitized by Google

120. §.

Verslábak egybefoglalása és verssorok.

„Imhol a müvészet templomához jutottunk — igy szól az ösnyelvtan szellemdús irója*) — melynek kulcsát nem az elmélet, hanem a lángész birja. Akartak ugyan némelyek a nyelvnek a vershöz képesti taglalása végett határozott törvényeket állítni föl; de valamint tulajdonképen csak bolondok keresték a bölcsek kövét, szintén úgy nem költők hanem a száraz nyelvészek voltak, kik azt hivék, hogy a versalkotásra határozott törvényt találnak. A mint a költő a mértékben azon külrajzot, mely a formát szigorún előadja, megszerzé, azonnal bir ő a lábak különbféleségében eszközökkel, a verset színeznie, s ebbe változékosságát a fény- és árnyéknak, többszerüséget, mozgást, életet adnia. Ezen eszközök szerencsés megválasztása nem az elméletnek, hanem a kiképzett müvészeti érzelemnek áll hatalmában.“

Nehány általános szabályt mégis adunk elő Schmitthenner után, u. m. egyetlenegy igenleges és nehány nemleges szabályokat.

Igenleges szabály: A verslábak ugy állítassanak egybe, hogy a kivánt hangidom v. idomszer (rhythmus) kitünjék.

Itt látom helyét a hangidomrul szólni valamit.

---

*) Wir sind hier vor dem Tempel der Kunst angelangt, zu dem nicht die Theorie, sondern nur das Genie den Schlüssel hat. Zwar hat man auch für die Gliederung der Sprache zum Verse hin und wieder Gesetze aufstellen wollen; allein gleichwie eigentlich nur die Narren den Stein der Weisen gesucht haben, so sind es auch nicht die Dichter, sondern die trockenen Grammatiker gewesen, welche vermeint haben, ein positives Gesetz für die Versbildung zu finden. Wie der Dichter in dem Metrum den Umriß hat, der die Form in ihrer Strenge darstellt, so besitzt er in der Verschiedenheit der Wortfüße die Mittel, den Vers zu coloriren, ihm den Wechsel von Licht und Schatten, Mannigfaltigkeit, Bewegung, Leben zu ertheilen. Schmitthenner. Ursprachlehre §. 177.

Digitized by Google

E szó: idom (rhythmus) tulajdon értelmileg, térben levő dolgokrul e kifejezés helyett: arány (Symmetrie) használtatik; de átvitt értelemben azt időben levő dolgokra is, főleg hangra alkalmazzuk. Mindazáltal a hangoknak nem minden sora vagy egymás után következése idomos. E kifejezés sem egyszeri felszólásra, avagy a zuhatag egyhangú zugására, sem a szellőhárfa zengedezésére, a csattogány énekére, a vásáron egybegyült sokaság zajongására nem illesztetik. A hang-idom tehát sem a hang puszta egységében, melyet az elsőbbekben tapasztalunk, sem a hangok puszta különbféleségében, melyet az utóbbiak mutatnak, nem áll. Ellenben a cséplők pufogásait, a dobverést valamelly marsnál (nagy marsnál), vagy takarodónál, egyes zeneművet st. idomszeresnek hivunk, mert azokban nem csak a hanggal tölt időrészek (időmozzanatok) sokságát különböztelhetjük meg, hanem az egyesitő szabályszerüséget is észrevehetjük. Innen ered, miszerént

Az idom (hang-idom, vers-idom) lényegére tartozik, hogy az, egymástul megkülönböztethető több időrészek v. időmozzanatok (Zeitmomente) egysége legyen. — Azonban

Nem minden megkülönböztethető időrészek egysége idomos; mert föltévén, hogy a dob-ütések, bár egy egészszé kapcsoltatvák, oly lassan következnének egymás után, hogy fülünk ezen egységet nem érezhetné, akkor azokat idomszereseknek nem mondhatnók. Tehát a hangidom alanyi v. önnöni (t. i. önmagunkra nézve, kik azt halljuk) föltétele, hogy fülünk az időmozzanatok egységét felfoghassa, érezhesse. Ezen taglalás következtében

Az idom (s különösen hang-idom) annyi mint: egymástul megkülönböztethető több időmozzanatok érezhető egysége. Vagy: az időbeni többféleségnek érezhető egysége.

Ily egységek versben: a lábak (melyekről a föntebbi

Digitized by Google

§-ban szólánk), melyek e szerént a (mértékes) vers-idomnak *) egyik rendü elemeit teszik, de egyes lábak magokban nem tesznek idomot, mint egy fa nem tesz fasort, egy dob-ütés nem tesz nagy (v. general-)marsot.

A nemleges szabályok (a lábak és szótagok egybefoglalásában) a versnek részint anyagát részint alakját illetik.

A vers anyagát azaz a nyelvet illetöleg, mindenek fölött ennek törvényeit kell szem elött tartani. Ezen törvények pedig kétfélék, u. m.

1. észtaniak: a szókat és mondatokat nem szabad a versben úgy szerkeszteni, hogy ez által nehéz-érthetöség, két-értelmüség st. támadjon.

2. széphangzásiak: a szók és mondatok szépsége elleni hibákat annál inkább kerüljük a versben, minthogy épen ennek a legtökélyesb nyelvformának kell már fogalmánál fogva is lennie.

Alakjára nézve szabályul szolgáljon föleg e kettö:

1. A lábakat nem kell úgy választani s rendezni, hogy egyik mértékü vers-idomban más is rejtezzék. **)

---

*) Vannak nem mértékes versek is, azaz olyanok, melyekben az egymásra következő szótagok rövidségé e avagy hosszaságára semmi ügyelet nincs, sőt a mennyiben régibb magyar verseket mutathatunk elő, ezekben mértékes verset nem is találunk, hanem csak ujabb időben kezdették a verseknek e tökélyét is, t. i. a mértéket használni, csak hogy mind ekkorig csupán idegeneket utánoztak, a magyar nyelvben s népben rejtező verselési szellemet senki még eddig ki nem fürkészé. Mi alább megkisértendjük.

**) Példa a német nyelvben:

Schroffe Geſtade des Meeres, die Wogen gewaltig erbrauſten

lengedi mértékü vers ugyan (a német nyelv természete szerént)

Schroffe Ge- | ſtade des | Meeres die | Wogen ge- | waltig er- | brauſten

de körösdi is

Schroffe | Geſtade | des Meeres | die Wogen | gewaltig ɔc.

Digitized by Google

2. Az egyes szók ne essenek össze egészen a verslábakkal, mert különben a vers alig lesz érezhető, például szép e vers:

Hős vér- | túlpiro- | sult gyász- | tér só | hajtva kö- | szöntlek
Kisfaludy K.

Ellenben rosz volna:

Menten | lennem | bűnös | tettől | engede | isten.

A verssorok felosztatnak:

1. a tagok (szótagok) számához képest két, három-, négy- s több tagúakra: legrövidebbek a kéttagúak, leghosszabbak a 16 tagúak (az úgynevezett hexameterekben néha 17 tag is találtatik).

2. a lábak (mértékek, méretek, — zenészetben tactusok v. ütegek —) számához képest, egyméretü-, (monometer) kétméretüekre st. ha a sorok egy kétlábúak, st. vagy egyes-, kettes-, hármas-, négyesekre st.

3. teljesség tekintetébül a verssorok

a. teljesek, hiánytalanok, (akatalektici), ha a lábak, különösen a véglábak a többi lábak minőségéhez képest egészek, teljesek;

b. nemteljesek; ezek ismét

aa. csonkák, hiányosak, midőn végül csonka láb van, melynek egy vagy több tagja hiányzik.

bb. kurtítottak, midőn végül egy vagy több láb hiányzik (t. i. a többi sorokhoz képest).

---

lly hibák alig jöhetnek elő a magyar mint mennyiségi nyelvben, minthogy itt egész szók állanak vagy csupa hosszú vagy csupa rövid szótagokbul. De a német mint hangsulyos nyelvbeli szókban a gyökértag hosszú (sulyos), a melléktagok (elő- vagy utóragok) pedig rendszerint rövidek (sulytalanok) levén, mindenik többtagú szóban van mind hosszú mind rövid tag; ennél fogva szökő versekben könnyen lejtik — és lengedíekben körösdiek s viszont — lappanganak.

Digitized by Google

cc. fölös tagúak, midőn valamely sorban a rendes lábakon kivül egy vagy több tag- avagy lábbal is több van.

Mind a három rendbeli nemteljesség csak több sorokkal viszonyban értendő; például ha a sorok rendesen négyméretüek, akkor a háromméretü kurtított, a háromméretü s egytagú csonka, a négyméretünél egytaggal több pedig fölöstagú.

4. a bennök uralkodó lábakhoz képest szökök, lejtik, lengedik, lengedezök st.

121. §.

Nyugok.

A verssorokbani idomzat kiemelése végett a lábakon kivül még más elemek is léteznek, ú. m. nyugok és rímek.

Mint kötetlen beszédben vannak némely nyugvó pontok, választójelek (interpunctiók), a könnyebb érthetőséget tárgyazók: úgy kötött beszéd is bír sajátlagos megállapodásokkal, nyugokkal, melyek tulajdonképen a vers-idom kiemelését czélozzák.

Ezen nyugok kétfélék ú. m. közép és vég-nyugok.

A középnyug valamely verssornak közepette van s metszetnek hívatik, a mely ismét kétféle, ú. m. 1) gyönge nyug, átmetszet, lábmetszet (Fußcäſur), mely a sorban valamely láb közepére esik, valamely lábat metsz át, vagyis az egyes szó valamelyik láb közepén végződik; a föntebbi példában: ‚Hösvértül pirosult' st. minden lábban átmetszet van; 2) erős nyug, közös metszet, közmetszet, mely két láb közé esik, vagyis a szó a lábbal együtt végződik.

A közép-nyugra nézve törvény: minden hosszabb sorban, hogy kimondása könnyebbittessék s a fülre nézve a felfoghatás eszközöltessék, középnyug legyen.

Digitized by Google

Különösen:

Az átmetszetre nézve törvény: minden sorban legalább egy átmetszet legyen.

A végnyug szinte kétféle, ú. m. sornyug, és szaknyug; amaz a sor, emez a vers-szak végére esik.

A sornyugra nézve, főleg hosszabb sorú verseknél törvény: a sor végén ne csak szó végződjék, hanem ha lehet, valamely választójel, legalább vessző, avagy vesszővel egy értékü nyugalom legyen. Például

Kék lepelbe' nyugszik a föld,
Csendre szállt a léti zaj;
És az estnek langy ölébül,
Mint az álmak szép világa,
A hold rezgő fénye tűn fel
A felhők ezüstje közt.

Kisfaludy K.

A szaknyugra nézve törvény: minden vers-szak végén oly nagyobb nyelvtani nyugalom legyen, melynek az egyes sorok nyugjelei alárendelvék; tehát rendszerént pont; azonban különös czélbul, p. o. valamely szenvedélynek, erősb benyomásnak, mely korlátot ismerni nem akar, festésekor, némely szakok ily nagyobb nyug nélkül is összeköttethetnek.

Mindnyájára nézve tehát általánosan a törvény igy szól: középnyugon szó végződjék, sornyugon választójel álljon, szaknyugon pont.

122. §.

Rímek.

Rím a sorok egy vagy több végbetüinek megegyezése p. o. mer, nyer; halál, talál. ‚Ha igaz, — így figyelmeztet Schmitthenner — hogy minden szóhang (betü) saját-

Digitized by Google

lagos jelentéssel bír, akkor a rímek szelleme sokkal mélyebben rejlik, mint közönségesen gondolják. A hangoknak több sorokbani egysége igen szépen ábrázolja az azokbani értelem egységét, az egész egységét.' Nevezetes ezen elv a magyar nyelvre nézve már csak azért is, mivel a közönséges beszédben — a nép nyelvében — szinte gyakran előfordúl az, és nagy hathatóssagot ád a kifejezésnek, p. o. (a 111-dik §-belieken kivül).

ágas-bogas
elegy-belegy
hébe-hóba
húza-vona
hímez-hámoz
hápa-hupa
ingó-bingó
locs-pocs
súgni-búgni
szuszi-muszi
cseté-paté
ûzni-fûzni
csinja-binja.

Az oly rímeket, melyekben ily belső, értelmi egyezés van, értelmi rímeknek hívják; a melyek pedig csupán a fület érdeklik, hangrímeknek Még pedig nem csak az eszmerokonság ad értelmi rímeket, p. o. hideg, rideg; vérez, érez; ázik, fázik; ideálom, álom; s a közmondati: ki hol bízik, ott hízik st.; hanem az ellentét is, p. o. halad, marad; tenni, venni; remény, kemény; szerelem, gyötrelem; hűlök, fülök; közmondatban: reggel táncz, este láncz.

A rím továbbá vagy önhangzói rím (Stimmreim, Assonanz), midőn csupán az önhangzó, vagy önhangzók egyeznek, p. o. kész, vitéz; után, csalogány; vagy mássalhangzói rím (Stabreim, Alliteration), midőn csupán a mássalhangzók egyeznek, p. o. ború, derű; készülének,

Digitized by Google

választának; vagy teljesrím, midőn mindkettő megegyezik.

Az oly önhangzói rím vagy jobban önhangzói összejövetel, midőn azon önhangzó nem végül, hanem magokon a verssorokon belől több szóban vagy szótagban egymás után jön elő, igen jellemző lesz, ha néha azon önhangzóknak ős, eredeti jelentése is figyelembe vétetvén, az uralkodó költészeti érzeménynyel megegyeztetik. Meg ne ijedjen az olvasó, mintha talán én akarnék azokra valamely ős jelentést tolni. Dilschneider s több más német nyelvtudósok is följegyzének már hasonló ős jelentéseket, a római eredetű nyelvekben pedig azok a verselőknél gyakorlatban is vannak; például a mély indulatnak, legyen az *vígaság* vagy *kín*, megfelel az **í**; a *bú* hangja különösebben: **u**, valamint az *undorodásé*, *utálatosé* is; a *derültté* **e**; a *bámulatosé*, *magasé*: **a**; a *fölemelkedőé*, *dülyedőé*: **ö**, **ü** st. Die Lehre von der deutschen Dichtkunst von Ernst Kleinpaul. Lásd többet ezen nyelvtan 11. §-ában, vagy még többet ezen munkában: A magyar nyelv metaphysicája, írta Fogarasi János.

Hasonló alkalmazásoknak lehet helye a mássalhangzói ily összejöveteleknél is. Különösen hajlandó erre a német nyelv, melyben már a köz élet is mutathat ilyeseket: Kling= Klang, hoffen und harren, Luft und Liebe, Mann und Maus, Worte und Werke st. Hasonló ezekhez a magyar: *bor*, *búza*, *békeség*.

Versekben:

Wo Liebe lebt und labt, ist lieb das Leben.

Schlegel.

— schwellen die Wasser —
Winde verwehen —

Bürger.

A rímek rendét vagy helyét illetőleg, azoknak még következő nemeit számláljuk elő:

Digitized by Google

1. Választatlan rímek ezen alakkal: *aabb*, v. *aaabbb* st. azaz a rímek sorban egymás mellett állanak, például

Mint forog a világ, (*a*)
Mint surog sok ország, (*a*)
Fognak-e bomlani, (*b*)
Vagy egybeállani? (*b*)
Nincs gondom illyekkel, (*c*)
Maradok békével. (*c*)
st. Vitkovics.

ha ugyanazon rím többször jő egymás után, neve csoportrím (Schlagreim), p. o.

Szulimán császárnak mondom nagy haragját,
Beglerbég basának sok várpusztitását,
Az erős Lippának ő csodaromlását
Temesvár vivását, Ulumán szaladását.
Tinódi (a XVI. századból).

2. Keresztrímek: *abab* p. o.

A veszelyes förgetegben
Szél nem éri a völgyet;
Csak a magas rengetegben
Töri, dönti a tölgyet.
Kisfaludy S.

Az ily keresztrímek többképen is összefüződhetnek p. o: *abc abc* vagy *abc bac* st.

3. Ölelkezők: *abba* p. o.

Ragyogsz felém éj csillagfátyola,
Könyűmön rengesz hold szelíd istenné!
Ah, nem levék az éghez hűtelenné,
Reményem mégis messzepártola.
Szemere Pál.

4. Vágottak: —*b* —*b*, azaz első és harmadik sornak nincs ríme; p. o.

Digitized by Google

Kertemre szelíden
Az estve leszáll,
Lágy szél nyög epedve
Virágainál.

Kölcsey.

Szabályok a (vég-) rímek minőségére nézve:

1. Mássalhangzói rím magában nem elegendő.

2. Önhangzói rím használtatik:

a) ha a szó önhangzóval végződik, p. o. fiú, szomorú; gondosb rímezésben csupán rövid végönhangzó nem elégséges.

b) Ha a mássalhangzók nem csak egy beszédszerre tartozók, hanem egymással több tekintetben is megegyezők, p. o. z és sz, d és t, b és p, n és ny, l és ly, gy és d, g és k, st. p. o. tavasz, havaz; hold, mosolyt st.

3. Teljes rím akár egy, akár két szótagban lehet; amannak férfi-, ennek nőrím a neve, p. o. férfi-rímek: had, vad; szép, kép; nő, jő; nőrímek: szerelem, érzelem; élek, lélek; homálya, pálya. *)

4. Teljes rímre elegendő, ha csak az önhangzót vagy önhangzókat követő mássalhangzók egyeznek meg egymással, mint az iménti példákban; a megelőzőknek nem szükség megegyezniök.

5. Ugyanazon szónak rímül nem szabad használtatnia, (azonos rímek), p. o.

Kinek neve Arpád v a l a
Mindeniknél gazdagb v a l a

*) Három szótagban sem kellemetlen a rím, ha egyéb szabályok megtartatnak, p. o. lobogó, dobogó; győzedelem, fejedelem. — A németeknél megkivántatik a férfirimre, hogy sulyos szó vagy szótag legyen; a nőrímre, hogy az elsőbb szótag szinte sulyos legyen; s férfi rim erőteljes versezetekben, főleg csonka vagy fölös tagon használtatik.

Digitized by Google

hanemha különösb festői czélbul; avagy különböző jelentésben, például ég (brennt; Himmel); sír (weint; Grab).

A németeknél azonosnak tekintetik s tilos azon rím is, midőn valamely teljes rímben az önhangzót vagy önhangzókat megelőző mássalhangzó is egyezik p. o. Fahrt, Hoffart.

Szabályok a végrímek használatára nézve

1. Nem minden költemény türi a rímeket; leginkább kedveli azokat az újkori lantos költészet (Lásd alább). Az ókorbeli formáknál épen nem használandók. *) A hangsulyos nyelvekben, minthogy mértékelésök igen bágyadt, egyéb költészeteknél is alkalmaztatnak; ezért általában a rímelésre több gondot fordítnak azok, mint a mennyiségi nyelvek.

2. A rímes költemények versmértéke egyszerü legyen; a rímes sorok egybefüződései se legyenek fölöttébb bonyolultak.

3. A nyelvtani szabályokon miattok sérelem ne történjék.

4. A rímelő szóknak, mennyire lehet, a többi közt legnagyobb jelentőségök legyen, és igy föképleteket jelöljenek, a belső értelmet elősegitsék s festőiséggel bírjanak.

5. A vers-idom többi elemeit, a mértéket, nyugokat se nyomják el; kivétel alá eshetnek a czélhoz képest némely vígszerü, bohó költemények.

Egyébiránt soha sem kell feledni, hogy a rím is a költészetnek csak alakjához tartozik; s a mü éldeletét elősegítheti ugyan, de nem eszközölheti. A tartalom legyen mindig a fő, a külső forma csak mellékes dolog; ámbár dísztelen öltözet a legszebb termetet is elferditi. Inkább semmi rím, semmi külső, mint rosz rím, rosz külső.

---

*) Az igy megrímezett ókorbeli párverseket különösen Leo-féle (leoninus) verseknek hivják.

Digitized by Google

123. §.

Vers-szakok.

Több vers-sorok összekötésére nézve a versezetek két fő osztályúak u. m. folytonosak, midőn a sorok nagyobb megszakadás avagy rendes megszakadás nélkül egymás után folynak; szakosak, midőn azok bizonyos szabályszerü részekre, szakokra osztvák.

Ezen szakok hivatnak a magyarban különösen verseknek (1-sö vers, 2-ik vers st.)

A szakok ismét lehetnek két sorosak, három sorosak, négy sorosak és így tovább. Lehetnek még: egyenlő sorúak, vagy nem egyenlő sorúak.

A vers-szakokra nézve törvények:

1. A szak nyugpontjának az egyes sorok nyugjai alárendelendök. (121. §.)

2. A sorok úgy illesztendök egybe, hogy egyik a másiknak mintegy ellentéte legyen, például az úgy nevezett párversben (distichon), melynek jellemét Schiller igen jelesen ekként ábrázolja;

In dem Hexameter ſteigt des Springborns ſilberne Säule,
In dem Pentameter fällt ſie melodiſch herab.

3. A sorok úgy rendelendök, hogy azokhoz képest a szakok rövidebb sorokkal, vagy olyanokkal végződjenek, melyeknek alászálló idomjok van, mint például a saphói s alkaiusi versekben. (L. alább).

4. Igen ékesíti a szakos versezetet, ha, főleg hosszabb sorok- és szakokban, a rímek és középnyugok egymást váltogatják. Például e német *) versben:

*) Nem ösmerek magyar verset, melyben a középnyugi idomra ily ügyelet volna.

Digitized by Google

Am Grabe drüben, | wo mit leichtem Flügel
Der Wind ſich in | den Blumendüften wiegt,
Fließt eine Thräne; | denn es iſt der Hügel,
In deſſen Schoos | das arme Julchen liegt.
Ein ſchwerer Sturm | zerriß ihr ſchönes Leben,
Hart war ihr Schickſal, | namenlos ihr Schmerz,
Nun hat das Grab | den Frieden ihr gegeben,
Und ausgeblutet | hat das arme Herz.

az erős és gyönge nyug szabályszerüleg váltakoznak, azon különbséggel, hogy az első félszakban (4 első sorban) ugyanazon sorban gyönge közép nyug és gyönge zárat (csonka végláb), avagy erős közép nyug s erős zárat van; az utóbbi félszakban pedig gyönge nyug és erős zárat váltják egymást, s ezért ezen félszak még kellemesben is hangzik össze az elsőnél.

Figyelmet érdemlő, hogy az idézett német versben a nő- és férfirímek is szabályszerüleg váltogatják egymást, a mi rendesen az egész versezeten, azaz a többi szakokon keresztül is meg szokott nálok tartatni *).

*) Általában a német verselők, minthogy nyelvök mérték tekintetében fölötte korlátolt, a rímekre fordítnak nagyobb gondot. Nálok a középnyugra nézve is, leginkább szakos versekben szabály 1. hogy ugyanazon középnyug sokszor egymás után ne forduljon elő; 2. hogy váltakozásaiban is bizonyos rend s törvény uralkodjék, mint a fönt idézett versben.

Digitized by Google

Második szakasz.

Alkalmazott verstan.

124. §.

A szokott versnemekről általában.

Versekre főleg csak oly lábak alkalmazhatók, melyekben a hosszú és rövid szótagokra nézve változékosság uralkodik; ilyenek a két tagú lábaknál a lejti és szökő, a háromtagúaknál a lengedi és lebegő, a négytagúaknál a lengedező és toborzéki. A többiek, különösen a csupa hosszú vagy csupa rövid tagúak inkább ott használtatnak, hol a vers jelleme nagyobb szabadságot is eltür.

Azonban valamint a zenében minden egyes mérték, üteg (tactus) ismét több részekből, több kisebb mértékekből áll, melyeknek neve (a karmester mértékverő pálczája szerént): ütés (a mérték elején), és: emelés (a mérték végin); úgy a verslábakban, versmértékekben is, melyek ha énekre alkalmazvák (sőt régi időben versek leginkább ének kedveért írattak, s többnyire énekelve adattak elő), a hangászati mértékkel, zenemértékkel összeütnek, meg szokták e két időrészt, időmozzanatot különböztetni, mindazáltal egy kis eltéréssel. Versekben ugyanis emelés (arsis, Hebung) a láb első része; utóbbi részét pedig leszállásnak (thesis, Senkung) hívják. S valamint zenében az üteg elejére rendszerént (de nem mindig) némi suly esik (különben nem lehetne az idomzatot — rhythmust — felfogni), úgy versekben is leginkább oly lábak használhatók, melyek hosszu (sulyos) taggal kezdődnek, u. m. lejti, lengedi, és lengedező lábak, s a

Digitized by Google

többi elölszámláltakat mind ezekké lehet átalakítni, ha t. i. az első lábbani első, leginkább rövid tagok, a többitől elválasztatnak, például:

ezen szökő verssor:

ᴗ — | ᴗ — | ᴗ — | ᴗ —

lejtivé ekkép alakítható

ᴗ | — ᴗ | — ᴗ | — ᴗ | —

így a többiek is:

lebegő ᴗ ᴗ — | ᴗ ᴗ — | ᴗ ᴗ — |

lengedivé ᴗ ᴗ | — ᴗ ᴗ | — ᴗ ᴗ | —

toborzéki ᴗ — — ᴗ | ᴗ — — ᴗ | ᴗ — — ᴗ

lengedezővé ᴗ — | — ᴗ ᴗ — | — ᴗ ᴗ — | — ᴗ

s az így legelöl elszakított tagnak felütés (Auftact) a neve. Az emelés- és alászálláshoz képest az elöl rövid tagú lábakat emelkedőknek, az utól rövid tagúakat pedig alászállóknak nevezzük.

Ezeket a következők megértésére elő kelle bocsátanom.

Hangsulyos nyelvekben minden egyes szóban levén legalább egy hangsulyos tag, a többi pedig rövidnek vétetvén; minthogy egyes szók legtöbbnyire két, három szótagból állanak: nincs könnyebb a világon, mint azon nyelvekben (melyekben pusztán hangsulyra van ügyelet) csupán lejti vagy szökő vagy lengedi st. lábu verseket írni, azaz olyanokat, melyeknek minden egyes lába lejti vagy szökő st. legyen. Ámde mennyiségi nyelvekben (a hol mennyiségre vagyis a szótagok hosszaságára vagy rövidségére van ügyelet, milyenek a latin, régi hellen és magyar) ily versek nem lehetségesek, de nem is szükségesek. — Nem lehetségesek, mert számtalan egész szók vagy csupa rövid vagy csupa hosszú tagokbul állanak. — Nem szükségesek, mert az örökké egyforma mozgás még unalmat okozó.

Digitized by Google

Arrol támad tehát kérdés:

1) melyik lábnak kell valamely versnemben mulhatlanúl az uralkodó mértékkel bírnia?

2) micsoda más mérték pótolhatja az uralkodó mérték vagy láb helyét?

Az elsőbbikre nézve feleletünk az: uralkodók az első és végső lábak. — Az elsőnek azért kell uralkodónak lenni, hogy a vers jelleme egyszerre felfogható legyen; az utolsónak azért, hogy a vers jelleme benyomást hagyjon maga után. E szerént alászálló (lengedi és lejti) versekben ugyan uralkodó láb az első; de a végső azon általános törvény szerént:

ultima communis cujusque est syllaba versus,

a végszótag mindenkor s minden vers-sorban, akár hosszú akár rövid lehetvén, lejti versben lépő, és lengedi versben ugrató is lehet. Emelkedő (szökő és lebegő) versekben pedig, melyeknek rövid tagjai felütésül, s ekkor magok a lábak alászállókul veendők, uralkodó láb a második; a végső pedig föntebbi elv szerént szököben hadi, s lebegőben szapora is lehet. (Csonka véglábu soroknál természet szerént a végelőtti láb válik uralkodóvá).

Az utóbbi kérdésre nézve az uralkodó láb helyét természetesen vagy rokon láb pótolhatja, u. m. emelkedőét emelkedő, alászállóét alászálló, vagy közönyös, milyen a csupa hosszú (lépő, andalgó), vagy csupa rövid tagú (hadi, szapora); legdivatosb a lépő.

Ezen fejtegetések szerént, következő vers-alakok állnak elő:

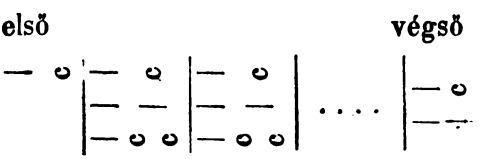

Digitized by Google

szökő verseké *)

első végső

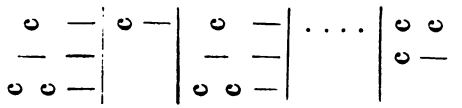

lengedi verseké

első végső

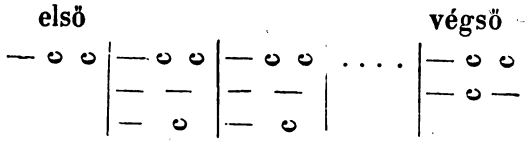

lebegő verseké

első végső

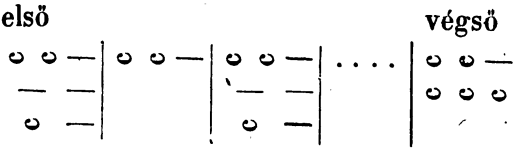

st. st. st.

Hol a verselő még nagyobb szabadsággal élhet, csak a végső láb marad uralkodónak.

125. §.

A vers-nemekről különösen.

I. Szökő verssorok.

A) lépökkel vegyültek.

Szökő versnemek jelleme: élénkség.

Az egy, két s három mértékü (lábú) szökő verssorok ritkán használtatnak, leginkább csak hosszabbakkal összeköttetésben.

*) Találunk a régieknél szabadabb verselésben a szökökkel lengedieket is, p. o. Phädrusnál, Terentiusnál; de ezeket általában követésül nem ajánlhatom. Inkább semmi forma, mint rosz.

Digitized by Google

Példa két lábuakra (első és harmadik sor fölös tagú).

Nem érti titkos
Küzdésimet,
Kit lelkem óhajt,
Lelkem szeret.

Bajza. *)

Három lábuval vegyest:

Pályád töviskörében
Oh szerelem!
Láng-kebelem
Hervad sebes tüzében
S bánat s halál velem.

Kölcsey.

A négylábu igen gyakori mind magánosan, mind másokkal vegyítve.

Az ötlábú szinte nagyon divatos; használtatik különösen színmüvekben, stanza, sonett st. versezetekben.

Ez utóbbi már hosszabbak közül való levén, metszetre (középnyugra) van szüksége; mely is mint tudjuk a közbülső lábak valamelyikén használtathatik, u. m. ötösben a második láb után avagy a harmadik láb közepén avagy végén, végre a negyedik láb közepén is.

Példák:

Eljátszottad | már kis játékidat
Kedves fiú, | hamar játszottad el.
Végsőt mosolygott | orczád; s a halál

*) Egy lábút is találunk a németben:

Wie lebt
Wie bebt
Wie ſtrebt
Das Herz in mir.

Göthe.

Digitized by Google

Leszedte róla | szép rózsáidat.
Nemcsak magad mentél; | elvitted a
Szülék vidámságát, | elvitted a
Legszebb remények | gazdag bimbaját.
Vörösmarty.

2. (fölöstagú sorokkal vegyest, s harmadik lábon átmetszettel).

Sötét olajfák | illatos hüsében
Ül a bús vándor, köny ragyog szemében,
S mélyen sohajtva vissza-vissza néz!
Kedves hazája tün fel képzetében,
Hajlékát véli a távol ködében,
S örömreszketve nyul felé a kéz
Kisfaludy K.

Hatos lejti többféle szokott lenni.

1) Egyszerü hatos, a harmadik vagy negyedik lábon átmetszettel.

2) Alexanderi*) középnyuggal a harmadik láb után.

A franczia költök ezzel pótolják leginkább hösi költeményben a hexametereket **).

Nálunk (valamint a németeknél) az alexanderi vers régebben igen divatos volt, még pedig rendes mérték nélkül.

Egyhangúságát keresztrímekkel mérsékelhetni avagy azzal, ha rövidebb sorral vegyíttetik.

Példák: a) (a 17-dik századból).

De télen, a mikor minden panaszkodik,
Akkor az én szüvem inkább gyönyörködik

*) ‚Alexanderi' neve némelyek szerént a XIII. században Párisban megjelent költeménytül, melynek tárgya Nagy Sándor története, mások szerént azon költemény szerzőjétül Alexander baráttul ered.

**) Nálunk Kis János Horácz hexameteres — hatméretü — leveleit, szinte ily versnemben fordítá. Az eredetihez hasonló versnemben Virág Benedektől birjuk.

Digitized by Google

Erős förgetegen szüvem nem aggódik
Mert szép lángos tűznél testem melegedik.

Zrínyi.

b) (keresztrímekkel)

Te előteremtvén a régi hősöket
Életet varázsolsz néma tetteikbe,
Te megtestesíted a jó erkölcsöket
És azok a nézőt szent tűzzel töltik be.

Szemere.

c) (hármas mértékkel vegyest)

Felejthetetlen nap, édes emlékezet,
Midőn a legelső baráti nevezet
Tőled hozzám repült!

Kis János.

3. A németeknél divatos új nibelungi vers*), mely az alexanderitől abban különbözik, hogy a negyedik láb mindig lebegő, s ennek első tagja után van az átmetszet.

Példa:

Iſt denn im Schwabenlande | verſchollen aller Sang,
Wo einſt ſo hell vom Staufen | die Ritterharfe klang.

Uhland.

4. A hatos szökők közt megemlítendő az úgy nevezett sánta szökő, idegen nyelvén choliambus v. skazon, melynek utolsó lába lejti.

A hetes és nyolczas szököknél mindig a negyedik lábon van a középnyug; s a középnyug által elválasztott sorok többnyire külön íratnak:

---

*) Az ó nibelungi vers rendszerént összeüt az alexander-féle verssel; hanem négysoros szakokban az utolsó sor hosszabb is szokott lenni, a középnyug sem mindig tartatik meg. Lásd föntebb Tinódi versét (122. §.)

Digitized by Google

Példa: (két sort egynek véve nyolczas mértékü)

Sötét az éj, sötét a vár,
Szép álmok közt a lét enyhül;
Arany széken gonddal tele
Csak a király álmatlan ül.

Kisfaludy K.

B. A lebegőkkel elegyült szökőket közönségesen alkaiusi*) verseknek hívják. Az alkaiusi különös versről alább.

Ide tartozik az anacreoni vers is, ez alakkal:

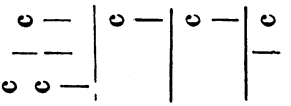

Egészen az általános törvény szerént, t. i. uralkodó láb a második és utolsó vagyis harmadik, (fölöstaggal); az első pedig lehet rokon (emelkedő): lengedi, vagy közönyös: lépő.

126. §.

II. Lejti verssorok.

Lejti versnemek, melyeknek jelleme: nyugalom, közönségesen komoly müvekben használtatnak.

A. Lépőkkel vegyes sorok két lábtul kezdve (a második láb csonka is lehetvén), szinte nyolcz lábig terjedhetnek.

B. A lengedikkel elegyült lejti verssorok közt nevezetesbek:

---

*) Ez, és az alább következő több nevezetek nagy részint az érintett versek első alkotójátul veszik eredetöket.

Digitized by Google

1. Aristophanesi egy lengedi s két lejtivel; alakja:

— ◡ ◡ | — ◡ | — ◡̲
Nyájasan | éde- | legtek

Verseghy.

2. Phalaecusi, melyben az épen most mondott aristophanesinek mind elébe mind utána még egy-egy lejti avagy lépő jön; alakja:

— ◡ | | | | — ◡
— — | — ◡ ◡ | — ◡ | — ◡ | — —
Óh véd | jétek az | áldo- | zót sze- | lídek

Kazinczy.

3. Kisebb sapphói verssor, az aristophanesinek elébe egy lejti és egy lépő jön; alakja (a 3-dik lábon átmetszettel):

— ◡ | — — | — ◡ ◡ | — ◡ | — ◡̲
Rózsa! | mely szép | vagy fese- | lő ko | rodban

Réva y.

4. Nagyobb sapphói (átmetszet a 4-ik [csonka] lábon).

— ◡ | — — | — ◡ ◡ | — | — ◡ ◡ | — ◡ | — ◡̲

127. §.

III. Lengedi verssorok.

A. Tiszta lengediek három s négy lábbal.*)

*) A németben két s egy lábuak is találtatnak, például:

Roſen, ihr blendenden
Balſam verſendenden! Göthe.

Fröhlicher
Seliger
Herrlicher Tag! Göthe.

Digitized by Google

Példák:

1. Felütés nélkül (végén csonka lábbal).

Hajnali kellemü fény
Hinti mosolygva sugárát,
Melyre az ifju remény
Rakja le föllegi várát.

Kisfaludy K.

2. Felütéssel (végén szinte csonkalábbal).

Míg repdes enyelgve az alkonyi szél
S csókjára megrezzen a rózsalevél,
Sír Lilla s az érre leszögzi szemét.

Verseghy.

Búsan csörög a hab,
A fülmile zeng,
Fenn a szerelemnek
Szép csillaga leng.

Kölcsey.

Míg a dal epedve foly ajkairul,
Bús éjbe az arcz, szeme könybe borul.

Vörösmarty.

B. Lépővel vegyes lengedik közt:

1. Legnevezetesbek a kitünőleg úgy nevezett hatméretüek — hexameterek.

Alakjok:

— ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪
— — | — — | — — | — — | | — —

Kellékeik:

a) a végső láb csonka lengedi levén (t. i. lejti vagy hosszú utótaggal: lépő), a végelőtti marad uralkodó lábnak (124. §.) tehát állandóul lengedinek, kivévén, ha valamely különös (festői) czél forog fenn.

Digitized by Google

b) Az első lábnak ugyan nem szükséges mindig lengedinek lenni, mindazáltal versezetek kezdetén s nagyobb szünetek után igen ékesíti a müvet.

c) A többi u. m. 2. 3. 4. lábak lépők is lehetnek *).

d) A harmadik lábat átmetszet vágja ketté, mely lengedi lábban rendesen annak hosszú tagja után alkalmaztassék, de az első rövid tag után is jöhet; szükségbül negyedik láb első tagja után is eltüretik.

Hös versnek is hivják, mivel a régi hös költeményekre ez alkalmaztatott, úgy szinte pythiainak, mivel a Pythia jóslatai (a delphi oraculumnál) ily versekbe voltak öltöztetve **).

2. Hatméretü mellett gyakran elöfordul az ötméretü — pentameter — ezen alakkal:

---

*) A németek a lejti lábakat is eltürni kénytelenek.

**) A hatméretüek sajátságait fölségesen festi Schlegel:

Gleich wie ſich dem, der die See durchſchifft, auf offener Meerhöh'
Rings Horizont ausdehnt, und der Ausblick nirgends umſchränkt iſt,
Daß der umwölbende Himmel die Zahl zahlloſer Geſtirne,
Bei hell athmender Luft, abſpiegelt in bläulicher Tiefe:
So auch trägt das Gemüth der Herameter; ruhig umfaſſend
Nimmt er des Epos Olymp, das gewaltige Bild, in den Schoos auf
Kreißender Fluth, urväterlich ſo den Geſchlechtern der Rhythmen,
Wie vom Okeanos quellend, dem weit hinſtrömenden Herrſcher,
Alle Gewäſſer auf Erden entrieſeln oder entbrauſen. —
Wie oft Seefahrt kaum vorrückt, mühvolleres Rudern
Fortarbeitet das Schiff, dann plötzlich der Woge Abgründe
Sturm aufwühlt, und den Kiel in den Wallungen ſchaukelnd dahinreißt:
So kann ernſt bald ruhn, bald flüchtiger wieder enteilen,
Bald, o, wie kühn in dem Schwung! der Herameter; immer ſich ſelbſt gleich,
Ob er zum Kampf des heroiſchen Liedes, unermüdlich ſich gürtet,
Oder, der Weisheit voll, Lehrſprüche den Hörenden einprägt,
Oder geſelliger Hirten Idyllien lieblich umflüſtert.
Heil dir Pfleger Homers! Ehrwürdiger Mund der Orakel!

Digitized by Google

A két egyes tag (középen és végül) egy lábnak vétetik s úgy jön ki az öt láb.

A középső egyes tag után mindig nyugnak kell lenni.

Magában nem szokott használtatni, hanem a hétmérettüvel párosítva, a midőn együtt kitünőleg párvers — distichon — a nevök, s a szelíd érzelmet, — legyen az bánaté, szerelemé, barátságé, vágyakozásé st.—igen híven tükrözik. Elmés és egyéb mondatokra is alkalmaztatnak.

Példákat mind a tiszta hatméretüekre, mind a párversre a 9-ik §-ban olvashatni.

3. A hatméretünek két végső lába magában adonisi versnek hívatik. Lásd alább a sapphói versben.

4. Ugyanannak három végső lába pherecratesi vers, melyben az első láb lejti is lehet.

5. Szinte annak négy végső lábából áll a négyméretü hősi vers, melyet Horácz hatméretüvel váltogatva használt (Odák 1sö könyvében 7 és 8-ik óda st.).

Az ötméretünek utóbbi felét magában archilochusi versnek hívják. p. o.

Hajnali kellemü fény

Kisfaludy K.

Lejtivel vegyes lengediket már föntebb (126. §.) láttunk.

128. §.

IV. Többi verssorok.

Lebegök, különösen s uralkodólag nem igen használtatnak.

Digitized by Google

A lengedezők, kivált lépővel (elől) s szökővel (utól*) nagyon kedveltetnek; köztük nevezetesbek :

1. Glykoni verssor, közben egy lengedezővel; alakja:

— — | — ⏑ ⏑ — | ⏑ ⏑̲

vagy:

— — | — ⏑ ⏑ | — | ⏑ ⏑̲

2. Kisebb asklepiadesi verssor, közben két lengedezővel, alakja:

— — | — ⏑ ⏑ — | — ⏑ ⏑ — | ⏑ ⏑̲

a taglalás (scansio) ekként is lehet:

— — | — ⏑ ⏑ | — | — ⏑ ⏑ | — | ⏑ — |

A második láb (vagy első egyes tag) után metszet van.

Példák:

a) magában, (Horácznál Odái I. k. 1. óda. III könyv 30. óda).

De mint a kikelet gyönge viráginak
Sűrűn illatozó kelyheit a nyarak
Forrósága, vagy a téli fagy elveri:
Úgy a kedves alak, mely le nem írható
Szépségével ezen szívre lövel vala,
Elhervad; st.

Dayka.

b) Glykoni verssorral (Horácz Ód. I. k. 3. 15. óda).

Oh! a szárnyas idő hirtelen elrepül
S minden míve tünő szárnya körül lebeg.
Minden csak jelenés; minden az ég alatt
Mint a kis nefelejts enyész.

Berzsenyi.

---

*) A németek elől a lejtit is megengedik.

Digitized by Google

A három első sor kisebb asklepiadesi, az utolsó glykoni.

c) Pherekratesi- és glykonival (Horácz ódái I. k. 5. 6. óda).

Vétettem? szabadon mond ki hibáimat.
Kész jobbítni magát, a ki megösmeri
Vétkét; sőt bizonyos már
Hogy jobb, mint sem előbb vala.

Virág.

A két első sor asklepiadesi, a harmadik pherekratesi, az utolsó glykoni.

3. Nagyobb asklepiadesi verssor, közben három lengedezővel (Horácz. Ódák I. könyv 11. óda).

4. Ide számláltatik némelyek által az alkaiusi is ezen alakkal:

⏓ — | ⏑ — | ⏓ | — ⏑ ⏑ — | ⏑ ⏓

de ennek helyesb alakja:

⏓ — | ⏑ — | ⏓ — | ⏑ ⏑ — | ⏑ ⏓

azaz a negyedik láb lebegő (125. §).

Alább a vers-szakok közt fog előadatni.

Toborzéki, azon kivül, hogy a föntebb említett scazonnak két végső lába együtt véve toborzékinak tekintethetik, nem igen szokott előfordulni.

Ha azonban az imént érintett lengedezői verssorokat folytonosan adjuk elő, vagyis azon verssorokban a végső lábat mint csonkát az elsővel mint felütéssel összekötjük (a mi zenei mértékben rendesen úgy történik) akkor ezen összekötött lábban szinte toborzéki rejlik.

Digitized by Google

129. §.

Vers-szakok különböző nemeiről.

I. Régi vers-szakok.

Valamint a verssorokban, úgy a vers-szakokban is csak a szokottabb formákat szándékozom ugyan előadni; söt valamennyinek előadására nem is volnék képes: mindazáltal a versekben gyönyörködöt, épen úgy mint azt, ki a költészetre hivatást érez, meg akarom ösmertetni mind azon versnemekkel, melyek jelesb költeményekben többször fordulnak elő a végett, hogy emez a müvészet alaki részébeni izlését kiképezvén, ujabbak teremtésére is, ha czélja úgy hozza magával, elég érzelemmel birjon; amaz, hogy a költöi müvek alakját is érteni, alaki szépségeit éldelni tanúlja.

A vers-szakok elosztatnak ó és új korbeliekre.

Ó korbeliek alatt értjük leginkább a latin és régi hellen költök által használtakat. Jellemök az, hogy azokban föleg a szótagok mennyisége és nyugok vétettek figyelembe, a rímekre pedig, bár itt ott némely nyomai látszanak, ügyelet nem vala.

Új korbeliek, melyek újabb időben a német s föleg a római eredetü (olasz, franczia, spanyol st.) nyelvekben alkalmaztatnak; s minthogy ezen nyelvek mennyiségi versalkotásra nem képesek; *) leginkább rimek mesterséges egybefüzése által — a müvész mindenütt nehezet, szokatlant keresvén — tüntettetnek ki.

---

*) Ügyekeztek ugyan ezekben is, kiváltképen a németben Klopstock, Vosz, Plater régi formák szerént alkotni verseket, de csupán a hangsuly nem öntvén elég gördülékenységet verseikbe, mennyiségre pedig a sok mássalhangzó miatt ügyelniök lehetlen levén, legjelesbjeik (Göthe, Schiller, Schlegel, Tieck, Uhland) megvallják, hogy régi verselésre a német nyelv nem alkalmas.

Digitized by Google

Az ó korbeliek közt jelesbek e következők:

1. Hatméretűek, egybekötve

a. Ötméretűvel — a párvers, melyet föntebb láttunk.

b. A négylábú hősi verssel; szinte láttuk (Horácz ódái I. könyv 7. óda).

Példa:

A ki magát más szárnyaival fölemelteti, álljon
Bár kárpát tetejére, kicsin lesz. Virág.

c. tiszta hatos szökővel (Horácz Epodon liber 16. óda).

Engemet a földről dúló fegyverrel elűzött
S ez alvilágot így zavarta meg dühe.
Nagy Ferencz.

d. Négyes szökővel (Horácznál Epodon líber 114.. 5óda).

Példa:

Míg ifjúságod mosolyog, míg biztat erővel,
Járj a dicsőség útain. Virág.

e. Archilochusival.

Példa: (Horácz után ódái IV. könyv 7. óda).

Elszaladott a hó, fű jő már vissza mezőkre,
Fáknak is új haja nő. Virág.

f) Az épen most mondott két sor közé négyes szökő tétetik (Horácz. Epodon liber 13. óda).

Példa:

Áthata víg fényök, s bájolták titkos erővel
Az álom édes karjain
A nyugovók szemeit. Nagy Ferencz.

A két utóbbi sort együvé is írhatni.

2. Lejti versek.

Digitized by Google

a. Kisebb sapphói, áll négy sorbul; a három első sapphói, a negyedik adonisi (Horácz ódáinak első könyve 2. 10. 12. 22. óda).

Példa:

Kerti ékesség, kiesen virágzó
Rózsa, mely szép vagy feselő korodban,
Úgy hasad reggel ragyogó tüzével
A piros hajnal.

Révay.

b. Nagyobb sapphói, áll két sorbul, az első sor aristophanesi, a második nagyobb sapphói.

Példa: (Horácz után Ódák I. könyv, 8. óda).

Lydia, isteninkre
Kérlek én, mond meg, Sybarist mért fogyatod tüzeddel.

Virág.

c. Phalaecusi vers, áll 4 sorbul, a három első phalaecusi, a 4-ik adonisi.

Példa:

Óh védjétek az áldozót szelídek,
S titkos bájotokat lehelje mennyei
Ajkatok dala zengzetére. Nem sért
Így az irigy nyelv.

Kazinczy.

3. Szökő versek.

a. Hatos szökő négyessel váltakozik (Horácz. Epodon liber 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. ódák).

Példa:

Elégedetten nyugszik, és nem les, vadász
Drágán adott fényt s gondokat.

Horvát Elek.

b. Hatos és négyes szökő közé archilochusi jő. (Horácz. Epodon liber 11. óda).

Digitized by Google

Példa:

Bűbájolásit fűszerezd meg nyájasan
Egy igazán szerető
Barátnak édelgésivel.

Verseghy.

A két utóbbi sor egybe is irathatik.

c. Alkaiusi vers 4 sorral; a két első alkaiusi, a harmadik ötös szökő csonka lábbal, a negyedik pindarusi lengedi, t. i. melynek két első lába lengedi, két utolsója lejti. (Horácz. Ódák I. könyv 9. 17. óda).

Példa:

1. Romlásnak indult hajdan erős magyar!
Nem látod Árpád vére miként fajul?
Nem látod a boszús egeknek
Ostorait nyomorult hazádon?

Berzsenyi.

2. Példa: (a második sor asklepiadesi).

„Ledűlt Hunyaddal a haza védfala!"
Igy zeng hősei közt a diadalmas ősz,
Körül tüzelgve bús szemekkel
A had erős fiain, — Szilágyi.

Berzsenyi.

4. Lengedező versek.

a. Glykon-asklepiadesi, négy sorban váltakozva (Horácz. Ódák I. könyv 13. 19. óda).

Példa:

Mély gyászban szerető barát
A sír néma kövén hasztalan ostromol.

st. Vörösmarty.

b. Asklepiadesi glykonival, amaz három, ez egy sorban.

Példa föntebb (128. §).

Digitized by Google

c. Asklepiadesi pherekratesi- és glykonival, amaz két, emezek egy-egy sorban.

Példák ugyanott.

130. §.

II. Újkori vers-szakok.

Az újkori vers-szakok közt nevezetesbek.

1. Stanza (v. Ottave ríme, Octave), áll rendesen nyolcz sorbul, a sorok többnyire ötös (teljes vagy csonka vagy fölöstagú) szökökbül s két vagy három rímmel, mely különbözőkép füzethetik egybe. Minden szak végén be kell a gondolatnak fejeztetnie.

2. Spenser-féle stanza, melyben a nyolcz ötös szökőü sorhoz még egy alexanderi sor járul, hármas rímeléssel, ekképen:

1 sor a
2 — b
3 — a
4 — b
5 — b
6 — c
7 — b
8 — c
9 — c

3. Madrigal (juhászdal?) hat sornál kevesebb, tizenegynél több nem lehet, s legfölebb három rímmel bírjon.

4. Terzina, áll három sorbul, minden sor ötös szökőbül, úgy hogy e szökőknek szakadatlanúl keresztrímök legyen, mire nézve a versezet végére még egy sornak kell jönni, hogy a végelőtti sorral legyen minek rímelnie. A rímek alakja tehát e következő: abc, bcb, cdc . . . xyx, yzy, z.

Digitized by Google

5. Ritornell, áll szinte annyi és hasonló sorokbul, mint a terzine, csak hogy a közép sor rímetlen.

6. Sonett (hangzat) nálunk is nagyobb ápolást talált; áll 14 sorbul, melyek ötös teljes és fölöstagú szökökkel váltogatják egymást; a 8 első sor négyével (csak két ölelkező rímekben), s a 6 utóbbi hármával (különbözőleg egybefüzhető rímekkel) ismét két-két kisebb szakokat képez.

A jó hangzatban csak egy fő gondolatnak kell uralkodni-, s teljesen csak a végső szakban kifejlődnie.

Példa:

A SONETT MUSÁJA.

Mint a szerelmes járja tánczosával
Menüêtje kecscsel teljes lépteit,
S igézi â szála torlott rendeit
Enyelgő vissza- s visszafordultával:

Honom Ausónia narancsgalyával
Körül-ölelve főm szög fürtjeit,
Úgy járom én a dal lejtéseit,
A négyest összefűzve hármasával.

Bor-ág köríti mostan homlokom;
Ott hol Tokaj nyujt nektárt istenének,
Víg szárnyakon kél a nem hallott ének.

E szép vidék lett kedvelt birtokom;
Egy új Tibull itt megdicsőitett engem
S én őtet és hölgyét örökre zengem.

Kazinczy.

Kazinczyn kivül a hangzat musája még különösebben nálunk Szemere Pált ihlelé.

A hangzatkoszoru 15 hangzatból áll e törvények szerént: 1. minden egyes hangzat az imént mondott szabályok

Digitized by Google

szerént van alkotva; 2. egyiknek végsora, kezdősora legyen a következőnek; 3. a 14-ik hangzat végsora, a legelsőnek kezdősora; és 4. a 14 elsőbb hangzatok kezdősorai alkossák a 14-ik úgy nevezett mesterhangzatot; 5. az egésznek szellemi összefüggése legyen, tehát egy fő gondolat lebegjen rajta keresztül.

7. Canzone, canzonetta, áll 11 szótagú szökő sorokbul, 7 tagúakkal váltogatva. A szakok nincsenek a sorok számára nézve megkötve, egyébiránt minden szak három osztálylyal bir. A két első (lábaknak hívják) szabadtetszés szerénti rímfüzéssel, de végökön észtani nyugnak kell lennie. A harmadik osztálynak fark (coda) a neve, mely választatlan rímmel a másodikhoz csatlakozik. Az egész zárlatát egy rövidebb szak alkotja, többnyire a harmadik szakkal megegyező, melyben a költő magához a canzonehöz szól, töle búcsut vesz st. ezért ripreza, congedo st. nevei vannak.

8. Triolett, rendszerént 8-tól 12-ig szökő vagy lejti sorokbul kettős rímmel. A két első sor, melynek egy teljes fő gondolatot kell magában foglalnia, teszi egyszersmind a versezet végsorait is, azonkivül az első sor még középen ismételtetik, s ezen háromszori visszafordulástul vette nevét.

9. Rondeau (körvers) rendesen 13 sorbul áll, melyek két szakra, (az első 8, a másik 5 sorral) oszolnak; a sorok részint 10, részint 11 szótagúak, 8 férfi és 5 nőrímmel, melyek egymással mind megegyezzenek, tehát tulajdonképen csak két rím van benne. A legelső sor kezdő (két vagy három) szavainak, mind az első mind a második szak végén, a nélkül hogy új sort alkotnának, újra elő kell kerülniök; innen rondeau (körvers) neve.

Még többeket is számlálhatnék elő, de mint láttuk, egy-kettőn kivül ezek többnyire csak költői játékok s nálunk nem is divatosak.

A német költők közül sokan utánozták ugyanezen

Digitized by Google

játékokat is, mindazáltal ők magokat egy vagy más formához szorosan nem tartják, hanem minden tárgyhoz alkalmazott szakot választanak avagy alkotnak. A német versszakokat a sorok száma szerint közönségesen két sortul kezdve 13-ig találjuk.

A kétsoros nem annyira szaknak mint csupán folytonos rímpárnak tekinthető. Rendszerénti mértékök négy lábas szökő, vagy szökővel vegyes lebegő.

Háromsoros ritkább, néha terzine és ritornell formában, többnyire szabadabban, a midőn vagy mind a három sor rímes, vagy az utóbbiak valamelyike rímtelen.

Négysoros igen gyakran előfordúl többféle mértékkel, s a rímek többféle füzödéseivel ú. m. — a — a, aabb, abab, abba.

Ötsoros többnyire két rímmel, s néha visz-sorral (refrain-nel), azaz oly sorral, mely a versezet mindenik szakában visszatér, többször rímteten, és nem annyira az egyes szakokkal mint az egészszel áll szoros egybefüggésben. Rendszerént arra szolgál, hogy a költeményben a fő gondolatot kiemelje, s zenei előadásnál a kar által énekeltetik. Ily viszsor szokott használtatni hétsorosokban is.

A hat és nyolczsoros szakokban még többfélék a rímek rendezetei. Nyolczsorosként használtatik a föntebb emlitett stanza is, több kevesebb eltérésekkel.

Mindenütt leginkább szökő és lejti lábak használtatnak, mint a német nyelvre (csupán hangsuly szerént) legalkalmasbak, néha a velök rokon lábakkal, illetőleg lebegők- avagy lengedikkel vegyülten.

Nálunk magyaroknál mind a régi mind az uj versszakok s formák, az újabbak leginkább német modorban honosak; sőt, mikép e könyv elején megjegyeztük, s mikép bő példákkal megmutattuk, a régiek nagy részint még kellemesebben s könnyebben gördülnek a magyarban mint a latinban is. Azonban micsoda versnem sajátja szép nyel-

Digitized by Google

vünknek, vagy melyik rejlenék nyelvünk s zenénk szellemében (134. §.), még eddig tudtomra rajtam kivül senki meg nem kisértette.

131. §.

Költészet nemei.

A költészet lényege áll mint föntebb (126. §.) érintettük az eszmei világnak vagy általános szépnek a nyelv által eszközlött ábrázolásában. Ezen ábrázolás pedig vagy időhöz vagy térhez van köttetve, amaz lantos (érzeményi), emez beszélyi (történeti) költészet; amaz festi a bel- emez a külvilágot; amaz a költő (ábrázoló) saját érzeményeit állitja elénk, emez más emberek életét, a külvilág tüneményeit, eseményeit; amaz alanyi (önnöni — subjectiv—), emez tárgyi (objectiv) költészet. A kettőnek közvetitője vagy egyesitője a cselekvényi (színi) költészet, melyben a belső érzemények, külső események vagy cselekvények által (cselekvő személyek által) ábrázoltatnak, s mely a beszélyi költeménytül főleg az által különbözik, hogy a beszélyiben az események mint multak, mint (a külső végzet változhatlan akaratjából) megtörtént dolgok adatnak elő, a cselekvényiben vagy színiben pedig mint jelenlegiek, jelenleg (belső akarat által) történők.*)

Lant, beszély és cselekvény (lantos, beszélyi és cselekvényi költemények) teszik tehát a költészet fő nemeit; ezek ismét több fajokra vagy alnemekre oszolvák, s a mint a főnemek egyik vagy másik osztályához szítnak jobban (mit nem mindenkor könnyü kitalálni) a bennök uralkodó

*) A lantos költészet nevét a régieknél onnan vette, mert e nemü költeményeiket többnyire lant (λύρα lyra) mellett adák elő.

Beszély eredeti nyelven: epos (ἔπος, ettől : εἶπεῖν, mondani); cselekvény, drama (δρᾶμα, ettől: δράω, cselekszem).

Digitized by Google

jellem szerént soroztatnak egyik vagy másik főnemhez, vagy bizonyos tekintetekben hol egyik- hol másikhoz; például, ha tanköltemények, melyek fő jelleme tanitás, oktatás (természet szerént költői, szellemileg festő oktatás), a gondolatok s elmélkedések mellett uralkodó hangulat az érzemény, akkor ez lantos tanköltemény; ha az oktatás elbeszéléssel, események, a külső élet, természet, művészet st tárgyairóli elbeszéléssel van egybeszőve, beszélyi tanköltemény; ha pedig cselekvőleg föllépő személyek szájába adja oktatásait, cselekvényi tanköltemény.

132. §.

Lantos költészet.

Lantos költészetre tartoznak 1. ének; 2. óda; 3. hymnus; 4. rhapsodia; 5. dithyrambus; 6. cantate; 7. elegia; 8. heroide; 9. gnomon; 10. epigramma; 11. satyra; 12. költői levél; 13. tanköltemény (szorosb értelemben).

Nevezetesbek:

I. Ének, egyszerű, lehetőleg teljes és éneklésre alkalmas formában, egyes, határozott érzést fejez ki, oly érzést, melynek ömlengése természetes, nyugalmas, szende.

A külsővers alkatra nézve: ez általában az ének belső tartalmával megegyező s egyszerü legyen; lágy s különösen bús érzeményeknek a hármas és ötös lejtik felelnek meg legjobban, a négylábú inkább illik az erős, komoly és vágyalmi érzeményekhöz. Eltökélést, bátorságot, örömet négyes, — természetszerű (naiv), enyelgő érzeteket kettes és hármas, — derültséget, társas vidorságot hosszabb szökök- vagy szökővel vegyes lebegőkben fejezhetni ki. Lejti-lengedi versek is sükerrel használhatók a nagyobb fokozatú öröm kinyomására. Egyébiránt határozott s kirekesztő szabályokat valamint itt, úgy egyebütt sem lehet fölállítni, s e részben legtöbb függ a költőnek kiképzett művészeti érzelmétül, valamint a nyelv sajátságaitól is.

Digitized by Google

Az ének kétféle: istenes vagy szent; és világi; ez utóbbinak egy szóval ‚dal' a neve.

A dal négyféle: szerelmi, társasági, (például: bor-dal, barátsági, vándordalok st.), nemzeti vagy hazai, (a hová tartoznak a hadi, szabadsági dalok), és természeti.

II. Óda (zengzet) magas lelkesedéssel s fensőbb müvészeti szép alakban ábrázolja a fensőbb, az emberiség magasb érdekeit tárgyazó érzemények. Ebben tehát a költő képzelmi ereje a legmerészebb szárnyalásra kél, ihleltsége legmagasb fokra hág, gondolati a legfelsőbb emelkedettségben ömledeznek, s természet szerént a nyelvnek is a képzelmet kell követnie s a többi lelkesedésnek, gondolatmagosságnak megfelelnie, képekben bővölködnie, s válogatott sőt keresett kitételek által magát a köz-élet s még az ének nyelvétül is megkülönböztetnie.

Legalkalmasbak az ily zengzetekre a ókori mértékes versek, kivált a magyarban. Különösen ki kell itt emelnünk Berzsenyinket.

III. Hymnus (dics-ének) a zengzeteknek (odáknak) csak egy faja, az t. i. melynek tárgya az isten kimondhatlan nagysága. Tágasb értelemben, kivált a régieknél, így neveztettek azon költői müvek is, melyekben dicsőitendő fenséges tárgyak vagy ragyogó tettek, mint az isteninek kisugárzásai, magasztaltatának.

IV. Dithyrambus (bor-ének, bor-dal) mintegy mámori lelkesedés.

V. Cantate (zenedal, zeneének) föltétlen rendeltetése a zenészeti előadás; ábrázolja valamely érzemény különböző fokozatait s fajait, sokszor különböző személyek által s beszélyi jellemben is; de lantos és zenei sajátságát mindenkor főképen kitüntetőleg.

Fő részei: recitativ, aria és kar.

A recitativ (zenebeszéd, zenei szavalás) tartalma

Digitized by Google

vagy elbeszélő, vagy leiró, vagy eszmélkedő, mintegy alapja az érzéseknek, melyek az áriában és karban adatnak elő.

Az ária (énekszó) a föntebb előadott énekhöz hasonló; s gyakran mással vagy másokkal váltogatva avagy együtt énekeltetik (páros, hármas, négyes ének).

A karban mindnyájan vagy többen egyesülnek valamely közös érzet kinyomására.

Az istenes zeneénekek nagyobb stylben vallásos, különösen szent-irási tárgyakat adnak elő, s nevök: oratorium (zeneima).

VI. Az elegia (búdal?) a fájdalom azon érzeteit ábrázolja, melyek valamely eszmeinek szemléleténél emberi korlátoltság és erőtlenség tudalmából erednek. A zengzet (óda) a kedélyt e földi lét korlátain felül az eszmei, a végtelen, az örök tartományaiba emeli; az elegia az eszmeit vonja le a földi korlátoltság körébe. Minden mi előttünk kedves vala s most vesztén búsongunk, minden jó, mely után hasztalan epedünk, lehet az elegia tárgya. A bú és epedés (Sehnſucht) természetében fekszik, hogy tárgyát magasb, tökélyesb világban látjuk. De a fájdalom ne váljék szenvedélylyé, sőt inkább a kedély nyugott maradjon, s fájdalmai kifejezésében enyhületet, éleményt találjon.

Régieknél elegia szokottabb alakja a párvers, az újkoriaknál ötös lejtik vagy szökök.

VII. Az elegiával rokon minden tekintetben a heroide azon különbséggel, hogy az elegia a költő önnöni (subjectiv) nyilatkozata, a heroide pedig tárgyilagos (objectiv) jellemü, azaz a vágyalom vagy panasz hangjait a költő idegen szájába adja, még pedig költői levél formában. Jeles nálunk e nemben Horváth Endrétül: „Enyingi Török Bálint, feleségének a stambuli héttoronybul.“

Digitized by Google

133. §.

Beszélyi költészet.

A beszélyi költészethez tartoznak.

1. Mese; 2. allegoria, parabola és paramythia; 3. költői besze (poetiſche Erzählung); 4. szent rege (die Legende); 5. tündérrege (das Märchen) és monda v. rege (die Sage); 6. idyll; 7. románcz és balláda; 8. hőskölteméný; 9. regény és novella.

A legnevezetesbek:

I. A ballada és románcz oly elbeszélő költemények, melyekben a beszély lantos költészeti (érzeményei) elemekkel van átszőve vagyis czéljok s alakjok a lanttal közös*). Anyaguk szintúgy lehet való, mint költött. A balláda a történetet úgy állítja elő, mint az emberen kivül esőt, a románcz azt inkább eszmei öntudat álláspontjából fogja fel. A balladában a történet túlnyomóbb, a románczban az eszme uralkodik; a balládai beszély inkább jelenít (a cselekvényi költészethez hajlik), a románcz a cselekvény rugóit is sokszor láttatja. Ebben a beszély egyaránylag halad előre; balladában sokszor a kevesbé lényegesen átszökken az, hézagokat hagy, előbbiek vagy utóbbiak, avagy épen az olvasó s halló képzelmi ereje által pótolandókat. Általában a balladához némi titokrejtő (mysteriös) szerkezet nem áll roszúl, de a melynek érthetlenségbe fajúlni nem szabad, s a hatást nem gyöngítni, hanem emelnie kell. A balláda tartalma többnyire szomorú,

*) Eredetileg románcz alatt értettek valamely római származású nyelven irott beszélyi dalt, ballada alatt pedig (ettől: ballare, tánczolni) zenei kiséretre, s különösen tánczzenére énekszóúl szolgáló dalt. Die Lehre von den Formen und Gattungen der deutſchen Dichtkunſt von Ernſt Kleinpaul Barmen. 1843. Köteles vagyok megemlítni, miszerént e jeles munkát verstanomban, különösen a német verstanra s a költészet különböző fajaira nézve, főképen használtam.

Digitized by Google

zordon; a románcz, ha bár nem mindig vallja is az öröm jellemét, de a nyugottságét mindenkor, még bús tartalom mellett is engesztelő, enyhítő leheletnek kell rajta elvonulnia.

A formát illetőleg megegyeznek abban, hogy a vers alkata mindkettőben zenei jellemmel bírjon, zenei kiséretre alkalmas legyen, ezért a régi versfajok itt nem használhatók; különböznek pedig abban, hogy a ballada szökő, vagy szökőlebegőket (négyesével vagy a négyest hármassal vegyülten), a románcz pedig lejtiket (különösen négyeseket) kedvel, de nem kizárólag. A balláda bár nyelvének népszerűbbnek kell lennie, több csint kiván, s a rímek *) minden nemeit szereti, a románcz pedig válogatottabb szavai ellenére is kevesebb kül-ékességet követel. Románczokban nálunk kitünők: Bajza, a két Kisfaludy; együtt pedig balládák- s románczokban: Kölcsey.

II. A hőskölteméný, hősbeszély (epos szorosb értelemben) egymásba font s egy egészbe foglalt különös fontosságu vagy érdekü (egész nemzetet vagy emberiséget érdeklő) oly események sora, melyek az emberi akaratnak, emberi erőknek, az élet ellenséges elemeivel (a sorssal) küzdelmét ábrázolják. Áll egy fő vagy vezértörténetből, és több abba szövött mellék vagy közbejövő történetekből (episodon). A fő történet személye a költemény hőse, s valamint e körül központosul az egész, úgy ő is az egészhez van kötve, s nem annyira egyedi szenvedélyeit vagy cselekvényeit kell mutatnia, mint inkább a köztörekvéseket képviselnie, és ha a sorssali küzdésben nem mindenkor győztes is, de erkölcsileg nagy, hős, győzhetlen legyen.

Müvészi alkotásmódját illetőleg, lényege az élénk szemléltetésben áll; s legjobban illik nagyszerüségéhez a

*) A németeknél balládára főleg férfirím, románczra nőrím használtatik, t. i. az ő nálok bevett szabály és értelem szerént.

Digitized by Google

fenséges hatméretü, melyet a hangsulyos nyelvek leginkább alexanderi, nibelungi versekkel, stanzával, ötös szökök-, s lejtikkel iparkodnak pótolgatni — a pótolhatatlant. Dicső magyar nyelvünket e tekintetben sem haladja felül az élő világnak egy ösmeretes nyelve sem. Mely buzdításul szolgálhatna ez költőinknek, de fájdalom! nálunk hiányzanak még ifjainkban a kitartás, a fáradatlanság, s közönségünkben, főleg nagyjainkban a részvét, a müszeretet, müérzelem.

Anyagát tehetik a) rendkivüli, a hitregék s mondák körébül, vagy a történetrajzból kölcsönzött események, midőn neve: epopöa, hősköltemény (szorosb értelmileg), s a mennyiben a régi formákat (hatméretüekben) követi: classicai hősbeszély. Az ilyenben emberi személyeken kivül isteni alakok is lépnek elő; s a mennyiben ezek a kor és nép hitében, melyből a beszély kelt, élnek vala, nincs ellene mit mondanunk; az olvasónak is azon korba kell magát visszagondolnia. De más esetekben, kivált újabb korbeli tárgyaknál ily csodás tünemények bennünk semmi érdeket nem gerjesztenek. Keresztyén angyalok, Mária, s maga a Megváltó is st. megfelelő tárgyban elöléphetnek, noha ez sem oly természetes nálunk, mint a régi római és hellen költöknél a nép hitében élő istenek jelenetei. Csupa fogalmak személyesítése, mely bennünket egészen hidegen hagy, még kevesbé ajánlható; maradjunk inkább a természetesnek határán belöl.

b) Hős regék, vagy a középkori (regénykori) történet, midőn neve: regényi hősbeszély.

A csodást itt a tündérek, táltosok (Elfen?), bübájosok st. mint a középkori néphit alaklényei alkotják.

c) A köz élet, s nevezetesen annak egyszerü ősképi (idyllioni) körébül.

d) Vannak vígszerü vagy bohó hősbeszélyek, p. o. Csokonai ‚Dorottyá'-ja; az ilyesekben emberi személyek helyett állatok is föllépheznek, például a ‚Békaegérharcz'-

Digitized by Google

ban, a németeknél a ‚Reineke-Fuchs'-ban. A komoly hősköltéményben nálunk Vörösmarty, Czuczor, Horváth Endre jeleskednek.

III. A regény szinte mint a hősköltemény egy egész élet jellemét hordozza, annak bonyolodásaival, küzdelmeivel együtt, ezen különbséggekkel: 1. a hősköltemény jelleme egyetömi, tárgyi, a regényben minden alanyibb; 2. hősköltemény lényege az élénk szemléltetés; a regényé az eseményeknek értelmes és történetszerü egybefonása; a hősköltemény kötött, a regény kötetlen beszédben jelenik meg, s ez okbul jelen munkánk mint verstan körébe semmikép sem tartozhatik; a mit kell megjegyeznünk több más be zélyekről, p. o. novellákról, s nagy részben a messék allegoriák, tündérregékrül is.

Szinte nem tartozik e munka körébe a cselekvényi, (v. színi) költészet sem, s általában mind az, a mi költészet alaki (nyelvtani) részén: a verselésen, s ennek is elemein túl esik Az olvasó ennél fogva utasítatik részint szószerkezettani — stylisticai — munkákra, milyen a magyarban Bitnicz Lajos derék magyar nyelvtudományának második része: „Az irásbeli előadás természetéről;" részint önálló vers- és költészet tanokra, milyenek a föntebb dicsért legújabbkori német verstan Kleinpaul Ernesztől*); továbbá: Sulzer, Engel st. e nemü munkáik, s nálunk a Kisfaludy-társaság által kiadott értekezések; ide tartozik Hutter Antal e munkája is: „Vezérelvek a magyar szépiralomban."

*) A verselésrül nálunk külön munkát irtak Virág Benedek, (Magya prosodia és magyar irás. Buda 1820.) Pap Ignácz (Magyar poësis Második kiadás 1835. Első kiadás 1828.) — Makáry György, (Magyar verstan 1842.); némely nyelvtanaik alkatrészeül adák azt Verseghy Ferencz, Vajda Péter, Stancsics Mihál st. A ki pedig magával a magyar költészettel s történetével általában és egészben akar megösmerkedni, mindenek fölött ajánljuk Toldy (Schedel) Ferencznek „Handbuch der ungrischen Poesie" nagy becsü munkáját, melyet minden müvelt magyarnak kézi könyvül kellene birnia.

Digitized by Google

134. §.

Kisérlet a magyar népdalok- és zenékben uralkodó versmértékek kifürkészésére.

A magyar verselés, mint a föntebbiekben elöadtuk, mind e mai napig idegen formák utánzása, s minthogy nyelvünk végtelen hajlékonysággal bír, többnyire igen szerencsés utánzása. A hangászat, bár a magyarra, különösen a nemzeti zene kimondhatlan hatással bír *) — a mi hajlamot tanúsít — mind eddig nem gyakoroltatott annyira hazánkban, hogy költöink hangászat-müvelök, s hangászaink költészet-értök lehetnének vala. Csak ujabb időben keletkezett némely vidéki városokban némi csekély jelentöségü zene- s énekintézet, mely magában a fővárosban is csupán zsengéjében van; nemzeti szinészetünk pedig, melyet egy két, bár jeles szinész még nem alkothat, csak tengödik s tengödni fog, még tízszeres országos ajánlatok daczára is mind addig, míg a teendöket az ábéczén, képző iskolán nem kezdjük.

Nékem a zene alig 7—8 éves koromtul fogva egész az utóbbi időkig, midön már az élet gondjai foglalák el helyét, a legnagyobb szenvedélyem levén, talán száznál több népdal zenéjével ösmérkedtem meg nem csak hallomásbul hanem gyakorlatilag is. Ügyekeztem egyszersmind, hol csak idő s alkalom ajánlkozék, a müvelt zenészet kivánatit,

---

*) Bizonyos megyében az ünnep- és vasárnapi korcsmai verekedések — melyekben, mikint egy elmés utazó megjegyzi, több vér szokott folyni, mint némely országos hadakban — annyira otthonosak voltak a köznépnél, hogy minden fenyítés, minden szigorú rendszabások mit sem használának, míg nem a megye tapasztalatdús tanácsnokai azon lélektani gondolatra jöttek, hogy az ünnep- és vasárnapi zenélést tiltsák el a korcsmákon. A tilalom elhatároztatott, foganatba vétetett s a verekedéseknek vége szakadt. — A zeneszó a tisztújitásoknáli jelen kicsapongásokban sem csekély szerepet visel.

Digitized by Google

a mennyire, nem egyedül hangászattal foglalkodótul kitelhetik, a legjobb mesterek által, — kik közt legyen szabad említenem Pesten Taborszkyt, Bécsben Benescht, Strebingert, Böhmöt, Maysedert — szinte gyakorlatilag elsajátítni; s így reménylem, az olvasó, ha és a mennyiben a magyar zenével nem ösmerös, hiend szavaimnak; azt pedig, hogy saját magamról szerénytelenül szólni kénytelen valék, megbocsátandja.

Népdalaink, a zene- és énekhangtól megválva, szabályszerü mértékkel épen nem bírnak, ezért csupán zenei jellemökre kell szorítkoznunk.

Mindenek előtt a versmértékben levő mennyiséget (szótagok hosszaságát vagy rövidségét) kell a hangjegyek mennyisége szerént meghatározni; s teszem ezt nem magamtól, hanem teszem itt is a sokszor idéztem ösnyelvtan szellemdús szerzője — Schmitthenner — után.

A versmértékben — így szól ez — következő méretek vannak:

1. Három idejü hosszaság

   versmértéki jele —.

   zenemértéki jele 𝅗𝅥.

2. Két idejü hosszaság

   versmért. —

   zenemért. 𝅗𝅥

3. Tökéletlen (kétes) hosszaság

   versmért. ⏑.

   zenemért. ♪.

4. Egy idejü rövidség

   versmért. ⏑

   zenemért. ♪

Digitized by Google

5. Fél rövidség

versmért. ◡

zenemért. ♪.

Mind ezeket versmértékileg általában csak két*) jellel különböztetjük, tudniillik:

hosszúval — (a három első kijelentésre)

és röviddel ◡ (a két utolsó kijelentésére).

Részemről megjegyeztetni kivánom még, hogy hangászatban valamint a 3. és 4. pont alatti hangjegyek is lassúbb jellemü (lassúbb tempói—időnyi—) müvekben hosszaknak veendők, úgy sebesebb folyamatúakban a 3. pont alatti is mindig rövidül hallatszik; az 5. pont alattit ilyesekben pedig versmértékre nem is alkalmazhatjuk, hanemha több (kettő, három) vétetik egy tagnak; a mit kell megtartani a rövidebb idejü hangjegyekről (𝅘𝅥𝅯 𝅘𝅥𝅰) még lassúbb müvekben is.

Ezeket előbocsátván, fürkészeteimnek eredménye, melyre közel 30 legjellemezetesb és majdan elszámlálandó magyar népdal elemzése, taglalása után juték, e következő:

A magyar népdalokban uralkodó versmérték: a lengedező (— ◡ ◡ —) és ellentéte: a toborzéki (◡ —— ◡).

Csaknem ugyanazok, mik Horácz (s Berzsenyink) legszebb, legmagasztosb zengzeteiben uralkodók, mint alább látandjuk.

---

*) A beszédben is valósággal több hosszaságot lehet megkülönböztetni. Tudniillik az ékezetlen rövid szótagot (p. o. tar, ma, meg) egységnek, egy idejünek vevén, akkor az ékezetes magában természet szerént két idejü leend (p. o. tár, már, még), s ennél bizonyosan rövidebb, tehát csak kétes hosszú az ösztételes rövid önhangzó (‚tár' kiejtésére több idő kivántatik mint ‚tart'éra); ellenben az ösztételes hosszú önhangzó, három idejünek tekintendő p. o. ebben: ‚tárcza' az *á* hosszabb mint ebben: ‚tár' vagy az *a* ‚tart'ban. Félrövid német e van e német szókban: rufen, fingen, laben. st.

Digitized by Google

Hangászati jegyekkel ($^2/_4$ ütegben) ♪. 𝅘𝅥𝅯 𝅘𝅥𝅯 ♪. (lengedező), és 𝅘𝅥𝅯 ♪. ♪. 𝅘𝅥𝅯 (toborzéki).

A mi pedig legnevezetesb, csaknem egészen összeüt a magyarban uralkodó teljes verssor a ‚slokas'-sal, mint a hindu (sanscrit) általános versformával, melyen a Mánu (Manó?) törvényei, s a hires ‚Sakontala' vannak írva; ebből származtatja Schmitthenner a fenséges hexametereket, s alakja (16 szótaggal) e következő:

A magyarban uralkodó leghosszabb teljes vers-sor (16 szótaggal) ekként *) van:

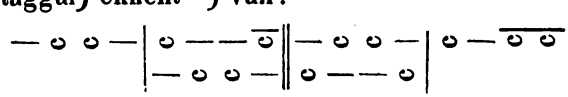

és:

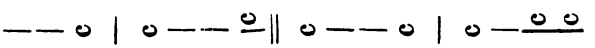

E következő jegyzetekkel:

1. A középnyugnál fogva egy sor kettőnek is vétethetik.

2. Rövidebb sorok is fordulván elő, ezekben különösen élénkebb daloknál, rövidített láb is használtatik; úgy hogy a föntebbi fejtegetések szerént, a (két idejü) hosszú és (egy idejü) rövid tag csupán egyetlen hosszúnak (három idejü hosszúnak) is vétethetik, s ekkép lesz lengedezőbül ugrató (— ◡ — *2), toborzékibul toborzó (◡ —— *3), mindkettőbül lépő (— — *4)

---

*) Schmitthenner előadása szerént a slokas alakja is úgy értendő, hogy az első és harmadik szabadabb lábban szinte nem csupa rövid avagy csupa hosszú önhangzók vannak, hanem vegyest.

*2) A zenében: ♪. 𝅘𝅥𝅯 ♩ vagy ♩ 𝅘𝅥𝅯 ♪.

*3) A zenében; 𝅘𝅥𝅯 ♪. ♩

*4) A zenében: ♩ ♩

Digitized by Google

Hogy pedig a sor végén csonka vagy fölöstagú láb állhat, az itt is, mint mindennemü versezeteknél magában értetik.

Mielött példák elöszámlálására mennék át, megjegyzem, hogy a rítkitott betükkel írt lábakban, a hangmérték a versmértékkel összeüt.

Példák I. teljes tizenhat szótaggal, középnyug v. metszet egészen középen.

1. Úgy meg vagyok határozva, mint a csikó kantározva
Szabadságom el van zárva, mint a madár kalitkába,
De ha egyszer szā badulok, több szerelmet nem koldúlok;
Szabadságért halok élek, míg bennem cseng bong a lélek.

Mértéke (mind a négy sorban egyenlö elsö s utolsó lábat egyszer írva):

— ᴗ ᴗ — | ᴗ — — ᴗ — ᴗ ᴗ — | ᴗ — ᴗ ᴗ
— ᴗ ᴗ —		— ᴗ ᴗ —
— ᴗ ᴗ —		— ᴗ ᴗ —
— ᴗ ᴗ —		ᴗ — — ᴗ

A sorokat, mint a rímek s nyugok mutatják, külön is írhatni; sőt a külön irás a taglalást (scansio) igen könnyíti; bövebben 9. szám alatt.

2. (Szinte 16 szótag)

Bort ittam én boros vagyok
Haza mennék de nem tudok,
A ki tudja mért nem mondja,
Merre van az ország utja

Mértéke (két sort öszve- s a megfelelö lábat egyszer írva):

— ᴗ ᴗ — | ᴗ — — ᴗ || — ᴗ ᴗ — | ᴗ — — ᴗ
| — ᴗ ᴗ — || ᴗ — — ᴗ |

Digitized by Google

3. (Szinte 16 szótag)

Még akkor nékem ígértek,
Mikor bölcsőben rengettek;
Már most hozzád jusom vagyon,
Hogy az anyád nekem adjon.

Mértéke:

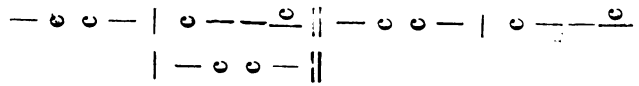

4. (16. szótag).

Felfogadám az egekre,
Mind a három személyekre,
Atya, fiú, szentlélekre:
Téged szeretlek örökre.

Mértéke:

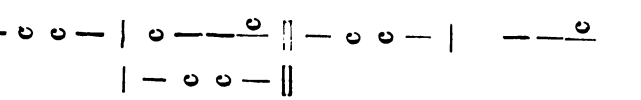

5. (16 szótag).

Őszi harmat hideg eső,
Édes rózsám, deres a fű;
A ki én hozzám igaz hű
Messze van az, ide nem jő.

Mértéke:

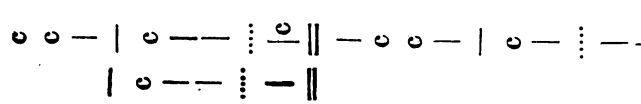

6. Az 5. alatti első sorral végig megegyez e következő is:

Kinek nincsen szeretője,
Menjen ki a zöld erdőre,
Irja a fa levelére,
Hogy neki nincs szeretője.

Digitized by Google

7. (16 szótaggal).

Én vagyok a petrigulyás,
Én őrzöm a petri gulyát,
A bojtárom a gulyánál,
Magam vagyok a rózsámnál.

Mértéke:

— ◡ ◡ — | ◡ — ◡ ◡ || — ◡ ◡ — | ◡ — ◡ ◡ d
◡ — — ◡ | || ◡ — — ◡ |

8. (16 szótaggal).

Átok fogta meg a magyart,
Hogy az soha együtt nem tart;
Igaz az a régi szólás:
A mennyi ház, annyi szokás.

Mértéke:

— ◡ ◡ — | — ◡ ◡ — || — ◡ ◡ — | ◡ — — ⋮ — |

II. Csonka lábakkal.

9. (15 taggal, metszet a 8-dik tag után).

Beh hiába szerettem én,
Beh hiába epedtem;
Kiért ége csupán szívem
Övé hajh, nem lehettem.

Mértéke:

◡ — — ◡ | ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ | ◡ — ◡

Látjuk hogy ez ugyan egészen toborzéki (az utolsó láb toborzó) hanem taglalhatjuk úgy is, hogy a két első tag felütésnek vétessék (124. §.) a mikor a versnem szinte lengedezővé válik, ekképen (külön írva a sorokat):

1. 3. sor. ◡ — | — ◡ ◡ ⋮ — | ◡ ◡

Digitized by Google

2. 4. sor. ∪ — | — ∪ ∪ ⁞ — | ⏑ *)

Ezen elvet ne veszítsük szem elől, mert ez a magyar versirást igen egyszeríti, s a versnem gördülékenységét könnyen felfoghatóvá teszi. A lengedező láb taglalását pedig a ponttal elválasztott tag, mint a fentebbiekből tudjuk, szinte könnyíti. — Próbáljuk az első szám alatti példát is, külön irván a kisebb sorokat, a mondottak szerént taglalni:

1. sor — ∪ ∪ ⁞ — | ∪ — ⁞ — ⏑
2. sor — ∪ ∪ ⁞ — | ∪ — ⁞ — ⏑
3. sor — ∪ ∪ ⁞ — | — ∪ ∪ ⁞ ⏑
4. sor — ∪ ∪ ⁞ — | ∪ — ⁞ ⏑ ⏑
5. sor — ∪ ∪ ⁞ — | — ∪ ∪ ⁞ —
6. sor — ∪ ∪ ⁞ — | ∪ — ⁞ ⏑ ⏑
7. sor — ∪ ∪ ⁞ — | — ∪ ∪ ⁞ ⏑
8. sor ∪ — | — ∪ ∪ ⁞ — | ⏑ ⏑

Próbáljuk a 2. szám alattit:

1. sor — ∪ ∪ ⁞ — | ∪ — ⁞ — ⏑
2. sor — ∪ ∪ ⁞ — | ∪ — ⁞ — ⏑
3. sor — ∪ ∪ ⁞ — | — ∪ ∪ ⁞ —
4. sor ∪ — | — ∪ ∪ ⁞ — | ⏑ ⏑

A 7. szám alattit:

1. sor — ∪ ∪ ⁞ — | ∪ — ⁞ ⏑ ⏑
2. sor — ∪ ∪ ⁞ — | ∪ — ⁞ ⏑ ⏑
3. sor ∪ — | — ∪ ∪ ⁞ — | — ⏑
4. sor ∪ — | — ∪ ∪ ⁞ — | — ⏑

*) Az elsőbb sor, mint látjuk, csaknem ugyanaz a glykoni verssorral; az utóbbi pedig a pherekratesivel.

Digitized by Google

. Az eddig látottakból már egyszerű szabályokat is állíthatunk fel a magyar verselésről, u. m.

1. Magyar versnemekben minden 8 vagy 7 szótagú sorban legalább egy lengedező legyen, még pedig elől akár (szökő) felütéssel, akár felütés nélkül.

2. A felütés nélküli lengedezőt vagy ismét lengedező vagy pedig rendesen tokorzéki követi; a toborzékit ugyan szabad tetszés szerént más lábbá is változtathatni, hanem a lengedezőt követő két első tag rendesen szökő legyen, kivévén ha csonka láb (mely t. i. nem négy tagú) követi, mikor az első tag is lehet hosszú.

A taglalás legkönnyebb, ha a lengedező végtagát kissé elválasztjuk, a többi lábat pedig kétkét tagúnak veszszük (4 tagú helyett), az utolsó tag magánosan is maradhatván; a mint ezeket imént (pontozatokkal) kijegyeztük.

3. Nincs példa nélkül, hogy a lengedezőt követő teljes (4 tagú) lábban is lehet mind az 1-sö mind a többi tag hosszú u. m.

10. Nem magam jöttem én ide,
Csalogattak engem ide
st.

Mértéke:

— ᴗ ᴗ — | — — — —

Hasonló ehöz, hanem kissé sebesebb idönyben — tempoban:

11. A mely leány sokat szeret
Jámbor asszony ritkán lehet
st.

Menjünk tovább a példákban.

12. (14 taggal, metszet egészen középen a 7-dik tag után).

Digitized by Google

Ha meghalok se bánom
Úgy sincs engem ki szánjon
Koporsómra borúljon
Keservesen sirasson.

Mértéke (felütéssel):

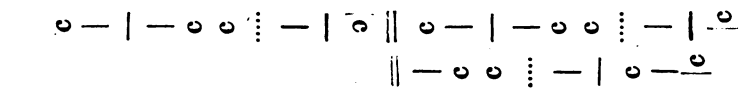

Ez ismét toborzéki vagyis felütéses lengedező. S a föntebb adott szabályokkal szinte megegyezik.

13. Ugyanazon dal zenéje ekként is van:

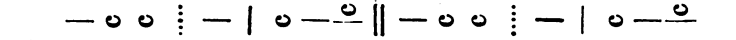

s ekkor a dalban ezen versmértékek egyeznek meg a zenemértékkel:

Ha meghalok se bánom
ki szánjon
borúljon
sirasson.

Ezen mérték tökéletesen aristophanesi (126. 129. §§).

14. (Szinte 14 tag; metszet is a 7-ik tag után):

Nyisd ki babám az ajtót,
Magyar kopogtat nem tót;
Jaj beh soká nyitod ki,
Mintha nem tudnád hogy ki.

Mértéke:

15. (Szinte 14 taggal, hanem metszet a 8-ik tag után; s metszeten innét csak hat tag marad)

Nincsen nekem semmi bajom,
Csakhogy szegény vagyok,

Digitized by Google

Életemben korhely voltam,
Mégis rongyos vagyok,
Vermem ugyan elég van,
Dē kenyerem nincsen,
Ha pénzemet felszámlálom,
Egy fillérem sincsen.

Mértéke:

— ᴗ ᴗ — | — ᴗ ᴗ ⁞ — || ᴗ — ⁞ ᴗ ᴗ | — ᴗ
— ᴗ ᴗ ⁞ —		ᴗ — ⁞ ᴗ ᴗ
ᴗ — ⁞ —		— ᴗ ᴗ ⁞ —
— ᴗ ᴗ ⁞ —		ᴗ — ⁞ ᴗ ᴗ

A metszet után 6 tagú sor levén, már nem mindenütt van lengedező, hanem csak toborzéki a föntebb előadott szabadsággal. Tehát új szabály: 6 tagú sorban lengedező nem mindig van.

16. (10 taggal, metszet nélkül, vagy ha tetszik a 7-ik tag után mint a két utóbbi sorban):

Csērebogár sárga cserebogár
Nem kérdem én tőled mikor lesz nyár,
Azt se' kérdem, ha soká élek-é?
Csak azt mond meg: leszek-é rózsámé.

Mértéke:

— ᴗ ᴗ ⁞ — | ᴗ — ⁞ — || — ⁞ ᴗ ᴗ

Csak egy, t. i. az első láb lengedező, a két utóbbi lábak csonkák, melyeket, ha tetszik, (szökő) kéttagúakra is fölosztható, mint a mértékben is megjegyeztetett.

17. (Szinte 10 taggal, metszet ha tetszik a 8-dik tag után):

Nem iszom bort fogadásom tartja,
Iszom vizet hā a babám adja,

Digitized by Google

De azt is úgy ha szájából adja
Mint a galamb, ha párját itatja.

Mértéke:

— ᴗ ᴗ ⁞ — | — ᴗ ᴗ ⁞ — || — ᴗ̇

18. (a sorok nagyobb váltakozásával).

De mit töröm fejemet, Hiszen nem csak engemet
Érdekelnek
A gond, a sok bajok is, Ily szomorún mások is
Énekelnek.
Alig vagyon, ki oly nagyon
Örülhessen,
Hogy néha ne keseregne
Keservesen.

Mértéke:

— ᴗ ᴗ — | — ᴗ — || — ᴗ ᴗ — | — ᴗ ᴗ̇ (14 tag).
ᴗ — — ᴗ̇ (4 tag).
— ᴗ ᴗ — | — ᴗ — || — ᴗ ᴗ — | — ᴗ — (14 tag).
ᴗ — — ᴗ̇ (4 tag)
— ᴗ ᴗ — | — ᴗ ᴗ — || ᴗ — — ᴗ̇ (12 tag).
— ᴗ ᴗ — | — ᴗ ᴗ — || ᴗ — — ᴗ̇ (12 tag).

Feltünő ezen dalban a rímek mesterséges egybefüzése a sor közepén (a metszeten) álló rímek által:

— fejemet — engemet
érdekelnek
— bajok is — mások is
énekelnek
— vagyon — nagyon
örülhessen
— ne — keseregne
keservesen

Digitized by Google

A metszeteket, mint másutt, külön is irhatjuk.

A mértékre nézve semmi más észrevételünk, mint az, hogy a kicsi sorok, mint véglábak, itt is mindenütt toborzéki szellemben mutatkoznak.

19. (14, és ismétlés nélkül az elsőn kivül 11 tagú sorok):

Lám megmondtam Angyal Bandi!
Ne menj az alföldre
Csikósoknak, gulyásoknak
Közébe, közébe;
Mert megtanulsz lovat lopni
Ízibe, ízibe,
Majd ugy kerülsz a vármegye
Kezébe, kezébe.

Mértéke:

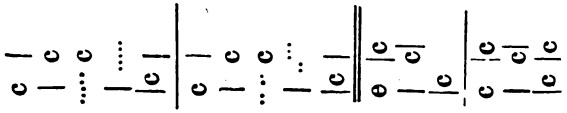

20. (többféle sorok)

Jaj babám! beh szeretlek,
Ki sem mondhatom,
Sem éjjelem sem nappalom,
Nem is alhatom;
A szerelem dárdája
Szivemet úgy rongálja,
Nincs nyugodalmam.

Mértéke:

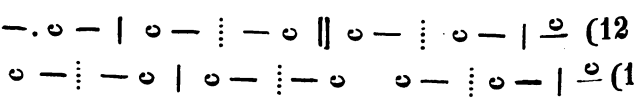

Digitized by Google

— ∪ ∪ ⁞ — | ⏑ — ⏑ (7 tag)
— ∪ ∪ ⁞ — | ⏑ — ⏑ (7 tag)
— ∪ ∪ ⁞ — | ⏑ (5 tag).

Az első sor első mértékében a pont egy rövid tagnak vétetvén, a sor szinte 13 tagú s elöl lengedező lesz; a 3. és 4. sor aristophanesinak, az utolsó sor pedig tökéletesen adónisinak is vétethetik.

21. Szerettelek, szeretlek is, a míg élek.
Szép lélek,
Szivem érted dobog míg doboghat,
Vérem érted buzog míg buzoghat.

Mértéke:

∪ — ⁞ — ∪ | ∪ — ⁞ — ∪ | ∪ — ⁞ — ⏑ (12 tag)
— — | ⏑ (3 tag)
— — | —. ∪ | ∪ — ⁞ — | ∪ — ⏑ (10 tag)
— — | —. ∪ | ∪ — ⁞ — | ∪ — ⏑ (10 tag)

Az első sor csak nem egészen asklepiadesi, azon különbséggel, hogy a lengedezők előtti s utáni lábak egymással fölcserélvék, p. o.

Izzadt fürteimen szent olajág lebeg.

A két utolsó sorban pedig arra látunk példát, hogy a lengedezőt lépő előzi meg.

22. Ebben, valamint a két következőben is az időmérték v. időny — tempo— sebesebb.

Kertemben van egy fa,
Száraz ág van rajta;
Akkor leszek tiéd,
Mikor az kivirít,
Eszem adta.

Digitized by Google

Mértéke:

— ◡ — | ◡ — ◡
— ◡ — | ◡ — ◡
— ◡ ◡ — | — ◡
— ◡ ◡ | — ◡
◡ — ⋮ — ◡

Az első két sor versmértékben lejtinek is vehető igy: — ◡ | — ◡ | — ◡, de zenemértéke a föntebbi.

23. (1. vers)

Széles víz a tisza,
Keskeny palló rajta,
Ne menj rá galambom,
Mert leēsel róla.

(2. vers) Nem esem, nem esem
A tisza vizébe
Inkább véled ēsem
Rózsám szerelembe.

Mértéke:

— ◡ — | ◡ — ◡
— ◡ — | — — | ◡
— ◡ — | ◡ — ◡
— ◡ — | — — | ◡

Versmértékben szinte vehető lejtinek, még pedig, mint látjuk, az egész.

24. Szeretlek galambom,
Mint a lágy kenyeret,
Sohajtok éretted,
Egy nap százezeret.

Digitized by Google

Más vers:

Nem anyától lettél
Rózsafán termettél
Piros pünkösd napján
Hajnalban születtél.

Mértéke:

⏑ ⏑ — | ⏑ — ⏑

Némelyek szerént:

⏑ ⏑ — | — ⏑ ⏑

Az első zenemértéknél fogva a lábak versmértékben némileg lejtiknek is vehetők, az utóbbinál fogva pedig szökőknek.

Láthatni, hogy e három utolsóban a sorok rendesen csak hattagúak, s a lengedező láb igen gyéren mutatkozik, ú. m. a három példa közül csupán a 22. szám alatti mutathat (a 3. és 4. sorban) lengedezőt; a többi lábak a zenemértékben rendszerént ugrató (a lengedező egy rövid taggal kurtítva) vagy toborzó (a toborzéki végső rövid tagja elmetszve).

Ezen három utolsó úgynevezett fris magyar; ezekből tehát ezen általános szabályokat vonhatjuk el: *a)* a sorok rendszerént rövidebbek, *b)* az uralkodó lábak kurtított lengedező (ugrató) avagy kurtított toborzéki (toborzó).

A zenére alkalmazott dalok közt (lásd alább) előjön még három hangmű (IV. V. VI. számok alatt), melyekre énekszót nem tudok, de a melyeket következőleg vonhatunk versmértékekre:

IV. szám alatt:

— ⏑ ⏑ — | ⏑ — ⏑ || — ⏑ ⏑ — | ⏑ — ⏑

V. szám alatt:

⏑ — ⋮ — ⏑ | ⏑ — — || ⏑ — — ⏑ | ⏑ — ⏑ ismétlendő.
— ⏑ ⏑ — | ⏑ — — | — ⏑ ⏑ többször ismétl.

Digitized by Google

A VI. szám alatti ‚fris'-ben az első sorbeli 1,3, 5-ik üteg lengedező (— ⏑ ⏑ —) jellemü; az utóbbi sorban a 6-ik toborzónak, a többiek lépőknek vagy hadiknak vétethetők.*)

Mindezen példák után a magyar szigorúbb verseket zenemértékek helyett ismeretesb és czélunkhoz tartozó versmértékekkel, általános szabályokban, ekként állíthatjuk elő:

1. Magyar versekben uralkodó láb a lengedező és toborzéki, még pedig

2. Lengedező a sor elején, toborzéki a lengedező után s rendszerént sor végén, sőt teljes hosszaságu (16 lábu) sorban az utolsó lábnak mindig toborzékinak kell lenni (az 5-ik szám alatti csekély eltéréssel).

3. A lengedező lehet felütés nélkül, vagy (szökő avagy lépő) felütéssel; (szabadabb verselésben a felütés piczi is lehet).

4. Lengedező csak 6-nál több tagú sorban kivántatik mulhatlanúl, kisebben egy rövid taggal kurtább, azaz ugrató is lehet.

5. Toborzéki csak első felét (a szökőt) tartja meg rendesen, másik fele két hosszú tag (lépő), vagy két rövid tag (piczi) is lehet; (szabadabb verselésben első felét is használhatni ezen tagokkal); de ha a toborzéki láb csonka, a tagokra nézve teljes szabadság uralkodik.

---

*) Ha végig tekintünk a mondott vers- és zenemértékeken, sok hasonlót találunk kivált a toborzékik között az arab versmértékekkel is. Schmitthenner után két alakot közlök az arab mértékekből ú. m.

1) Tawil (hosszú mérték):

⏑ — ⏑ | ⏑ — — — | ⏑ — ⏑ | ⏑ — ⏑ ⏑

2) Motacarib (kurtított?)

⏑ — ⏑ | ⏑ — ⏑ | ⏑ — ⏑ | ⏑ —

A tawil az V. szám alatti első sorral, ha a lábakat fölcseréljük, csaknem egészen egyező. A motacarib pedig a magyar frisekkel üt egybe.

Digitized by Google

6. Lengedező minden hét tagnál nagyobb sorban avagy metszetben legalább egy legyen.

A szabadabb verselés, mint láttuk, csak két esetben tér el a szigorúbbtól, s helye van, mint észre fogtuk venni, élénkebb s gyorsabb jellemü versezeteknél.

Alakokban (a taglalás — scansio — legczélirányosb úgy, mint az ókorbeli lengedezőknél, t. i. a lengedezőn kikül a többi lábak csak páros taggal veendők):

I. Felütés nélkül:

— ⏑ ⏑ ⁞ — | — ⏑ ⏑ ⁞ — | ⏑ ⏑ }
| ⏑ — | ⏑ ⏑ | ⏑ ⏑ } 10 tag.

— ⏑ ⏑ ⁞ — | — ⏑ ⏑ ⁞ ⏑ }
| ⏑ — | ⏑ ⏑ } 8 tag.

— ⏑ ⏑ — | ⏑ ⏑ | ⏑ 7 tag.

II. Felütéssel †)

⏑ — | — ⏑ ⏑ ⁞ — | ⏑ — | ⏑ ⏑ 10 tag.

⏑ — | — ⏑ ⏑ ⁞ — | ⏑ ⏑ 8 tag.

⏑ — | — ⏑ ⏑ ⁞ — | ⏑ 7 tag.

A kevesebb (6, 5, 4, 3) tagú sorok, mint tudjuk, lengedező nélkül is állhatnak. — A 10 tagú sorban pedig már metszet is lehet, melyre három helyütt találunk példát; a

†) Ne feledjük, hogy zenei mértékben rendszerént felütés nincsen; vagyis, a mit mi felütésnek vettünk, az a toborzéki láb vagy az üteg első részét alkotja. Lásd föntebb a zenei mértékeknek versmértékekké alakitását. — Egyébiránt ügyes müvész néha zenében is használhatja a mondott felütéseket például á 12. sz alattinál.

Digitized by Google

16. és 21. szám alatt a 7-ik tag után, a 17. szám alatt a 8-ik után. Ezen körülmény azért érdemel figyelmet, mivel rövidebb sorok által, p. o. a 6-ik vagy 5-ik tag utáni metszettel a lengedező s igy a magyar vers legjellemzőbb része könnyen elveszhetne.

A sorok hosszaságra nézve lehetnek

16 tagúak (8+8)

15 tagúak (8+7)

14 tagúak (8+6, vagy 7+7)

13 tagúak (8+5 *)

12 tagúak (8+4, vagy 7+5)

11 tagúak (8+3, vagy 7+4)

10 tagúak (8+2, vagy 7+3).

9 tagút nem ösmerek (hacsak az ujabbi ‚Hortobágyi pusztán fú a szél'-t ‚fú a szél' ismétlése nélkül 9 tagúnak nem veszszük).

Nyolcz tagúakúl s azon alól, a metszet által elválasztott sorok tekinthetők azon megjegyzéssel, hogy héttagúak, sőt élénkebb költeményekben hattagúak egyedül is egész szakokban megállhatnak, de kevesebb tagúak csupán nagyobbakkal vegyest. **)

---

*) 7+6-ra nem tudok példát, de kétségtelenül használható, mert 7 tagból a jellemzetes lengedező már ki nem maradhat.

**) Az olvasó emlékezetébe újra visszahozom azon nevezetes körülményt, hogy az ókorbeli verssoroknak legnevezetesbjei feltaláltathatók az előadtam magyar mértékekben, ú. m. asklepiadesi, glykoni, aristophanesi, pherekratesi, adonisi. A hexameterekről mindjárt alább szólunk. Ha valaki ily magyar mértékü verseket akarna irni, a felütés nélküli lengedezőket felütésiekkel igen czélszerüleg változatositandja; mint föntebb is több példáit láthatni. Az pedig magában értendő, hogy szakos versezetekben az egymásnak megfelelő sorok egymással a mértékben megegyezzenek.

Digitized by Google

Mielőtt e szakot s könyvemet befejezném, a sokszor idézett Schmitthenner után még e következőt hozom elő:

„A görögök beszély- (hős-) verse a per excellentiam úgy nevezett hexameter — hatméretű — volt, a hősköltészeti szellemnek legszebb magzata, különös méltóságteljes versfaj. Midőn Apolló, íját Python sárkányra feszíté, a körötte álló nymphák, mint a rege szól, a legelső hatméretüvel ekként kiáltottak fel:

ἰὴ παιαν, ἰὴ παιαν, ἰὴ παιαν. *)

E nemesi oklevelet, mely a költészettől kedvenczének adaték, nem akarjuk vitatás alá venni, hanem a következő fejtésnek is helyét találjuk. A slokasban lehető, sőt nem szokatlan e következő verssor:

— ∪ ∪ — | ∪ — — — | ∪ ∪ — ∪ | ∪ — ∪ ∪

melyet jobban megtekintvén, benne találjuk a görög hexameter nem egészen kimüvelt mintáját:

— ∪ ∪ | — ∪ | — — ⁞⁞ — ∪ ∪ — ∪ ∪ | — ∪ ∪

s még a ἑφθημιμερίς-t, vagyis hétfél (=negyedfél) lábnyi metszetet is benne találjuk; a lejti mint második lábnak természet szerént, egyarányosb folyamat végett, lengedi-, vagy lépővé kellett egészülnie, s igy kellett a lengő záratnak is elesnie.“ Eddig Schmitthenner.

Nézzétek meg az idézett slokast, ez a magyarban nem csak lehető, sőt uralkodó; a sor első felében még csak egyetlen egy különbség sincsen e közt és a magyar hason uralkodó sor közt, a másik felében egyetlen egy tag ú. m. a második rövid (∪) tesz némi különbséget, de szabadabb verselésben (két rövid felütéssel) ez sem szokatlan.

Ha pedig a 15 tagú szabadabb magyar mértékü versorok egy némelyikét veszszük:

*) ‚óh szabaditó, óh szabaditó, óh szabaditó‘.

Digitized by Google

— ∪ ∪ — | — — ⁞ — — | ∪ ∪ ⁞ — ∪ | ∪ — ⁞ ∪

. ez már tökéletes, minden kifogás nélküli hexameter ekképen:

— ∪ ∪ | — — | — ⁞ — | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

Nem vádolhat tehát senki vakmerőséggel, midőn a munka elején (9. §.) a hexametert a magyar népdalok szellemében alapúlni állitám.

Ifjú költök! (mert az idősbeket nem reménylem szokott utjokrul elvonhatnom) íme elétek adám a gyönyörü, az erödús magyar mértéket, ápoljátok ezt a bár élénk, de erönélküli szökök s lejtik *) helyett; jók lehetnek ezek hangsulyos nyelvekre, melyek másokra nem is alkalmasok, jók lehetnek magok helyén nálunk is; de az erödús magyar szellemhöz, mely nyelvében, mely dalában, mely tánczában is kitünöleg uralkodik, erödús költészeti forma illö. Érezék ezt legjelesb költöink, s lengedi verseket próbáltak használni, p. o. Kisfaludy K., Kölcsey, Vörösmarty st. de egy az, hogy a lengedik, bár a szökök- s lejtiknél hatékonyabbak, még sem oly eröteljesek, mint a lengedezök, e mellett amazok nagyon ragadó folyamatúak is, mi a magyar inkább méltóságos jellemet oly híven, mint a lengedezök nagyszerü folyama, nem tükrözi; sőt az is kétségtelen, hogy a magyar nyelv, mely noha a szökö és lejti lábakon is elég könnyen mozog, de már a (csupa) lengedi szökdeléseket nehezebben türi, a leírtam alakokra legkönnyebben alkalmazható.

Ápoljátok a hatméretüeket is, mert azok a magyar versekkel teljesen rokon szellemüek, s mert alig van vers a

*) Hogy több magyar hangszerzemény nem sikerült, annak is tulajdoníthatni, mivel költöink nagy részben csak szökö és lejti verseket irván, ezekre magyar zenét írni, kivévén mint láttuk, élénkebb müvekben, csaknem lehetetlen. Keringöket igenis, a legkönnyebben lehet. Innen is látszik, mily rokonság van valamely nemzet zenészete és nyelvének verselésre képessége között. A német nyelv szökö és lejti versekre legalkalmasb, és zenéje csupa keringö nemüekbül áll.

Digitized by Google

világon, mely öket, hol szükség, igazán képviselhesse;*) mi csak újabb ösztönül szolgálhat, hasonlíthatlan nyelvünk kedvelésére, müvelésére; — de ápoljátok, hévvel ápoljátok a lengedezőket, mint, honfitársatokat, mint testvérteket.

Ti pedig avatott zenemüvészek, ügyekezzetek a magyar zene szellemét **) az egyszerü népdalokbul ellesni, de nem sok újabb mesterkélt, minden, csak nem magyar szerzeményekből. Hozzátok szólok, avatottak! mert a himpellérek még csak le sem tudják írni, — miről alább IV. szám alatt egy példát is adandok ***) — a hallották eredeti szép magyar dalt, annyival kevesbé képesek igazi jellemét felfogniok.

Következik hat magyar népdal és hangmü zenére alkalmazva; a három elsöbb énekszóval, (ú. m. a föntebb előadott 1. 9. 22. szám alattiak); a három utóbbi a nélkül. A zongorakiséretet Stocker Thaddé zenemüvész volt szives tátekinteni.

---

*) S ha van, ez mindenek fölött a magyar 16 s 15 tagú lengedező vers.

**) Számos magyar zeneköltők közül aligha tudná egykettő is megmondani, miben áll a magyar zene szelleme. A tős gyökeres magyarok közt nevelkedettet ugyan segélé müérzelme, de a legtöbb hangszerzeményekre, hogy magyarok, csak a czimnél fogva ösmerhetni.

***) Többet is adhatnék, de ‚exempla sunt odiosa'.

Digitized by Google

Digitized by Google

Toldalék.

Magyar nyelvtani irodalom.

A XVI-ik századból.

Sylvester (Erdősy) János: Grammatica hungaro-latina. Neanesi (Új-Sziget). 1539. Legelső magyarhoni nyomtatmány.

B. A. (néhai Szombathy János tanitó véleménye szerént: Batizi András): Orthographia ungarica. Azaz igaz iraz modiarol valo tudoman maǵar nelvenn irattatott. Mostan pedig vionnan megigazijtatott és ki niomtatott. — Craccoviae, 1549.

Mind a két munka újranyomatását Kazinczy Ferencznek köszönjük a „Magyar régiségek és ritkaságok"-ban Pesten, 1808. 8r.

A XVII-ik századból.

Molnár Albert: Grammatica hungarica. Marpurgi 1609 Hanoviae 1610. 8r.

Gelei Katona István: Magyar grammatikácska. Gyula-Fejérvár. 1645.

Komáromi Csipkés György: Hungaria illustrata. Ultraject. 1655.

Digitized by Google

Pereszlényi Pál: Grammatica lingvae hungarícae. Tyrnaviae 1682. 8. — A XVIII-ik században többször újra kiadatott, p. o. 1702. Utoljára (?) 1738. 8r.

Kövesdy Pál: Elementa lingvae hungaricae. Nyomatási hely és évszám nélkül. Továbbá Lőcsén 1686. 8r.— A XVIII-ik században szinte többször kiadatott. Utoljára (?) Kassán 1766. 8r.

Otrokocsi Fóris Ferencz: Origines hungaricae 1693.

Tóthfalusi Kis Miklós: Ratiocinatio et Orthographia, eo modo, quo sparsim in Bibliis nostris exhibetur. Claudiopoli 1697.

A XVIII-ik századból.

Tsétsi János: Orthographiai jegyzések, Páriz-Pápai dictionariumában 1708.

Meliboeus (Bél): Ungarischer Sprachmeister. Pressburg. 1713. 8r. 13-dik kiadás Pest 1829. 8r.

(Névtelen): A magyar nyelvnek tornácza. Posony. 1746. 8r.

(Névtelen): Magyar szólás kezdete. Nagy-Szombath. 1756. 8r.

Adami Mihály: Ungarische Sprachlehre. Wien. 1760. 8r.

—Ausführliche ungarische Sprachkunst. Wien 1763. 8r.

Kalmár György: Prodromus idiomatis scithico - mogorico - chuno (seu hunno) avarici. Posonii. 1770.

Farkasfalvi Farkas János: Ungarische Grammatik. 1774. — Negy. kiadás Bécs 1791.— Újabban 1805.

Klein Efraim: Specimen enucleatioris grammaticae hungaricae. Posonii et Cassoviae 1776. 8r.
Cassoviae 1792. 8r.

Digitized by Google

(Névtelen): A magyar nyelvnek helyes irása és kimondása felől. Bécs 1780. 8r.
Budán 1781. 8r.
Budán 1793. 8r.

(Névtelen): Magyar grammatika a magyar nemzeti iskolák számára. Budán 1781. 8. — Mind a XVIII-ik mind a XIXdik században többször megjelent.

Andrád Sámuel: A magyar irásmódról. Bécs 1791. 8.

—A magyar szólásnak módjáról. Bécs 1791. 8.

Rosenbacher Ferencz: Magyar grammatica. Besztercebánya. 1792. 8.

Vályi K. András: Fundamenta lingvae hungaricae. Pest. 1792. 8.

— Grundlinien. Ugyanakkor, ugyanott.

Szenthe Pál: Magyar oskola. Pest 1792. 8.

Nagy György: Einleitung in die ungrisch philosophische Sprachlehre. Wien 1793. 8.

Vályi K. András: Magyar nyelvnek megtanulására vezető rövid ösvény. 1793. 8.

Versegi Ferencz: Proludium in institution. lingvae hung. 1793. Pest 8.

Szaller György: Grammatica hung. lat. germ. Posonii 1794. 8.

— Slavice. Ugyanott, ugyanakkor.

Gyarmathy Sámuel: Okoskodva tanitó magyar nyelvmester. 1794. Kolosvár. 8.

—Új próba a magyar irás módjában. 1794. Kolosvár 8.

Pázmándi János: Magyar grammatika 8. 1794. Pesten.

Szentpáli István: Grammatica hungaria. Cibinii 1795.

Digitized by Google

(Névtelen): Debreczeni magyar grammatika. (Szerzők Kazinczy vallomása szerént: Domokos Lajos, Szikszay György, Benedek Mihály). Bécs 1795. 8r.

Szaller György: Grammatica hungarica illirice. Posonii 1795. 8r.

(Névtelen): Kisded magyar grammatika Posonban. 1797. 8.

Vitkóczi Mátyás: Három (magyar, német, tót) nyelven szóló magyar grammatica. Pest 1797.

Beregszászi Pál: Versuch einer magyarischen Sprachlehre. Erlangen 1797. 8r.

Böjti Antal: A magyar nyelv irásának és szólásának tudománya. 8r. Vásárhely 1797.

A XIX-dik századból.

Baróthi Szabó Dávid: Orthographia és grammaticabeli észrevételek. Komárom. 1800. 8r.

Gubernath Antal: Institutiones lingvae et litteraturae hungaricae. Posonii 1802—3. 2. kötet. 8.

Verseghy Ferencz: Neu verfasste ungarische Sprachlehre. Pesth. 1805. 8r.

Révay Miklós: Elaboratior grammatica hungarica. Két köt. Pest. 1806. 8.

(Névtelen): Magyar grammatika gyermekek számára. Debreczenben. 1808. 8r.

Pápay Sámuel: A magyar litteratura esmérete. Veszprém. 1808. 8r.

Jankovics Miklós: Magyar szónemzés 50 példákban. 1810. 8r.

Digitized by Google

Beregszászi Nagy Pál: De vocabulorum derivatione ac formatione in lingva magyarica Pest. 1815.

Benyák Bernát József: Grammatica lingvae et litteratura hungaricae. Edita primum 1816. Recusa 1824. Schemnicii. 8.

Horváth András: Die Magyarische Sprache. Pressburg. 1817. 4.

(Verseghy): Analyticae Institutionum lingvae hungaricae. Két kötet. 1816—1817.

Verseghy Ferencz: Ungarische Sprachlehre. Ofen 1817. 8.

Kassai József: Magyar nyelvtanitókönyv S. Patakon. 1817. 8.

Verseghy Ferencz: Magyar grammatika a magyar nemzeti oskolák számára. Budán: 1818.

Márton József: Practische ungarische Sprachlehre. Harmadik kiadás. Bécs 1820. 8.

— Tabellarische Darstellung der ung. Sprachlehre.

Tar Mihály: Versuch einer nach eigenem System ausgearbeiteten ung. Grammatik. Pesth 1826. 8.

Deáky Zsigmond: Grammatica ungharese. Roma. 1827.

(Névtelen) Debreczeni elemi magyar nyelvtan. 1827.

Horváth András: Theoretisch-praktische Methode, die magyarische Sprache binnen fünf Monathen zu erlernen. Pressburg. 1827.

Beregszászi Nagy Pál: De natura, indole et qualitate lingvae Magyaricae. Pestini. 1828. 8.

Gróf Majláth János: Practische ungarische Sprachlehre. Pesth. 1831. 8. Harmadszor 1838.

Digitized by Google

Szalay Imre: Magyar nyelvtudományi rövid oktatás. Pest 1831. 8 Többször megjelent.

Vörösmarty Mihál: Kurzgefasste ung. Sprachlehre für Deutsche. Pesth 1832. 8.

Maller Péter: Magyar-oláh grammatika 1832.

Nagy János: Grammatica lingvae hungaricae cum parallelismo etc. Pestini 1832. 8.

Grailich József Fridrik: Grundlage zur Kenntniss der ungarischen Sprache.

Szalay és Márton grammatikája rácz nyelven. Budán 1833.

P(iringer): A magyar nyelvnek fényre bocsátott ágazati. Bécs 1833. 8.

—Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet. Wien. 1833. 8.

Császár Ferencz: Grammatica ungherese. Pestino 1833.

Stancsics Mihál: Nyelvészet. Pesten 1833. 12.

Fogarassy János: Orosz-magyar grammatika. Ruthено-ungarica grammatica. 1833. 8.

K(ecskeméti) Cs(apó) D(ániel): Kérdezősködő magyar nyelvmester. Pesten 1833. 8.

Berics János: (rácz nyelven) Budán 1833.

Ürü János: Neueste und vollständigste ung. Sprachlehre. Pesth 1834. 8.

Kis P. Ungrische Grammatik. Wien 1834.

Szalay tótul 1834.

Fogarassy D. János: A magyar nyelv metaphysicája. Pest. 1834. 8.

Digitized by Google

Császár Ferencz: Ungarische Sprachlehre. Pesth. 1834.

Magyar tudóstársaság: Nyelvtudományi pályamunkák 1. kötet. Csató Pál és Nagy János. 1834. 8.

— 2. Kötet Engel József és Nagy János. 1839. 8.

Boboka Károly: (tót nyelven) N. Szombat. 1835. 8.

Vajda Péter: Magyar nyelvtudomány. Kassán 1835.

Töpler Eduard: Leitfaden zur gründlichen Erlernung der ungr. Sprache. Pesth. 1836. 8.

Kerekes Ferencz: Értekezés és kitérések. Debreczen. 1836. 8r.

Hammerschmid János: Erster Unterricht in der ungarischen Sprache. Güns 1836. 8. 2-dik kiadás 1840.

Némethy Pál: Magyar-német nyelvtudomány. Kassán 1836.

Gottwald Gáspár: Magyar nyelvtudomány. Pest 1836. 2-dik kiadás 1840.

Melczer Lajos: Magyar nyelvészet. Pesten 1837. 8.

Bitnicz Lajos: Magyar nyelvtudomány. Két kötet. Pest. 1837. 8.

Sárossy Gyula: Nyelvészke. Kassa. 1837.

Gottwald J. C.: Ungarische Sprachlehre. Ofen 1838. 8.

(Majoros András): Rövid magyar nyelvtudomány S. Patak 1839.

St. W. Beschäftigungen in den Elementen der ung. Sprache 1839. 8.

Szász Károly: Magyar nyelvtudomány. 1839—42. N. Enyeden 8.

Vajda Péter: Magyar nyelvtan. Budán 1840. 8. Magyarúl és németül 1840. 12.

Digitized by Google

Széchy Agoston: Elemi magyar nyelvtan. Pesten. 1840.

Neuman Salamon: Zwei Lehrcurse für den öffentlichen. Unterricht aus der ungr. Sprache. Ofen. 1840. 8.

— Ganz neuer Stufengang beim Unterichte in der magyarischen Sprache. Budán 1840. 8.

Szalay: Németül. 1840.

Rosenthal Móricz: Magyarische Vorlesungen. Budán 1840. 8.

Magyar tudós társaság: Magyar helyesirás és szóragasztás szabályai. Ötödik kiadás 1840. Budán 8.

Stancsics Mihál: Magyar nyelvtudomány kezdők számára. 3-dik kiadás 1811. 8. Poson.

— Nagyobbak számára 1843.

Turcsányi Lajos: Vorschule der ungarischen Sprache. Güns 1841.

Ocskovszky János: A magyar nyelvtudomány első vonalai. 1841. Nagy-Szombat 8.

XVI. Tabellae paradigmatum ad grammaticam lingvae hung. 2-dik kiadás. Eperjesen.

Prágay J. N. Leitfaden in kürzester Zeit ungarisch zu lernen. Wien 1841. 16.

Kronperger Antal: Reine Grundlehre der ungarischen Sprache 1841. 8.

Vitéz Ignácz: Ungarische Sprachlehre. 1841 Wien 8.

Reméle J. N.: Lehrbuch der ung. Sprache. 1841 Wien.

Rammershoffer Valerian János: Theoretisch-praktische Grammatik der ung. Sprache. 1841. Pressburg.

Medziraszky Lajos: Magyar nyelvtan. 1831. Besztercebánya 8.

Warga János: Magyar nyelvtan, tanmódszerüleg előadva. Pesten. 1842.

Digitized by Google

Töpler Eduárd: Theoretisch-praktische Grammatik der ung. Sprache 2-dik kiadás. Pesten 1842. 8.

Stancsics Mihál: Magyar nyelvtud. hangmértékkel. 2-ik kiadás. Poson. 1842. 8.

Melczer Lajos: Magyar szavalás, toldalékul nyelvtudományához 1842. Pest. 8.

Reméle J. N.: Analyse ungarischer Classiker. Eine praktische Fortsetzung jeder ung. Grammatik. 1842. Wien. 8.

Bátky Károly: Rövid útmutatás a magyar nyelvtudományra. Kecskeméten. 1842. 8.

Bloch Móricz: Ungarischer Unterricht in der Klein-Kinderschule 2-ik kiadás. Budán 1842. 12.

— Theoretisch-praktisce Grammatik der ungar. Sprache. 1842. 8.

Machich József: Grammatica hungarica theoretico-practica. Zagrabiae. 1842. 8.

Digitized by Google

Digitized by Google

Nagyobb sajtóhibák.

lap	*sor*	*hiba*	*igazitás*
3 *felülről*	7	rakok	ragok
39 —	3	III. füzete	II. füzete
54 —	12	Hölle	Höhle
63 *két végsor*		jobb felől ‚jogtatnia' annyi mini ‚igtatnia'	jobb felől ‚jochtotnia' annyi mint ‚jogtatnia' azaz ‚igtatnia.'
67 *f.*	4	(*ö-, ü-, jü*)	(ö-, ü-jü)
85 *f.*	14	tieék	tietek
— *alulról*	3	(28. §.)	(20. §.)
— —	2	(17. §.)	(18. §.)
87 *a.*	4	s szókötéstanba	a szókötéstanba
126 *f.*	10	vagyis	avagy
128 *a.*	13	*előtt kimaradt*	kicsiny v. kicsi, kisebb, legkisebb
— —	9	‚mind'	‚mint'
154 *f.*	18	ragozással	hajlitással
180 *végsorbul kimaradtak:*			és személyragokkal: fölém, föléd, fölé st.
220 *a.*	13	kérendèèk	kérendètek
225 *f.*	7	Mutató	Foglaló
231 *f.*	5	kérèndettem	kérendèttem
239 *f.*	13	*után kimaradt:*	88. §.
302 *f.*	1	Második czikkely	Második fejezet

Digitized by Google

Digitized by Google

TARTALOM.

Bevezetés.

1. §. Nyelv. Nyelvtan. Népnyelv. Mivelt nyelv. Nyelvészet. Nyelvtudomány.
2. §. A nyelvnek s nyelvtannak részei.
3. §. Vezérelvek a nyelvtanitás- és mivelésben.

Elemi nyelvtan.

Első rész.

Szólástan.

Első czikkely.

A szóhangok- s betükről.

4. §. Valamennyi magyar betük alakja, neve, kimondása.
5. §. A mai köz divatban levő 40 betü helyes kimondásárul bővebben.
6. §. Az önhangzók felosztásai s további szabályok a kimondásban.
7. §. A mássalhangzók felosztásai és közönséges szabályok azoknak kiejtésében.
8. §. Szójárások.
9. §. Végjegyzetek a szóhangokrul.

Második czikkely.

A szótagokrul vagyis a hajlitás és ragozás szabályairól általában.

10. §. Szótag. Hajlitás. Ragozás.

Digitized by Google

Első szakasz.

A gyökök- és törzsekről.

11. §. A gyökök ismeretének fontossága.
12. §. A gyökök önállók és raggal járók.
13. §. Legáltalánosb (erős) hajlítási szabályok (t. i. magok a gyökök és törzsek változásait illetők).
14. §. Különösb szabályok.
A. *v* közbeszurat.
15. §. B. *u*, *ü* elváltozása- s kilöketésérül.
16. §. C. Hosszú önhangzó megrövidülése. (Ékvesztés).
17. §. D. Rövid önhangzó kilöketése. (Hangvesztés).
18. §. E. Végmássalhangzók némely változásai ú. m. hangcsere, kilöket, közbeszúrat és hasonitás által.

Masodik szakasz.

A ragok- és képzőkrül.

19. §. Mi a rag s mi a képző?
20. §. Legáltalánosb szabályok a ragozásrul vagyis gyönge hajlitásrul (azaz a ragok és képzők változásairól).
21. §. Különösb szabályok.
A. Alhangú szók ragai- s képzőinek változásai.
22. §. B. Fenhangú szók ragainak változásai.
23. §. C Legfensőbb hangú szók ragainak változásai.
24. §. D. A *v* hasonitása.

Harmadik czikkely.

A szókrul.

25. §. Mi a szó s hányféle?

Első szakasz.

Hajlitás.

Első alszakasz.

Belső hajlitás nevcknél.

Első fejezet.

A személyszókrul s működéseikről.

26. §. Személyszók nevezete s a magyar nyelvbeni fontossága.

Digitized by Google

27. §. A személyszók hajlitása.
28. §. A személyragokrul.
20. §. A birtokos szók.
30. §. Fontos jegyzetek; s a birtokragok származása.
31. §. A birtokragokkal első példa (j közbeszurattal).
32. §. Második példa (j nélkül).
33. §. Harmadik példa: önhangzón végződő szókra; és szabály.
34. §. Negyedik példa: t. i. némely gömbölyű hangzóval végződő szókra; és szabály.
35. §. Még némely példák a' ragozás közönséges szabályai után.
36. §. A czimezésekről.

Második fejezet.

Az ejtegetés vagyis nevek belső viszonya.

37. §. Az ejtegetés fogalma.
38. §. Az ejtegetés ragai.
39. §. Kezdő példák az ejtegetésre a hajlitás legállandóbb szabályai szerént
40. §. Különös szabályok az ejtésekről.
A. A szenvedő ejtésrül.
41. §. B. Birtokos és tulajditó ejtésekről.
42. §. C. Többes szám.
43. §. Az ejtegetésre micsoda szók tartoznak?

Harmadik fejezet.

A fő- s melléknevek; és névmutató.

44 §. A főnevekről.
45. §. Példák a főnevek ejtegetésére a hajlitás minden szabályai szerént.
46. §. A névmutatókrul.
47. §. A melléknevekről.
48. §. A melléknevek hajlitásárul hasonlitás fokai szerént.

Negyedik fejezet.

Névmások.

49. §. A névmások hányfélék?

Digitized by Google

50. §. Főnévi névmások.
A. mutatók.
51. §. B. Kérdő névmások.
52 §. C. Visszamutató névmások.
53. §. D. Visszatérítő névmások.
54. §. Melléknévi névmások.

Ötödik fejezet.

Számnevek.

55. §. A. Alap- v. sarkszámok.
56. §. B. Osztó számok.
57. §. C. Szenvedő számok.

Hatodik fejezet.

A külső viszonyt jelentő belső hajlitásokrul vágyis függő utóljárókrul; s visszapillantás.

58. §. Az utoljárók két fő sajátsága.
59. §. Függő vagy elválhatlan utóljárók.
60. §. Visszapillantás a nevek belső hajlitására.

Második alszakasz.

Külső hajlitás.

61. §. Független utóljárók.
A. Ezen kérdésre: hová?
62. §. B. Ezen kérdésre: hol?
63. §. C. Ezen kérdésre: honnan?
64. §. D. Különböző kérdésekre.
65. §. E. Kettős utóljárók.

Hetedik fejezet.

A többi körülményszók (t. i. határozók, kötszók); és indulatszók.

66. §. Határozók.
67. §. Az elő- vagy igéreszecskék és határozók.
68. §. Kötszók.
69. §. Indulatszók.

Nyolczadik fejezet.

Az igékrül.

70. §. Hányfélék az igék és hajlitásaik?

Digitized by Google

71. §. Határozott és határozatlan forma.
72. §. Az igék viszonyai és ezekből folyó hajlitásaik.
73. §. A magyar hajtogatások legkönnyebb megtanulásának módja.

Mutató vagy létező mód.

74. §. Jelen idő.
75. §. Félmult idők kétfélék: egyszerű és öszvetett.
76. §. Mult idők: szinte egyszerű (belső hajlitás) és öszvetett (külső hajlitás).
77. §. Régen mult idők: csupan öszvetettek (külső hajlitás).
78. §. Tiszta jövők.
79. §. Vegyes jövők.

Foglaló vagy szükségi mód a parancsoló móddal.

80. §. Jelen idő.
81. §. Félmult és mult idők.
82. §. Jövő idők.

Ohajtó vagy lehetségi mód.

83. §. Jelen idő.
84. §. Félmult és mult idők.
85. §. Jövő idő.
86. §. Közvetőleges vagy határzatlan mód.
87. §. Melléknévi részesülők.
88. §. (239. lap.) Főnévi részesülők.
89. §. Határozói részesülők.
90. §. Visszapillantás a hajtogatásokra; és némely közönséges jegyzetek az *ö*, *ü* önhangzókrul, közbeszurat- és kilökésrül.
91. Rövid szabályok a különböző módok s idők használatárul.

A. Mutató vagy létező mód.

92. §. B. Foglaló vagy szükségi mód.
93. §. C. Ohajtó vagy lehetségi mód.
94. §. D. Határzatlan mód.
95. §. E. Részesülők.

A formákrul.

96. §. A 36 forma kifejtése.
97. §. Jegyzetek a formák ragairól.

Digitized by Google

I. A gyakorló és ható formákban.
98. §. II. Különösen az átható igék többi formáiban.
99. §. Az úgynevezett rendhagyó vagy szabálytalan igékrül.
100. §. Személytelen igék.
101. §. Végjegyzetek a hajlításokrul.

Második szakasz.

Szóképzés.

Első fejezet.

Szószármaztatás.

102. §. A szóképzés főtörvényei.
103. §. Főnevek állandóbb vagy szokottabb képzői.
104. §. A keresztnevek használása.
105. §. Melléknevek szokottabb képzői.
106. §. A nemzetek neveiről.
107. §. Igék szokottabb képzői.
108. §. A határozók szokottabb képzői.
109. §. Ritkább használatu képzőkrüli jegyzetek.

Második fejezet.

Összetétel.

110. §. Az összetétel részei.
111. §. A határozó s határozandó szók a beszédnek micsoda részei lehetnek s mely esetekben.

MÁSODIK RÉSZ.

Irástan.

Első czikkely.

Helyesirás.

112. §. Főelvek.
113. §. Szabályok.
114. §. Szótagolásrul.
115. §. A választó jelekről.

Digitized by Google

Második czikkely.

Verselés.

Első szakasz.

Verstan elemei s alap-elvei.

116. §. A verselés fogalma.
117. §. A versezet részei.
118. §. Verstagok.
119. §. Verslábak.
120. §. Verslábak egybefoglalása s verssorok.
121. §. Nyugok.
122. §. Rímek.
123. §. Vers-szakok.

Második szakasz.

Alkalmazott verstan.

124. §. A szokott versnemekről általában.
125. §. A szokott versnemekről különösen.
I. Szökőverssorok.
126. §. II. Lejti verssorok.
127. §. III. Lengedi verssorok.
128. §. IV. Többi verssorok.
129. §. Vers-szakok különböző nemeiről.
I. Régi vers-szakok.
130. §. II. Ujkori vers-szakok.
131. §. Költészet nemei.
132. §. Lantos költészet.
133. §. Beszélyi költészet.
134. §. Kisérlet a magyar népdalok- és zenékben uralkodó vers-mértékek kifürkészésére.

Toldalék.

Magyar nyelvtani irodalom.

A XVI. századból.
A XVII. századból.
A XVIII. századból.
A XIX. századból.

Digitized by Google

Digitized by Google

NÉPSZERŰ

MAGYAR

DALOK és HANGMÜVEK,

ÉNEKRE ÉS ZONGORÁRA,

vagy

egyedül zongorára

alkalmazta

FOGARASI JÁNOS.

Digitized by Google

Digitized by Google

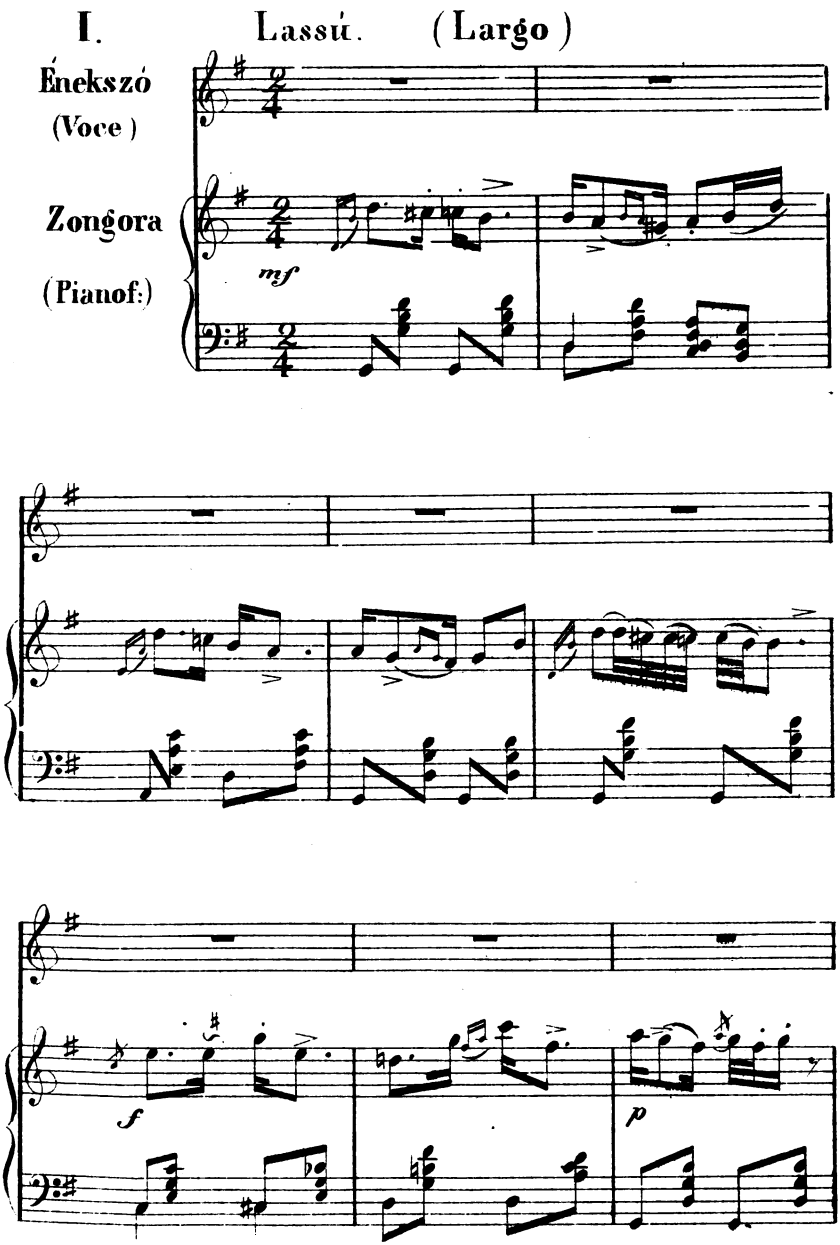

Digitized by Google

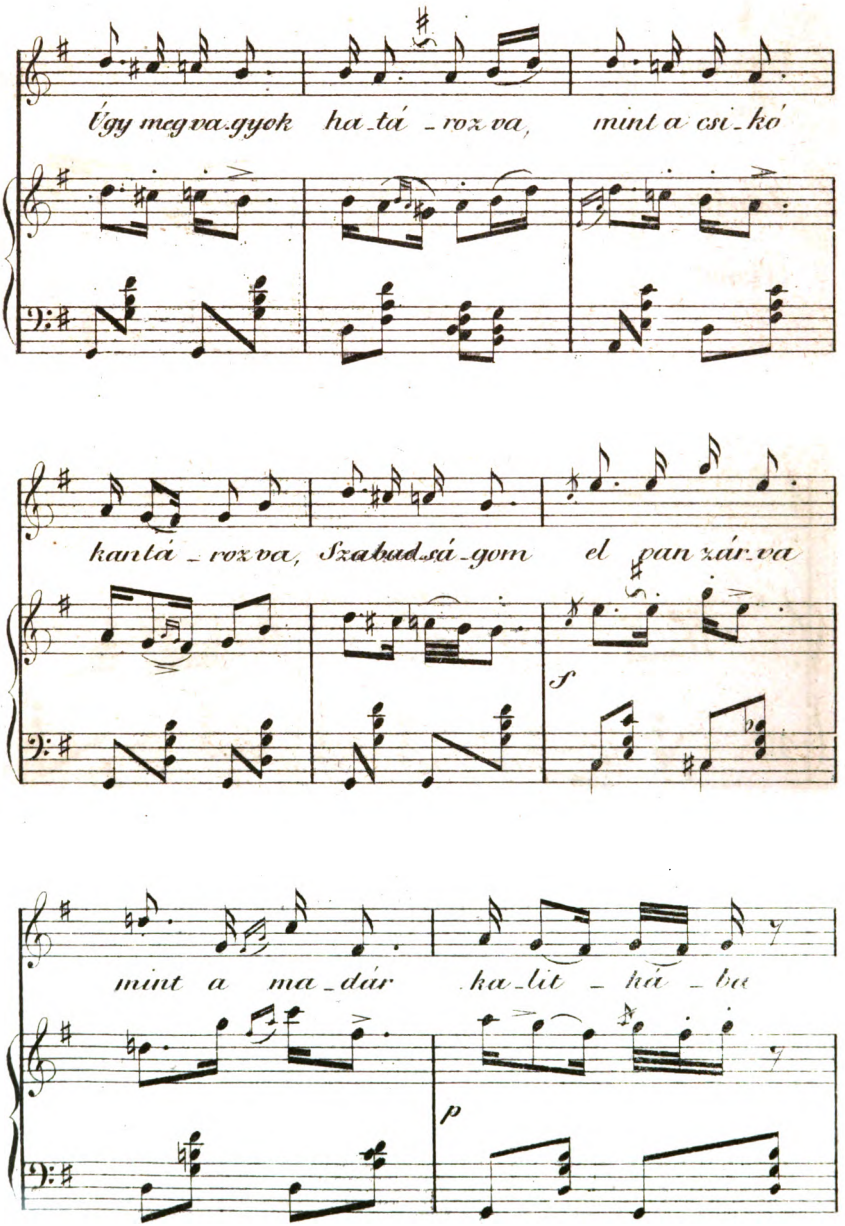

Digitized by Google

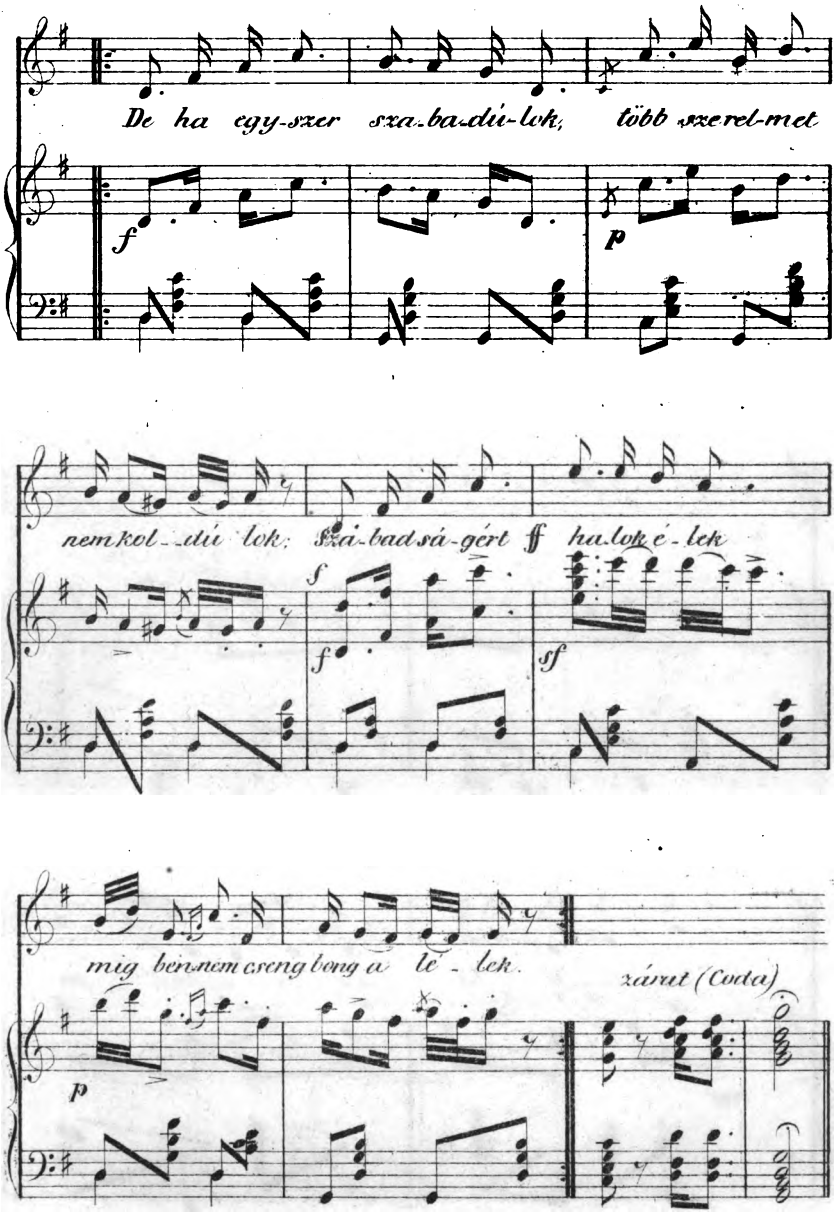

Digitized by Google

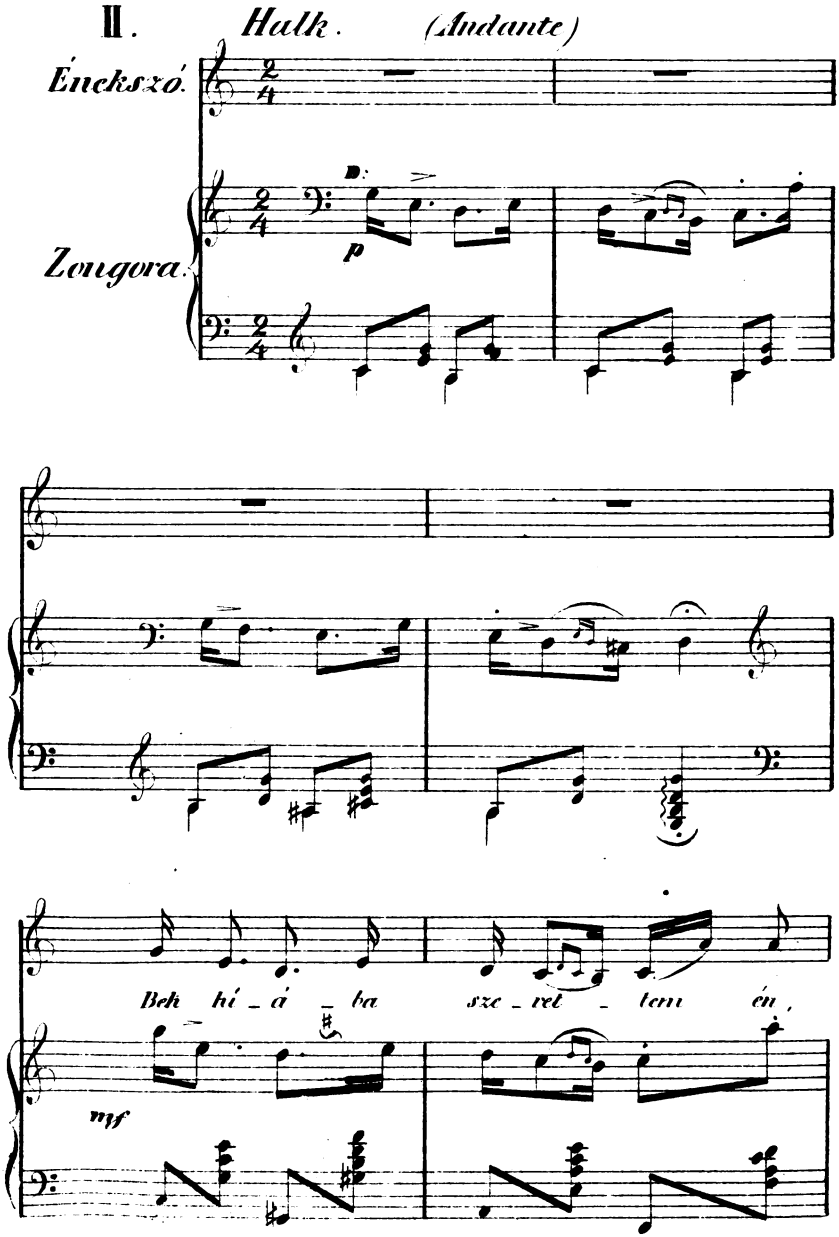

Digitized by Google

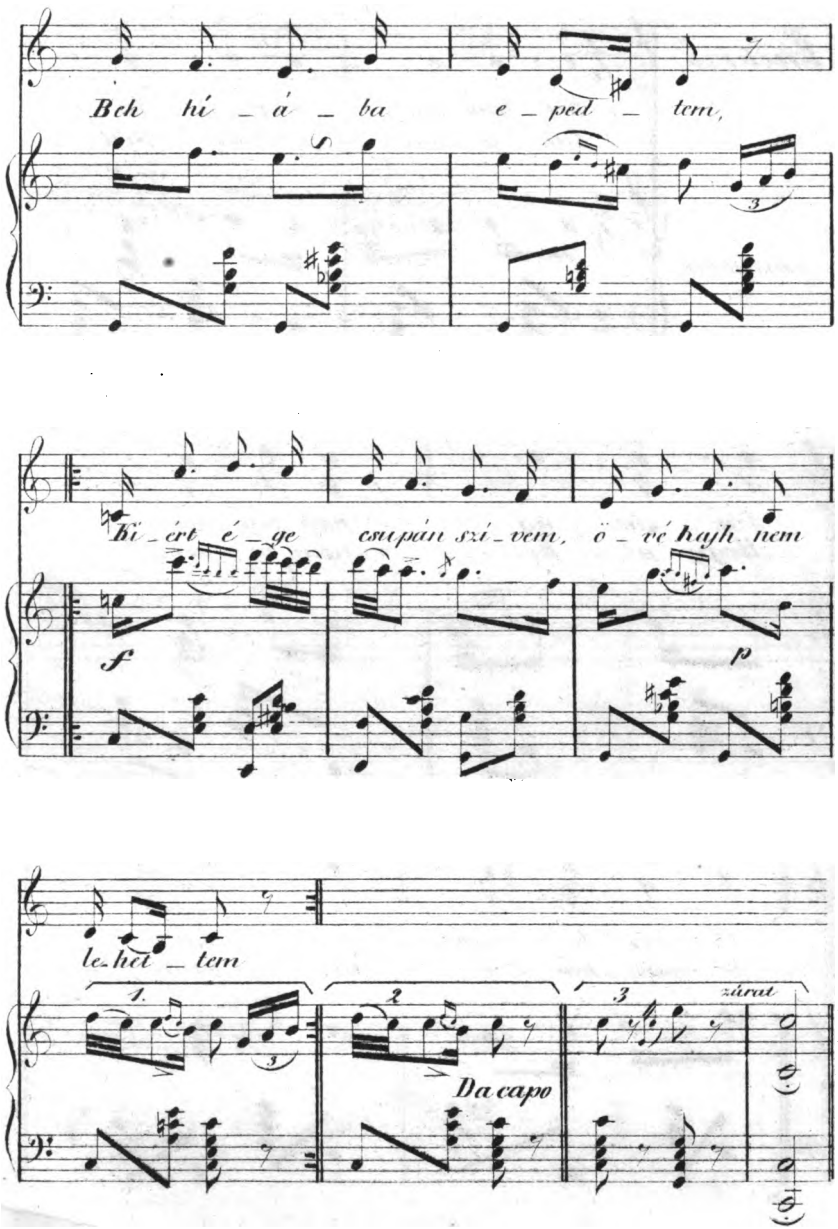

Digitized by Google

III. Élénk. (Vivace)

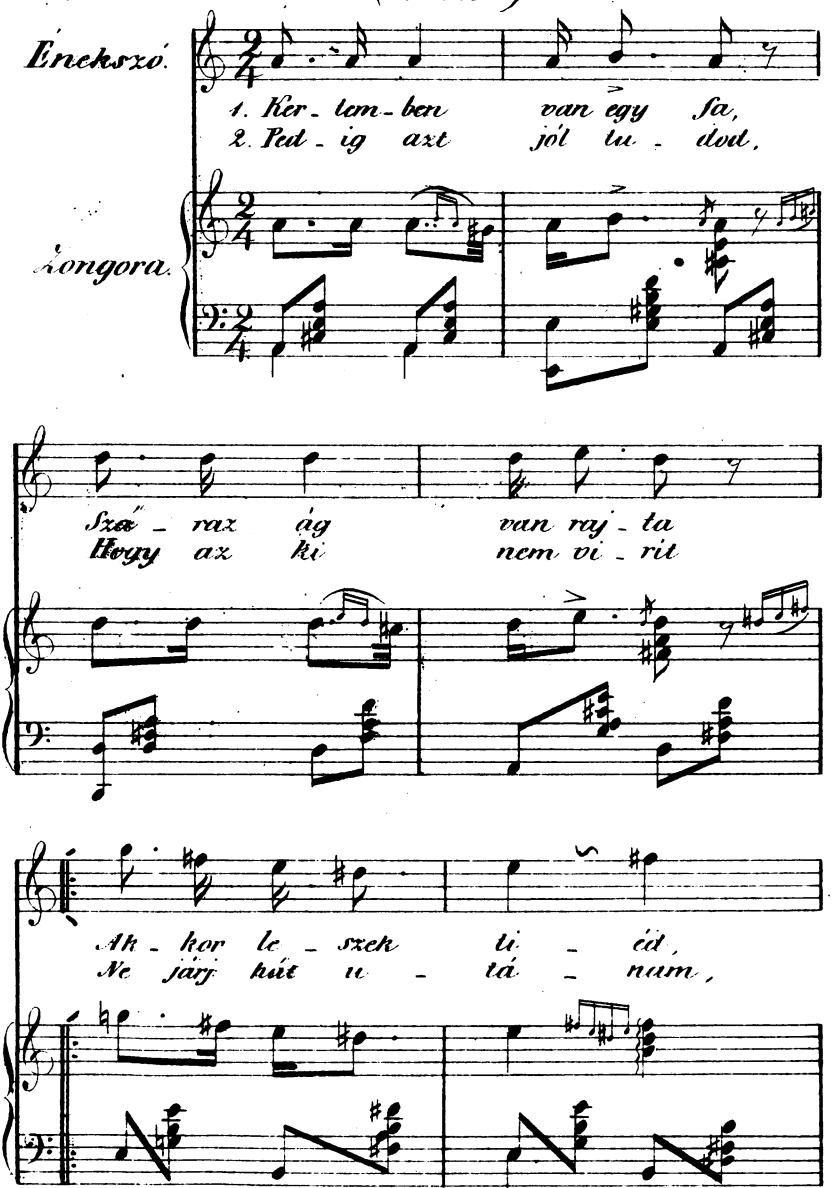

Digitized by Google

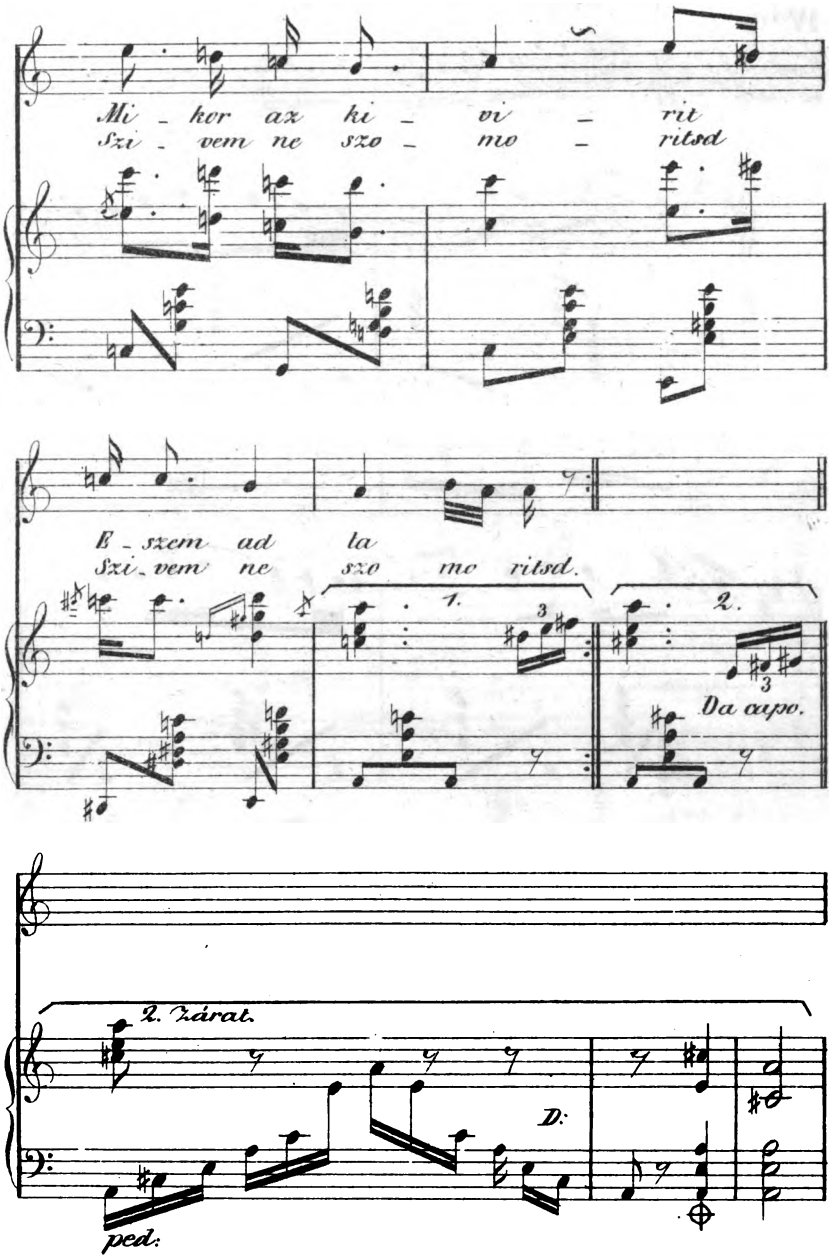

Digitized by Google

IV.

Szenvedélyes (Passionato)

Rosz (Schlecht)

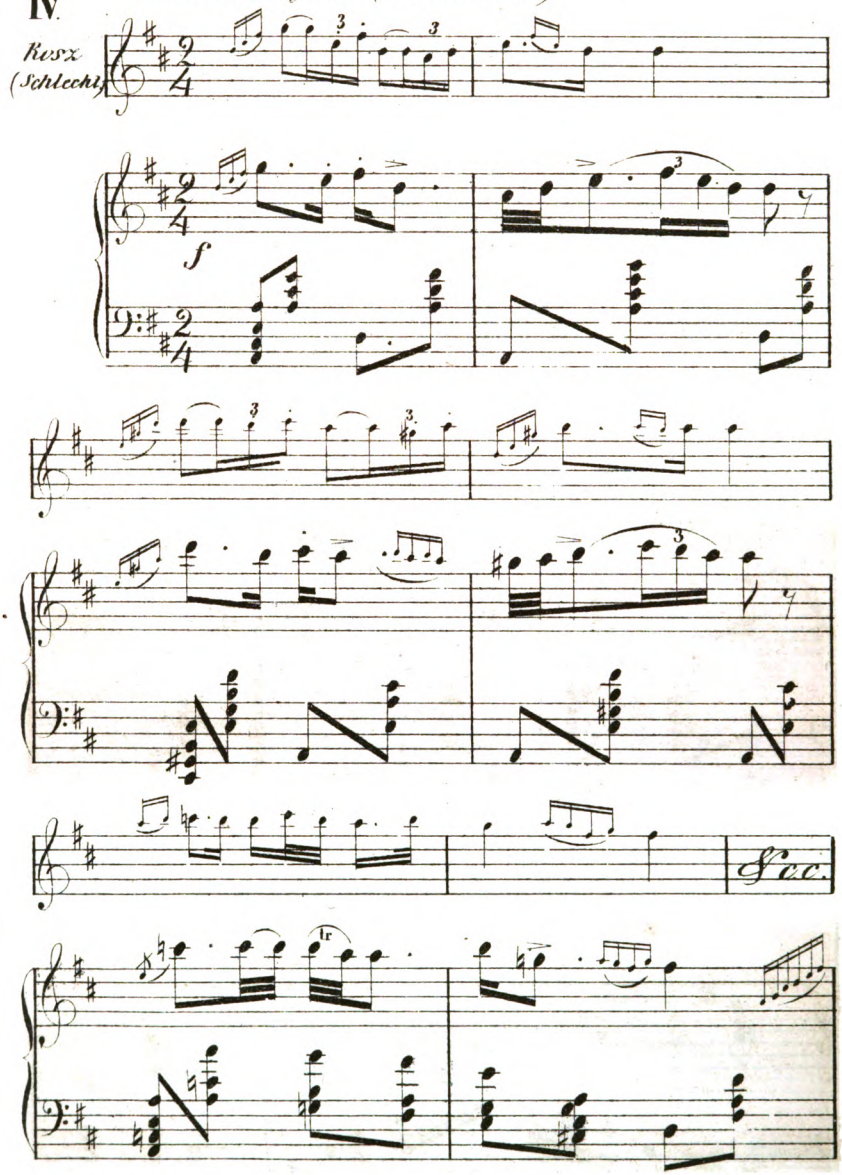

Digitized by Google

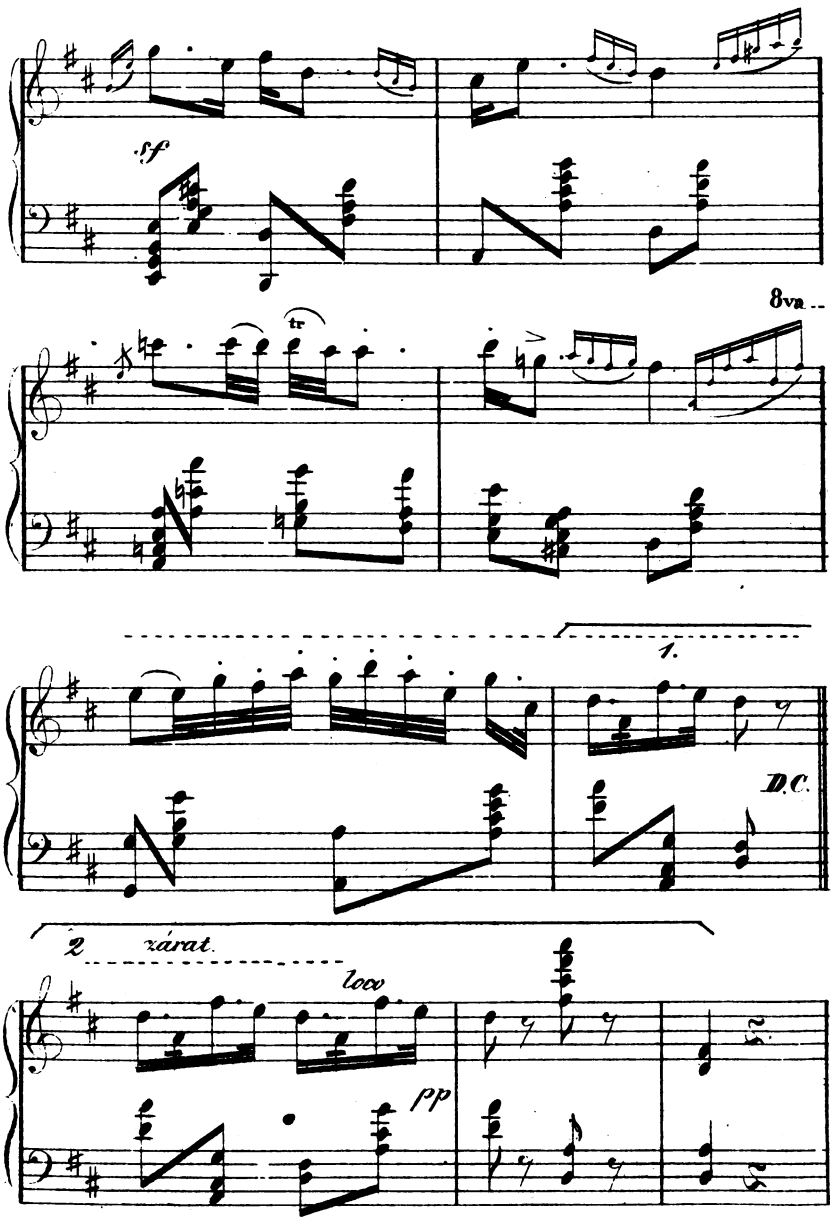

Digitized by Google

V. Toborzó (Werbung)

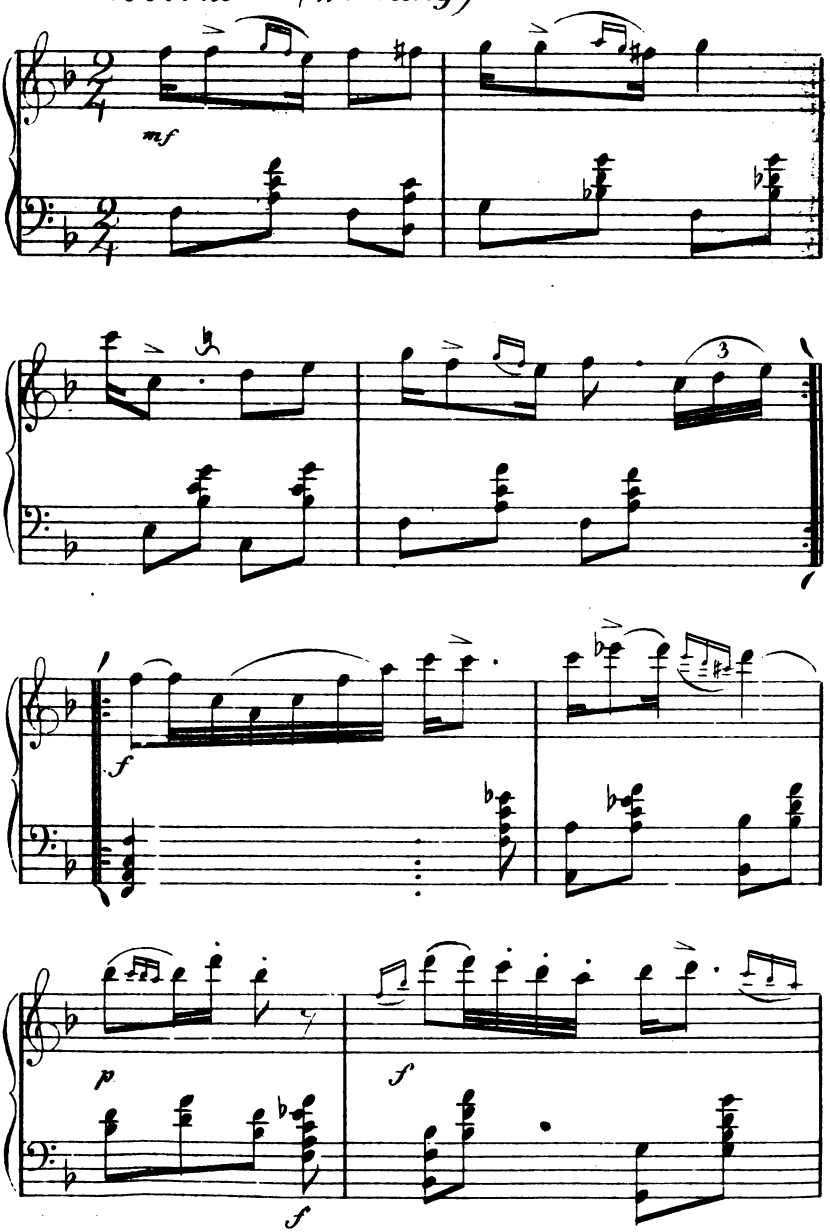

Digitized by Google

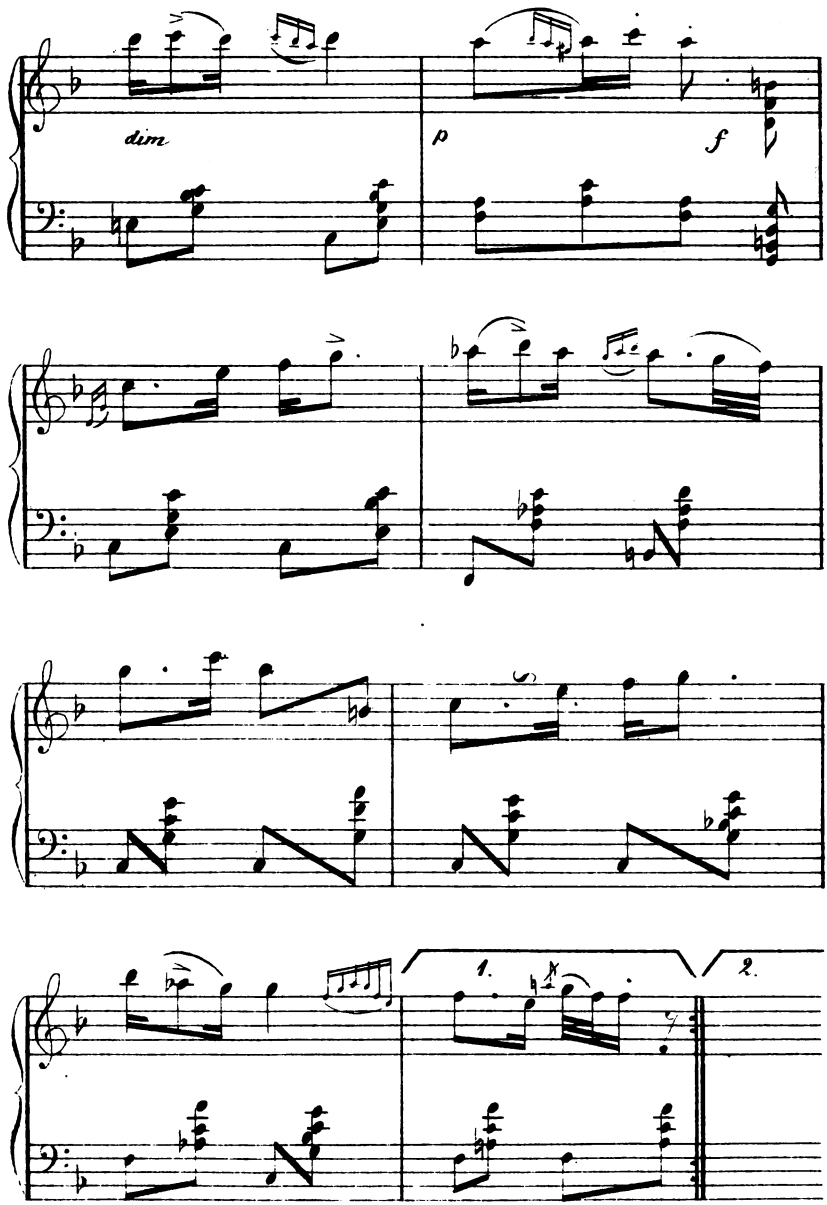

Digitized by Google

VI. *Fris.* (*Allegro*)

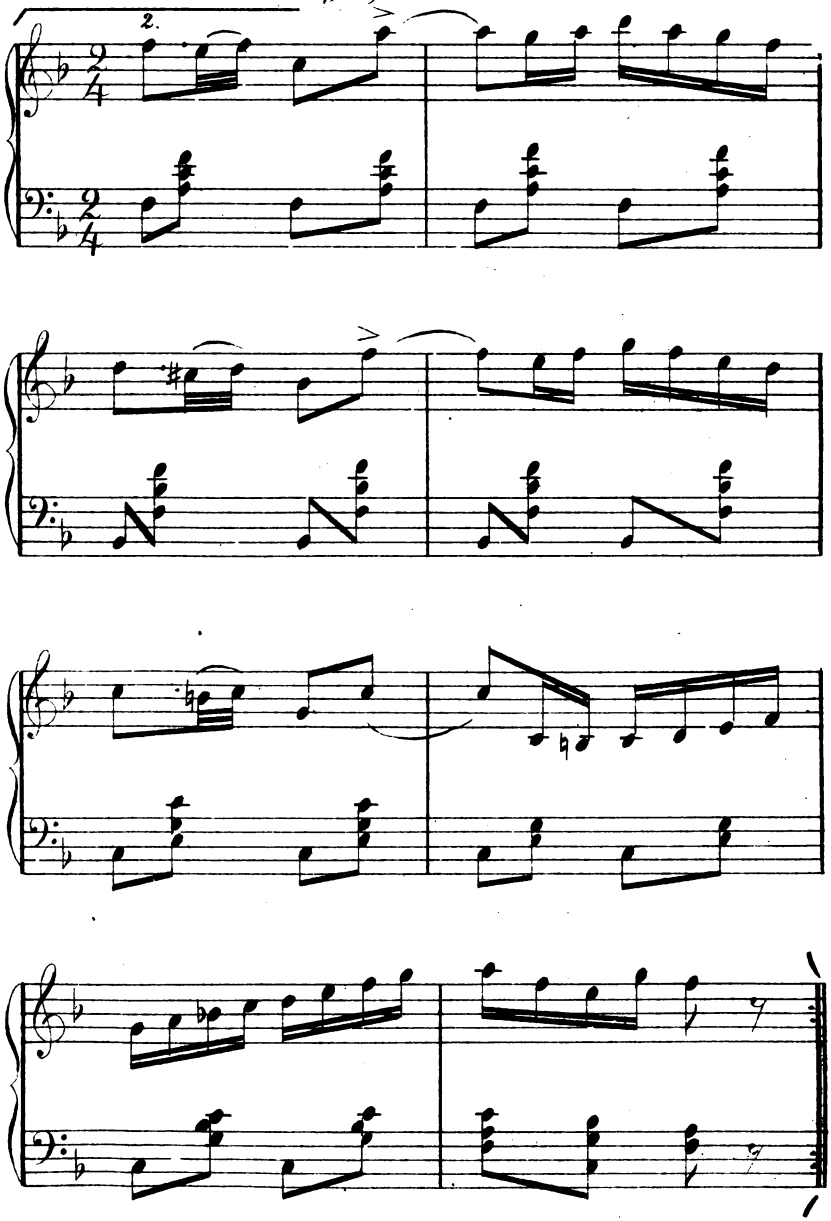

Digitized by Google

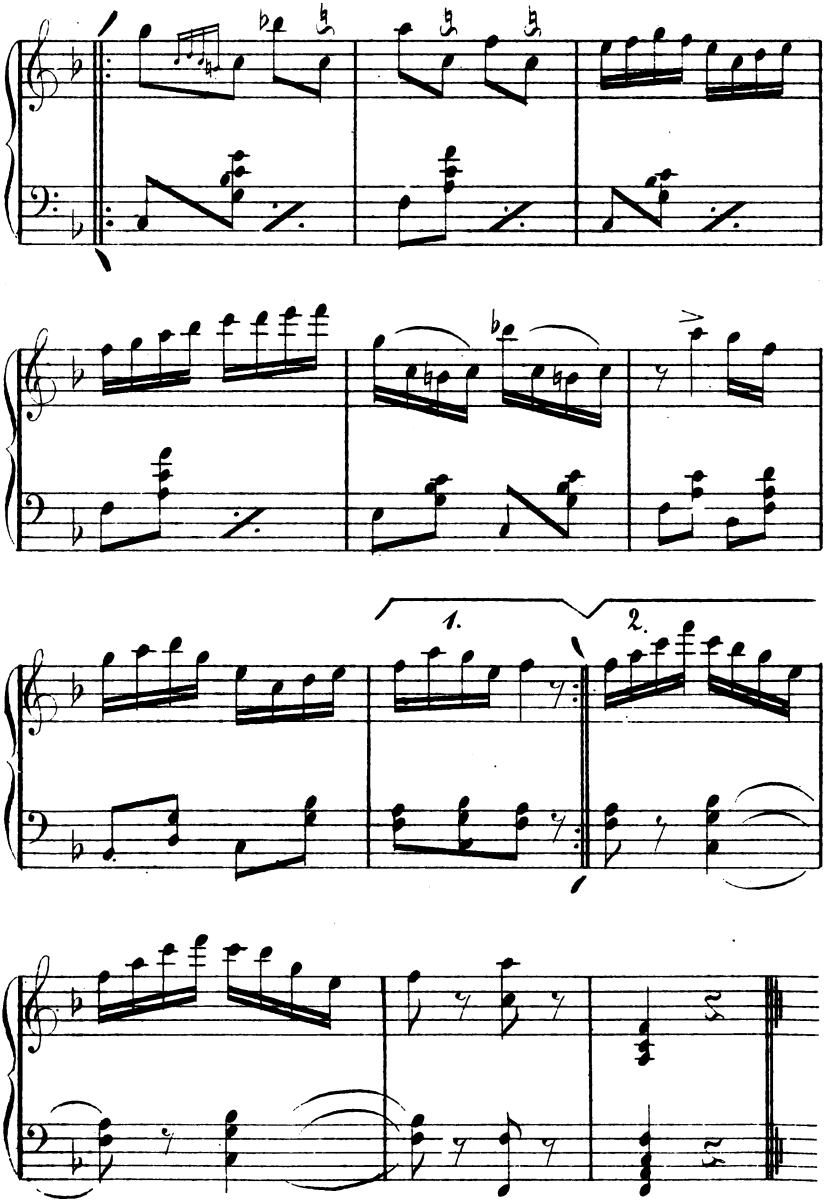

Digitized by Google

Digitized by Google

URALIC AND ALTAIC
LANGUAGE AND AREA CENTER
COLUMBIA UNIVERSITY

Digitized by Google

Digitized by Google

895.24
F687
v.1

NOV 6 1963

URALIC AND ALTAIC
LANGUAGE AND AREA CENTER
COLUMBIA UNIVERSITY

NOV 6 1963

Digitized by Google